

1881 193∞

Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır, ancak
Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.

K. Atatürk

*Saygı ve Özlemle
Anıyoruz*

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi

Yıl 5

TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı

VAKANUVIS
International Journal of Historical
Researches

Volume 5

Special Issue for Centenary of The GNAT

Sakarya

10 Kasım/ November 10th, 2020

Yıl/Vol. 5, TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı/ Special Issue for Centenary of The GNAT,
10 Kasım/November10th, 2020 ISSN: 2149-9535

VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi

Yıl 5 TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (10 Kasım 2020)

VAKANÜVİS, uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Ayrıca her yıl bir özel sayı yayımlanabilir. Derginin elektronik versiyonuna dergipark.org.tr/vakanuvis adresinden erişilebilir. Dergiye gönderilen makaleler, intihal olaylarının tespiti ve engellenmesi amacıyla Ithenticate intihal tespit programı ile denetlenmektedir.

VAKANUVIS International Journal of Historical Researches

Vol. 5 Special Issue for Centenary of THE GNAT (November 10th, 2020)

VAKANUVIS is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published as Spring and Fall issues. Also a special issue can be published every year. The electronic version of the journal can be read at dergipark.org.tr/vakanuvis. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website. VAKANÜVİS is using Ithenticate plagiarism detection software in order to detect and prevent plagiarism.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner

Serkan YAZICI

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief

Tufan TURAN

Konuk Editör

Prof. Dr. Enis ŞAHİN

Kapak Tasarım

Tamer Yazıcı

ISSN 2149-9535 / E-ISSN 2636-7777

Yıl/Vol. 5, TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı/ Special Issue for Centenary of The GNAT,
10 Kasım/November10th, 2020 ISSN: 2149-9535

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / VAKANUVIS IS INDEXED IN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/ RESEARCH ARTICLES

- 1 **Osmanlı ile Afganistan Meşrutiyet Anayasalarının Karşılaştırılması**
Gul Ahmad Burhani
Comparison of the Constitutions of Ottoman and Afghanistan Monarchies
- 19 **İlk TBMM'nin İlk Kanunu: Ağnam Resmi**
Elvan Demirel
The First Act of GNAT: Cattle Tax Law
- 38 **İlk TBMM'de Edirne Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923)**
Emre Madaş
Edirne Deputies and Activities in the First Grand National Assembly of Turkey (1920-1923)
- 74 **Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri**
Mustafa Sarı
Haydar (Vaner) Beg's Activities of in the First Assembly
- 107 **Halep'ten Rio de Janeiro'ya I. Dönem TBMM İzmit Milletvekili Mehmet Fuat Carım (1892-1972)**
Funda Selçuk Şirin
From Aleppo to Rio de Janeiro: İzmit Deputy in 1st Parliament in Grand National Assembly of Turkey, Mehmet Fuat Carım (1892-1972)
- 152 **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Çıkardığı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması**
Haluk Şengül
The Law of Treason, one of the First Laws Issued by the Grand National Assembly of Turkey and Its Implementation

180 1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Sakarya'daki Yansımaları ve Sakarya Milletvekilleri

Bilal Tunç

Reflections of 1957 General Parliamentary Elections in Sakarya and Sakarya Deputies

220 İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın ile Anılar Ekseninde Analizi

Çağhan Uyar – Esen Ertuğrul

Sertels' Newspaper Tan During the World War Two and Analysis of the Tan Event on the Basis of Turkish National Press and Memories

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Sebahattin Abdurrahman, Dr., Londra Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu, Etnik Azınlık Araştırmaları Merkezi, İngiltere.

Mehmet Alpargu, Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Türkiye.

David Beamish, Dr., Londra Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu, İngiltere.

Taner Bilgin, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Krzysztof Boroda, Dr., Bialystok Üniversitesi, Tarih ve Siyasi Bilimler Enstitüsü, Polonya.

Ömerül Faruk Bölükbaşı, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Fatih Demirel, Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü, Türkiye.

Halim Demiryürek, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Irene Strazzeri, Dr., Foggia Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İtalya

İbrahim Şirin, Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Stefano Taglia, Dr., Çek Bilimler Akademisi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Çekya.

Michael Talbot, Dr., Greenwich Üniversitesi, Mimarlık, Bilişim ve İnsani Bilimler Fakültesi, Tarih, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü, İngiltere.

Philipp Wirtz, Dr., Londra Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu, Tarih Bölümü, İngiltere.

Gültekin Yıldız, Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye.

DANIŐMA KURULU/BOARD OF ADVISERS

Refik Arkan, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Fatmagül Demirel, Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Türkiye.

Tomas Drobik, Dr., Ostrava Üniversitesi, Fen Fakültesi, Beşeri Coğrafya ve Bölgesel Gelişme Bölümü, Çekya.

Vincent Joly, Prof. Dr., Rennes 2 Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Fransa.

Adrian Jones, Doç. Dr., La Trobe Üniversitesi, Sanat, Sosyal Bilimler ve Ticaret Koleji, Beşeri ve Sosyal Bilimler Birimi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü, Avustralya.

Hakan Kırımlı, Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkiye.

Kemalettin Kuzucu, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Bölge Yönetimi Bölümü, Türkiye.

Azmi Özcan, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Yücel Öztürk, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

M. Pilar Salomon Cheliz, Prof. Dr., Zaragoza Üniversitesi, Felsefe ve Edebiyat Fakültesi, Modern ve Çağdaş Tarih Bölümü, İspanya

Oleksandr Sereda, Doç. Dr., Ağatangel Kırımlı Ukrayna Milli Bilimler Akademisi, Ukrayna.

Haluk Selvi, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Enis Şahin, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

İlhan Şahin, Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye.

Ferhat Turanlı, Prof. Dr., Kyiv-Mohila Akademisi Ulusal Üniversitesi, Ukrayna.

İlhami Yurdakul, Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

SAYI HAKEMLERİ/ REVIEWERS FOR THE CURRENT ISSUE

Mahmut Akkor, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Gürbüz Arslan, Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Taner Bilgin, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Mehmet Dağlar, Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Selma Göktürk Çetinkaya, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Zeynep İskefiyeli, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Nesrin Kanberoğlu, Dr., Araştırmacı-Yazar.

Abdullah Lüleci, Dr. Öğr. Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Funda Selçuk Şirin, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Süleyman Tekir, Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Bilal Tunç, Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Hakan Türkkın, Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Esin Tüylü Turan, Dr., Araştırmacı-Yazar.

Dilara Uslu, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Behçet Kemal Yeşilbursa, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Seda Yılmaz Vurgun, Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Mevlüt Yüksel, Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Sinan Yüksel, Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Osmanlı ile Afganistan Meşrutiyet Anayasalarının Karşılaştırılması

Gul Ahmad Burhani*

(ORCID ID: 0000-0002-6784-369X)

Gönderim Tarihi
(Submitted)

12.06.2020

Kabul Tarihi
(Accepted)

12.08.2020

Yayın Tarihi
(Published)

10.11.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Burhani, G. A., "Osmanlı ile Afganistan Meşrutiyet Anayasalarının Karşılaştırılması", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020): 1-19.

APA: Burhani, G. A. (2020). Osmanlı ile Afganistan Meşrutiyet Anayasalarının Karşılaştırılması. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 1-19.

Öz

Afganistan'da anayasal hareketin ortaya çıkması çoğunlukla dış faktörlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Çalışmada bu faktörlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Afganistan'daki meşrutiyet dönemine ne kadar etkisi olduğu ve bu iki devlet arasındaki Anayasal Devrimin farkları açıklanmaya çalışılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu, Afganistan'daki anayasal hareketin gelişimindeki önemli araçlardan biri olmuştur. Bu etkinin bir kısmı hükümet tarafından gerçekleştirilen siyasi ve sosyal reform aşamasında çok yararlı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Anayasal döneme geçiş, Jön Türklerin modernleşme döneminde millî ve İslami geleneklerini koruyarak Batı bilimleri

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, gulahmadburhany@gmail.com.

MA Candidate, Sakarya University Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, gulahmadburhany@gmail.com.

ve teknolojinin öncülerinden olan Japon modelinden etkilenmiştir. Ama bu durum Afganistan'da geleneksel düşman olan Rusların yenilgisiyle sonuçlanan Japon-Rus Savaşı'nın yarattığı durumun etkisiyle Afgan milliyetçileri ve reformcular için geçerliydi. Osmanlı İmparatorluğunda Mithat Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Said Paşa gibi reformcular anayasanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Aynı şekilde Afganistan'da Anayasacılık hareketi Seyyid Cemaleddin Afganî ve Mahmut Tarzi gibi reformcuların etkisiyle gelişmiştir. Bu çalışmada mevcut anlatılanları gözden geçirerek ve kütüphane kaynaklarını kullanarak Osmanlı ve Afganistan Anayasacılığının karşılaştırılması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Afganistan, Anayasacılık, Modernleşme.

Comparison of the Constitution of Ottoman and Afghanistan Monarchies

Abstract

The emergence of the constitutional movement in Afghanistan was mostly due to external factors. In the study, it will be tried to explain how one of these factors, the influence of the Ottoman Empire on the constitutional period in Afghanistan and the differences of the Constitutional Revolution between these two states.

The Ottoman Empire has been one of the important intermediaries in the development of the constitutional movement in Afghanistan. Some of this influence has been very useful in the political and social reform phase undertaken by the government. The transition to the Constitutional period in the Ottoman Empire was influenced by the Japanese model, one of the pioneers of Western sciences and technology by preserving their national and Islamic traditions during the modernization period of the Young Turks. But this was true for Afghan nationalists and reformers, with the effect of the situation created by the Japanese-Russian War that resulted in the defeat of the Russians, who were traditional enemies in Afghanistan. In the Ottoman Empire, reformers such as Mithat Pasha, Namık Kemal, Ziya Pasha and Said Pasha were instrumental in the emergence of the constitution. Likewise, the Constitutionalism movement in Afghanistan has developed under the influence of reformers such as Seyyid Jamaledin Afghani and Mahmut Tarzi. In this study, a comparison of Ottoman and Afghan Constitutionalism will be made by reviewing the existing narratives and using library resources.

Keywords: Ottoman, Afghanistan, Constitutionalism, Modernization.

Giriş

Anayasa, hukukun üstünlüğünü belirleyen bir kural bütünüdür. Bireysel ve toplu hak ve özgürlükleri içererek hükümetin temellerini, düzen ve güçlerini belirler. Anayasa diğer yasal kurallardan üstündür ve ülkenin yönetim haklarını kullanma yetkisini düzenler. Anayasa otoritesi içeriğinde belirtildiği gibi devlet işlerini belirleyen toplumsal bir sözleşmedir.

Osmanlı'nın anayasal gelişimi 1808 yılında Sened-i İttifak'ın imzalanmasından, 18.10.1982 tarihinde halkoylamasıyla kabul edilen anayasaya kadar uzanan bir süreci ihtiva eder.¹ 20.10.1982 tarihli ve 17844 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmış; 07.11.1982'de halkoylamasına sunulduktan sonra 9.11.1982 tarihli ve 17863 Mükerrer sayılı Resmî Gazete'de yeniden yayımlanmıştır. 17.05.1987 tarihli ve 3361 sayılı kanunla yapılan anayasa değişiklikleri, 06.09.1987 tarihinde yapılan halkoylaması sonucu kabul edilmiştir. Buna ilişkin 09.09.1987 tarihli ve 398 sayılı Yüksek Seçim Kurulu Kararı 12.09.1987 tarihli ve 19572 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.²

Afganistan'da Anayasa 02.03.1923 tarihinde *Nizam Name* adıyla imzalanıp günümüze kadar gelerek³ son hali 26.01.2004 tarihinde kabul edilmiştir.⁴

Afganistan'daki anayasal hareket ülkenin en önemli gelişmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ama bu önemli olay Afganistan'da son yıllarda araştırmacılar ve bilim adamlarının kitap ve makalelerinde yeterli oranda irdelenmemiştir. Bu eksikliğe rağmen Afganistan'daki olaylar ve gelişmelerde anayasanın önemli payı olduğu yadsınamaz. Anayasal değişmelerin karmaşıklığı ve geride kalması ile büyük dönüşümler anayasanın farklı açılardan yürütülmesine sebep olmuştur.

¹ M. Fatih Çınar, "Türkiye'nin Anayasal Demokrasi Yolu ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Serencamı", *Akademik Bakış Dergisi*, Kırgızistan, 64 (2017), s. 590.

² "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", *T.C Resmi Gazete*, 18 Ekim 1982.

³ Mukaddem Saide Sultani, "Nizam Name-i Matbuat-i Afganistan Der Devre-yi Emanullah Han ve Azadi Matbuat (Emanullah Han Döneminde Afganistan Nizam Namesinin Düzenlenmesi ve Basın Özgürlüğü)", *Ayine-yi Pojohiş*, 4/26, (2015), s. 27.

⁴ M. Haşim Kemal, *Deh Sal Pes ez Tasvip Kanun-i Esasi Afganistan: Mesaili Asli Kodamha And (Afganistan Anayasasının Tasvibinden On Yıl Sonra: Asil Meseleler Nelerdir)*, Kabil, 2013, s. 3.

Yaklaşık yüz yıl önce Türkiye ve Afganistan'ın siyasi tarihinde "Anayasa Hareketi" olarak adlandırılan bu gelişme yaşamın çeşitli alanlarındaki temel dönüşümün doğuşundan ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, Afganistan'daki anayasacılık ve modernleşme hareketlerinde Osmanlı aydınlarının ne kadar etkisi olduğu açıklanacaktır. Bu hareket, İstanbul'da yaşayan Afgan aydınlarının ve aynı şekilde Osmanlı aydınlarının Afganistan'daki anayasal devrimde ne kadar etkisi olduğu sorusuna odaklanmıştır. Bu çalışma aslında bu sorunun cevabını aramaktadır. Bu soruya göre, Afganistan yaklaşık yüz yıl önce siyasi ihtilafların merkezi olmuştur. Batıda İngiltere, doğuda Rusya'nın varlığı nedeniyle Osmanlı'nın Afganistan ile yakından ilgileneceği varsayılabilir. Çünkü Afganistan Müslüman bir ülkeydi. Öte yandan Osmanlı Devleti Müslümanların hilafet merkeziydi. Bu nedenle Afganistan anayasacılığında Osmanlıların büyük etkisi olmuştur. Osmanlıların siyasi ve sosyal alanlarda Afganistan'dan çok daha erken dönemde reformlar geliştirmesiyle, Afgan aydınlarının İstanbul'da olup Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi liderler, aydınlar ve işadamlarının bağlantıları üzerinden, Afganistan'da anayasal reformlar gerçekleştirmek istemişlerdir. Afganistan'da modernleşmenin temellerinin ilk olarak Emanullah Han devrinde atıldığı kabul edilebilir.⁵

Osmanlı ve Afganistan Meşrutiyet Dönemi Anayasasının Karşılaştırılması

Afganistan Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu için meşrutiyet devriminin getirdiği en önemli gelişme, anayasalarının ortaya çıkmasıydı. 1876 Anayasası ile Türkler bunu yapan ilk Müslüman ülke olarak anılmaktadırlar.⁶ 46 yıl sonra Afganistan meşrutiyeti anayasası, Türk uzmanların yardımıyla *Nizam Name* ismiyle hazırlanıp 9 Nisan 1923 tarihinde Şah Emanullah Han tarafından onaylandı. Bu Nizam Name'nin bir Anayasa niteliğinde olduğuna şüphe yoktur. Şeriatın yerini aldığı şayialarına yol açmasını önlemek amacıyla *Kanun-i Esasi* adı verilmişti. O zaman için Kanun-i Esasi anayasal monarşi temelinde devlet ile toplum arasında bağımsız ilişkiyi sağlıyordu. Bireysel hak ve özgürlükleri

⁵ Ehsanullah Farzan, "Afganistan'ın Modernleşme Çabalarında Türkçenin Etkisi", *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 2 (2019), s. 192.

⁶ Hasan Hazreti, *Meşruta-i Osmani (Osmanlı Meşrutiyeti)*, Tahran, 2010, s. 159.

temin eden batı demokratik düşüncesine çok yakındı. Aslında bu Nizam Name'nin amacı, laik hukuk ile dinî hukukun yollarını birbirinden ayırmaktı. 1923 Afganistan Anayasası, 1906 İran Anayasası ile 1921 Türk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu model almaktaydı ve amaçları birbirine benzerdi. Bu anayasayla monarşi ile hükümetin birlikte işleyebileceği laik bir çerçeve oluşturulmaya ve din ile devlet ilişkisi tanımlanmaya çalışılmıştır.⁷

Şah Emanullah Han'ın ilk anayasası 73 maddeden oluşmuştur.⁸ Bu yasaya 1928 yılında Nadir Han⁹ döneminde 37 madde eklenerek 110 maddeyle yürürlüğe girmiştir. Sonraki yıllar içinde çeşitli değişikliklerle, son olarak görevdeki Cumhurbaşkanı Hamid Karzaî'nin¹⁰ iktidara gelmesinden sonra 2004 yılında onaylandı.¹¹ Osmanlı Anayasası ise 23 Aralık 1876'da ilan edildiğinde 119 maddeden oluşmaktaydı. Sultan II. Abdülhamid'in onayından sonra resmen yürürlüğe girdi.¹²

Afganistan'daki anayasanın ilk taslağının hazırlanmasında, saraylıların çoğu ve özellikle Şah Emanullah Han büyük bir rol oynamıştır. Osmanlılarda da taslak olarak bilinen anayasanın temelleri Mithat Paşa tarafından oluşturulmuştur. Şah Emanullah Han ve Mithat Paşa'nın en önemli ortak yönü, ikisinin de Avrupa'daki siyasi gelişmeleri inceleyerek veya okuyarak Batı medeniyetine ve temellerine aşina olmalarıydı. Bunun yanı sıra, Şah Emanullah ve Mithat Paşa ülkelerinin

⁷ Oğuz Hamşioğlu, *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880 – 1933)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 213.

⁸ Mir Golam Muhammed Gobar, *Afganistan Der Mesir-i Tarih, (Tarih Sürecinde Afganistan)*, Tahran, 1989, s. 796.

⁹ Muhammed Nadir Şah: 9 Nisan 1883 Hindistan'ın Dehra Don şehrinde doğdu. Aslında Afganistan'ın Peştun kabilesine mensup olup 1929-1933 yılları arasında hüküm süren Afgan kralıdır.

¹⁰ Hamid Karzaî Afganistan'ın Peştun kabilesinden bir siyasetçidir ki 24 Aralık 1957 tarihinde Kandahar şehrinde doğdu. Afganistan'ın Taliban'dan sonraki ilk devlet başkanıdır. 2001-2004 yılları arasında halk tarafından desteklenen Karzaî'nin, 2004 seçimleri sonrası dönemde yönetimde yolsuzluğun artması, ülke çapında Taliban ve El-Kaide'nin tekrar güç kazanmasıyla birlikte hem hükümetine, hem de ülkenin geleceğine dair bir şüphe ve güvensizlik ortamı oluştu. Ama yine de 2009 yılı Kasım ayında bir kez daha devlet başkanı seçildi.

¹¹ http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=126681 (Erişim Tarihi: 11.05.2020).

¹² Müzehher Yamaç, "İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi)", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2014), s. 58.

seçkin ailelerinden gelmekteydiler. Emir Habibullah Han'ın oğlu Şah Emanullah Han babasından dolayı iyi bir hayata sahipti. Diğer taraftan Mithat Paşa bürokrat bir aile içinde büyümüş, babasının yardımı ve desteğiyle iyi bir eğitim almıştır. Mithat Paşa babasının devlet adamı olması hasebiyle erkenden siyasetin içinde yer almıştır. Emanullah Han Afganistan Padişahı, Mithat Paşa ise bir devlet adamı olarak anayasa temelinde bir yönetim oluşturmaya çalışmışlardır. Emanullah Han ve Mithat Paşa kendi ülkelerinin anayasasını hazırlayan kişilerdendi. Biri Afganistan'da *Loya Jirga'nın*¹³ oluşumundan sonra halkın üyeleriyle Afganistan Anayasası'nı 73 maddeyle onayladı.¹⁴ Mithat Paşa ise Kanun-i Cedde'yi 9 bölüm ve 57 maddeyle tanzim ederek Sultan II. Abdülhamid'e teslim etmiştir. Mithat Paşa anayasayı teslim ettiği zaman II. Abdülhamid ile arası çok iyi değildi. Bu sebepten dolayı II. Abdülhamid, anayasayı Mithat Paşa'nın tamamlanmasını istemedi.¹⁵ Ama aynı zamanda II. Abdülhamid 1814, 1830 ve 1875 yıllarına ait Fransa anayasasını tercüme etmesi için görevlendirilen Said Paşa'yı yanına çağırıp başka bir taslak hazırlaması için vazifelendirdi.

II. Abdülhamid, daha sonra bir komisyon teşkil edip bu iki anayasa taslağını o komisyona teslim etti. Bu komisyon 28 üyeden teşkil edilmişti. Onlardan ikisi asker ve 12'si bükrattı. Bürokratlardan üçü Hristiyan'dı. Üyelerden 10'u ise ulemadan seçilmişti. Komisyon, taslakları inceledikten sonra Belçika, Almanya, Polonya gibi diğer ülkelerin temel yasalarını kullanarak nihai metni hazırladı. Bu yazı Mithat Paşa'nın yöneticisi olduğu Hukuk Kurulu tarafından onaylandı. 23 Aralık 1876'da Sultan Abdülhamid tarafından da onaylanıp resmen duyuruldu. Bu anayasa Osmanlı'nın ilk anayasası olarak bilinen Mithat Paşa'nın son metni olan Kanun-i Cedide' den büyük bir farklılığa sahipti. Mithat Paşa neden Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın itirazlarına rağmen bunu kabul edip onay vermişti? Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Mithat Paşa anayasal hareketin meşruluk kazanmasının en büyük destekçilerinden biriydi. Bu sebepten Kanun-i Esasi'nin hazırlık

¹³ Loya Jirga (Peştuca'da Büyük Şura) Afganistan'daki çeşitli etnik, dini ve kabile topluluklarından temsilcileri bir araya getiren kitlesel ulusal toplantıya verilen addır.

¹⁴ Gobar, *a.g.e.*, s. 796-797.

¹⁵ Yavuz Özgüldür ve Serdar Özgüldür, "1876 Anayasasının Hazırlanmasında Methet Paşa'nın Rulo ve Fonksiyonu", *OTAM*, 5 (1994), s. 335-338.

çalışmaları sırasında, üzerinde en çok durulan tasarılarından biri, Mithat Paşa'nın Kanun-i Cedide' sinin rolü vardı.¹⁶

Osmanlı ve Afganistan Anayasasında Sultanın Özellikleri ve Ayrıcalıkları

Her iki anayasanın temel maddelerinde “hükümdar” dinî meşruiyet taşır, ancak iki anayasa metninde ifade seviyeleri farklıdır. Bu şekilde her iki anayasada da sultanın sorumlu olduğu düşünülmemektedir. Değişiklikten sonra Afganistan'daki anayasanın 6. maddesi¹⁷ ile Osmanlı anayasasının 5. maddesi¹⁸ hükümdarın kutsallığı konusuna farklı vurgular yapar. Osmanlı anayasasında hükümdarın kutsallığı daha belirgindir. Öte yandan, Afgan anayasası monarşiyi¹⁹ milletten krala geçiren ilahi bir lütf olarak görür. Bu çalışmada, monarşiyi ilahi, padişahın gücünü Tanrı'nın gücü olarak gören ve uzun zamandır devam eden Afgan düşüncesine atıfta bulunur.²⁰ İlahi görevlendirmenin, esasında Allah tarafından değil ulus tarafından kabul edilmesi farkıyla Osmanlı hukuku açıkça monarşinin ilahi otoritesine atıfta bulunmaz. Her iki durumda da, monarşinin miras niteliğinden bahsedilir. Osmanlı anayasasının 3. maddesi, Âli Osman'da krallık hanedanın devamını ve büyük sunağı üzerine kurulmasını öngörmektedir²¹ ve aynı şekilde Afganistan'ın 1343 hş. yılında kabul edilen anayasanın 18. maddesinde bu kalıtsal durumda kralın büyük oğlu krallığın temeli olarak görülür.²²

¹⁶ Hazreti, *a.g.e.*, s. 159.

¹⁷ Madde 6: Ülkenin işleri Devlet Bakanlığı yasalarına tabidir ve bakanlıkların her biri kendi işlerinden sorumludur, bu yüzden Zat-ı Hümayunu gayri mesuldür.

¹⁸ Madde 5: Zat-ı hazreti Padişahinin nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür.

¹⁹ Monarşi: Bir hükümdarın devlet başkanı olduğu bir yönetim biçimidir ve saltanatın bir başka adıdır. Seçim dışı yöntemler kullanılır. Bu hükümdar Türkçede kral, imparator, şah padişah, emir gibi çeşitli adlar alabilir.

²⁰ Abdul HayHabibi, *Cunbiş-i Meşruiyet Der Afghanistan (Afganistan'da Anayasacılık Hareketi)*, 1992, s. 87-104.

²¹ Madde 3: Saltanatı seniye-i Osmaniye hilâfeti kübra-yı islâmiyeyi haiz olarak sülale-i Âli Osman'dan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.

²² Afganistan 1964 yılı anayasası madde 18: Kralın istifası veya ölümü sırasında, krallık en büyük oğluna transfer edilir. Kralın en büyük oğlu bu yasadaki belirtilen kralın gereksinimlerini karşılamazsa, krallık ikinci oğluna aktarılacaktır.

Afganistan anayasasının 2. maddesine göre kral, İslam dini ve Hanefi mezhebine bağlı olmalıdır²³. Ancak Osmanlı anayasasının 4. maddesine göre sultan İslam'ın hamisidir ve belirli bir dine atıfta bulunmadan tüm Osmanlı halkını yönetmektedir.²⁴

Osmanlı ve Afganistan Anayasal Hareketlerine Entelektüel Dinî Bir Hareket Denilebilir mi?

Bu iki toplumu incelediğimiz zaman tam olarak böyle bir ayrım yapılamaz diyebiliriz. Osmanlı anayasal hareketi sosyal ve tamamen entelektüeldi; ancak iki toplumun benzerliklerini ve farklılıklarını anlarsak her iki ülkenin anayasal hareketlerini daha iyi açıklayabiliriz. Afganistan Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu arasında çok sayıda fark vardır. İlk bakışta Osmanlı büyük bir imparatorluktu ve bu imparatorluğun çatısı altında farklı yapılara sahip ülkeler vardı. Afganistan ise ayrı sınırları olan bir ulus devletti. Osmanlı Devleti daha fazla reform yapılması için Avrupa ülkeleri tarafından sıklıkla müdahalelere maruz kalmaktaydı. Afganistan için böyle bir durum söz konusu değildi. Afganistan çoğu zaman lider ve lider olduklarını düşünen, anayasaya destek veren ulema sınıfına sahipti. Ama Osmanlılarda anayasaya destek söz konusu değildi; bu nedenle Osmanlı anayasası daha entelektüel olarak nitelendirilebilirdi. Namık Kemal, Mithat Paşa ve Fuat Paşa entelektüel kökene sahiptiler. Osmanlı toplumundaki aydınlar duruşları ile laikliğe yakındılar; dolayısıyla anayasaları da böyle bir niteliğe sahipti. Ancak Afganistan Anayasası Afganların daha muhafazakâr Müslüman olmalarından dolayı seküler olmaktan uzaktı. Afganistan Anayasası, hatta anayasada yapılan ikinci değişiklik ile ulemanın parlamento kararnamelerindeki ağırlığı tam olarak kabul edilmiştir. Afganistan anayasasında Belçika ve Fransa'nın anayasa metinlerinin çevirisi kullanılmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu gibi laik bir karakteri bulunmadığı burada ifade edilmelidir. Bu duruma göre anayasanın her iki ülkede de farklı

²³ Afganistan 1964 yılı anayasası madde 2: Afganistan dini, İslam'ın kutsal dinidir. Dini hükümler hükümet tarafından Hanefi mezhebi kurallarına göre yapılır. Millet'in İslam'ı takip etmeyen üyeleri, dini ayinlerini kamusal görgü kuralları ve rahatlık yasalarının belirlediği sınırlar dâhilinde gerçekleştirmekte özgürdürler.

²⁴ Madde 4: Zat-ı hazreti padişahi hasbel hilâfe dini islâmın hamisi ve bilcümle tebea-i Osmani yenin hükümdar ve padişahıdır.

olduğunu görebiliriz; bu yüzden Atatürk Türkiye’de seküler bir toplum için önemli adımlar atabilmiştir. Şah Emanullah Afganistan’da büyük çaba göstermiş, ancak Atatürk gibi başarılı olamamıştır. Yine de Afgan toplumunun dinî doğası anayasal bir kanundur ve dikkate alınması gereken farklılıkları vardır.²⁵

Türk-Afgan Toplumlarında Atatürk ile Şah Emanullah Han’ın Entelektüel Tutumları Nedir?

Afganistan ve Osmanlı Devleti söz konusu ayrımlarla birlikte birbirine benzerdir. Bazı yazarlar ve akademisyenler tarafından Afganistan Anayasası devriminin ölü doğduğu söylenir. Onların bu dediklerini kabul etmek insafli değildir. Ama hedefleri bir doğum ve yaratma olduğunu göstermektedir. Ancak bu yaratılıştaki ve doğumda canlı ve hareketli bir varlık doğmadı. Yeni doğan anayasanın kaderinin ehl-i Yahya²⁶ hanedanının elinde olduğu, aynı zamanda anayasal olarak yararlı ve umut verici vaatlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı iddia edilse de bu anayasa anneden ölü olarak doğduğuna dair kanaat daha belirgindir. Ama bu anayasa Afganistan’da hala varlığını sürdürmekle köklü olduğunu da göstermektedir.²⁷

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki durum ise Afganistan’dakinden farklıdır. Osmanlı anayasal hareketi Atatürk Cumhuriyeti’ne temel olmuştur.²⁸ Afganistan ile Osmanlı toplumları birçok meselelerle uğraştı ve hiçbir zaman anayasanın vaat ettiği güvenliği sağlayamadı; ama ikisi de güç ve itibarını kaybetmedi. Afganistan ve Türkiye’de anayasa sonrası hükümetlerin neredeyse tamamının iflas ettiği söylenilmektedir. Çünkü Meclis ve yürütme organının kurulmasına ve hükümdarın yetkilerinin kapsamı Afganistan hukukunda ve Osmanlı hukukunda sınırlı kalmasına

²⁵ Gobar, *a.g.e.*, s. 800.

²⁶ Ehl-i Yahya, Afganistan’ın şahı Emanullah handan sonraki kralı Muhammed Nadir hanın babası olan Yahya han isminden gelir.

²⁷ http://www.dailyaafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=126681 (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

²⁸

<https://www.tabnak.ir/fa/news/95091/%D9%BE%D9%8A%D8%AF%D8%A7%D9%8A%D8%B4-%D9%88-%D8%AA%D8%BA%D9%8A%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%B3%D9%8A-%D8%AF%D8%B1> (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

rağmen bu değişiklikler başarmaları gereken refah ve gelişmeyi beraberinde getirmedir. Her iki toplumda da bu nedenle anayasa hayal kırıklığı yarattı. O zamanın entelektüel hareketleri devletlerin çalkantılı iktidarının sona ermesini bekliyorlardı. Her iki devletin Anayasa Devrimi'nden sonra büyük sıkıntılar ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu devletlere bakıldığında hükümetlerinin çok kırılğan olduğunu görebiliriz. Türkiye'de Osmanlı'nın iflase uğrama nedenini teşkil eden temel sorun toprak bütünlüğü tehdidiydi. O dönemde Atatürk liderliğindeki savaşlar olmasaydı bugünkü Türkiye üç parçaya bölünmüş olabilirdi: Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ile Ankara ve çevresi. Liman ve uluslararası şehir olarak İstanbul'un statüsü ise muhtemelen ayrı olurdu. Aynı zamanda toprak bütünlüğünün yitirilmesi kimliklerin parçalanma riskini de beraberinde getirecekti. Yukarıda bahsedilen dönem boyunca toplumun çalkantılı durumunu sona erdirmek ve ülkenin varlığını sürdürebilmesini temin edecek insanlara ihtiyaç vardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve İspanya'da güçlü bir figür haline gelen birisinin ülkeyi geniş reformlarla savunmasını ve güçlendirmesini gerektiren devletin temellerini düşünün. Afgan-Osmanlı toplumunda da bu hükümet tarzı etkili oldu ve iç ortam da bu kadar büyük bir dönüşüm için hazırды.²⁹ Afganistan'da Şah Emanullah Han ve Türkiye'de Atatürk gibi insanlar böyle bir ortamda görev aldılar ve iktidarı üstlendiler.

Her İki Toplumun Anayasasının Aynı Şekilde Olduğu Söylenbilir mi ve Anayasa Devrimi Yeni Sosyal Sınıflar Ortaya Çıkarttı mı?

1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid kitabının yazarına göre her ülkede toplum bir veya birkaç sosyal sınıfın tesiri altındadır. İktidara gelen bu sosyal sınıf veya sınıflar ya o ülkede hükümet ederler veya çıkarlarını gözetecek bir şahıs veya ailenin hükümetine baş eğip onun hizmetine girerler. İktidara sahip olan sınıflar zarar görmemek için imkân oldukça hükümeti ele geçirmeye çalışırlar. Toplumdaki devrim ve ihtilallerin olmasının nedeni sınıfların iktidarı ele almak için her zaman münazaa içinde olmalarıdır.³⁰

²⁹ İbrahim Sadi Öztürk, *Sevr Antlaşması*, Ankara, 2007, s. 49.

³⁰ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, Ankara, 2017, s. 10.

Siyaset biliminde gelişmekte olan ülkeleri açıklamaya çalışan ikinci esas kurum sınıf kurumlarıdır. Toplumsal sınıflar veya katmanlar bir toplumda maddi varlığın dağılımını yansıtan gruplar veya kategorilerdir. Bundan dolayı ne zaman bir toplum hakkında görüş bildirilse o toplumun fikir birliğini de düşünmek gerekir.³¹ Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda Afganistan'dan çok daha önce gerçekleşmiştir; ancak Afganistan'daki toplum düşüncesi daha geç ortaya çıkmıştır. Biz bir toplumdaki bahsettiğimizde o toplumun bir parçası olan göçebe kısmından da bahsediyoruz. O halde böyle bir durumu büyük şehirlerde olduğu gibi bahse almak için iyi bir eğitime ihtiyacımız var. Yıllar önce Batı'daki gelişmeleri bilenler anayasa konusunda doğal olarak çok olumlu görüş beyan etmişler ve bu hareketi desteklemişlerdir. Afganistan'daki kabileler ve liderleri anayasaya karşı çıkmadılar ve büyük bir tepki de göstermediler. Bunun nedeni istikrarı korumak istemeleridir. Gördüğümüz üzere bu durum Zahir Şah'ın³² iktidarının başlangıcına kadar devam etti. Bunların bir kısmı Şah'ın ordusunda güçlendikçe anayasal kazanımlar elde ediyorlardı. Anayasal harekete destek verenlerin çoğu olayları yakından takip eden kentsel eğitim kurumları olup geleneksel sınıfa en çok onlar karşıydı. Ordu içinde güçlenen kabileler anayasadan istifade ediyorlar ve pek çok alanda tamamen anayasaya aykırı hareket eden bir görünüm arz ediyorlardı. Bu nedenle anayasal kavramların bozulması nihayetinde zarara yol açtı ve kolayca halkın bir kısmı Şah Emanullah'ın gücüne teslim oldu. Halkın diğer bir kısmı ise onun önünde durmayı bile reddettiler. Anayasacılığın onlara güven sağlamadığını, bunun nedeninin bu tür kurumların faydalı olabileceğine inanmadılar. Bu yüzden Şah Emanullah gibi güçlü bir karakterin yanında yer aldılar. Ancak bu durum bu kavramların yozlaşmasına ve kurumların ağırlığının kaybolmasına yol açabilirdi. Kurumların meydana getirilmesi anayasanın güçleneceği ve toplumda güvenlik sağlayabileceğine dair ümitleri yeşertebilirdi. Birçok Batılı âlim ve tarihçi Şah Emanullah döneminden bu yana anayasal eğitim ve

³¹ Mehmet Turhan, *Siyaset ve Anayasa*, Ankara, 1995, s. 19.

³² Zahir Şah Muhammed Nadir Şah'ın oğluydu. 1920'lerin sonlarında kargaşaya son verilmesinde ve merkezi denetimin yeniden sağlanmasında kardeşleriyle birlikte önemli rol oynadı. Ayrıca hükümette bakan olarak görev aldı. Kasım 1933'te babasının öldürülmesi üzerine 19 yaşında tahta çıktı. Ama devlet işlerini akrabalarının yönetmesi nedeniyle uzun yıllar geri planda kaldı. 1964'te bir anayasa çıkararak meşruti monarşiye dayalı bir düzen getirdi.

toplumun ihtiyaç duyduğu yeni kurumların ortaya çıkmasına rağmen yine de modern Afganistan'ın kurulamadığına inanıyorlardı.³³

Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası Sistemin Afganistan Anayasasına Etkisi

Birinci Dünya Savaşı'na katılan ülkeler içinde en büyük zararı Japonya gördü, ama bu durum o ülkedeki anayasal gelişimi durduramadı. Aksine kurucu kurumlar faaliyetlerine devam ettiler. Aynısı Hindistan gibi ülkeler için de geçerliydi. İngiliz sömürgeciliği altında olsa da kurumlar gelişimini sürdürdü. Bu görünüm bir tarif gibi görünüyor, ama eğitim anayasal başarısızlığa yol açan en önemli konuydu. Afgan toplumu, olayı çok anlamadan anayasal gelişim ülkede belli bir seviye kazandı. Ne var ki, bu konuda bilinç kazandırılabilseydi, o zaman anayasanın daha etkili olabileceği aşikârdı. İtirazlar başladığında birçok insan esasında anayasanın ne olduğunu bile bilmiyordu. Burada bütün toplumu bir bütün olarak elbette kastetmiyoruz; aydınlar bu durumun farkındaydılar, ama sayıları çok azdı. Okuryazarlık oranı yüzde 10'dan az olan bir toplum anayasacılık olarak adlandırılan yeni bir hareketle karşı karşıya kaldı. Bu toplumda söz konusu olan anayasa belli kurumsallaşma seviyesi kazansa da gazetelerde anayasa ile ilgili birçok tartışmalar olmaktaydı ve entelektüel eğitim yeni kurumların Afganistan'a taşınmasında yararlı oldu. Anayasal hareket okuryazarlık seviyesini artırdı. Her ne kadar Avrupa hükümetleri özellikle Rusya ve İngiltere Afganistan'ı etkilese de Osmanlı'ya göre bu etkileme ikinci sırada olmaktaydı. Kuşkusuz elbette onlar meselelere müdahale ettiler. Ülkenin birçok kaynağına sahiplerdi ve devlet adamları arasında geniş bir nüfuza sahip oldukları için çıkarları ve arzuları Afganistan hükümetleri ile uyumuştur. Eğer anayasanın toplumun çeşitli katmanlarında neticesi olsaydı onlara karşı durabilirdi. O zaman Afganistan'ın koşulları bu büyük dönüşümün bir aracı değildi.³⁴ Afganistan'daki modernleşme anayasa döneminde gelişme kaydedemedi ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir monarşi hükümeti ortaya çıktı. Türk tarihi odaklı yazılmış olan kitapların bazılarında özellikle anayasa ve modernleşmeyi açıklayan kitapları incelediğimizde

³³ Habibi, *a.g.e.*, s. 87-104.

³⁴ Ömer Erden, "Afganistan'da Gerici Bir Hareket (Beççe-i Saka)", *Atatürk Dergisi*, 4/1 (2010), s. 212-213.

bu iki toplumun ortak tarihsel ve kültürel benzer noktaları olduğunu görmekteyiz. İki toplumda anayasal monarşi tesis edildikten sonra Türkiye’de Atatürk, Afganistan’da ise Şah Emanullah, tarihî deneyimlerin üstesinden gelmişler ki zaman içinde bir veya iki boyutlu etkiye yol açmışlar ve bu durum Türkiye’de Afganistan’dan daha etkili hale gelmiştir.³⁵ Anayasal sistemin kurucularından olan Mahmut Tarzi³⁶ hayatının bir bölümünü Türkiye’de geçirmişti ki Emir Habibullah Han döneminde Afganistan’ın sosyal tarihine özel önem veren insanlardan biriydi.³⁷ O *Siracü’l-Ahbar*’da³⁸ Afganistan’ın anayasal gelişimini destekleyen yazılar yazdı. Bunlardan birinde şu ifadeleri kullanmıştır: Emir Habibullah Han döneminde, eski çağ uygarlığı ve neredeyse bir ortaçağ toplumunun kültürüne rağmen, Afganistan halkı ulusal geleneklerine ve dinî inançlarına bağlı kaldılar. Yeni yaşam ve medeniyetlerin onların üzerinde hiçbir etkileri yoktu. Bu sebepten Batılı ülkelerden geri kaldılar. Aynı halde Avrupalılarla temas geçmeleri basitçe dinin güçlendirilmesi, dindarlık ve önyargının şiddetli gösterilmesine sebep oldu ki Osmanlılar gibi Müslüman komşularıyla iletişimleri koparıldı... Halkın yüzde sekseninden fazlasını oluşturan geniş ve yaygın sınıf tüccarlar, işçiler ile sanatkârlardan esnafa kadar genel nüfusu içermekteydi. Mamut Tarzi’nin hem Afgan hem de Osmanlı toplumlarındaki sosyal değişimlere olan ilgisi bu iki toplum arasındaki benzerlik ve farklılıkları tartışmasına neden olmuştur. On dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren doğu ülkelerinin büyük bir

³⁵ Aliye Yılmaz, “Amanullah Han’ın İslahatları ve Atatürk”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2010), s. 161-162.

³⁶ Mahmut Tarzi 23 Ağustos 1865 tarihinde Afganistan’ın Gazne şehrinde doğdu; sonra Türkiye’ye geldi ve otuz sene burada kaldı. Öğrenimini Türkiye’de tamamlayarak sonunda 22 Kasım 1933’te İstanbul’da vefat etti. O modernleşme yanlısı düşünce ve siyaset adamıdır ve Afgan gazeteciliğinin babası olarak da bilinir. Modern bir düşünür olarak, Afganistan tarihinin anahtar bir figürü olmuştur.

³⁷ <https://guneyturkistan.wordpress.com/2011/02/22/osmanli-ve-afganistan> (Erişim Tarihi: 11.05.2020).

³⁸ *Siracü’l-Ahbar (Haberlerin Lambası)*, 1911-1919 yılları arasında Afganistan’ın Kabil şehrinde basılan Farsça bir gazeteydi. 1911’de yayınlanan gazete Mahmut Tarzi tarafından modernleşme girişimi olarak Emir Habibullah Han’ın desteğiyle kuruldu.

bölümünde sonucu anayasa olan modern bir hareket oluştuğuna inanıyordu.³⁹

Bazı araştırmacılar gerçek amil olarak bu sömürge formunun oluşmasının on dokuzuncu yüzyıla ait olduğunu kabul etmiyorlar. Çünkü doğulu toplumlar sömürgeciliğin karşısında ancak geleneksel toplumların mekanizmasıyla durabileceklerini düşünüyorlardı. Bu yöntemin değişmesi gerektiği ve sömürgecilikle başa çıkılması ve toplumları yeniden inşa etmek için kendi yöntemlerini kullanmaları gerektiği sonucuna vardılar. Buna çözüm olarak yapılabilecek en iyi şeyin hukuk ve hukuka dayanan anayasal bir hükümet olduğunu beyan ettiler. Bu anayasacılık ve değişim yalnızca Osmanlılar ve Afganistan'da değil, İran, Rusya, Çin ve Meksika gibi ülkelerde de ortaya çıktı. Ama bu arada İran, Osmanlı ve Afganistan, diğer anayasal devletlerden daha farklı kılan özelliklere sahip oldular. Özellikle bunlar anayasacılığı Osmanlı İmparatorluğu sayesinde elde etmişlerdi. Osmanlı'nın Avrupa ülkelerine olan coğrafi yakınlığı, onu İran ve Afganistan'dan daha önce reform ve anayasacılığa yöneltti. Afganistan reformcularından Mahmut Tarzi, Batı hükümetlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun reform sürecinde olumlu bir rolü olduğuna, ancak Afganistan'da durumun böyle gelişmediğine inanıyordu. Afganistan için bu durum farklıydı. Afganistan, İngiltere ile yaptığı savaşlarından sonra bir ulus devlet haline gelse de Osmanlı İmparatorluğu büyük ve farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bir toplumdan oluşuyordu. Bu nedenle Batı, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklara müdahale edip Osmanlı'nın kaderini değiştirmeye çalışarak ve imtiyazlar verilmesini teşvik ederek imparatorluk içindeki reformların yapılması için devamlı müdahalelerde bulunuyordu. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tarafından Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı'nın (1856) yayınlanması anayasal gelişim için bir mukaddeme olmuştu.⁴⁰

Batı ülkeleri, mesela Fransa, Rusya ve Birleşik Krallık hükümetlerinin baskısı altında, reformlar Osmanlı'nın gündeminden artık düşmüyordu. Kırım Savaşı'nda olduğu gibi Fransa ve İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı

³⁹ Asadullah Alam, "Mahmut Tarzi ve Siracü'l-Ahbar", *Zuhur-i Afganistan-i Muasır (Çağdaş Afganistan'ın Doğuşu)*, (2008), s. 2-3.

⁴⁰ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, 2000, s. 19-22.

Devleti'nin bütünlüğünü korudular ve savundular.⁴¹ Ama bahtsız Afganların en büyük sorunu Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğunun Afganistan'dan fayda sağlayamamalarıydı. Aynı halde Afganistan, İngiltere ve Rusya'nın rakip olması nedeniyle büyük zarara uğradı. Afganistan modernleşme hareketine batı hükümetlerinin müdahaleleri Afganistan'ın geri kalmasının en önemli nedeniydi.⁴²

Bu sebepten Osmanlılarda modernleşmeyi tetikleyen Saiklerden Afganistan nasipsiz kaldı. Bu duruma rağmen anayasal devrim sırasında tıp ve hukuk gibi alanlarda bazı ilerlemeler dışında pek bir gelişme kaydedilemedi. Bazı tarihçilere göre, Afganistan'ın gelişme düzeyi orta çağ karakteri göstermekte olup o zamanın gelişmelerinden neredeyse hiç nasip alınamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bankalar kuruluyor; bu durum seneler sonra ancak Afganistan'da gerçekleşiyordu. Modernleşme sürecinde toplumların dönüşüm biçimleri, her toplum için, o toplumun siyasal, kültürel, toplumsal, ekonomik ve hatta coğrafi şartları ve imkânlarına göre farklılıklar arz edip özgünlükler oluşturur. Gelenekselden moderne dönüşürken, her toplum ister istemez pek çok kendine ait özelliklerden vazgeçmemekte ve modernleşmeye karşı direnç göstermektedir. Bu kapsamda, Türk ve Afgan modernleşmeleri birer Batı-dışı modernlik arayışıdır. Bu sebeple farklı coğrafyalarda iki Müslüman ülkenin modernleşme deneyimlerinin birikimlerini içermektedir. Dolayısıyla modernleşme hem Türkiye'nin hem de Afganistan'ın siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik şartları çerçevesinde şekillenmiştir.⁴³

Afganistan ve Osmanlı ile Doğu ve Batı Arasındaki Ticaretin Afganistan'ın Anayasaya Geçişi Üzerindeki Etkisi

Doğu ile Batı arasında bağlantı kurulmasında rol oynayanlar genel olarak Osmanlı, Kafkas, Mısır ve Hindistan bölgeleri ile diğer bazı ülkelerdir. Tüccarlar bu bölgelerde geçmişten beri ticaret yapıyorlardı. Bu durum sonraki dönemde onların Anayasa kavramı ile tanışmasına vesile oldu. Tüccarlar seyahatname türü kitaplar yazmışlar ve bu eser sahibi tüccarlar anayasal hareketin en mühim kısmı olarak pek çok bilgi

⁴¹ Erdoğan Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 92.

⁴² Hamşioğlu, *a.g.t.*, s. 65.

⁴³ Hamşioğlu, *a.g.t.*, s. 64.

aktardılar. Onlar İstanbul'da yayınlanan *Siracü'l-Ahbar* gazetesi dâhil olmak üzere pek çok gazeteyi desteklediler. Ayrıca birçok âlim gazetesinin yayın ücretini ödeyerek destek olmuşlar; işadamları da bu rolü gerçekten inanılmaz bir şekilde gerçekleştirmişlerdir.⁴⁴

Afganistan'da anayasacılığın zafer kazanmasında devletin bürokratları ile işadamları büyük rol oynadılar. Ayrıca Afganların Batı ile bağlantılı olması da önemli bir ayrıntıydı ve unutulmamalıdır ki Seyyid Cemaleddin Afganî uzun yıllar sürgünde kalarak reformist ve anayasal hareketin en önemli destekçilerinden biri oldu.⁴⁵ Aynı halde Mahmut Tarzi de Türkiye'de de bir gazete sahibiydi. Bu nedenle onlar Afgan toplumunun değişikliklere ve modernleşmeye doğru hareketine sebep oldular. Bu şekilde iş adamları büyük bir rol oynamalarıyla bu alanda modernliğin tezahürlerini ve öğretilerini alıp Afganistan'a getirdiler. Anayasal monarşi içinde yer alan tüccarlar da daha hareketli şekilde bu alanda pay aldılar. Bunun sebeplerinden biri belki mali iflaslarıydı ve bu yüzden anayasayı desteklemişlerdi. Tüccarlar rekabet alanındaki mallar ve mallarının arzının tükendiğini görünce anayasayı fazlasıyla desteklediler. Bu destekleriyle büyük kazanç elde ettiler. Örneğin; tütün hareketine tepki gösterdiler, çünkü Afgan işadamları, çiftçiler ve tüccarlarının menfaatleri tehlikeye girmişti. Elbette bu ekonomik gelişme topluluğu harekete geçirdi ve toplumsal bir ayaklanmaya yönlendirdi.⁴⁶

Sonuç

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu ve Afganistan'daki anayasal hareketin çok sayıda grubun gayretleri neticesinde zafer kazanmasını ve bununla birlikte Afganistan'daki çeşitli aydınlar ve gruplar arasındaki hareketleri, aynı şekilde Tür aydınları ve reformcularının Osmanlı için oynadıkları rolleri ortaya koymaya çalıştık. Afganistan'da Osmanlı İmparatorluğu'nun iç durumundan etkilenen Habibullah Han döneminin bazı siyasi ve entelektüel adamları, ülkenin siyasi ve idari dokusunda reformlar yapmaya çalıştılar. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde eğitim

⁴⁴ Habibi, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁵ Hamşioğlu, *a.g.t.*, s. 178.

⁴⁶ Süheyla Türabi Farsani, "Tüccar ve Cunbiş-i Tenbako, Tüccar ve Tütün Hareketi", *Sosyal ve Kültürel Çalışmalar Enstitüsü Goftogo Dergisi Yayını*, 2 (2001), s. 185-188.

için Avrupa'ya giden Türk gençleri geri döndü. Döndükten sonra onlar Osmanlı İmparatorluğu'nda reformlar üzerinde büyük bir etki yarattılar.

Afganistan'daki anayasal gelişim sürecinde aydınlar, Osmanlı tüccarları ve özellikle İstanbul'da yayınlanan gazeteler, Habibullah Han zamanında çeşitli sosyal gruplara telgraflar göndererek Osmanlı İmparatorluğu ile Afganistan ciddi bağlar kuruldu. Bu bağlar entelektüel ve idari sistem üzerinde büyük etki yaratarak Afganistan'da anayasal gelişmenin karşısında olan Habibullah Han'ın tahttan indirilmesine ve yerine modernleşmeyi destekleyen oğlu Emanullah Han'ın geçmesine sebep oldu. O tahta oturduktan sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Afganistan'daki Batılıların etkisiyle kapsamlı reformlar yapmış, ancak bu çabalar güçlü devlet görevlilerinin çıkarlarını, güçlerini ve servetlerini tehlikeye attığından dolayı reformu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonuç olarak anayasa Afganistan'da uluslararası sistemin yeni bir dönüşümünün kurbanı olmuştur. Ancak, Türkiye'de anayasal süreç başarı kazanmış etkinliğini devam ettirmiştir.

Kaynaklar

<https://www.tabnak.ir/fa/news/95091/%D9%BE%D9%8A%D8%AF%D8%A7%D9%8A%D8%B4-%D9%88-%D8%AA%D8%BA%D9%8A%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%B3%D9%8A-%D8%AF%D8%B1> (Erişim Tarihi: 15.05.2020)

<https://guneyturkistan.wordpress.com/2011/02/22/osmanli-ve-afganistan> (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=126681 (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

Alam, Asadullah, "Mahmut Tarzi ve Siracü'l-Ahbar", *Zuhur-i Afganistan-i Muasır (Çağdaş Afganistan'ın Doğuşu)*, Kabil: Goftaman Web Sitesi Yayını.

Çınar, M. Fatih, "Türkiye'nin Anayasal Demokrasi Yolu ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Serencamı", *Akademik Bakış Dergisi Kırgızgstan*, 31/12(2017), s. 586-607.

Erden, Ömer, "Afganistan'da Gerici Bir Hareket (Beççe-i Saka)", *Atatürk Dergisi*, 22/2 (2010), s. 203-215.

Farsani, Soheyla Torabi, "Tüccar ve Cünbiş-i Tenbako (Tüccar ve Tütün Hareketi)", *Sosyal ve Kültürel Çalışmalar Enstitüsü Goftogo Dergisi Yayını*, 4/ 16 (2001), s. 184-200.

Farzan, Ehsanullah, "Afganistan'ın Modernleşme Çabalarında Türkçenin Etkisi", *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 15/ 6 (2019), s. 189-200.

Gobar, Mir golam Mohammad, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih (Tarih Sürecinde Afganistan)*, Tahran 1989.

Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları 2000.

Habibi, Abdul Hay, *Cunbiş-i Meşruriyet Der Afganistan (Afganistan'da Anayasacılık Hareketi)*, Kabil 1992.

Hamşioğlu, Oğuz, *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880 – 1933)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihî Enstitüsü 2006.

Hazrati, Hasan, *Meşrute-i Osmani (Osmanlı Meşrutiyeti)*, Tahran: Çap Taqvim Yayınevi 2010.

Kamali, M. Haşim, *Deh Sal Pes ez Tasvib Kanun-i Esasi Afganistan: Mesaili Asli Kodamha And (Afganistan Anayasasının Tesvibinden On Yıl Sonra: Asil Meseleler Nelerdir)* Kabil: Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU) Yayınları 2013.

Keleş, Erdoğan, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009.

Muqaddam, Saide Sultani, "Nizam Name-i Matbuat-i Afganistan Dar Devreyi Amanullah Han ve Azadi Matbuat (Amanullah Han Döneminde Afganistan Nizam Namesinin Düzenlenmesi ve Basın Özgürlüğü)", *Ayineyi Pojohiş*, 4/26 (2015), s. 25-30.

Özgüldür, Yavuz, Özgüldür, Serdar, "1876 Anayasasının Hazırlamasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 3/ 15 (1994), s. 311-348.

Öztürk, İbrahim Sadi, *Sevr Antlaşması*, Ankara: Fark Yayınları 2007.

Saygılı, Hasip, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, Ankara: Ötüken Yayınları 2017.

Turhan, Mehmet, *Siyaset ve Anayasa*. Ankara: Gündoğan Yayınları 1995.

"Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", Ankara, Türkiye: T.C Resmi Gazete, 18 Ekim 1982.

Yamaç, Müzehher, "İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi)", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/ 5(2014), s. 54-68.

Yılmaz, Aliye, "Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 06/ 01 (2010) 155-165.

İlk TBMM'nin İlk Kanunu: Ağnam Resmi

Elvan Demirel*

(ORCID ID: 0000-0002-5806-0407)

Gönderim Tarihi (Submitted)	Kabul Tarihi (Accepted)	Yayın Tarihi (Published)
02.07.2020	07.11.2020	10.11.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Demirel, E., "İlk TBMM'nin İlk Kanunu: Ağnam Resmi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020): 19-37.

APA: Demirel, E. (2020). İlk TBMM'nin İlk Kanunu: Ağnam Resmi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 19-37.

Öz

23 Nisan 1920'de kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk olarak Ağnam Resmi Kanunu'nu kabul etmiştir. Ağnam Resmi, küçükbaş hayvanlardan alınan vergiyi ihtiva etmektedir. Aslında bu vergi Osmanlı Devleti'nde hatta önceki Türk devletlerinde de görülmüş ve muhtelif değişikliklere tabi tutularak yeni kurulacak devlete aktarılmıştır. Meclis'in yeni kurulduğu sırada Anadolu'da bu kanunun miktarının artırılacağı söylentileri çıkınca Kırşehir Mebusu Müfid Bey bu konuyla ilgili söylentilerin derhal açıklığa kavuşturulması gerektiğini ifade etmiş, buna karşılık Erzurum mebusu Celaledin Arif, daha önceden 8 misli teklif edilen bu verginin eskiden olduğu gibi 4 misli olarak talep edilmesi takririni Meclise sunmuştur. Bu takrir 24 Nisan 1920 tarihli oturumunda oy çokluğuyla kabul edilerek, 7 Şubat 1921 tarihli ve 1 sayılı Ceride-i Resmîye'de yayınlanmıştır. Bu kapsamda bahse konu çalışmada olağanüstü koşullarda

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, T.C. Tarihî Bilim Dalı, elvan.demirel@ogr.sakarya.edu.tr

MA Candidate, Sakarya University Institute of Social Sciences Main Discipline of History, Discipline of the History of the Republic of Turkey, elvan.demirel@ogr.sakarya.edu.tr.

kurulan TBMM’de bu kanunun kabul ediliŖi ve özellikle pek çok kanuna ihtiyaç varken neden Ağnam Resmi Kanunu’na öncelik verildiğinin sebepleri üzerinde durularak, bunun gerekçeleri aydınlatılmaya alıŖılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ağnam Resmi, TBMM, Meclis

The First Act of GNAT: Cattle Tax Law

Abstract

Established on 23 April 1920, the Grand National Assembly of Turkey (GNAT) first enacted the Cattle Tax Law, which regulated the tax collected from sheep and goat farming. Indeed, this kind of tax had been in place in the Ottoman Empire as well as the former Turkic states and it was adapted to the newly established state with some modification. When the rumours spread across Anatolia that the cattle tax would have increased during the beginning of the new Assembly, Müfid Bey, the deputy of KırŖehir, requested clarification of rumors about the issue immediately. As a response, Celeleddin Arif, the deputy of Erzurum, submitted his proposal to the Assembly that the tax rate shall be applied quadruple as it used to be rather than eight-fold that had previously been proposed. The proposal was adopted with a majority in the plenary of 24 April 1920 and published on the Official Gazette numbered 1 and dated 7 February 1921. In this context, this study will enlighten why the enactment of the Law was prioritised by the Parliament, which was established under extraordinary circumstances, while there was an urgent need for adoption of many other important legislation.

Keywords: Cattle Tax, GNAT, Assembly

Devlet İçin Vergi Ne Demek?

Vergi, tarih boyunca tüm devirler ve topluluklarda var olagelmiŖ bir kavramdır. Bu tarihsel süreçte vergi, devletin bir hâkimiyet aracı ve indikatörü olarak toplum ile bağ kurma noktasında önemli bir rol oynamıŖtır.¹ İzleri sürüldüğünde verginin, Eski Mısır, Roma, Yunan devletlerinde uygulandığı bilgilerine rastlanmaktadır.² Bu açıdan bakılırsa vergi tarihinin, insanlık tarihi ile paralellik gösterdiği

¹ Berrin Günay-Asım Furkan Tekir, “Tanzimat Sonrası Vergi Reformlarının Anayasal Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk AraŖtırmaları Dergisi*, 24/2 (Aralık 2018), s. 712.

² Ahmet Kayan, “Verginin Tarihsel GeliŖimi ve Sebep Olduğu Önemli Olaylar”, *Maliye Dergisi*, 135 (Eylül-Aralık 2000), s. 82.

söylenbilir. İnsanlar daima bir topluma dahil bulunmak ve dolayısıyla bir yönetime tâbi olmak durumundadırlar. Yöneticilerin ise halka karşı sorumluluklarını yerine getirebilmek için paraya, yani vergiye ihtiyaçları vardır. Verginin kaynağını yönettikleri toplumdaki alırlar. Buradan hareketle bir yerde bir toplum ve yöneticiler varsa orada verginin de kaçınılmaz hale geldiği söylenebilir.

Bugünkü anayasal-toplumsal sözleşmelere dayalı devletlerin meydana gelmesinde verginin önemi büyüktür. Hatta denebilir ki, anayasaların tarihî alt yapısını vergi uygulamaları oluşturmuştur. Buna örnek olarak; Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkmasında, asil ve ruhban sınıflarının vergilerden muaf tutulmaları bir tepkiyi beraberinde getirmiştir ve bu etkenler bir anayasanın yayınlanması zorunluluğunu ortaya koymuştur. Yine başka bir benzer örnek de İngiltere'de kralın keyfî vergi uygulamaları sonucu Magna Carta Libertium'un (Büyük Hürriyet Fermanı) imzalanmasında görölmektedir. Aynı şekilde Amerikan bağımsızlık hareketleri de İngiltere'nin orantısız vergi uygulamaları sonucu ortaya çıkmıştır.³

Devletin en önemli gelir kaynağı vergilerdir.⁴ Ancak bununla birlikte vergi, devletin toplum üzerindeki nüfuzunun bir göstergesi olması hasebiyle de çok mühimdir. Nitekim vergilendirme devletin, egemenliğine dayanarak talep edebileceği bir unsurdur.⁵ Devletin ayakta kalmasını, sorunsuz işleyen bir vergi sistemi mümkün kılmaktadır. Çünkü devletin tüm kurumlarının giderleri vergilendirme yoluyla sağlanmaktadır. Bunların yanında vergi, devletin iktisâdi yapısının güçlü olduğunun da göstergesi sayılır ve halk üzerindeki iktidarı pekişir.⁶ Bu noktadan Türklerin tarihine bir pencere açılırsa, vergi sistemlerini güçlü bir temele oturtmaları ve bu sistemi iyi idare etmeleri,

³ Ahmet Emrah Akyazan, "Vergilendirme Yetkisinin Türkiye'deki Gelişimi", *TBB Dergisi*, 80 (2009), s. 2.

⁴ Esra Siverekli Demircan, "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (Temmuz-Aralık 2003), s. 97.

⁵ Vatandaş Öztürk, "Vergilerin Kanuniliği İlkesinin Tarihsel Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16/2014 özel sayı (2015), s. 4816.

⁶ Mualla Öncel, Nami Çağan, Ahmet Kumrulu, *Vergi Hukuku*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2019, s. 3.

onların tarih içerisinde önemli bir rol üstlenmelerini kaçınılmaz hale getirmiştir denebilir.

Ağnam Vergisi

Osmanlı Devleti'nde gerek devlet yapısı gerek hukuki yapısı bakımından vergilendirme iki şekilde olmuştur, bunlar “örfî ve şer’î” vergilerdir.⁷ Şer’î vergiler (zekât, cizye, haraç ve öşür gibi), aslında devlete ait toprağın ekilerek hasatından veya dolaylı olarak alınan mahsulden başka hayvandan elde edilen ürünler için çiftçinin icar bedeli⁸ olarak ödediği vergilerdir. Şer’î vergiler hazinenin geliri kabul ediliyor ve şer’î hükümler kapsamında isteniyordu. Mezkûr vergi genel olarak halkça üretilenlerden, bilhassa da tahıldan talep edilen vergi olan öşürden oluşmaktadır. Ancak bu verginin sadece tarımsal üretimden sağlandığı da söylenemez. Şer’î vergilerin haricinde alınan diğer vergiler örfî vergileri ihtiva eder. Örfî vergiler, hükûmeti oluşturan tüm görevlilerin, görevlerine yönelik giderlerinin reaya tarafından karşılanmasıdır. Her bölgenin yaşam koşulları (iklim, bitki örtüsü v.s.) değişiklik gösterdiği için vergilendirme şekli, sancakların her birine hususi olarak kanunnamelerle belirleniyordu.⁹

Osmanlı Devleti'nin iktisadi sahasının çoğunlukla tarım ve hayvancılıktan oluştuğu bilinmektedir. Devlet için, bu sahadan gelen vergiler büyük önem arz etmiştir. Konu itibariyle hayvanlardan alınan vergi kalemine değinilecektir: Osmanlı vergi sisteminde hayvanlar, tırnaklarına göre (bütün ve çatal) iki gruba ayrılmaktadır. Çatal tırnaklılar olarak adlandırılan ve hayvansal ürün elde etmede kullanılan her çeşit sığır, canavar (domuz) ve ağnamın¹⁰ etinden, yününden, kılından,

⁷ Yiğit Yılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi”, *Vergi Raporu*, 232 (Ocak 2019), s. 12-13.

⁸ İcar Bedeli: Bir mülkün, sahibi tarafından başka bir yere belirli bir süre ve bedel karşılığında kullanımına izin verilmesi anlamına gelmektedir. (Şakir Berki, “Borçlar Hukukunda İcar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/03 (1955), s.163).

⁹ Ünal Taşkın, “Rüsûm-ı Örfiye”, *Tarih Okulu*, 16 (İlkbahar-Yaz 2013), s. 56-57.

¹⁰ Ağnam: Arapça asıllı, ganem yani koyun sözcüğünün çoğulundan gelmektedir ve Osmanlı'da küçükbaş hayvanları işaret etmede kullanılmıştır. (Fairfax Downey, *Muhteşem Yüzyıl Kanuni*, Nokta Yayınları, Konya 2011, s. 263).

sütünden yararlanılmış ve bunlardan vergi talep edilmiştir.¹¹ Ağnam sınıfının yani küçükbaş hayvanlar içinde de kıvrıcık, karaman, dağlıç, tiftik ve kıl şeklinde bir ayırım söz konusuydu. Bu hayvan sınıfından tahsis edilen vergi, Ağnam Resmi idi. Bazı küçük değişiklikler haricinde bu verginin miktarı, devlete ait tüm bölgelerde 2-3 koyun karşılığı 1 akçeydi.¹² Padişaha ve vezire ait haslarda koyun başına bir akçe; beylerbeyine ve sancakbeyine ait haslarda ve vakıflarda ise 2 koyuna 1 akçe tahsis edilmekteydi.¹³ Padişah kulları ve askerî sınıf gibi hizmet erbabı kişiler 150 koyuna kadar bu vergiden muaftı ancak bundan fazlası da vergiye tabi tutuluyordu.¹⁴

Ağnam kapsamındaki vergiler bazı durumlarda farklılık gösterebiliyordu. Örnek olarak, Vaka-i Hayriye'nin ardından kurulan Asakir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun et ihtiyacı temin edilmek üzere “*ondalık ağnam resmi*” diye ayrı bir vergi türü oluşturulmuştur. Kimi bölgelerden aynî, kimi bölgelerden ise nakdi olarak tahsis edilmekteydi. Fakat sonradan aynî alımdan, bedel olarak 5 kuruş talep etme sistemine geçilmiştir. Vergi alınmasını icab ettiren bazı durumlar, hayvan bakıcılığı ve nakliyatı, satışı, kesimi gibi işlerdi. Koyun veya keçi sürülerinin geçtiği köprü, geçit veya iskelelerde istenen “selâmet akçesi” adında bir vergi de vardı. Ancak bu vergi daha çok İstanbul'un et ihtiyacını temin etmek üzere gelen hayvanlardan alınıyordu. Kesimhanelerde kesilen hayvanlar üzerinden alınan “*zebiha resmi*” adlı bir vergi de özellikle şehrin dışında bulunan salhanelerden talep ediliyordu.¹⁵ “*Dem, balta, serçin, derçin, zephiye, mürde*” adlarında çeşitli vergiler pazarda satılan hayvandan; “*resm-i bujik*” adlı bir vergi de canavar kesimhanelerinden alınırdı. “*Yaylak-kışlak resmi*”, “*ağıl resmi*”, “boncuk resmi” sürülere bağlı olarak tahsis edilen vergi

¹¹ Cengiz Becermen, *Klasik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri*, Vergi Müfettişleri Derneği Yayınları, Ankara 2008, s. 49-50.

¹² Özlem Bektaş Öztaşkın, *XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s. 237.

¹³ Kaya Göktepe, “Osmanlı Döneminde Tekirdağ'da Yapılan Hayvancılığın İstanbul'un İnaşesi ile Sanayii ve Ticari Faaliyetlerdeki Rolü”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/1 (Haziran 2018), s. 376.

¹⁴ Necmettin Aygün, “Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadi Örutümler ve Trabzon'da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 25 (2018), s. 45.

¹⁵ Abdullâh, Sami Tekin, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 1/1 (2019), s. 59-60.

çeşitlerindendi. Reaya, koyun veya keçi sahibi ise ağıl payını sipahiye ödemek zorundaydı. Bu vergi yer yer “ağıl resmi”, “kışlak resmi”, “çit parası” olarak anılmaktadır. “*Resm-i mevaşi*”, “*resm-i camus*”, “resmi manda” adlı vergiler sığırlar üzerinden tahsis edilir ve miktarı bölgenin durumuna göre farklılık gösterirdi. Domuzdan da “*bidat-i hinazır*” veya “*canavar resmi*” isminde vergi alınıyordu. Öte taraftan hiç toplanmayan bölgeler de mevcuttu.¹⁶

Bütün tırnaklılar (at, katır, merkep) ise genelde hizmet alınanlar olmalarından dolayı istisnai birkaç durum dışında vergi talep edilmeyen grubu ihtiva etmekteydi. Sonradan devlet, develerden de vergi talep edilmesini zorunlu kılmıştır.¹⁷ Bu vergi de “*vedi resmi*” olarak adlandırılmış ve miktarı “kuruş başına bir para” olarak belirlenmiştir.¹⁸ Ayrıca arıcılık, ipekböcekçiliği işlerinde uğraşanlardan da vergi alınmıştır. “*Resm-i kevvare*, *resm-i kovan*, *resm-i asel*, *resm-i zenburiye*, *öşr-i petek*, *resm-i nahl*” isimleriyle bilinen arıcılık vergisi, reayadan yerine göre bal veya akçe olarak talep ediliyordu.¹⁹ İpek vergisi ise ipekböceği kozalarından “*resm-i harir*” ve “*resm-i gögül*” isimleriyle ürüne göre değişen oranlarda alınırdı.²⁰ Balıkçılık vergisi ise “*Resm-i dalyan*”, “*resm-i ağ*”, “*balık öşrü*” “*sayd-ı semek*” adlarıyla bilinirdi. Farklı miktarlarda alınan bu vergiye dalyanlarda tutulan balıklar tabi tutuluyordu. Bunların yanında hayvansal faaliyetler sebebiyle kullanılan otluk, yoncalık ve çayırılık araziler de vergiye tabi idiler. Bu vergi de “*resm-i çayır*” ismiyle tahsis ediliyordu.²¹

¹⁶ Taşkın, “Rüsûm-ı Örfiye”, s. 63-65.

¹⁷ Ertan Gökmen, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir’de Tarım ve Hayvancılık”, *Akademik Bakış*, 3/6 (Yaz 2010), s. 227-228.

¹⁸ Mustafa Yakar, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Toplumsal Yapı ve Vergi Sistemi*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 83.

¹⁹ Ünal Taşkın, “1540 (H.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Zirai Gelirlerin Mukayeseli Tahlili”, *Turkish Studies*, 2 (Spring 2007), s. 643.

²⁰ Ünal Taşkın, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Ca’ber”, *Turkish Studies*, 8/9 (Summer 2013), s. 2369.

²¹ Taşkın, “Rüsûm-ı Örfiye”, s. 66.

Osmanlı kayıtlarında “*Resm-i Ganem*”²², “*Adet-i Ağnam*”²³ olarak da geçen Ağnam Vergisi şer’î vergiler dahilinde tahsil edilir. Genelde bu vergi, hayvanın doğumundan sonraki Nisan ve Mayıs aylarında toplanırdı.²⁴ Duruma göre değişiklik göstermekle beraber müslim ve gayrimüslim fark etmeksizin iki koyun karşılığı bir akçe olmak suretiyle talep edilirdi.²⁵

Verginin ölçütü Fatih Kanunnamesine göre üç koyun üzerinden bir akçeyken sonraları iki koyundan bir akçe olarak değiştirilmişti. Fakat bölgeye göre bu ölçüt değişebiliyordu. Örneğin, Vidin Sancağı’nda üç koyundan bir akçe; Urfa’da her yüz koyun üzerinden bir koyun ile birlikte iki Osmanî akçe talep ediliyordu. Alınan bu bedeller de sipahiler ve subaşılar arasında bölüştürülüyordu. Ne var ki bu kural her yerde aynı sistemde işlemiyordu. Mesela Aydın’da Ağnam Resmi tamamen sancak beyine veriliyordu. Biga Sancağı’nda ise reayadan alınan ağnamı sancak beyi ve sipahiler paylaşıyorlardı. Emlak, evkâf ile has, zeamet timarlarda bu vergiye sancak beyleri müdahale etmezdi. Yine müderris, kadı, sipahi, emin gibi kişilerin koyunları 150’den az ise onlardan Ağnam Resmi alınmazdı. Eşkinciler ise sefere gittikleri yılın vergisini vermezlerdi. Esasında Ağnam Resmi daha çok koyun besiciliği yapan, göçmen Yörük ve Türkmenler için önemliydi. Önemli bir bölümü padişah haslarına tâbi olan göçmenlerden de iki koyun üzerinden bir akçe alınmaktaydı. Tabii bu, koyun sayısına paralel olarak değişebiliyordu.²⁶

Bilhassa Rumeli’de padişah hassına tabi raiyyet ve özel teşkilatlandırılmış yörüklerden vergiye karşılık alınan koyunlarla İstanbul’un et ihtiyacı giderilmekteydi. Bunun yanında İstanbul’a kasaplık koyun getirmekle görevlendirilenlerden “*bedel-i ağnam-ı celebkeşan*”²⁷ adlı bir vergi alınırdı. Anadolu’daki belirli şehirlerde

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İE.DH., 17/1604; İE.ML. 76/7137; İE.ML.,76/7137; MAD.d., 18367.

²³ BOA, İE.DH., 1/65; YB..04., 1/38; İE.DH. 1/76; İE.MİT. 1/66.

²⁴ Ali Rıza Gönüllü, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962)” *SÜTAD*, 38 (2015), s. 71.

²⁵ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2015, s. 175.

²⁶ Faruk Emecen, “Ağnam Resmi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1 (1988), s. 478.

²⁷ Bedel-i ağnam-ı celebkeşan: Rumeli’de yaşayan cins koyunlar üzerinden alınan bir çeşit vergiyi takip eden kalem. (Bekir Gökpınar, *Varadin Seferinde Organizasyon ve*

bulunan bazı imaretlerin et ihtiyaçları da bazen bu şekilde karşılanıyordu.²⁸

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda hazinenin önemli bir kısmını oluşturan Ağnam Resmi mukataası, düzenli gelirler arasında anılmaya başlandı. Bu vergi uygulaması çeşitli değişikliklerle birlikte Tanzimat'tan sonra da devam etti. 1840 yılındaki nizamname değişikliğine göre ağnamın aynı olarak alınma usulü bırakılarak değer üzerinden, değişik isimlerle alınmış ve ek resimler de kaldırılmıştır. Ağnam mukataacılığı, ağnam müdürlüğüne dönüştürülmüştür. Aynı zamanda her koyun ve keçiden beşer kuruş ve yirmi beşer para alınması kararı alındı. Fakat bölgelere göre koyun değeri orantısız olduğundan dolayı 1856-1857 yıllarında bu konu gündeme getirildi, bu durum incelendi ve vergi nisbeti merkezde belirlendi. Buna göre eyaletlerden altı farklı nisbet üzerinden aşara göre gelirin yüzde onu hesabıyla vergi alınacaktı. Ancak daha sonra mali bunalımlar yüzünden verginin arttırılması halk üzerinde zorlayıcı bir durum yarattı. Bu da hanedanın tasarrufunda son olarak 3 Ocak 1898 ve 14 Ocak 1905 tarihlerinde yeni düzenlemelere gidilmesine sebebiyet verdi.²⁹ 1909'da Maliye Nezareti'nce Meclis-i Mebusan'a Ağnam Resmi hakkında hazırlanan 55 maddelik bir kanun tasarısı gönderilmiş ancak yeterli bulunmayarak reddedilmiştir. Ardından 1910 senesinde, bu sefer 23 maddelik bir kanun tasarısı sunulmuştur. Ancak bu tasarı da kanunlaşmamıştır.³⁰ Ağnam resminin kanunlaşması, I. TBMM dönemine rastlamaktadır.

Ağnam Resmi'nin Kanunlaşma Süreci

TBMM'nin Ağnam Resmi'ni ilk kanun olarak seçmesine birden fazla anlam yüklemek mümkündür. Öncelikle daha önce verginin bir devlet için önemine değinilmişti, bu açıdan bakılırsa, halk nezdinde İstanbul Hükümeti'nin mevcudiyetini ortadan kaldırarak kendi otoritesini tanıtmak, TBMM'nin öncelikli amacıydı denebilir. Dolayısıyla halk, vergiyi artık TBMM Hükümeti'ne teslim edecek ve böylece İstanbul

Lojistik (1716), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s. 344).

²⁸ Halime Doğru, "Rumeli'de Celep-Keşanlar", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 3/3 Ankara (4-8 Ekim 1999), s. 11.

²⁹ Faruk Emecen, "Ağnam Resmi", s. 478-479.

³⁰ Gönüllü, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi", s. 74.

Hükümeti yok sayılarak; TBMM de teşriî kuvveti elinde tutmuş olacaktı. Bu kanun işledikten sonra da diğer çıkacak kanunların yolu açılmış olacaktı. Çünkü halktan vergi toplama mezuniyeti, siyasi iktidarın yetkilerinin en önemlilerindendir.

Diğer taraftan Millî Mücadele yıllarına gelindiğinde mâli durum son derece vahim durumdaydı. Ülke uzun bir savaş döneminden geçiyordu ve bu nedenle ağır darbe almıştı. Halen işgal sürerken ordunun ve tüm Millî Mücadele örgütlerinin gereken ihtiyaçları herhangi bir kanuna bağlı olmaksızın halktan temin ediliyordu. Bu esnada Meclis'in gündeminde ekonomik kalkınma ile ilgili programlar yoktu çünkü İstanbul Hükümeti'nin yoğun muhalefetiyle uğraşmaktaydı. O sebeple önce kararnemelerle bu kaynaklar oluşturulmuş ve bilahare kanunlar çıkarılmaya başlanmıştır. Kanunların çoğunu vergiler teşkil etmekteydi. Nitekim Meclis tüm kaynakları Maliye Vekâleti'nde toplayarak gücü kendi elinde tutuyor ve otoritesini kuruyordu.³¹

Ayrıca halkın geliri büyük çoğunlukla tarım ve hayvancılıktan sağlanmaktaydı. Bu noktada TBMM ilk olarak, hem halkı kendinden soğutmayacak kadar az masraflı olan hem de halktan toplanması kolay olan vergilendirme yoluna gitti. Hayvanlar vergisi devlet gelirinin önemli bir kısmını teşkil ediyordu. Bu da ilk vergi kanununun hayvanlar üzerinden tahsil edilme sebebini açıklar niteliktedir.³²

Bu kanunun ilk olarak ele alınmasındaki bir diğer sebebi de şu şekilde değerlendirmek mümkündür: Millî mücadele döneminde, ulusal mücadeleye karşı çıkartılan birçok söylentiden biri de Ağnam Resmi'nin 8 misli arttırılmasına yönelik söylentilerdi. Bu söylentilerden asıl huzursuz olacak kesim de şüphesiz çetin hayat şartları altında yaşayan köylü idi. Savaşın getirdiği olumsuzluklardan da etkilenen köylünün yükümlü olduğu Ağnam Vergisi'nin bu nispette arttırılması da yine en çok onları olumsuz yönde etkileyecekti. Bu söylentilerin kaynağı hakkında fikir yürütülebilir. Şöyle ki; İstanbul Hükümeti tarafından, verginin 8 misli arttırılması yönünde bir kararname Meclis'e sunulmuş

³¹ İhsan Güneş, *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 769-770.

³² Hilmi Rıdvan Kocaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Hayvanlar Vergisi (1923-1950)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 24.

ancak İstanbul'un işgali (16 Mart 1920) sebebiyle sonuçlanamamış ve Bütçe Komisyonu'nda kalmıştı.³³ Yarım kalan bu artışın Ankara Hükümeti tarafından tamamlanacağı endişesi köylü arasında endişeye sebebiyet vermiş olabilir. Yeni Meclis, halk üzerinde antipati yaratmama ve taraftar toplama arzusu içerisindeyken köylüyü böylesine ürkütücü bir karar vermek şöyle dursun; bu söylentilere bile mahal vermemek için Meclis açıldığı gibi ivedilikle bu kanunu çıkarmış olsa gerek. Nitekim kanun bir cümleden ibaret, diğer kanun ibarelerinden yoksundur. Aşağıdaki takrirlerden de görüleceği üzere bu kararın acilen verilmesi hususuna vurgu yapılmıştır.

Kırşehir Mebusu Müfid Bey ve arkadaşları, İstanbul'da toplanan ve sonrasında dağıtılan Mebusan Meclisi'ne, etrafta hayvanlardan alınan verginin arttırılacağı ve halkın bu durumdan dolayı huzursuz olduğu yönündeki söylentilerin dolaşması gerekçesiyle takrirlerini sundular:

“Âğnam Resmi hakkında her tarafta dedikodular mevcut olduğundan müstaceliyet kararıyla Ağnam Resmi miktarının bugün Meclisi Âlice tâyinini ve hemen her yere tebliğini ve esas maksadın Meclisi Âlice makamı hilâfeti ve halife-i mukaddesimizi kurtararak başımızda görmekten ibaret olduğunun tamimini teklif ediyoruz.”³⁴

Müfid Bey ek olarak, Meclis'e karşı şüpheye düşürecek bu söylentilerin sona ermesi, böylelikle Meclis'in de bu teferruatlarla uğraşmayıp milletin yararına işler yapmak için konunun araştırılarak derhal bir çözüme kavuşturulmasını istemiştir:

“Takrir sahibi olduğum için söz söylemekliğime müsaade buyurun. (Gürültüler). Mesele şahsî değildir, efendim. (Gürültüler). Merhamet buyurun da arz edeyim: Şu sırada her tarafta ağnam meselesi dedikoduyu muciboluyor. Verilecek kararı müstaceliyetle tebliğ edersek, demin Paşa Hazretlerinin buyurduğu gibi bâzı hisler uyanmıyacak ve bu hisler bizi başka suretle meşgul etmeyecek ve bu meşguliyetten de azade kalarak her şeyden salim ve münevver olarak milletin işini düşüneceğiz. Binaenaleyh, bunu her taraftan bekliyorlar. Bunun için bu meseleyi müstaceliyet kararıyla teklif ettik. Yarına kalmasıyla bugün olması hakkında bir teklif yoktur.

³³ Onur Eroğlu, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c: 12 (Özel Sayı 2010), s. 72.

³⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 2/5, 24 Nisan 1336, TBMM Basımevi, Ankara 1986, s. 38.

Umumiyetle taşralardaki ahvali durdurmaya matuf olduğu için Heyeti Muhteremeden bunu istiyoruz ki, bugün buna bir karar verelim. (Gürültüler).³⁵

Bu takrire karşılık Erzurum Mebusu Celâleddin Ârif Bey, daha önce 8 misli talep edilen verginin dört misli olarak alınması teklifini sunmuştur:

“Kırşehir Mebusu Müfid Efendi Hazretleriyle rüfekayı muhteremesinin imza edip Meclisi Âlinize takdim ettiği takrirden biraz bahsetmek isterim. O da, mâlûmuâliniz olduğu veçhile Ağnam Resminin tenzili meselesidir. Meclisi Mebusan İstanbul'da içtima eylediği zamanda Hükümet Ağnam Resminin sekiz misline iblâğını talebeylemiş ve muvakkat bütçe ile de bu sekiz misli Meclisi Âlinin tasvibine arz etmiş idi. On beş milyon bir rakamı muhtevi olan iki aylık muvakkat bütçede bu sekiz misli Ağnam Resmini Meclis kabul eylemedi ve bunun yine geçen sene olduğu veçhile dört misline ircaini talebetti. Diğer taraftan Ağnam Resmi hakkında Hükümetçe tanzim edilen kararname Meclisi Mebusanın Bütçe Encümeninde uykuya yattı. Ankara'ya muvasalâtımda, yollardan geçtiğim Ayaş'ta ve Beypazarı'nda ve daha ilerde rasgeldiğim birçok ahali muhtereme bundan şikâyet ediyorlardı. Ankara'ya muvasalâtımda bu husus hakkında gerek Paşa Hazretleriyle ve gerek Vali Bey efendi ile görüştük. Elde mevcut eski bir kararnameden bahsettiler. Halbuki onun neticesini bittabi kendileri de bilmiyorlardı ve yakında toplanacak olan Meclisi Âli bu mesele hakkında lâzımgelen kararını verir demişlerdi. Görüyorum ki, en büyük fikrimiz memleketimizi kanuni bir hale irca eylemektir. Onun için Meclisi Âlinizin en evvel kanuni bir harekette bulunmasını istirham ederim. Çünkü daha esas itibariyle kabul olunmamış olan ve sekiz mislinde olan ağnamın yine geçen sene de olduğu gibi dört misline, yani (20) kuruşa tenzilini talebederim. (İştirak ederiz sedaları) Diğer taraftan malûmuâlinizdir ki, vergi mesailinde her şeyden evvel nazarı itibara alınacak olan müsavattır. Burada sekiz misli, Bolu sancağı dört, Kütahya iki misil olmak üzere bu resmi tarh ediyor. Bunun her tarafta siyyan bir surette tenzil edilmesini talebederim. (Muvafık, muvafık sadaları)³⁶

³⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2/5, 24 Nisan 1336, s. 38.

³⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2/5, 24 Nisan 1336, s. 39.

Bu takrirlerden sonra Antalya Mebusu Hamdullah Suphi, Ağnam Vergisi dışında hilafet ve saltanat makamına dair söylentilerin de mevcut olduğunu, başka fikirlerin ortalığı karıştıran amaçlar taşıdığını ancak yeni açılan Meclis'in bu amaçlara tamamen karşı olduğu ve birlik beraberlik içerisinde padişaha, hilafete, vatanın selametine sahip çıkmak amacı ile hareket edeceğini vurgulamış; tüm yersiz söylentilere son vermek için bir beyanname çıkarıp, halka ilan etmek arzusunda olduğunu şu sözleriyle belirtmiştir:

“Meclisi Âlinize bir teklifim vardır: Muhterem arkadaşlar! Mecliste ilk söylenilen sözden en son söylenilen söze kadar ayrı bir mesele olan ağnama aidolanı bir tarafa bırakırsak memleketin mesaili umumiyesini mevzuubahis ile mütemadi söylediğimiz bir şey var idi. O da Meclisin, milletin ruhuna tercüman olarak Makamı hilâfet ve saltanat hakkında düşündüklerini teyit ve tesbit etmesinden ibaretti. Onu yalnız kendi aramızda yapmıyalım ve bir beyanname ile neşredilmesini teklif ediyorum. Yeni toplanan Millet Meclisi namına tahrikâta, ifsadata nihayet vermek için millet muvacehesinde bir defa daha söyleyelim ki, halka hariçte telkin edilen fikir baştanbaşa müfsit bir maksat takibediyor. Teşkilâtı millîyenin ve mücahedemizin ruhu, padişaha, hilâfete ve hukukuna vatanımızın selâmetine, birliğine, tamamiyetine sadakatten ibarettir; buna hürmet ettirmektir. Bunun bir beyanname ile memlekete ilânında fayda tasavvur ediyorum. Tasvip buyurursanız beyanname neşrederim (Alkışlar).”³⁷

Celeleddin Arif Beyin teklifini Müfid Bey hariç herkes desteklemiş ve sonuçta Meclis'te oylama yapılarak verginin bir önceki yılda olduğu gibi 4 katı ile talep edilmesi kabul görmüştür.³⁸

Böylece Büyük Millet Meclisi'nin ilk kabul ettiği kanun, 24 Nisan 1920 tarihli Ağnam Resmi Kanunu olmuştur. Bu kanun, 14 Aralık 1920 ve 82 sayılı karar çerçevesinde “kanunların numaralandırılması” hususundaki karar ile 1 numarada yerini almıştır.³⁹ Kanun, 7 Şubat 1921 tarihinde Ceride-i Resmîye gazetesinde (Resmî Gazete) yayınlanmıştır.⁴⁰ Daha

³⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2/5, 24 Nisan 1336, s. 39.

³⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2/5, 24 Nisan 1336, s. 40.

³⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-23*, cilt: 1, TBMM Yayınları, Ankara 1994, s. 119.

⁴⁰ *Ceride-i Resmîye*, N. 1, 21 Cemaziye'l-evvel 1339.

sonra Büyük Millet Meclisi 27 Kasım 1920'de, 16 kuruş olan Ağnam Vergisinin 32 kuruşa, 20 kuruş olan Ağnam Vergisinin de 40 kuruşa çıkarılmasını öngören kanun teklifini kabul etmiştir.⁴¹

21 Şubat 1922'de bir başka düzenlemeye gidilerek Emlâk ve Temettü Vergileri ile Ağnam Resmi'nin ve Harp Kazançları Vergisi'nin Sûret-i Tahsiline Dair Kanun çıkmıştır. Buna göre:

*“Kavanini mahsusasına tevfikan muayyen takasitte istifa edilmekte olan emlâk ve temettü vergileriyle ağnam resmi ve küsuratı munzammaları 1338 senesine mahsus olmak üzere senei mezkûre martından itibaren defaten tahsil olunur. Kûsuratı munzamma tahsil olundukça doğrudan doğruya mahallindeki Ziraat Bankalarına tevdi olunur.”*⁴²

Böylece mevzu bahis kanun, aynı yıl Mart ayında kabul edilmiştir. Akabinde Maliye Vekâleti, bu vergiler üzerinde daha sıkı bir denetim sağlamıştır. Bu denetim esnasında *“Te'cil-i Cibâyet Kanunu mucibince bir defa da tahsili lazım gelen emvâlin tahsilâtında sür'at gösterilmediği”* saptanarak Maliye Vekâleti bundan dolayı maliye memurlarının tamamını ilgilendiren *“içinde bulunulan vaziyetin ehemmiyet ve nezaketi takdir edilerek, tahsilâta âzâmi derecede gayret gösterilmesini”* talimatını vermiştir. Ve Nisan ayından itibaren *“ağnam, temettü ve harp kazançlarından meydana gelen tahsilâtın da günü gününe Ziraat ve Osmanlı Bankaları telgraf poliçesiyle ve merkeze yakın mahallerde de postaya teslim edilerek merkeze gönderilmesi ve gönderilen miktar hakkında düzenli olarak bilgi verilmesini”* sağlayacak bir karar da alındı. Neticede TBMM'nin 192 Sayılı Kanun'u ile *“ağnam, emlâk, temettü ve harp kazançları vergilerinin bir defada tahsil edilmesi hususu”* kanunlaşmıştır.⁴³

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, TBMM tarafından vergi hususunda muhtelif kanunlar çıkarılarak yürürlüğe girmiştir. Bunlardan üçü, hayvanlar üzerinden tahsis edilen vergi ile ilgiliydi ve zaman içerisinde değişikliklere uğramıştır. Bahsi geçen kanunların ilki *“Sayım Kanunu”*dur. Diğer ikisi de *“Hayvanlar Vergisi Kanunu”* adlı kanunlardır ve zaman içinde birçok değişikliğe uğramıştır. Ankara Hükümeti'nce 24

⁴¹Gönüllü, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi”, s. 75.

⁴²TBMM Kanunlar Dergisi, 21 Şubat 1338, XVII/192.

⁴³Gönüllü, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi”, s. 76.

Nisan 1920’de bir düzenleme ile birlikte Osmanlı’dan devralınan bu kanuna göre Ağnam Vergi nisbeti dört kat arttırıldı. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi’nde ise ilk yıllarda “Hayvan Sayım Vergisi” isminde varlığını sürdürdü. 1924 bütçesine göre aşar, arazi ve ağnam vergileri devlet gelirlerinin %35’lik bir payını meydana getiriyordu. Bu kanuna göre vergiye konu olan hayvan türü keçi, koyun, deve ve canavar (domuz) iken ileriki yıllarda çıkarılan kanunlarla diğer büyük baş hayvanlar da vergiye dahil edilmiştir. İlk düzenleme ise 12 Şubat 1924 tarihinde, 410 sayılı “Sayım Kanunu” üzerinden yapılmıştır. Yürürlüğe giren bu kanunla birlikte BMM, Osmanlı döneminden kalan ağnam talimatnamelerini feshetmiştir.⁴⁴

Ağnam Resmî, 1929 yılına gelindiğinde köylüye ağır darbe vurmaya başlamıştır. Zira hayvan alış fiyatları düşerken, mevcut vergiler katlanarak %50 oranına kadar ulaşmıştır. Bunun yanı sıra verginin nakit olarak talep edilmesi köylüyü bir hayli zora sokmuş ve vergiyi ödeyebilmek için tarım mahsullerini değerinden ucuza satmasına sebebiyet vermiştir. Neticede köy ekonomisi hasar görmüştür.⁴⁵

Süreç içinde birçok değişikliğe uğrayan Hayvanlar vergisi Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki %35’lik gelir payını oluştururken 1955’te %1,1 seviyesine düşmüş ve 1956’dan sonra %1’in de altına gerilemiş; nihayet 1962’de tamamen kaldırılmıştır. Makul bir sebebi olup, hayvanlar vergisini ödeyemeyen kişilerin vergi borçları ertelenmiştir. Bununla birlikte hayvanlarını kaçıranlar, cezalı vergiye tâbi tutulmuşlardır.⁴⁶

Netice olarak “Hayvanlar Vergisi” Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine çeşitli isimlerle intikal ederek, 1920’den 1962’ye değin muhtelif adlarla yürürlükte kalmış ve devletin önemli bir gelir kaynağını teşkil etmiştir.

Sonuç

Tüm bu bilgiler ışığında geniş bir perspektiften bakılırsa, yeni Meclis’in kabul ettiği ilk kanun, bir vergi kanunu olan Ağnam Resmî’dir.

⁴⁴ Gönüllü, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi”, s. 92.

⁴⁵ Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet Fırkası (99 Günlük Muhalefet)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 54-55.

⁴⁶ Gönüllü, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi, s. 92-93.

Zira vergi, devlet cihazının olmazsa olmazıdır. Vergi olmadan ordu kurulamaz ve kamu giderleri karşılanamazdı. Devletin her kurumu ancak bu ekonomik güce dayanarak işlevini sürdürebilirdi. Onun içindir ki yeni bir devlet kurulurken ilk başta mâli kısmı kurgulanmalıydı ve öyle de oldu. Bu doğrultuda, kurulmakta olan devletin de tıpkı selefleri gibi bir vergi kanunu oluşturarak otoritesini hâkim kılması gerekmektedir. Bu suretle bu devletin nüfuzu ve her türlü işleyişi için zarûri olan finansmanı sağlamada katkısı olacak bir vergi kanunu önemli bir aşamayı oluşturacaktı.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, temelleri atılan yeni devletin tam bağımsız olması için özellikle gayret sarf ediyordu. Bunu 24 Nisan 1920'de, Meclis'in ikinci gününde yapmış olduğu uzun konuşmasında da vurgulamıştı. Orada belirtilen "tam bağımsızlık" ise ancak ekonomik özgürlükle hayata geçirilebilirdi. Bu yüzden devletin kalkınmasına azami önem gösterilerek, ilk günlerde gelirin önemli kısmını oluşturacak olan Ağnam Resmi, bu anlamda yeni devletin temellerine önemli ölçüde katkı sağlayacak ve TBMM'nin ilk kanunu olması değeriyle Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde emsalsiz bir yer teşkil edecektir.

Bu kanun TBMM'nin 24 Nisan 1920 tarihli oturumunda kabul edilerek, 7 Şubat 1921 tarihli ve 1 sayılı Ceride-i Resmîye'de yayınlanmıştır. Tarihlerden anlaşılacağı üzere kanun, kabul edilışinden 10 ay sonra Resmî Gazete'de yayınlanmak suretiyle resmen geçerlilik kazanmıştı. Mezkûr gazetenin geç yayınlanmasının sebebi, Millî Mücadele Dönemi'nde çıkarılması düşünülen bir resmî gazetenin neşrine başlangıçta imkân bulunmamasıdır. Ağnam Resmi Kanunu, gazetenin ilk sayısının üçüncü sayfasında yer almaktadır.

Görüldüğü üzere bir devletin kuruluşunda vergilendirme, otorite ve finansman direklerini ayakta tutacak bir temel niteliğinde olması hasebiyle fevkalade önem arz etmektedir. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılırken ilk çıkarılan kanun, bir vergi kanunu olan Ağnam Resmi Kanunu olmuş ve bir bakıma Meclis halkla ilk resmî bağına kurmuştur. Bu kanunun çıkarılmasıyla birlikte, hukuki olarak da yeni bir süreç başlatılmış oldu. Zira daha önce Osmanlı Devleti'ne vergi veren Anadolu halkının, bundan böyle vergi konusundaki muhatabı, Anadolu'nun merkezi sayılacak bir konumdaki Ankara'da hayata geçirilen TBMM hükümeti olacaktı. Bu, TBMM'nin bu tarih itibariyle

kanuni gücü, yani teşriî gücünü elinde bulunduran bir meclis olduğu göstermesi bakımından da önemlidir. Yani TBMM bir kanun çıkarmak suretiyle, otoritesini millet nezdinde de ortaya koymuş oluyordu. Netice itibariyle mezkûr kanun bu yönüyle de önem arz etmektedir.

Bu kanunu başka açılardan değerlendirebilmek de mümkündür. Meclis'in açılmasının henüz ikinci günü ilk kanun olarak bir vergi kanununun kabulü, hem “devletin ayağı, temeli vergidir” şiarını doğrulamakta ve hem de kendi kanununu daha ikinci gün çıkartarak; “Bu coğrafyada varım ve uygulayacağım kanunları kendim çıkarıyorum” vurgusunu da net bir surette çağrıştırmaktadır. Ayrıca TBMM, çıkardığı kanun vasıtasıyla teşriî yani “kanun yapan, kanunî” bir Meclis olduğunu da gösteriyor ve bu adım, istikbalde çıkaracak olduğu diğer kanunlara da kapıyı aralıyordu.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA, İE.DH. 1/76.

BOA, İE.DH., 1/65.

BOA, İE.DH., 17/1604.

BOA, İE.MİT. 1/66.

BOA, İE.ML. 76/7137.

BOA, MAD.d., 18367.

BOA, YB..04., 1/38.

Kitap ve Makaleler

Akyazan, Ahmet Emrah, “Vergilendirme Yetkisinin Türkiye’deki Gelişimi”, *TBB Dergisi*, 80 (2009), s. 1-30.

Aygün, Necmettin, “Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadi Örüntüler ve Trabzon’da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 25 (2018), s. 11-68.

Becermen, Cengiz, *Klasik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri*, Vergi Müfettişleri Derneği Yayınları, Ankara 2008.

Berki, Şakir “Borçlar Hukukunda İcar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/03 (1955), s.163-186.

Ceride-i Resmiye, No: 1, 21 Cemaziye'l-evvel 1339.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-23*, cilt: 1, TBMM Yayınları, Ankara 1994.

Doğru, Halime, "Rumeli'de Celep-Keşanlar", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 3/3 Ankara (4-8 Ekim 1999).

Downey, Fairfax, *Muhteşem Yüzyıl Kanuni*, Nokta Yayınları, Konya 2011.

Emecen, Faruk, "Ağnam Resmi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1 (1988), s. 478-479.

Emrence, Cem, *Serbest Cumhuriyet Fırkası (99 Günlük Muhalefet)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Eroğlu, Onur, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c: 12 (Özel Sayı 2010), 2012, s. 57-89.

Gökmen, Ertan, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık", *Akademik Bakış*, 3/6 (Yaz 2010), s. 213-236.

Göktepe, Kaya, "Osmanlı Döneminde Tekirdağ'da Yapılan Hayvancılığın İstanbul'un İlaşesi ile Sanayi ve Ticari Faaliyetlerdeki Rolü", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/1 (Haziran 2018), s. 361-382.

Gönüllü, Ali Rıza, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962)" *SÜTAD*, 38 (2015), s. 69-102.

Günay, Berrin, Asım Furkan Tekir, "Tanzimat Sonrası Vergi Reformlarının Anayasal Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24/2 (Aralık 2018), s. 711-742.

Güneş, İhsan, *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Kayan, Ahmet, "Verginin Tarihsel Gelişimi ve Sebep Olduğu Önemli Olaylar", *Maliye Dergisi*, 135 (Eylül-Aralık 2000), s. 80-87.

Kocaoğlu, Hilmi Rıdvan, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Hayvanlar Vergisi (1923-1950)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, İ:2, C:5, 24 Nisan 1336, TBMM Basımevi, Ankara 1986.

Öncel, Mualla, Nami Çağan, Ahmet Kumrulu, *Vergi Hukuku*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2019.

Öztaşkın Bektaş, Özlem, *XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008.

Öztürk, Vatansver, "Vergilerin Kanuniliği İlkesinin Tarihsel Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16/2014 özel sayı (2015), s. 4815-4841.

Taşkın, Ünal, "1540 (H.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Zirai Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", *Turkish Studies*, 2 (Spring 2007), s. 632-653.

Taşkın, Ünal, "Rüsum-ı Örfiye", *Tarih Okulu*, XIV (İlkbahar-Yaz 2013), s. 55-73.

Taşkın, Ünal, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Ca'ber", *Turkish Studies*, 8/9 (Summer 2013), s. 2361-2374.

TBMM Kanunlar Dergisi, 21 Şubat 1338, XVII/192.

Tekin, Abdullah Sami, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İçtimai Düzeninde Vergi Sistemi", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 1/1 (2019), s. 52-71.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2015.

Yakar, Mustafa, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Yapı ve Vergi Sistemi*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Yılmaz, Yiğit, "Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi", *Vergi Raporu*, 232 (Ocak 2019), s. 11-22.

Ek 1: Ağnam Resmi Kanunu'nun, Ceride'î Resmîye'de yayınlanması:

ماده ۳	(جریدة رسمیة)	۶ شباط
ملکبه مأموریه اعظم اولوز و آنکه طرفین دخی مدعی همومبار واسطه سید بگری دوت ساعت طرفنده حکمه جی وریش.		جمع اولدغی حیاته اشبو انکلیات اساسه قانوندکی بردهغی، بنده، آنغی مامور باهنگه معلومه ایوم موجود بودک ششجسی عدومندک تقاضا کثرتیه قراروردیگی قدرده آغی یزاقمان ایداراً سربراجرا اولمچس.
ماده ۷ — خرات وطنه مطوبریه مانک خاکان، برسیب هین اولدغله اضلی بگری کونده مکه ربط اولمچس. ومدتی بلاست هیرجاوز ایندرن هنر حاطه سی ایله حکم جیتی قانون خرات یوز ایکتسی ماموری دخی موسیبه بروک درجه سه کوره تجریه ایلهک اوزده ماقوی حکمجه عد حکمی بلایبر اضلی بگری کونظرفنده مکه ربط ایله مکنک.		۱۰ ل — جاندار اولوز ۱۳۳۶ ل — ۲۰ ل کانون ۱۳۳۷
ماده ۸ — اشبو قانوه تویلاً خاکان مامور اولاجق خرات قلم اولوب پروک سات جلیتجه حداصدی عقرنده اعطال اولوز. تصدیق ایله بکی قدرده جلیتجه آنکاد ایله بیک اولزه قوت ممانه اولوز.		تعمیریه ۶ اتمام رسمی قانون انعام رسدک ساتی مقلو بدین حتی اولوق شیشاسه قرار وریله.
ماده ۹ — اشبو خراتک امر خاکمی بچون حکمجه ایله تان شصه جگ ودموه حاکم القدرین لا حکر اعزاز مد کرسی تطعی شتو.		۲۴ تبیان ۳۳۶
ماده ۱۰ — عیاضه افشارک ایلمن اشخاص حطده تعرض استادته اولار احاد ایشقاری بروک جراسیه مجازان اولوز.		بوک ملت جلیتک تاریخ فیولیه ۲۴ تبیان ۳۳۶ ایکتسی ایلیج بدین مده
ماده ۱۱ — خراته عیاداً حکم صادر اولان اشخاص درمستقلده اشبو قانوه تویلاً بکین و وسعاً خاککاری ایرا اولوز.		تاریخ ومعل تبیلی: ۲۷ تبیان ۳۳۶ ایکسری طرف ایله ایوم ولادت مسهل اولزه.
ماده ۱۲ — اشبو قانون هر حکله داره آسری طرفین تابعیه وفضا لوزا ولایت سرکارنه و کوی حیات احتیاری چاری همنماً ملک ایله بیکدک اتمام وصورت تبیی اضلی حیکت مدکوره اضلاریک اضلاری کوی حیطه و قناری طرفین داره جلیتجه حط ایله بکی برابر اولان ضرورعانی حاکم قانوه تویلاً آریجه لغیر ماملسی دخی اولمچس.		تعمیریه ۶ حیات وطنه قانون
ماده ۱۳ — اشبو قانون ایرای اسکانه پروک حاکمسی مأموروز.		ماده ۱ — مامل مملای مملات وساطتی و مملات عروسه شاعالی یه ایلمدن تخمیس و ترمجانی دفع مصدنه مطرف اولوق اشکل ایمن پروک ملت جلیتک درجه سه عیاضه ماضن اولاً وراً فعلاً و یا تجرراً حاکمیت و یا اشدانه بولن کمان حاکمیت عد اولوز.
ماده ۱۴ — اشبو قانون هر عهده تاریخ تبلیغ وعلانین قری سکنر ساعت سوکره صری اولمچس.		ماده ۲ — باطل حیات وطنه اولار مدلاً اضل اولوز قریاً دیرسل اولار ایله مندری قانون جزاک قری بنده و قری آنغی ماملسی موسیبه تجریه ایله اولوز.
۲۹ تبیان ۳۳۶		ماده ۳ — ربط و مملات صورتیه مدلاً و یا ایله همنده اشخاص همنده سرراً و قریاً حیات وطنه جریه حرکت و معلومک ایله اشبو اشبو حرکت و تشویق صور و وسائل همنده ایله ترمجراً و ترمجراً ارتکاب ایلمدن سوک کورک اولوز. حرکتیک و لغیرتان سنیله مامله قسایه بیچاره حرکت و تشویق انعام اولوز.
بوک ملت جلیتک تاریخ فیولیه ۲۶ تبیان ۳۶ بدین ایلیج ایکسری مده.		ماده ۴ — حیات وطنه مطوبریه مریح خاکمی ایلیج جرم ایلمن حکمده کی نایت جزا حکمده دیر. سوال مستقیمه و فوق الماده مطوبک درهست ایله بکی هنر حکمجه ایرای خاکه و اضلی قراره ملامتدره.
تاریخ ومعل تبیلی: ۳۰ تبیان ۳۶ ایوم ولادت اولوز. ساری اولزه. استیالی مدعی همومبارنه.		ماده ۵ — حیات وطنه مطوبریه خاکمی نایت جزا حکمده دیر وریلهک غیر موک توقیفه مدکری اولزه هر عهده مولو ایرا ایلیج.
		ماده ۶ — مامله مدله مأموریک تطعی ایله بکی عیاضه ایله تان اولوق داره استیاله توابع اولمچس. حکمک بوک

Araştırma Makalesi / Research Article

İlk TBMM'de Edirne Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923)

Emre Madaş*

(ORCID ID: 0000-0002-3019-9140)

Gönderim Tarihi
(Submitted)

15.04.2020

Kabul Tarihi
(Accepted)

31.05.2020

Yayın Tarihi
(Published)

10.11.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Madaş, E., "İlk TBMM'de Edirne Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020): 38-73.

APA: Madaş, E. (2020). İlk TBMM'de Edirne Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 38-73.

Öz

Edirne Osmanlı Devleti'ne uzunca bir süre başkentlik yapmış olması ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan kapısı olması açısından stratejik ve kültürel öneme sahip bir şehirdir. Ayrıca Edirne Yunanlılarla yapılan Millî Mücadele'de Anadolu'nun yanında yer almış ve Millî Mücadele'nin destekçisi olmuş şehirlerden birisidir. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi sonrasında Mustafa Kemal tarafından bir bildiri yayınlanarak Ankara'da "*Selâhiyet-i Fevkalâde-i Haiz Meclis (Olağanüstü yetkilere sahip meclis)*" açılması kararı alınmıştır. Bu karar üzerine vekiller Ankara'ya gelmeye başlamışlardır. Meclis 23 Nisan 1920 tarihinde Cuma günü en yaşlı üye olan Şerif Bey'in açılış konuşması ile açılmıştır. Anadolu'da açılan olağanüstü yetkilere sahip bu Meclis'e askeri ve siyasi anlamda önemli

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, emreemadas@gmail.com.
MA Candidate, Sakarya University Institute of Social Sciences Main Discipline of History, Discipline of the History of the Republic of Turkey, emremadas@gmail.com.

katkılarda bulunan Mehmet Şeref, Mehmet Faik, İsmet İnönü, Kâzım Karabekir ve Cafer Tayyar Edirne’den milletvekili olarak dahil olmuşlardır. Bu makalede Millî Mücadele’nin askerî ve siyasî safhalarında yer almış olan Edirne milletvekillerinin özgeçmişleri kısaca tanıtılarak, ilk TBMM içerisindeki faaliyetlerinin neler oldukları sayısal olarak ve örnekler verilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Edirne Milletvekilleri, İlk TBMM, Millî Mücadele.

Edirne Deputies and Activities in the First Grand National Assembly of Turkey (1920-1923)

Abstract

Edirne is a city that has a strategic and cultural importance in terms of being the capital of the Ottoman State for a long time and being the gateway of the Ottoman State to Europe. In addition, Edirne is one of the cities that took place next to Anatolia in the National Struggle with the Greeks and became a supporter of the National Struggle. After the occupation of Istanbul by the Allied Powers on March 16, 1920, a declaration was issued by Mustafa Kemal and it was decided to open a “Assembly of Excellency” (Assembly with extraordinary powers) in Ankara. Upon this decision, the deputies started to come to Ankara. The assembly was opened on Friday, 23 April 1920 with the opening speech of the oldest member, Şerif Bey. Mehmet Şeref, Mehmet Faik, İsmet İnönü, Kâzım Karabekir and Cafer Tayyar, who made important contributions to this Assembly, which had extraordinary powers opened in Anatolia, were included as deputies from Edirne. In this article, the CVs of Edirne deputies who took part in the military and political phases of the National Struggle were briefly introduced, and their activities in the first parliament were tried to be explained numerically and by giving examples.

Keywords: Edirne, Edirne Deputies, First Parliament, National struggle.

Giriş

I. Murat’ın Edirne’yi hâkimiyet altına almasından sonra 1829 yılına kadar Edirne Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır.¹ 1828-1829 Mora

¹ Ahmet Usal, *Edirne Tarihi ve Kültürü*, Edirne, 2006, s.45; Bekir Sıtkı Baykal, “Edirne’nin Uğramış Olduğu İstilalar”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı*, Ankara, 1965, s.180-184; Ragıp Üner, “Kahraman Edirne”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1967; Şerafettin Turan, “Edirne Antlaşması 1828-1829”, c.X, DiA, İstanbul, 1994, s.442.

ayaklanması Osmanlı Devleti'nin gücünü zayıflatmış ve Ruslar bunu fırsat bilerek Edirne'yi işgal etmişlerdir. Ruslar Balkanlarda uyguladıkları Panslavizm politikaları doğrultusunda 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Edirne'yi bir kez daha işgal etmiş, fakat Ayastefanos Antlaşması ile Rusların işgali son bulmuştur.² Balkan Savaşları sırasında Bulgarlar 22 Ekim 1912 tarihinde Edirne'yi kuşatmış ve 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile Midye-Enez hattı sınır kabul edilerek Edirne Bulgarlara verilmiştir.³ 21 Temmuz 1913 tarihinde Balkan Devletleri arasındaki anlaşmazlıklar fırsat bilinerek Edirne yeniden Türk topraklarına dahil edilmiş ve 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Anlaşmasıyla bu karar tasdik edilmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında Doğu Trakya'ya hâkim olmak isteyen Bulgaristan ve Yunanistan, Rusya ve İngiltere'nin desteğini almışlardır.⁴ Rusların Brest-Litovsk Anlaşması ile savaştan çekilmesi üzerine Yunanlılar için fırsat doğmuştur. İtilaf Devletlerinin gizli taksim planları doğrultusunda bölgenin Yunanlılara verilmesi düşünülmüştür. Mondros Mütarekesinin imzalanması sonrasında İtilaf Devletleri tarafından yurdu işgaller başlamıştır. Bu işgaller karşısında yeterli askeri kuvvetin bulunmaması sebebiyle halk tarafından "*Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*" adı altında cemiyetler kurularak işgallere karşı gelinmiştir. Bu kapsamda Edirne halkının teşkilatlanması için İstanbul'da Kasım Efendi'nin yazıhanesinde Edirne mebusu Mehmet Faik Bey, Edirne Belediye Reisi Şevket Bey, Avukat Mehmet Şeref Bey, tüccar Kasım Yolageldili Efendi liderliğinde "*Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" kurulmuştur.⁵ Ancak bu cemiyetin kurulması da yeterli olmamış Doğu Trakya Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. İtilaf Devletlerinin Anadolu'daki haksız işgalleri karşısında Edirne'deki Cafer Tayyar Paşa komutasındaki I.Kolordu Komutanlığı da Mustafa Kemal'in Anadolu'dan başlattığı Milli Mücadele'yle birlikte hareket etme kararı almıştır.

² Baykal, a.g.m., s.184-186; "Edirne", Yurt Ansiklopedisi, c.IV, s.2375.

³ Baykal, a.g.m., s. 191-192; Nazmi Çağan, "Balkan Harbinde Edirne (1912-1913)", *Edirne'nin 600. Fethi Yılı Dönümü Armağan Kitabı*, Ankara, 1965, s.207-210; Usal, a.g.e., s.46.

⁴ Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul,1975, s.421.

⁵ Edip Başer, *Mütarekeden Sonra İstanbul Hükümetleri ve Trakya Politikaları*, İstanbul, 2009, s.42-43.

San Remo Konferansında Trakya’nın Yunanlılara verilmesi kararlaştırılmış⁶ ve bu kararlara binaen Yunanlılar bölgede işgal faaliyetlerine başlamışlardır. Nitekim Yunan kuvvetleri 25 Temmuz 1920 tarihinde Edirne’yi 27 Temmuz 1920 tarihinde de bütün Doğu Trakya’yı ele geçirmişlerdir.⁷ Yunanlılar yaklaşık iki yıl işgal altında tuttukları Edirne’de halka karşı gasp, yağma, tecavüz gibi insanlık dışı davranışlar sergilemişlerdir.

1922 yılında gerçekleştirilen Büyük Taarruz sonrasında Yunanlılar geri püskürtülmüştür. 3 Ekim 1922 tarihinde İngiltere Komutanı Harrington, İtalya Komutanı Monbelli, Fransa Komutanı Charpy ve Türk tarafını temsilen İsmet Paşa’nın katılımıyla Mudanya Konferansı gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen konferansın en mühim konusu Yunanlılar’ın Doğu Trakya’yı boşaltmasıdır. Yaklaşık olarak on beş gün içerisinde Doğu Trakya’nın Yunanlılar tarafından boşaltılması kararı alınmıştır. Bu süreçte de TBMM Hükümeti tarafından asayişin sağlanması için sekiz bin kişiyi aşmayacak Jandarma güçleri bulundurulması kararı alınmıştır. Antlaşma 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanmış ve 14 Ekim’i 15 Ekim’e bağlayan gece yürürlüğe girmiştir.⁸ Anlaşmanın yürürlüğe girmesi sonrasında TBMM Hükümeti tarafından Doğu Trakya’yı teslim almakla Refet Paşa görevlendirilmiştir.⁹ 24 Kasım tarihinde Vali Şakir Bey’in Edirne’ye gelmesi ile birlikte hükümet konağı önünde bir tören düzenlenmiş ve 25 Kasım 1922 tarihinde İtilaf Devletleri ve Türk heyetleri arasında bir tutanak imzalanmıştır.¹⁰ İmzalanan tutanak sonrasında İtilaf Devletleri tarafından Edirne’nin devir teslimi gerçekleştirilmiştir.

⁶ Tefik Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Millî Mücadele c.I*, Ankara, 1992, s. 250.

⁷ Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar c.III*, İstanbul, 1991, s.161-163.

⁸ Kemal Arı, “Mudanya Bırakışmasına Uzanan Süreçte Girişimler ve Doğu Trakya Sorunu”, *Osmanlıdan İşgal Yıllarına Mütareken Cumhuriyet Günlerine Mudanya*, (2008), s.99-107.

⁹ BCA, Fon No:30-18-1-1, Kutu:5, Gömlek:30, Sıra:15, 09.10.1922.

¹⁰ Veysi Akın, *Trakya’nın Türklere Devir Teslimi*, Ankara, 1996, s.137-145.

İlk TBMM’de Edirne Milletvekilleri ve Faaliyetleri

Mehmet Faik (Kaltakkıran)

Ahmet Badi Bey ve Edibe Saide Hanım’ın oğlu olarak 4 Nisan 1870 tarihinde Edirne’de dünyaya gelmiştir. 1880 tarihinde “*Kastamonu Rüştüye Mektebine*” giren Mehmet Faik, 1883 tarihinde “*Trabzon Rüştüye Mektebine*” geçerek öğrenimini tamamlamıştır. Buradaki öğrenimi tamamlamasının ardından “*Hikmet, Kimya, Tarih-i Tabii, Riyasiye, Fransızca, İngilizce, Almanca*”¹¹ gibi özel dersleri almıştır.

Trabzon’da “*Mektup ve Muhasebe Dairelerinde*” bir müddet görev alan Mehmet Faik, 1890 yılında Edirne’de Nüfus Dairesi “*Pasaport Katipliği*” görevine getirilmiştir. 13 Mart 1895 tarihinde gizli cemiyet kurmak ve devlet aleyhinde yazılar yazmak suçundan tutuklanmış ve beş sene mahkûm edilmiştir.¹² Bir süre Edirne’de tutuklu kaldıktan sonra Konya vilayetine sürgün edilmiştir.¹³ Cezasını tamamlamasına müteakip 17 Haziran 1900 tarihinde “*Konya Vilayeti Mektup Kalemi Başkâtipliği*” görevine getirilmiştir.¹⁴ 1904 senesinde İstanbul’da bulunan Reji Dairesi’nde çevirmenlik yapmıştır. I. ve II. Meclisi Mebusan’da Edirne mebusu olarak görev almıştır. Edirne Vilayeti’nde gerçekleştirilen Bulgar zulümlerinin son bulması ve Edirne vilayetinin kurtarılması için Avrupa’ya gönderilen heyette de yer almıştır.¹⁵

Mehmet Faik Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra Meclis-i Mebusanın kapanması üzerine Edirne’ye geri dönmüştür. Edirne vilayetinde gerçekleştirilen işgallerin son bulması amacıyla arkadaşları ile birlikte “*Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” adı altında bir cemiyetin kurulmasında aktif olarak rol almıştır. 5 Kasım 1919 tarihinde yapılan seçimlerde yeniden Edirne mebusu seçilerek Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda görev almıştır. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda hayata geçirilen “*Misak-ı Milli*” kararının kabul edilmesi aşamasında aktif rol almıştır.

¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:125.

¹² Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 III. c.I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Ankara, 1995, s.319.

¹³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:125.

¹⁴ Çoker, *a.g.e.*, s.319.

¹⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:125.

16 Mart 1920 tarihinde İngilizler tarafından İstanbul işgal edildikten sonra Mehmet Faik İngilizler tarafından 18 Mart tarihinde Malta adasına sürgüne gönderilmiştir. 21 Mart 1921 tarihinde serbest kaldıktan sonra İtalya üzerinden Ankara’ya gelmiş ve ilk TBMM’de Edirne milletvekili olarak göreve başlamıştır. Mehmet Faik Meclis-i Mebusan Mebusu olması hasebiyle doğrudan Edirne milletvekili olarak Ankara’da açılan yeni Meclis’e dahil olmuştur.¹⁶

Edirne Milletvekili Mehmet Faik aynı zamanda bahçe ve ziraat işleriyle de ilgilenmiş ve *“Fenni Tekvin, Meyve Ağaçları, Açıcılık, Bahçevanlıkta Tahlis, Zirai Tahliller, Mikroskop ve Zirai ve Nebati Tatbikatı”*¹⁷ adında eserler kaleme almıştır

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde I., II., III., IV., V., VI. Dönemlerde Edirne milletvekili olarak görev almıştır. Meclisin 194 numaralı kararı ile Millî Mücadele dönemindeki üstün çabalarından ötürü *“Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası”* ile şerefendirilmiştir.¹⁸ 2 Ocak 1948 tarihinde Ankara’da vefat etmiştir.

İlk TBMM’deki Faaliyetleri

25 Nisan 1921 tarihinde Meclis’e takdim edilen Mehmet Faik ilk TBMM’de TBMM Başkanvekilliği görevinde bulunmuştur.¹⁹ İlk Mecliste iki kez Meclis Reisliği görevi, iki kez Reis-i Sani Vekilliği görevi ve iki kez de kâtip olarak görev almıştır.

Zabıt Cerideleri incelendiği vakit 25 Nisan 1921 tarihinde Meclis’e takdim edildiği anlaşılan Mehmet Faik’in 1 Şubat 1921 tarihinde gizli olarak gerçekleştirilen oturumda *“Tokat Mebusu Nazım Bey’in masuniyeti teşriyesinin ref’ine dair Ankara İstiklâl Mahkemesi Riyasetine dair tezkere”* görüşmeleri esnasında bir konuşma yaptığı anlaşılmaktadır. Konuşmasında özetle Halk İştirakiyun Fırkasına mensup mebuslardan bazılarının gizli olarak gerçekleştirilen toplantılarda ele

¹⁶ Çoker, *a.g.e.*, s.320.

¹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:4, Sicil No:125.

¹⁸ Çoker, *a.g.e.*, s.320.

¹⁹ TBMM Albümü 1920-2010, c.I 1920-1950, Ankara, 2010, s.24.

alınan konuların İtilaf Devletleri'ne iletildiğine dair bilgiler aldığı, bu durumun bir an evvel düzeltilmesi gerektiğini açıklamıştır.²⁰

25 Nisan 1921 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Mehmet Şeref ve Mehmet Faik Meclis'e takdim edilmeleri üzerine söz almışlar ve Mehmet Şeref'in konuşmasından sonra Mehmet Faik söz alarak şunları söylemiştir:

"Muhterem Efendiler; arkadaşım Şeref Bey tekmil samimi ruhundan kopan hissiyatı tamamıyla size arz ettiği cihetle ben daha fazla bir şey söylemeyeceğim. Yalnız hakkımızda gösterdiğiniz âsarı teveccühe teşekkür ederim ve affınızı rica ederim. (Alkışlar)"²¹.

28 Mayıs 1921 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Mehmet Faik Malta'da sürgünde bulunan kişiler hakkında takrir vermiştir. Malta'da sürgüne gönderilen kişilere İngilizlerin türlü işkenceler ettiklerini bu nedenle Anadolu'da bulunan İngilizlerin de tutuklanması gerektiğini ve Malta'da sürgünde bulunan Türklerin serbest bırakılmadıkça İngilizlerin de serbest bırakılmamalarını istemiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde takririn Heyet-i Vekileye gönderilmesi kabul edilmiştir.²²

Toplantının devamında yapılan görüşmelerde daha önce böyle bir kanun yapıldığı, bu yüzden bu takrire gerek olmadığı ifade edilince Faik söz almış ve şunları ifade etmiştir:

"Rica ederiz müsaade buyurun efendim. Efendiler; biz bu adamlar için adalet istiyoruz, merhamet istiyoruz. Bunlar buraya geldikten sonra haklarında kanunen layık göreceğiniz her türlü mücazat ve her türlü mükâfatı ayrıca tatbik edersiniz.

"Fakat bunları bir düşman elinde bir düşmanın çizmesi altında bırakmaya hakkınız yoktur. Efendiler... Bu adamlar da bu memleketin evladıdır. Bu adamlar bu memleketi ateşe de vermiş olsalardı, onları düşman çizmesi altında bırakmaya hakkımız yoktur. Kurtaracaksınız..."²³.

²⁰ TBMMGZC, 1 Şubat 1921, c.VIII, s.361.

²¹ TBMMZC, 25 Nisan 1921, c.X, s.78.

²² TBMMZC, 28 Mayıs 1921, c.X, s.328-332.

²³ TBMMZC, 28 Mayıs 1921, c.X, s.331.

Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde tavrın Heyet-i Vekileye gönderilmesi kabul edilmiştir.²⁴

1 Ağustos 1921 tarihinde gerçekleştirilen oturumda “sigara kağıdının tekeli ve kibrit tüketiminin vergisinin arttırılmasına dair kanun tasarısı” üzerine yapılan toplantıda Mehmet Faik söz alarak bu kanunun reddedilmesini ve sigara kağıdına iki katı vergi koyulması gerektiğini belirtmiştir. Sigara kâğıdı ve kibritin tekelleştirilemeyeceğini, tekelleştirildiği vakit kaçakçılığın olacağına dair eleştiride bulunmuştur.²⁵

4 Ağustos 1921’de gerçekleştirilen oturumda ülkenin çeşitli yerlerinde müfettişlikler kurulmasına dair teklif üzerine söz alan Mehmet Faik şunları söylemiştir:

*“Efendim bu kanunun heyeti umumiyesi esasen Meclisi Âlinizce kabul olunmuştur. Binaenaleyh, heyeti umumiyesi hakkında müzakere cereyanına mahal yoktur.”*²⁶

4 Şubat 1922 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Mehmet Faik, Edirne Mebusu Mehmet Şeref, Gelibolu mebusu Celal Nuri, Bolu Mebusu Trakyalı Dr. Fuad Beyler Yunan Parlamentosunda sunulan Trakya’nın Osmanlı hakimiyetine geçmesini protesto eden metinler hakkında birlikte tavrı vermişlerdir. Yunan parlamentosunda Trakyalı mebuslarının bulunmasının söz konusu olmadığını ve Trakya’nın bağımsızlığı için mücadele veren vekillerin TBMM’de yer aldıklarını, bundan dolayı bu ahvalin TBMM tarafından protesto edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁷

7 Mart 1922 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Burdur Mebusu Ali Ulvi Bey’in sakatlığına rağmen maaşını alması ve Meclis oturumlarına katılma zorunluluğunun ertelenmesine dair tavrı görüşmesinde Selahaddin Bey’in bu tavrı dışında konuşmalar yaparak Meclis’e karşı eleştirilerde bulunması üzerine Mehmet Faik söz alarak Meclis’e karşı

²⁴ TBMMZC, 28 Mayıs 1921, c.X, s.331.

²⁵ TBMMZC, 1 Ağustos 1921, c.XI, s.380-385.

²⁶ TBMMZC, 4 Ağustos 1921, c.XII, s.4.

²⁷ TBMMZC, 4 Şubat 1922, c.XVI, s. 214.

eleştirilerde bulunulmaması gerektiğine dair konuşma gerçekleştirmiştir.²⁸

9 Mart 1922 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Mehmet Faik, Bolu Mebusları Dr. Fuad ve Şükrü Bey ile birlikte “*Himaye-i Etfal Cemiyeti*” yararına satışı yapılan kartpostallardan alınan kırk paranın yarı fiyatına indirilmesine dair takrir vermişlerdir. Yapılan görüşmeler neticesinde bu takrir kabul edilmiştir.²⁹

6 Nisan 1922 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Meclis Reisi İtilaf Devletlerinin talebi üzerine hazırlanan mütareke teklifine karşı hazırlanan notanın çoğunlukla kabul edildiğini bu konu hakkında mebusların bir düşüncesi olup olmadığını sorması üzerine Mehmet Faik söz alarak şu konuşmayı gerçekleştirmiştir:

“Efendim, notanın şekline dair Trakyalı mebuslar itiraz etmişlerdi. Bunun zaptı sabıka geçmesi lazımdı. Zaptın o suretle tashih edilmesini talebederim.”

Meclis Reisi tarafından yapılan oylama sonucu zaptı sabık tashiha kabul edilmiştir.³⁰

8 Haziran 1922 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Mehmet Faik, Kars Mebusu Cavid ile birlikte İngiliz Parlamentosu’nda bulunan Nihad Reşad’ın encümenlerden birindeki beyanatına dair Hariciye Vekili Yusuf Kemal’e şu soruyu sormuştur:

“Riyaseti Celile’ye

Nihad Reşat Bey namında bir zatın İngiltere Parlamentosunda encümenlerin birinde İngiliz Mebuslarına karşı vuku bulan beyanatının bir fırcasında Trakya’nın müstakil ve bitaraf bir devlet halinde kalmasına ve Boğazların İtilaf Kuvayı Askeriyesi tarafından işgaline Ankara’nın muhalefet etmeyeceğine dair söz söylediği evrak-ı havadis’te görüldü. Misak-ı Milliye külliyyen mugayir olan bu beyanata Hariciye Vekâleti ittıla hasıl etmiş midir? Etmişse bu baptaki nokta-i nazarı nedir?.. Hariciye Vekâleti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına ecnebi mahafilî siyasiye ve matbuatına söz söylemek ve ihsası fikir ve mütalaâ etmek için

²⁸ TBMMZC, 7 Mart 1922, c.XVIII, s.98.

²⁹ TBMMZC, 9 Mart 1922, c.XVIII, s. 124.

³⁰ TBMMZC, 6 Nisan 1922, c.XIX, s.2.

Nihat Reşad Beye salâhiyet vermiş midir? Bu suallere Hariciye Vekilinin süratle şifahen cevap vermesini teklif ve talep ederiz.

3 Haziran 1338

Edirne Mebusu
Faik

Kars Mebusu
Cavid³¹

Toplantının devamında Mehmet Faik, Kars Mebusu Cavid ile birlikte Nihat Reşad’ın İngiliz Meclisi’nin komisyonlarından birinde bulunan “Trakya’nın müstakil ve bitaraf bir devlet halinde kalmasına ve Boğazların İtilaf Kuvay-ı Askeriyesi tarafından işgaline Ankara’nın muhalefet etmeyeceğine dair” açıklamasından dolayı Hariciye Vekili’nin Nihat Reşad’a yetki verip vermediğini sormuştur. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Nihat Reşad’a yetki vermediğini açıklaması üzerine Mehmet Faik söz alarak şu şekilde bir konuşma gerçekleştirmiştir:

“Trakya hakkında Hariciye Vekili Bey’in söylediği sözü senet ittihaz ediyorum ve zapta bu suretle geçmesini talep ediyorum (Zapta geçiyor sadaları). Efendim bendeniz suret-i resmiye’de bu sözleri senet ittihaz ediyorum ve bu suretle zapta geçmesini talep ediyorum. İcabında Hariciye Vekilini bundan dolayı mesul edeceğim. Hariciye Vekâleti bir salâhiyet vermemiştir, acaba söylediği sözden dolayı kendisini muaheze etmiş midir, etmemiş midir? Burasını da soruyorum.”.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal sözü geçen beyanatın gazetede (Daily Telgraf) görüldüğünü, gazetenin muhalif bir gazete olduğunu ve gerçek olmayan mevzuların da gerçek gibi gösterildiğini söylemiştir. Meclisin gazete beyanlarının tartışılacağı mekân olmadığını söylemiştir. Hariciye Vekâletinin gazete beyanlarından dolayı mesul gösterilemeyeceğini söylemiştir. Şayet mevzuatta böyle bir durum görülürse soru sorulur ve cevabını veririm demiştir. Bunun üzerine Faik Bey yapılan bu açıklamaları yeterli gördüğünü ifade etmiştir.³²

24 Temmuz 1922 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Mehmet Faik’in de içinde bulunduğu Trakya Paşaeli Cemiyeti tarafından Edirne’nin işgalinin yıl dönümü münasebetiyle Meclis’e protesto telgrafı göndererek, Anadolu’da başlayan Millî Mücadeleyi sonuna kadar

³¹ TBMMZC, 8 Haziran 1922, c. XX., s.257.

³² TBMMZC, 8 Haziran 1922, c.XX, s.258.

desteklediklerini, Millî Mücadelenin kazanılacağına inandıklarını, Ankara’da açılan Meclis’in Yunanlıların Doğu Trakya’da gerçekleştirdikleri zulüm ve işkencelere karşı sessiz kalmayarak protesto telgrafları çekmelerini istemişlerdir.³³

27 Eylül 1922 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Mehmet Faik, Edirne Mebusu Şeref ve Cebelibereket Mebusu Faik Yunanlılar’ın Trakya’da yaptıkları zulümlere karşılık Hariciye Vekili’nin dikkati çekmek amacıyla şu takriri vermişlerdir:

“Riyaseti Celile’ye

“Yunanlıların Trakya’da yapmakta olduğu mezalim için, Hariciye Vekâletinin nazarı dikkati celp edilmesini ve siyasi teşebbüsatta bulunulmasını teklif eyleriz.

*Cebelibereket
Faik*

*Edirne
Şeref*

*27.IX.1338
Edirne
Faik³⁴.*

Takrir üzerine görüşmeler yapıldıktan sonra bu takririn Hariciye Vekâletine verilmesine oybirliği ile kararlaştırılmıştır.

Cafer Tayyar (Eğilmez)

Plevne şehidi Emin Efendi’nin oğlu olarak 1878 tarihinde Priştine’de dünyaya gelmiştir.³⁵ Eğitimine Drama’da başlayan Cafer Tayyar şehit olan asker evlatlarının askeri mekteplerde yatılı olmak suretiyle eğitim almalarını sağlayan *“İrade-i Seniye”* üzerine *“Manastır Askeri Rüştiyesinde”* eğitimini devam ettirmiştir.³⁶ 1901 tarihinde Harp okulundan mezun olan Cafer Tayyar teğmen olarak orduda göreve

³³ TBMMZC, 24 Temmuz 1922, c.XXI. s.481.

³⁴ TBMMZC, 27 Eylül 1922, c.XXIII, s.189.

³⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:124; *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1989, s.143

³⁶ Zülal Keleş, “Cafer Tayyar Paşa”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 44 (1999), Ankara, s.530.

başlamıştır.³⁷ Harp Okulu’ndan mezun olduktan sonra Yüzbaşı rütbesiyle III. Ordu’da göreve başlamış ve ilk olarak “*Yetmiş İkinci Nizamiye Üçüncü Tabur İkinci Bölüğünde*” görev almıştır.³⁸ 5 Haziran 1905 tarihinde “*Dördüncü Rütbeden Osmanî*” ve 14 Aralık 1905 tarihinde “*Dördüncü Rütbeden Mecidî Nişanı*” ödülleri almıştır.³⁹ 25 Mart 1906 tarihinde “*Kosova Mıntıkâ Kumandanlığı Kurmay Başkanlığı*” görevine getirilmiştir.⁴⁰ 1908 yılında Binbaşı rütbesiyle “*17. Nizamiye Alayı Birinci Tabur Kumandanlığında*” görev almıştır.⁴¹ II. Meşrutiyetin ilanından sonra çıkan Arnavut isyanlarını bastırmak üzere Cafer Tayyar Bey’e “*Metrovice Tümeni Kurmay Başkanı*” görevi verilmiştir. 1909 tarihinde “*Aydın Eşkiyası Takip Komutanlığı*” na Mirliya Sait Paşa’nın yanına yardımcı olarak göreve getirilmiştir.⁴² 18 Ekim 1909 tarihinde “*Aydın Divan-ı Harp Üyeliği*” görevine, 26 Ocak 1910 tarihinde “*Ödemiş Divan-ı Harp Reisliği*” görevine getirilmiştir. Almanya’ya giderek eğitimini sürdürmek istemiş ve bu maksatla istifa etmiş ancak istifası reddedilmiş ve rütbesi “*Genelkurmay 3. Şubesinde Binbaşılığa*” yükseltilmiştir.⁴³ 1910 tarihinde Arnavutluk isyanları nedeniyle “*İpek Sancağı Mutasarrıflığı*” görevine getirilmiştir. Bu görevi bir müddet sürdürdükten sonra istifa etmiş ve “*İstanbul 3. Seferberlik Şubesi’ne*” tayin edilmiştir.⁴⁴ Balkan savaşları yaşandığı sırada “*Osmanlı Doğu*

³⁷ *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.143; Veysi Akın, “Cafer Tayyar Paşa’nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı”, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, 1 (1995), s.31.

³⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:124., Keleş, a.g.m., s.530-531; *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.143-144; Aşir Kayhan Kıyıcı, *Mustafa Kemal Paşa Önderliğinde Millî Mücadele Kadrosu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2013, s.92-93.

³⁹ Keleş, a.g.m., s.530-531; *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.143-144; Kıyıcı, a.g.t., s.92-93.

⁴⁰ Keleş, a.g.m., s.531; Kıyıcı, a.g.t., s.93.

⁴¹ BOA, İ. AS., Kutu:70, Gömlek:24, Hicri 23-01-1326.

⁴² BOA, DH. MUİ., Kutu:2 Gömlek:42, Hicri 29-09-1327; Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:124; *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.144.

⁴³ Keleş, a.g.m., s.532; Kıyıcı, a.g.t., s.93.

⁴⁴ BOA, DH.MTV., Kutu:1, Gömlek:1, Hicri 22-07-1328; Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:124.

Ordusu 16. Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanlığı” görevine tayin edilmiştir.⁴⁵

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’na girdikten sonra Cafer Tayyar *“Birinci Tümen Kumandanlığı”* görevine getirilmiştir. 1915 tarihinde rütbesi Albaylığa terfi ettirilmiştir.⁴⁶ 1916 tarihinde *“Mürettep Kolordu Kumandanlığı”* görevine getirilmiştir. 1917 senesinde Irak Cephesi’nde 18.Kolordu Komutanı olarak görev yapmıştır. Koşulların elverişsiz olması üzerine 18. Kolordu dağıtılınca 1918 senesinde *“Kuzey Kafkas Kumandanlığına”* getirilmiştir. Daha sonra Talat Paşa’nın emriyle İstanbul I. Kolordu Kumandanlığına getirilmiştir.⁴⁷ İtilaf Devletlerinin saldırılarının artması üzerine Cafer Tayyar emrindeki I. Kolordu ile birlikte Doğu Trakya’da göreve başlamıştır.

Cafer Tayyar Mustafa Kemal’in başlattığı Millî Mücadeleye emrindeki I. Kolordu ile dahil olmuştur.⁴⁸ Millî Mücadele’ye dahil olmasından dolayı İstanbul Hükümeti tarafından I. Kolordu’daki görevinden azledilmiştir. İlk TBMM tarafından Cafer Tayyar’a *“Rumeli Umum Komutanlığı”* görevi verilmiştir. Büyük Edirne Kongresi’nde Cafer Tayyar’a *“Trakya Milli Kumandanı”* unvanı layık görülmüştür. Cafer Tayyar cephede keşfe çıktığı esnada Yunanlılar tarafından esir alınmıştır. Yaklaşık olarak üç yıl esir kaldıktan sonra Lozan Konferansı’nda *“Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Esirlerinin Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması”* gereğince serbest bırakılmıştır.⁴⁹ Yaklaşık üç yıl esir kalan Cafer Tayyar esaretinden dolayı meclis çalışmalarında yer alamamıştır. Serbest kaldıktan sonra 11 Nisan 1923 tarihinde Meclise gelebilmiştir.

⁴⁵ Keleş, a.g.m., s.534-535; Kıyıcı, a.g.t, s.93-94; *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.144; Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:124.

⁴⁶ Keleş, a.g.m., s.535-536; Kıyıcı, a.g.t., s.94; Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:124; *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.143.

⁴⁷ Keleş, a.g.m., s.537; *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.144; Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:124.

⁴⁸ Keleş, a.g.m., s.538-540; Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.211-216; Akın, a.g.m., s.32.

⁴⁹ Keleş, a.g.m., s.541; Akın, a.g.m., s.34-38; TBMMZC, 11 Nisan 1923, c.XXIX, s.30.

1923 yılında Generallik rütbesine terfi ettirilmiştir. 1924 yılında milletvekilliği görevini tercih ederek askerlik görevinden istifa etmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na dahil olarak siyasi hayatını sürdürmüştür. Şeyh Sait İsyanından dolayı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış ve Cafer Tayyar fırkaya üye olmasından dolayı yargılanmıştır. 1926 yılında beraat etmiş, 1927 yılında milletvekilliği görevi son bulmuştur. 1958 yılında hayata veda eden Cafer Tayyar’ın naaşı Karaca Ahmet mezarlığındadır.⁵⁰ *Cafer Tayyar “Dördüncü Mecidî, Dördüncü Osmanî, İki sene kıdem zammı, muharebe gümüş imtiyaz, muharebe altın liyakat, muharebe kılınçlı ikinci mecidî, Avusturya ikinci sınıf meziyet-i askeriye nişanları ve İlk TBMM tarafından Kırmızı-Yeşil İstiklal Madalyası”*⁵¹ olmak üzere askerlik vazifelerindeki üstün başarılarından dolayı ödüller almıştır.

İlk TBMM’deki Faaliyetleri

3 Nisan 1923 tarihinde esaretten kurtulmasından sonra Meclis’e teşekkür telgrafı göndermiştir.⁵² 11 Nisan 1923 tarihinde Meclis’e takdim edilmesi hasebiyle söz alarak şunları söylemiştir:

“Muhterem arkadaşlar! Uzun bir esaret hayatından bugün avdet ettim (Sefa geldiniz, geçmiş olsun, sesleri). Teşekkür ederim. Tarihi Millî’nin en buhranlı bir zamanında teşekkül eden bu Heyeti Milliye’nin mütemadi sâyiyle hem memleketimiz düşmandan tathir edildi ve hem ben aynı zamanda benimle birlikte hayatı esarete inleyen on bin kadar kardeşimiz tahlis edildi. Bütün Heyete arkadaşlarım namına teşekkür ederim. Orada kalmış olan ve hapisanelerde inlemekte bulunan iki bine karip birçok eşraf ve muteberanın tahlisi hususunda da Meclisi Millî’nin tavassutunu istirham ederim”⁵³.

Kâzım Karabekir

Musa Kazım Karabekir 23 Temmuz 1882 tarihinde Mehmet Emin Paşa ve Havva Hanım’ın oğlu olarak İstanbul’da dünyaya gelmiştir.⁵⁴ Üç

⁵⁰ Keleş, a.g.m., s.543-545; Akın, a.g.m., s.42; Kıyıcı, a.g.t., s.99; Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:124.

⁵¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:124.

⁵² TBMMZC, 3 Nisan 1923, c.XXVIII, s.319.

⁵³ TBMMZC, 11 Nisan 1923”, c.XXIX, s.30.

⁵⁴ Kazım Karabekir, *Hayatım*, İstanbul, 1995, s.17-25.

yaşında Zeyrek Mahalle Mektebinde eğitim hayatına başlamış, ancak babasının görevleri icabı eğitimine Van, Harput ve Mekke'de devam etmiş ve ilköğrenimini Mekke'de tamamlayabilmiştir.⁵⁵ 1894-1896 yılları arasında Fatih Askeri Rüştiyesine kaydolarak askerlik hayatına başlamıştır.⁵⁶ 1899 yılında Kuleli Askeri İdadisinden mezun olmuştur.⁵⁷ 1902 yılında Harp Okulundan mezun olduktan sonra Erkân-ı Harp Akademisi'nde eğitimine devam eden Kazım Karabekir 1905 yılında mezun olmuştur.⁵⁸ Eğitim hayatı boyunca oldukça başarılı olmuş ve eğitimlerini birincilik dereceleri ile bitirmiştir.

Makedonya'daki III. Ordu'da görevine başlamış ve "*Manastır Mıntıka Müfettişliği*" görevini icra ederken Enver Paşa ile tanışarak "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*"nin Selanik şubesini kurmuşlardır.⁵⁹ III. Ordu'daki başarılarından dolayı rütbe alarak kıdemli yüzbaşı olmuştur.⁶⁰ 31 Mart Hadisesinin bastırılması için görevlendirilen orduda "*Mürettep II. Fırkanın Kurmay Başkanı*" olarak görev almıştır.⁶¹

1910 yılında Arnavutluk'ta gerçekleşen isyanın bastırılması için görevlendirilen orduda "*Mürettep Kolordu Harekât Şube Müdürü Kurmay Başkanvekili*" olarak görev almış ve isyanın bastırılmasında başarılı olmuştur.⁶² 1912 yılında rütbesi binbaşılığa terfi ettirilmiştir. 7 Aralık 1914 tarihinde ise askeri vazifelerindeki başarılarından dolayı yarbaylığa terfi ettirilmiştir.⁶³ 6 Ocak 1915 tarihinde "*Mürettep I. Kuvveyi Seferiye Komutanı*" olarak İran üzerine gerçekleştirilen

⁵⁵ Ali Çiftçi, *Kazım Karabekir'in Siyasal Hayatı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s.6-7.

⁵⁶ Karabekir, *a.g.e.*, s.129.

⁵⁷ Adnan Şişman, "Kazım Karabekir'de İnsan Sevgisi", Fikir, Siyaset ve Devlet Adanı Kazım Karabekir Paneli, Ölümünün 52. Yıl Dönümü Anısına, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 12.

⁵⁸ *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.177.

⁵⁹ Fahrettin Kırzioğlu, *Kazım Karabekir*, Ankara 1991, s.10.

⁶⁰ *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.177.

⁶¹ Ali Güler, *Millî Mücadele Kahramanı Kazım Karabekir*, İstanbul 2017, s.30; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.11.

⁶² Çiftçi, *a.g.t.*, s.23.

⁶³ *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.177.

harekatta görevlendirilmiş, daha sonra “V. Kolordu XIV. Tümen Komutanlığı” görevine getirilmiştir. 26 Ekim 1915 tarihinde ise “İstanbul I. Ordu Kurmay Başkanlığı”na tayin ettirilen Kazım Karabekir, 10 Kasım 1915 tarihinde “VI. Ordu Kurmay Başkanı” olarak Irak Cephesine gönderilmiştir.⁶⁴ Verilen görevleri layığıyla yerine getiren Kazım Karabekir’in rütbesi Albaylığa yükseltilmiştir.

Kazım Karabekir 28 Ocak 1918 tarihinde III. Ordu “I. Kafkas Kolordusu Komutanlığı”na tayin edilmiştir. Buradaki görevi sırasında Erzincan, Erzurum, Hasan Kale, Sarıkamış ve Kars’ı düşman işgalinden kurtarmıştır. Bu başarılarından sonra rütbesi Tümgeneralliğe yükseltilmiştir.⁶⁵ Kazım Karabekir ayrıca İstanbul Hükümeti tarafından Paşalık unvanı alan son kişi olarak da tarihe geçmiştir.⁶⁶

Mart 1919 tarihinde XV. Kolordu Komutanlığı görevine tayin edilmiştir. Mayıs ayında Erzurum’a ulaşan Kazım Karabekir burada düşman işgaline karşı halkı direnişe karşı örgütlemiştir. 1920 yılında açılan ilk TBMM’ye Edirne vilayetinden milletvekili seçilmiştir. Aynı zamanda asker olarak cephelerde görevde bulunduğundan dolayı 30 Ekim 1922 tarihine de dek milletvekilliği görevinden izinli sayılmıştır. Doğu Cephesini düşman işgalinden kurtarması üzerine terfi alarak rütbesi korgeneralliğe yükseltilmiştir.⁶⁷

II. Meclis’in aldığı karar üzerine askerlik veyahut vekillik görevinden bir tanesini seçmesi istenmesi üzerine askerlikten istifa ederek siyaseti tercih etmiştir. Halk Fırkasındaki fikir ayrılıkları üzerine yeni kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucularından biri olmuştur. Aynı zamanda fırkanın genel başkanı seçilmiştir.⁶⁸ Fırka Şeyh Said isyanını desteklemekle suçlanarak 1925 yılında kapatılmıştır. Fırka kapatıldıktan

⁶⁴ Güler, a.g.e., s.30-31.

⁶⁵ Kırzioğlu, a.g.e., s.17-18., *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.177.

⁶⁶ Çiftçi, a.g.t., s.29.

⁶⁷ Cemalettin Taşkıran, *Kazım Karabekir Paşa’nın Askeri Hayatı ve Komutanlığı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992, s.102-109., Muhammet Erat, “Millî Mücadele’de Kazım Karabekir”, *Türkler*, c. XV, Ankara 2002, s. 1685-1687; Taşkıran, a.g.t, s.101-105., Çiftçi, a.g.t., s.40-41., *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.177.

⁶⁸ Kırzioğlu, a.g.e., s.35-37.

sonra tutuklanan Kazım Karabekir İstiklal Mahkemesinde yargılanmış ve suçsuz bulunarak beraat etmiştir. 1938 yılına kadar mütevazı bir hayat yaşamayı tercih eden Kazım Karabekir 1938 yılında Cumhuriyet Halk Fırkasından tekrardan siyasete girmiştir. 1946 yılında Meclis başkanlığı görevine layık görülen Kazım Karabekir 1948 yılında vefat etmiştir. Naaşı Atatürk Orman Çiftliği 13 No'lu Devlet Mezarlığında bulunmaktadır.⁶⁹

İlk TBMM'deki Faaliyetleri

İlk TBMM'ye Edirne'den milletvekili seçilmesine rağmen Kazım Karabekir aynı zamanda askerlik vazifesini sürdürdüğünden dolayı Meclis'te 30 Ekim 1922 tarihine kadar izinli sayılmıştır. Meclisteki konuşmalarının uzunluğu dolayısıyla burada sadece önemli görülen birkaç örnek verilecektir.

30 Ekim 1922 tarihinde gerçekleştirilen oturumda Meclis'e dahil olan Kazım Karabekir şu beyanatta bulunmuştur:

“(Sürekli alkışlar arasında kürsüye geldiler)- Şark cephesinin ebedi ve lâyezal olan hürmetlerini Muhterem Büyük Millet Meclisimize lisanen dahi arz etmekle büyük bahtiyarlık duyuyorum. En acemi bir neferin dahi kalbinde olan Allah korkusu, sonra sevgili Peygamberimizin aşkı, ondan sonra da Büyük Millet Meclisimize hürmet ve itaat yaşıyor (Alkışlar). Bugün milletimizin birliğini temsil eden, bu nurlu Meclisimizin yarattığı milli zaferlerle, Şark'ta ve Garp'ta milletimizi saran esaret zincirleri nasıl kırdı ise, inşallah son halkaları olan ve İstanbul üzerinde kalan bakiyesi de pek yakında bu suretle parçalanacaktır; (Alkışlar, inşallah sadaları) Mebusu bulunduğum mazlum ve mâsun Edirne bugün milletiniz sayesinde büyük bayramlar yapıyor, çırpınıyor. Ben de o dakikalarda aranızda bulunmakla büyük bahtiyarlık duyuyorum (Safa geldiniz sesleri). İnşallah milli zaferlerimiz gayesini tamamen idrak ettikten sonra ordularımız tabiatıyla hali sulha geçerken yine bu milli birliğimiz sayesinde ilim ve irfan orduları da seferberliğe başlar. Ve hariçten bizi sarsmak isteyen esaret zinciri gibi dâhilde de bizi aynı surette saran fakr ve cehle karşı, aynı suretle her tarafta hücum ederiz ve Cenabı Allah'ın inayeti, Sevgili Peygamberimizin bize olan yardımı ve Büyük milletimizin birliği sayesinde milletimiz yakında refah ve saadete ebediyen mesut oluruz. Arzı tâzimat

⁶⁹ Kırzioğlu, a.g.e, s.37-41; Güler, a.g.e., s.32-47.

ederim ve bütün Şark ordumuz namına bütün kalbimle sizi selâmlarım ve bu suretle aranıza karışmakla bahtiyarlık duyarım. (Alkışlar)”⁷⁰.

Meclisteki tek beyanatında Kazım Karabekir cephedeki görevinin son bulunduğunu bundan sonra askeri mücadelelerdeki başarıların, eğitim ve sosyo-kültürel hayattaki başarılarla perçinlenmesi gerektiğini, milli birlik ve beraberliğin sağlanarak ülkenin kalkındırılması için mücadelelerini sürdürmeleri gerektiğini ifade etmiştir.

7 Nisan 1923 tarihindeki toplantıda “*Maarif-i İptidaiye Kanun*” tasarısının on beşinci maddesi görüşülürken söz alan Kazım Karabekir; kıdem zammının iyice düşünülerek yapılmaması durumunda tehlikeli neticeleri olacağını, özellikle siyasi gruplar kurulduktan sonra yapılacak kıdem zamlarıyla bakanlıkların siyasi birer makam haline geleceğini ve bundan memurların etkileneceğini; taraflılık dikkate alınarak yapılacak zamlarda durumun suiistimal edileceğini, bundan dolayı da öğretim kurulları ile öğrenci arasında ikilik ortaya çıkabileceğini, çalışmayan öğretmenin maaşına zam yapılmamasını, göreve layık olduğu onaylanıncaya kadar görevinde durdurulmasını, maaşının arttırılmamasını söylemiştir.⁷¹

11 Nisan 1923 tarihinde gerçekleştirilen oturumda af kanunu görüşmeleri gerçekleştirilirken söz alan Kazım Karabekir hapishanelerin durumlarının zannedildiği gibi kötü bir durumda olmadığını ve gayet iyi durumda olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca af kanununun gerekli koşullar sağlanmadan çıkarılmasının orduya ve ülkeye zarar vereceği yönünde görüş bildirmiştir.⁷²

Mehmet Şeref (Aykut)

Mehmet Şeref 1874 yılında Edirne’de dünyaya gelmiştir.⁷³ İlköğretimini Edirne’de tamamlayan Mehmet Şeref, 93 Harbi sebebiyle ailesiyle birlikte İstanbul’a göç etmek zorunda kalmış ve eğitimine burada Galatasaray İdadisinde devam etmiştir. Daha sonra “*Servet-i*

⁷⁰ TBMMZC, 30 Ekim 1922, c.XXIX, s.254.

⁷¹ TBMMZC, 7 Nisan 1923, c.XXVIII., s.422.

⁷² TBMMZC, 11 Nisan 1923, c.XXIX, s.54.

⁷³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:4, Sicil No:128.

Fünun” akımından etkilenecek Mercan İdadisine geçmiş ve burada eğitimini devam ettirmiştir. 1895 yılında Hukuk Fakültesinden mezun olarak avukat olmuştur.⁷⁴ Ancak Mehmet Şeref avukatlık mesleğini icra etmeyerek gazetelerde yazılar yazmıştır.

Askerliğini yaptığı esnada dil üzerine merak salmış ve Mehmet Necip Bey ve Mehmet Faik Bey ile dil konusunda, Türkçülük konusunda ve Abdülhamit’in baskıcı rejimi konularında mektuplaşmalarda bulunmuştur. Mektuplaşmaları ihbar edilen Mehmet Şeref tutuklanarak Yemen’e sürgüne gönderilmiştir.⁷⁵ Sekiz yıllık sürgün hayatından sonra İzmir’e gelen Mehmet Şeref burada *“İzmir”* gazetesinde bir müddet musahihlik görevini icra etmiştir. Daha sonra görüşlerine uymadığı gerekçesiyle buradaki görevinden ayrılarak *“Ahenk”* gazetesinde yazılar yazmaya başlamıştır. Bu sıralarda Tefvik Nevzat ve Şair Eşref ile tanışmış olan Mehmet Şeref 1901- 1902 yılları arasında Tefvik Nevzat ile birlikte *“Hizmet”* gazetesini çıkarmaya başlamıştır.⁷⁶ Türkçülük akımının da etkisiyle gazetede yazılarında Türkçülük üzerine yazılar yazmıştır. 1903 yılında memleketi Edirne’ye kaçak olarak geri dönmüştür.

1908 yılına dek gazete yazılarına kaçak olması sebebiyle ara vermiştir. 1908 yılında *“Yeni Edirne”* adında bir gazete çıkarmıştır. Bu gazetede de dil üzerine yazılar yazmıştır. 1912 yılında Balkan Harbi’nin başlaması üzerine Bursa’ya gelmiştir. Burada da gazete yazılarına devam eden Mehmet Şeref *“Mektuplarımın Silsilesinden”*⁷⁷ adı altında risaleler yayınlamıştır. 1913 yılında Edirne’ye geri dönen Mehmet Şeref 1918 yılında *“Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi”* nin kurulmasında rol alarak *“Trakya Paşaeli”*⁷⁸ gazetesini çıkarmıştır.

⁷⁴ Bilal Öngül, *Mehmet Şeref Aykut’un Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1991, s.1., Cemal Kutay, *Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut 1874-1939*, İstanbul, 1895, s.10-44; Hasan Dilan, *Mehmet Şeref Aykut ve İzmir’de İlk Fikir Hareketleri*, Edirne, 1996, s7; Mehmet Şeref Aykut, *Trakya Millî Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta’da Türkler*, İstanbul, 2010, s.5; Sezen Sevgil, *Edirne Milletvekili Mehmet Şeref Aykut ve Birinci TBMM’deki Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2016, s.7.

⁷⁵ Öngül, a.g.t, s. 7-8., Kutay, a.g.e., s.56; Öngül, a.g.t., s.7; Dilan, a.g.e., s.8.

⁷⁶ Öngül, a.g.t., s.12-27; Sevgil, a.g.t., s.9-10.

⁷⁷ Öngül, a.g.t., s.28-31; Aykut, a.g.e., s.6-7., Öngül, a.g.t., s.38-39; Dilan, a.g.e., s.9.

⁷⁸ Öngül, a.g.t., s.39-42; Dilan, a.g.e., s.9-10.

18 Mart tarihinde İngilizler tarafından Malta’ya sürgüne gönderilen mebuslar arasında yer almıştır. İngiliz kayıtlarında 2779 sicil numarasıyla “*Milliyetçi, Edirne Mebusu*” olarak kayıt edilmiştir.⁷⁹ 25 Nisan 1921 tarihinde sürgünden kurtularak Meclis’e gelmiştir. Lozan Antlaşmasındaki bazı maddelerden dolayı İsmet Paşa’ya karşı muhalif tavır sergileyen Mehmet Şeref İkinci Meclis’e aday gösterilmemiştir. 1931 yılında tekrardan siyasete geri dönen Mehmet Şeref Edirne Milletvekili olarak IV.,V.,VI. Dönemlerde görev almıştır. 1939 yılında vefat eden Mehmet Şeref’in naaşı Edirne Kıyık Kabristanı’nda bulunmaktadır.⁸⁰

İlk TBMM’deki Faaliyetleri

Malta’da sürgünde bulunan Mehmet Şeref Meclis’e 25 Nisan 1921 tarihinde dahil olmuştur. İlk TBMM’de Anayasa Komisyonu, İç Tüzük Komisyonu, Adalet Komisyonu, Dışişleri Komisyonu, İdare Kurulu ve Birinci Şube Başkanlığı⁸¹ görevlerinde bulunmuştur. İlk TBMM’de görev alan Edirne milletvekilleri içerisinde Meclis’te en aktif olan kişi olmuştur. Meclisteki faaliyetleri oldukça fazla olmasından dolayıyla burada sadece birkaç örnek verilecektir.

5 Mayıs 1921 tarihinde gizli celse olarak gerçekleştirilen toplantının ikinci celsesinde Üsküdar Mebusu Neşet Bey’in Maarif Müdürü Ali Rıza Bey’e görevi sırasında hakaret ettiği gerekçesi ile Adliye Encümenin Mazbatası görüşülürken söz alan Mehmet Şeref Bey, Heyet-i içtimaiyenin düzeni için kanun yapma gücüne sahip olan fertlerin kovuşturmadan korunması gerektiğini ifade etmiştir. Tecil meselesinin olduğunu, hangi meseleden olursa olsun hakkında kovuşturma yetkisine izin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Büyük bir mesele olarak bir mebusun Heyet-i içtimaiye’nin üstüne yükselmiş bir hâkim olduğunu, hiçbir yerde bir mebusun tutuklanmadığını, bir mebusun dışarıda yaptığı bir şeyden dolayı tutuklanmasının, kanunu yapan heyetin ayaklar altına alınması demek olduğuna vurgu yaparak bütün dünyaya sözünü

⁷⁹ Dilan, *a.g.e.*, s.10; Öngül, *a.g.t.*, s.43-47; Aykut, *a.g.e.*, s.9.

⁸⁰ Öngül, *a.g.t.*, s.48-65; Aykut, *a.g.e.*, s.9-10.

⁸¹ Sevgil, *a.g.t.*, s.39.

geçirmiş bir milletin vekilleri olduklarını hatırlatarak konuşmasına son vermiştir.⁸²

Mehmet Şeref Mecliste ilk tavrını Malta tutukluları için vermiştir. Bu tavrında özetle İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne götürülenlerin kötü muamele gördüklerini ifade etmiştir. Malta tutuklularının serbest bırakılmadıkları müddetçe Anadolu'da tutuklanan Rawlinson'un da İngilizlere teslim edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸³ Mehmet Şeref Bey'in bu tavrının akıbetine dair bir sonucuna zabıt ceridelerinde rastlanılmamıştır.

20 Haziran 1921'de Mehmet Şeref Bey, Türk kalmaya çaba sarf eden Adakale adasında *"bir müdür, üç jandarma ve bir hâkim, üç muallim, iki muallime, bir imam, bir müezzin"* olmak üzere bütün bu memurların maaşlarının Dahiliye bütçesi içine alınarak adada Türk hatırasının yaşatılmasına dair tavrı vermiştir ve tavrı oy birliği ile Plan ve bütçe komisyonuna gönderilmiştir. Türkçülük anlayışını benimseyen Mehmet Şeref Aykut'un bu anlayış çerçevesinde Adadaki Türk vatandaşlar adına bu tavrı verdiği görülmektedir.⁸⁴

Mehmet Şeref 20 Haziran 1921 tarihinde Adakale adasında bulunan *"bir müdür, üç jandarma ve bir hâkim, üç muallim, iki muallime, bir imam, bir müezzin"* den oluşan ve Türk kalmaya gayret eden memurların maaşlarının Dahiliye Vekaletince karşılanmasına dair bir tavrı vermiştir. Tavrın oybirliği ile Plan ve Bütçe Komisyonu'na gönderilmesine karar verilmiştir. Türkçülük anlayışını benimseyen Mehmet Şeref Bey'in bu mimvalde bu tavrı verdiği görülmektedir.⁸⁵

Mehmet Şeref 7 Temmuz 1921 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda, Hıyanet-i Vataniye suçunu işlemekten mahkûm Sökeli İpokrat hakkında verilen hükmün gönderildiğine dair Adliye Encümeni Mazbatasında üç sene müddetle küreğe mahkum edilen İpokrat'ın kanuna dayanmayan hükmünden dolayı İpokrat'ın tahliye edilmesi gerektiğini bildirmesi üzerine söz alan Mehmet Şeref Bey bu zatın halkın mücadeleye karşı olan inancını propaganda yolu ile istismar ettiğinden dolayı suçlu

⁸² TBMMGZC, 5 Mayıs 1921, c.X, s.49.

⁸³ TBMMZC, 28 Mayıs 1921, c.X, s.328-329.

⁸⁴ TBMMZC, 20 Haziran 1921, c.X, s.426.

⁸⁵ TBMMZC, 20 Haziran 1921, c.X, s.426.

olduğuna dair bir konuşma yaparak, İstiklal Mahkemesi’nin olmadığı yerlerde verilen hükümlerin Meclis’e gelerek Adliye Encümeni’ne gittiğini, Encümen’inde bunu araştırarak özetini, Meclis’e arz ettiğini ve son sözün Meclis’te olduğunu ifade etmiştir. İpokrat’ın düşman taarruzları sonucunda yıkımlar gerçekleşirken, halkın yurtlarını savunmaya çalıştığı vakit, İnönü Muharebesi’nin tehlikeli olduğu sıralarda manevi yollarla halkın içine fesat karıştırmamasından dolayı suç işlediği kanaatinde olduğunu, memleketin müdafaasının gerçekleştiği sırada bu adamın propaganda yoluyla, fesat karıştırarak memleketimizde bir suç işlediğini ve bu yüzden suçlu olduğunu söylemiştir.⁸⁶

Mehmet Şeref 9 Temmuz 1921 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda *“Yunanlıların Bursa’yı yakacaklarına dair söylentiler hakkında açıklama yapmak üzere Hariciye Vekilini Meclis’e davetini”* isteyen bir takrir vermiştir. Takrire Müdafaa-i Milliye Vekilleri Meclis’e gelene dek ara verilmiştir. Daha sonra Hariciye Vekili Meclis’e gelerek Yunanlıların zulümlerine karşılık protesto telgrafları çekildiğini ifade etmiştir.⁸⁷

4 Ağustos 1921 tarihinde gizli celse olarak yapılan toplantıda İstiklal Mahkemeleri üyelerine verilecek olan yolluk ücretlerinin ve çalışmalarının karşılığında alacakları ücretlerin belirlenmesi hakkında Mehmet Şeref Bey söz alarak, Meclis’in belirleyip göndereceği arkadaşları sadece yolluk ücreti verileceğine dair karar verildiğini hatırlatmıştır. Görüşmenin gerçekleştirildiği toplantıdaki arkadaşlarının çoğunluğunun maliye bakanlığından olmadığını, söz konusu olan ücretlerin fazla olmadığını, görev verilen memura bu ücretlerin verilmesinin bir anlamda mecburiyet olduğunu onlarında bir yaşam şekillerinin olduğunu, bu görevlendirme sureti ile bir yerden başka bir yere gönderildiklerinden bu ücretin karşılanmasının da doğal olduğunu söylemiştir. Gerçekleştirilen toplantıdaki kişilerin çoğunluğunun konunun özüne vakıf olmaması üzerine gerekli açıklamaları yaparak, İstiklal Mahkemesi üyelerine verilmesi gereken yolluk ücretlerinin

⁸⁶ TBMMZC, 7 Temmuz 1921, c.XI, s.159-160.

⁸⁷ TBMMZC, 9 Temmuz 1921, c.XI, s.189-205,206.

gerektiği miktarda kararlaştırılmasına yardımcı olduğu bir konuşma gerçekleştirmiştir.⁸⁸

27 Ekim 1921 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi ve arkadaşları, genel masrafların kontrolü için bir encümen kurulmasına dair tavrını vermişlerdir. Bunun üzerine söz alan Mehmet Şeref, kendisinin daha önce Meclis'e sunduğu ve Layiha Encümeni'ne gönderilen bir teklifin olduğunu hatırlatarak, kendisinin Meclis'e sunduğu kanun teklifinin de bu tavrında istenilenleri kapsadığını ve o kanun çıktığı vakit bu tavrı gerektirmeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁹

14 Kasım 1921 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Mehmet Şeref, *“Dahiliye memurine dair kanun teklifi, Belediye vergilerinin çoğaltılmasına dair kanun teklifi ve İdare-i Örfiye'ye dair kanun teklifi”*⁹⁰ olmak üzere üç kanun teklifinde bulunmuştur ve Meclis Reisi bu tekliflerin Layiha Encümeni'ne gönderilmesine karar vermiştir.

29 Kasım 1921 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Mehmet Şeref, Belediye vergilerinin arttırılmasına dair bir teklif vermiştir ve teklifin okunmasından sonra söz alarak neden bu teklifte bulunduğuna dair açıklamalarda bulunmuştur. Her şehre ticaret yapmak için birçok kişinin geldiğini, o şehirde oturduğunu, para kazandığını ve sonra gittiğini, o şehrin gelişimine katkılarının olmadığını söylemiştir. Bu teklifi o şehre gelerek ticaret yapanlarında o şehre katkılarının olmasını sağlamak amacıyla verdiğini söylemiştir. Belediye vergilerinin çoğaltılmasına dair kanun teklifi Layiha Encümenin tarafından reddedilmiştir.⁹¹

5 Aralık 1921 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Fransızların boşalttıkları yerlerde genel af ilan edilmesine dair kanun sebebiyle yapılan görüşmelerde Yusuf Ziya Bey, Fransızlarla imzalanan anlaşmanın henüz Meclis tarafından incelenip, doğrulanmadığını bu yüzden af kanunu yapmanın doğru olup olmadığını sorması üzerine Mehmet Şeref söz alarak, görüşmeler yapıldıktan sonra Meclis'ten geçmediği zaman uygulanmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca imzalanan

⁸⁸ TBMMGZC, 4 Ağustos 1921, c.XII, s.156.

⁸⁹ TBMMZC, 27 Ekim 1921, c.XIII, s.280.

⁹⁰ TBMMZC, 14 Kasım 1921, c.XIV, s.205.

⁹¹ TBMMZC, 29 Kasım 1921, c. XIV, s.391.

antlaşmanın maddelerinden Meclis’in haberinin olduğunu ve bu yüzden antlaşma imza edildikten sonra beklemeksizin bir kanun yapılabileceğini vurgulayarak, kanun teklifinin kabulü yönünde fikir beyan etmiştir.⁹²

6 Aralık 1921 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda “*Koçarlı nahiyesinin Geduşlu karyesinden Deştiban Halil hakkında*” TBMM’nin meşruluğuna karşı yaptığı isyan dolayısıyla üç sene kürek cezasına çarptırılmasına dair verilen karar gereğince yapılan görüşmelerde söz alan Aydın Mebusu Esad Efendi, “*Malûmuâlinizdir ki, kusursuz insan arayanlar insansız kalır*” demiş ve yaklaşık altmış yaşlarındaki bu zatın Ramazan ayının da vermiş olduğu açlık üzerine kötü şeyler söylediğini TBMM’nin büyüklük göstererek affetmesi gerektiğini, insanları çürütmekten vazgeçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine söz alan Mehmet Şeref, Esad Efendiyle aynı fikirde olduğunu, insanların ani ruh değişiklikleri olabileceğini, bu yüzden söylenen şeyleri suç sayarak insanları hapse atmanın doğru olmadığını, affedilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹³

6 Aralık 1921 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda vatana ihanet suçundan dolayı mahkûm edilen “*Konya’nın Sungurlu mahallesinden Hacı Mustafaoğlu Ragıp*” hakkındaki idam kararı üzerine gerçekleştirilen görüşmelerde söz alan Mehmet Şeref, Kütahya Mebusu Ragıp Bey’in yeterli delillerin olmamasına istinaden idam kararının 15 yıl kürek cezasına çevrilmesine dair tavrı üzerine bu konu hakkında görüşlerinin olduğunu söyleyerek karar yetkisinin Meclis’e ait olduğunu, Ragıp Bey’in hakkındaki tavrı uygun bulduğunu ve bu tavrın kabul edilerek verilen cezanın hafifletilmesini istemiştir.⁹⁴

8 Aralık 1921 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda vatana ihanet suçundan suçlu bulunan bir kısım suçluların affı hakkındaki kanun sebebiyle yapılan görüşmede Mehmet Şeref af yanlısı bir görüşe sahip olmuştur. Eğer bir ceza söz konusu ise affın da söz konusu olabileceğini ifade etmiştir. Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun vatana ihanet edenleri cezalandırmak üzere çıkarıldığını belirterek artık afların gerçekleşmesi, insanların kaybedilmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu af kanununun kabul

⁹² TBMMZC, 5 Aralık 1921, c.XV, s.17.

⁹³ TBMMZC, 6 Aralık 1921, c.XV, s.45.

⁹⁴ TBMMZC, 6 Aralık 1921, c.XV, s.53.

edilmesi gerektiğini, kanun kabul edildiği vakit Milli davanın daha iyi yapılabileceğini ve bu tip isyanların artık olmayacağına dair inancı olduğunu söylemiştir.⁹⁵

Mehmet Şeref 10 Aralık 1921 tarihli toplantıda Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından rütbeleri alınan, askerlikten uzaklaştırılan ve altı ay hapse mahkûm edilen Tabip Kaymakamı Ziaeddin Bey ile Hesap Memuru Bitlisli Cemal Efendi'nin affedilmesine ve rütbelerinin iade edilmesine dair kanun teklifinde bulunmuştur. Bu teklif Meclis Reisi tarafından Layiha Encümeni'ne gönderilmiştir.⁹⁶

9 Şubat 1922 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda “1337 *Muavezene-i Umumiye Kanun Layihası*” üzerine görüşmeler gerçekleşirken söz alan Mehmet Şeref, bütçe meselesinin oldukça hassas bir konu olduğunu ifade ederek, bütçe meselesi görüşülürken iç ve dış siyasetin birlikte ele alınması gerektiğini belirterek bütçe görüşmelerinin gizli bir celse ile yapılamayacağına dair eleştirilerini dile getirmiştir.⁹⁷

18 Şubat 1922 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda “*himaye-i etfal*” yararına mektup zarfları ve kartpostallara birer kuruşluk zam yapılması sebebiyle verilen kanun teklifi için yapılan görüşmelerde söz alan Mehmet Şeref, yapılacak zammın gelirlerinin şehit ailelerine destek amacı taşımasından dolayı bu kanun teklifinin kabul edilmesini istemiştir. Bu teklif kabul edilerek “*Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiye'ye*” gönderilmiştir.⁹⁸

Mehmet Şeref 6 Mart 1922 tarihinde gizli olarak gerçekleştirilen toplantının üçüncü celsesinde terfi kanunu ve dışarıdan gelecek subaylar hakkındaki kanun tasarısı üzerine Başkumandan Paşa'nın Meclis'e geri gelinceye dek ertelenmesini teklif eden taktir vermiştir. Meclis Reisi bu taktirin son kısmını oya sunmuştur ve taktir oybirliği ile kabul görmüştür. Mehmet Şeref Terfi Kanunu hakkında en doğru karar verecek olan kişinin Mustafa Kemal olduğunu düşünmesinden dolayı bu taktiri vermeyi uygun görmüştür.⁹⁹

⁹⁵ TBMMZC, 8 Aralık 1921, c.XV, s.70-71.

⁹⁶ TBMMZC, 10 Aralık 1921, c.XV, s.82.

⁹⁷ TBMMGZC, 9 Şubat 1922, c.XVI, s.715-716.

⁹⁸ TBMMZC, 18 Şubat 1922, c.XVII, s.31-34.

⁹⁹ TBMMGZC, 6 Mart 1922, c.XVIII, s.27.

4 Mayıs 1922 tarihinde gerçekleştirilen gizli toplantıda Başkumandanlık görev süresinin üç ay daha uzatılması görüşülmüştür. Gizli olarak gerçekleştirilen toplantıda Mehmet Şeref kendisine söz hakkı verilmemesi üzerine serzenişte bulunarak gizli olarak gerçekleştirilen toplantıda yapılan görüşmeleri açık celsede bütün yönleriyle açıklayacağını ifade etmiştir.¹⁰⁰

Mehmet Şeref 6 Mayıs 1922 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Bursa mebusu Necati Bey ile birlikte, Mülkiye Müfettişliğine tayin edilen Sabri Bey hakkında Dahiliye Vekaleti’ne sual takirinde bulunmuşlar ve bu sualin Dahiliye Vekaletine iletilmesi kararı alınmıştır.¹⁰¹

Mehmet Şeref 4 Haziran 1922 tarihinde Kars Mebusu Cavid Bey ile birlikte, Nihad Reşat Bey’in İngiltere Parlamento’sunda, komisyonlardan birisindeki açıklamalarına dair Hariciye Vekaletinden soru önergesinde bulunmuşlar ve soru önergesi Meclis Reisince Hariciye Vekaleti’ne yönlendirilmiştir.¹⁰²

24 Temmuz 1922 tarihinde Edirne’nin işgalinin yıl dönümü münasebetiyle Meclis’e Trakya Paşaeli Cemiyeti’nden gönderilen ve Edirne’nin işgalini TBMM’nin de protesto etmesini isteyen telgrafta¹⁰³ Edirne Mebusu olarak Mehmet Şeref’in de ismi bulunmaktadır.

23 Ağustos 1922 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Gazilerin rahat bir hayat yaşamaları için gerçekleştirilen kanun görüşmelerinde söz alan Mehmet Şeref, bu memleket için mücadele etmiş ve yaralanmış Gazilerin cepheden döndükten sonra çalışmalarının mümkün olmadığını ve bu yüzden geçim sıkıntısı çektiklerini söyleyerek Gazilerin mağduriyetinin giderilmesi ve cephedeki askerlere verilen maaşın aynısının Gazilere de verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴

13 Eylül 1922 tarihli toplantıda Mehmet Şeref İzmir’in “Güzel İzmir” olarak adlandırılmasına dair bir kanun teklifinde bulunmuştur. Bu kanun

¹⁰⁰ TBMMZC, 4 Mayıs 1922, c.XIX, s. 324-325.

¹⁰¹ TBMMZC, 6 Mayıs 1922, c.XIX, s.527.

¹⁰² TBMMZC, 4 Haziran 1922, c.XX, s.145-146.

¹⁰³ TBMMZC, 24 Temmuz 1922, c.XXI, s.481.

¹⁰⁴ TBMMZC, 23 Ağustos 1922, c. XXII. s, 302.

teklifi Layiha Encümenine gönderilmiştir.¹⁰⁵ 21 Eylül tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Dahiliye Encümeninin mazbatası dahilinde bu kanun teklifinin gündeme alınması kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Yazın hayatına ilk olarak İzmir’de başlayan Mehmet Şeref Bey için İzmir ayrı bir öneme sahip olmuştur.

İsmet (İnönü) Paşa

Reşit Bey ve Cevriye Hanım’ın oğlu olarak 1884 yılında İzmir’de doğmuştur.¹⁰⁷ İlkokula Sivas şehrinde başlayan İsmet İnönü 1892 yılında Askeri Rüştiye’ye kaydolmuştur. 1895 yılında Askeri Rüştiye’den mezun olduktan sonra bulunduğu şehirde Askeri İdadi olmadığından sivil idadiye kaydolan İsmet İnönü burada iki yıl eğitim aldıktan sonra İstanbul’a gelerek eğitimine Kara Harp Okulu Topçu bölümünde devam etmiştir. 1903 yılında teğmen olarak mezun olan İsmet İnönü Harp Akademisinde eğitimini devam ettirmiş ve Kurmay Yüzbaşı olarak birincilik derecesi ile buradaki eğitimini tamamlamıştır.¹⁰⁸

İlk görev yeri “*Edirne II. Ordu Sahra Topçu 8. Alay 3. Bölüğü*”dür. 31 Mart ayaklanmasını bastırmak için kurulan Harekât Ordusunda Yüzbaşı olarak görev almıştır. 31 Mart İsyanının bastırılmasından sonra Yemen’deki isyanı bastırmak üzere 7.Ordu’da Kurmay Yüzbaşı olarak görevlendirilmiş ve isyanının bastırılmasında başarılı olmuştur. Bu başarısından sonra rütbesi Binbaşılığa terfi ettirilen İsmet İnönü “*Yemen Ordusu Kurmay Başkanlığı*” görevine getirilmiştir. Nisan 1913 tarihinde İstanbul’a geri dönen İsmet İnönü Genelkurmay Başkanlığı Seferberlik ve Harekât 3. Şube’sinde¹⁰⁹ görev almıştır.

I. Dünya Harbi’nin başladığı sırada rütbesi yarbaylığa terfi ettirilen İsmet İnönü, 1915 yılında II. Ordu Kurmay Başkanlığı görevine getirilerek rütbesi Albaylığa terfi ettirilmiştir. 1917 yılında Kafkas Cephesi’nde Kolordu Komutanlığı görevine getirilen İnönü, İngilizlerin baskılarının

¹⁰⁵ TBMMZC, 13 Eylül 1922, c.XXIII, s.9.

¹⁰⁶ TBMMZC, 21 Eylül 1922, c.XXIII, s.137.

¹⁰⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1884-1938 c. I*, İstanbul, 2009, s.17-23; Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, 2003, s.13.

¹⁰⁸ Turan, *a.g.e.*, s.14-16.

¹⁰⁹ Kıyıcı, *a.g.t.* s.170-171; Turan, *a.g.e.*, s.17-21; İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara,2004, s.88.

artmasından dolayı XX. Kolordu Komutanlığına tayin ettirilmiştir. Daha sonra XX. Kolordu’ya Mustafa Kemal tayin edilince İsmet İnönü, Sina Cephesi III. Kolordu Komutanlığına tayin olmuştur.¹¹⁰ Mondros Mütarekesinin imza edilmesinden sonra buradaki vazifesi son bulan İsmet İnönü geri dönmüştür.

Mustafa Kemal İzmir’in işgal edildiği gün İsmet İnönü’ye “Anadolu’ya hareket edeceğini ve vakti geldiğinde kendisini de Anadolu’daki mücadelede yanına çağıracağını” söylemiştir. İsmet İnönü’nün Anadolu’ya geçmesine Yüzbaşı İhsan ve Asteğmen İzzettin yardımcı olmuştur.¹¹¹ Ocak ayında İsmet İnönü Ankara’ya yola çıkmıştır. İsmet İnönü Ankara’da Mustafa Kemal tarafından Erkânı Harbiye’de görevlendirilmiştir. Erkânı Harbiye’de kısa bir süre görev aldıktan sonra Fevzi (Çakmak) Paşa’nın çağırmasıyla İstanbul’a dönmek zorunda kalmıştır. 9 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’nın davetiyle ikinci kez Ankara’ya gelmiştir. Birinci Meclis’in açılış çalışmalarında görev almıştır. İsmet İnönü Edirne, Malatya ve Bilecik’ten mebus seçilmiş ancak Edirne’yi tercih etmiştir. Birinci Mecliste İcra vekilleri heyetinin oluşturduğu kabinede Genel Kurmay Başkanlığı görevine getirilmiştir. Ankara’daki bu oluşumu desteklemeyen İstanbul Hükümeti ve Padişah tarafından 6 Haziran tarihinde İsmet Paşa’nın giyabında idam hükmü verilmiştir.¹¹²

Millî Mücadele’de Batı Cephesi’nde görev alan İsmet İnönü 1921 yılında cephedeki başarılarından dolayı terfi alarak Mirliva olmuştur.¹¹³ 1922 tarihinde Başkomutanlık Meydan Muharebesi’ndeki başarılarından dolayı Korgenerallik rütbesine tayin ettirilmiştir.¹¹⁴ Millî Mücadele’nin başarı ile son bulan askeri safhasından sonra İsmet İnönü, siyasi safhada da Mudanya ve Lozan Konferanslarında görev almış ve bu konferansların başarıyla neticelenmesini sağlamıştır.

¹¹⁰ Kıyıcı, a.g.t., s.171-172.; Aydemir, a.g.e., s.84-85.,

¹¹¹ Kıyıcı, a.g.t., s.174.

¹¹² Aydemir, a.g.e. s.145-147; Kıyıcı, a.g.t., s.174; Taner Bilgin, *Millî Mücadele Dönemi Bilecik*, Bilecik Üniversitesi Yay., Bilecik 2015. s.134.

¹¹³ Turan, a.g.e., s.43.

¹¹⁴ *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s. 216.

7 Kasım 1922 tarihinde İsmet İnönü'ye başarılarından dolayı İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi tarafından "Onursal Profesörlük" unvanı verilmiştir.¹¹⁵ 1927 yılında askerlikten istifa etmiş ve emekli korgeneral olarak askerlik hayatı son bulmuştur.¹¹⁶ 1923- 1937 yılları arasında Başbakan olarak görev alan İsmet İnönü 1937 yılında Mustafa Kemal Paşa ile yaşadığı görüş ayrılıkları sonrasında Başbakanlık görevinden istifa etmiştir. CHP tarafında gerçekleştirilen 5.Kurultay tarafından kendisine "*Milli Şef, Değişmez Genel Başkan*" unvanları verilmiştir.¹¹⁷ 5 Kasım 1972 tarihinde CHP Genel Başkanlığı ve milletvekilliği görevlerinden istifa etmiştir. 16 Kasım 1972 tarihinde tabii senatör seçilmiştir. 25 Aralık 1973 tarihinde vefat eden İnönü'nün naaşı Anıtkabir'e Mustafa Kemal Paşa'nın tam karşısına defnedilmiştir.¹¹⁸

İlk TBMM'deki Faaliyetleri

Birinci Meclis'e Edirne'den milletvekili olarak katılan İsmet İnönü, askeri cephelerdeki vazifelerinden dolayı Meclis içerisinde fazla yer alamamıştır. Diğer Edirne vekillerinde olduğu gibi İsmet İnönü'nün de Meclisteki faaliyetlerinden yoğunluktan dolayı sadece birkaç örnek verilecektir.

29 Mayıs 1920 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda askeri, siyasi ve hariciyenin vaziyeti hakkında bilgilendirme istenmesi üzerine İsmet İnönü söz alarak özetle¹¹⁹; İtilaf Devletleri'nin desteğiyle Yunanlıların ve Ermenilerin ülkedeki işgallerine karşın gerekli tedbirlerin alındığını, bu haksız işgallere karşılık halkın bilgilendirilmesi ve Mili Mücadele'nin yanında yer almasının sağlanması sayesinde işgallerin geri püskürtüldüğünü ifade etmiştir.

3 Temmuz 1920 tarihinde gizli celse olarak gerçekleştirilen toplantıda askeri, siyasi ve hariciye hakkında bilgilendirmelerde bulunmak üzere söz alan İsmet İnönü, Yunanlıların 22 Haziran tarihinden itibaren İzmir'e taarruz etmeye başladıklarını, bunun yanı

¹¹⁵ Turan, *a.g.e.*, s.52.

¹¹⁶ Aydemir, *a.g.e.*, s.374.

¹¹⁷ Turan, *a.g.e.*, s.44-77-91-126-131-146; Aydemir, *a.g.e.*, s.275-300, Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950 c. II.* İstanbul, 1993, s. 20-24.

¹¹⁸ Turan, *a.g.e.*, s.492-496-509.

¹¹⁹ TBMMGZC, 29 Mayıs 1920. c.I. s.38-44.

sıra başka yerleri de işgal etmeye başladığını ve işgal ettikleri bölgelerdeki insanlara zulüm ve işkence ettiklerini ifade etmiştir. İngiliz kuvvetlerinin de Bandırma ve Erdek’i işgal ettiklerini, düşman birliklerinin üç misli fazla olduklarını ve en büyük silahlarının da nifak oluşturmak olduğunu ve bu şekilde iç isyanların çıkmasına sebep olduğunu ifade etmiştir. Yunan kuvvetlerinin takviye edilmesi halinde bütün memleketin ayrı ayrı işgallere maruz kalacağını ifade etmiştir. İşgaller karşısında halkı da kandırdıklarını ve Meclis’in de Yunanlıların taarruza geçtiklerini, İzmir’e çıkarma yaptıklarını aynı zamanda İtilaf Devletlerinin birliklerinin Antep ve Maraş’ı işgal ettiklerini halka açıklaması gerektiğini söylemiştir. Fransızlarla mütareke yapılmasına rağmen Fransızların ellerinde bulunan bölgeleri teslim etmediklerini, Ermenilerin Sis ve Adana bölgelerinde gasp ve yağma hareketlerinde bulduklarını ifade etmiştir. Bu menfi saldırılar karşısında tek meşru yönetimin Meclis olduğunu açıklamıştır. Şark bölgesinde Ermenilerin faaliyetleri karşısında “*Milli Şûra Hükümeti*” kurularak Ermenilerin işgallerine karşı geldiğini açıklamıştır.¹²⁰

8 Temmuz 1920 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda beyanat veren İsmet Paşa; Batı Cephesi’nde İngiliz kuvvetlerinin 6 Temmuz’da Gemlik’e çıkarma yaptıklarını ve donanma ateşinin yarattığı tahribat sonrasında şehri işgal ettiklerini, aynı gün Mudanya’ya da İngiliz kuvvetlerinin çıkartma yaptıklarını ve işgal ettiklerini, 7 Temmuz’da Kocaeli yarımadasından ilerleyen birliklerin İstanbul yakınlarına kadar faaliyetlerini sürdürdüklerini açıklamıştır. 8 Temmuz’da Yunan birliklerinin Batı Cephesi’nde ilerlediklerine dair haberler aldığını belirtmiştir. Marmara bölgesinde Yunanlılarla yaşanacak çarpışma için gerekli tedbirleri aldıklarını, Uşak bölgesinde keşif hareketlerine devam ettiklerini düşmanın bu cephelerde başarılı olduklarını, Güney Cephesi’nde Fransızların çekilmeye başladıklarını, Şark Cephesi’nde Ermenilerin Elviye-i Selase’de yeni bir faaliyet içerisinde olmadıklarını, İç bölgelerde de Yunanlıların faaliyetlerinin olduğunu, bunların takip edildiğini ve bastırıldığını açıklamıştır.¹²¹

¹²⁰ TBMMGZC, 3 Temmuz 1920, c.I, s.52-58.

¹²¹ TBMMZC, 8 Temmuz 1920, c.II, s.221-222.

14 Ağustos 1920 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey İstanbul ve çevresinde hareket eden küçük birlikler hakkında soru sorması üzerine söz alan İsmet İnönü, İstanbul ve çevresinde halkın düşman tarafından baskı, zorlama ve takibe uğradığını, bunları yapanlarında İngiliz, Yunan vs. düşman askerlerinin olduklarını, bu düşman karşısında Kocaeli yarımadasında askerî harekât yapılmasında bir zorunluluk olduğunu, bu alanda cereyan eden harekâta asker çıkarmanın yararlı olduğunu açıklamıştır. İsmet Paşa yapılan zulüm ve baskılara karşı sessiz kalınmayacağını askeri birlikler oluşturularak bu baskı ve zulümleri bertaraf edeceklerini açıklamıştır.¹²²

19 Eylül 1921 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda İsmet İnönü ve Kozan Mebusu Fevzi Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya "müşirlik ve gazilik" unvanı verilmesi için Meclis'e taktir vermiştir. Bu taktir İsmet İnönü'nün Meclis'te verdiği ilk ve tek taktirdir ve Meclis tarafından bu taktir kabul edilmiştir.¹²³

30 Ekim 1922 tarihinde gerçekleştirilen toplantı da İsmet İnönü cephelelerdeki vazifesinin son bulduğunu ve Meclis'e dahil olduğuna dair beyanatta bulunmuştur.¹²⁴ Edirne'den milletvekili seçilen İnönü bu tarihten sonra Mecliste Edirne mebusu olarak vazifesine devam etmiştir.

3 Kasım 1922 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Lozan'a gidecek heyetin izleyeceği yol hakkında beyanatta bulunmuştur. Beyanatında özetle; Lozan'da gerçekleştirilecek olan konferansta Misak-ı Milli kararları çerçevesinde bir barış tesis etmek üzere yol izleyeceklerini ifade etmiştir.¹²⁵

15 Kasım 1922 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Lozan Konferansı hakkında Meclisi bilgilendirmek üzere şu telgrafı göndermiştir:

"Ankara'da İcra Vekilleri Riyasetine

"Lozan'a muvasalatını âtideki telgrafla, Fransa, İngiltere, İtalya Hariciye Nazırlarına bildirdim.

¹²² TBMMZC, 14 Ağustos 1920, c.III, s.204.

¹²³ TBMMZC, 19 Eylül 1921, c.XII, s.263-264.

¹²⁴ TBMMZC, 30 Ekim 1922, c.XXIV, s.251-254.

¹²⁵ TBMMZC, 3 Kasım 1922, c.XXIV, s.340.

“Sulh Konferansının ictimai hakkında Fransa, İngiltere, İtalya hükümetleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ne resmen vuku bulan davet ve bu bapta teati notalar üzerine bu konferansın küşadı için 13 Teşrinisani tarihi sureti katiyede takarrür ettiği cihetle Lozan’a muvasalat eden Türk Heyeti Murahhasa’sının sureti müşterekede takarrür eden bâlâda mezkûr tarihte müzakerata girişilmeye âmede bulunduğunu zat-ı asilânelerine tebliğ ile kesbi şeref eylerim.

“Akdi sulhun taliki Türk milleti için vüsatı takdir edilecek fedakârlıklar ve mezahimi temadi ettirecek ve bertaraf edilmesi münhasıran bizim hüsnüniyetimize taallûk etmeyen gayri muntazar netayıç tevlit edebilecek bir maiyette olduğunu benimle birlikte zatı asilâneleri de takdir edecektir. Bu cihetle cihan sulhunun menfaati namına konferansın muvaffakiyeti seirası için perverde ettiğim hararetili temennileri zat-ı asilânelerine tebliğ ve ihtiramatı fakamın teminine müsaraat eylerim.

14 Teşrinisani 1338

İsmet”¹²⁶.

21 Şubat 1923 tarihinde gizli celse olarak gerçekleştirilen toplantıda Lozan Konferansı’nın safhaları ve görüşmelerin kesilmesi konusunda söz alan İsmet İnönü; mevzubahis konferansın üç bölüme ayrıldığını, birinci bölümün siyasi ve arazi meseleleri olduğunu ve bu bölümde hudutlar, Boğazlar, Musul meselesinin görüşüldüğünü, ikinci bölümün mali ve iktisadi meseleler olduğunu, üçüncü bölümünde kapitülasyonların, idari ve dini meselelerin konuşulduğu bölüm olduğunu söylemiştir. Siyasi ve arazi meseleleri İngilizler, mali ve iktisadi meseleleri Fransızlar, kapitülasyon meselesinin de İtalyanlar tarafından takip edildiğini, Musul meselesinin daha sonra halledilmek üzere ertelendiğini, İtalyanlar ile olan On iki ada meselesinin konferansta konuşulmadığını, Boğazlar meselesinin çözüme kavuşmadığını, ekalliyetler meselesinin çözüldüğünü, iktisadi meselelerde tamirat meselesinin mevzubahis olduğunu, yabancı şirketlerin zararlarının tarafımızca karşılanmasının istendiğini, kapitülasyonlar meselesinde direnseler de sonunda vazgeçtiklerini anlatan genel bir açıklama yapmıştır.¹²⁷

¹²⁶ TBMMZC, 15 Kasım 1922, c.XXIV, s.523.

¹²⁷ TBMMGZC, 21 Şubat 1923, c.III, s.1291-1301.

27 Şubat 1923 tarihinde gizli celse olarak gerçekleştirilen toplantıda, Lozan Konferansı'nda sınırların belirlenmesi ile ilgili açıklama ve ara verilen konferansın tekrar açılması halinde nasıl bir yol izleneceği ile ilgili tespitlerin belirlendiği toplantıda söz alan İsmet İnönü; Şark'ta Musul Vilayeti ile ilgili sınır, Güney'de Fransızlar ile Suriye ile belirlenecek sınır, Batı'da da sınırın Meriç olması meselesinin konuşulduğunu açıklamıştır. Bunlardan başka Boğazlar sözleşmesi, gümrük ve ticaret sözleşmesi olmak üzere iktisadi meselelerinde zikredildiği İtilaf Devletleri'nin projesinin bunlar olduğunu ve bu projenin kabul görmediğini açıklamıştır. Sınırlarımızın Misak-ı Milli ile çizilen sınırlar dahilinde kabul görmesi gerektiğini savunduklarını ifade etmiştir. Meriç'in Batı tarafının çizilen Misak-ı Milli sınırları dahilinde olmadığını bu yüzden bundan vazgeçmeleri gerektiğini, sadece Karaağaç bölgesi için ısrar ettiklerini ifade etmiştir. Musul meselesinin İngilizlerle bir sene süre içerisinde ayrıca çözümlenmesi konusunda anlaştıklarını, şayet mesele çözüme kavuşmaz ise konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınacağı konusunda anlaştıklarını açıklamıştır. Güney'deki Suriye sınırı için Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'nda İskenderun için ve Türk ekseriyetler için belirlenen maddeler olduğunu ve bunların savunulduğunu ifade etmiştir.¹²⁸

Sonuç

İtilaf Devletlerinin işgalleri karşısında Anadolu'da olağanüstü koşullar altında kurulan İlk TBMM'ye Edirne'den askeri ve siyasi alanda başarılı olan Mehmet Faik, Mehmet Şeref, İsmet İnönü, Cafer Tayyar, Kâzım Karabekir olmak üzere beş milletvekili katılmıştır.

Mehmet Faik İlk TBMM'de on üç defa kürsüye çıkarak konuşma yapmış, iki defa soru sormuş, dört tane takrir vermiş ve bu takrirlerin üçü kabul edilmiş, bir tane telgraf göndermiştir. Ayrıca II. Dönem, III. Dönem, IV. dönem, V. Dönem, VI. Dönemlerde Edirne'den milletvekili seçilmiştir.

Mehmet Şeref İlk TBMM'de altmış kez konuşma yapmış, dört kez teklif vermiş üçü kabul edilmiş, altı kez takrir vermiş ve bu takrirlerin

¹²⁸ TBMMGZC, 27 Şubat 1923, c.III, s.1304-1307.

dördü kabul edilmiş, bir kez beyanatta bulunmuş, yedi kez sorulan sorulara cevap vermiş ve bir kez de Meclis’e telgraf göndermiştir. Mehmet Şeref Meclis’teki konuşmalarında Millî Mücadele’nin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa’ya ve Millî Mücadele’ye olan inancını vurgulamıştır, aynı zamanda hukuk fakültesinden mezun olduğundan dolayı hukuki konularda da gerekli düzeltmelerin yapılması için Meclis’te elinden gelen gayreti göstermiş birisidir.

Cafer Tayyar cephede görev aldığı esnada Yunanlılar tarafından esir alınmasından dolayı Edirne milletvekilleri arasında Meclis’te en az faal olan kişidir. Yaklaşık olarak üç yıl esaret altında kalan Cafer Tayyar Lozan Konferansı’nda alınan *“Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Esirlerinin Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması”* kararı sonrasında serbest bırakılarak yurda dönmüş ve 11 Nisan 1923 Çarşamba günü Meclis’e takdim edilmiştir.

Cephedeki görevini bitirdikten sonra Meclis’e dâhil olan Kazım Karabekir Meclis’te beş kez söz almış, bir kez beyanatta bulunmuş, bir kez takrir vermiş ve Doğu’da görev aldığı zaman zarfında da askeri gelişmeler ve bayram ve kandil tebrikleri olmak üzere otuz beş kez telgraf göndermiştir.

İlk TBMM’de Edirne’den milletvekili olan son kişi de İsmet İnönü’dür. Başarılı bir asker olmasının yanı sıra başarılı bir siyasetçi olan İsmet İnönü Birinci Meclis’te on dört kez kürsüye gelerek söz almış ve cephedeki gelişmeler ve görev aldığı Konferanslardaki gelişmeler hakkında Meclis’i bilgilendirmiş, sekiz kez beyanatta bulunmuş, iki kez sorulan sorulara cevap vermiş, bir kez takrir vermiş ve bu takriri kabul edilmiş, son olarak da üç kez de Meclis’e telgraf göndermiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BCA, Fon No:30-18-1-1, Kutu:5, Gömlek:30, Sıra:15, 09.10.1922.

BOA, DH. MUİ., Kutu:2 Gömlek:42, Hicri 29-09-1327.

BOA, DH.MTV., Kutu:1, Gömlek:1, Hicri 22-07-1328.

BOA, İ. AS., Kutu:70, Gömlek:24, Hicri 23-01-1326.

Resmi Yayınlar

- I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, (TBMMZC).
 I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, (TBMMGZC).
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:125.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:2, Sicil No:124.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:4, Sicil No:125.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Devre:4, Sicil No:128.

Kitap ve Makaleler

- Akın, Veysi, "Cafer Tayyar Paşa'nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı", Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, 1 (1995), s. 31-38.
- Akın, Veysi, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Ankara, 1996.
- Arı, Kemal, "Mudanya Bırakışmasına Uzanan Süreçte Girişimler ve Doğu Trakya Sorunu", Osmanlıdan İşgal Yıllarına Mütareken Cumhuriyet Günlerine Mudanya, (2008), s. 98-107.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1884-1938 c. I*, İstanbul 2009.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1938-1950 c. II.*, İstanbul 1993.
- Aykut, Mehmet Şeref, *Trakya Millî Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler*, İstanbul 2010.
- Başer, Edip, *Mütarekeden Sonra İstanbul Hükümetleri ve Trakya Politikaları*, İstanbul, 2009.
- Baykal, Bekir Sıtkı, "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar", *Edirne'nin 600. Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 179-195.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele c.I*, Ankara, 1992.
- Bilgin, Taner, *Millî Mücadele Dönemi Bilecik*, Bilecik Üniversitesi Yay., Bilecik, 2015.
- Çağan, Nazmi, "Balkan Harbinde Edirne (1912-1913)", *Edirne'nin 600. Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 197-214.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 III. c.I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Ankara, 1995.
- Dilan, Hasan, *Mehmet Şeref Aykut ve İzmir'de İlk Fikir Hareketleri*, Edirne 1996.
- Erat, Muhammet, "Millî Mücadele'de Kazım Karabekir", *Türkler*, c. XV, Ankara 2002.
- Erdeha, Kâmil, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul,1975.
- Güler, Ali, *Millî Mücadele Kahramanı Kazım Karabekir*, İstanbul 2017.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Ankara 2004.
- Karabekir, Kazım, *Hayatım*, İstanbul, 1995.
- Keleş, Zülal, "Cafer Tayyar Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 44 (1999), s. 529-545.

Kırzioğlu, Fahrettin, *Kazım Karabekir*, Ankara 1991.

Kutay, Cemal, *Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut 1874-1939*, İstanbul 1895.

Şişman, Adnan, “Kazım Karabekir’de İnsan Sevgisi”, *Fikir, Siyaset ve Devlet Adamı Kazım Karabekir Paneli, Ölümünün 52. Yıl Dönümü Anısına*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 11-26.

Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar c.III*, İstanbul, 1991.

TBMM Albümü 1920-2010, c.I 1920-1950, Ankara, 2010.

Turan, Şerafettin, “Edirne Antlaşması 1828-1829”, c.X, DiA, İstanbul, 1994.

Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara 2003.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Ankara 1989.

Usal, Ahmet, *Edirne Tarihi ve Kültürü*, Edirne, 2006.

Tezler

Çiftçi, Ali, *Kazım Karabekir’in Siyasal Hayatı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

Kıyıcı, Aşir Kayhan, *Mustafa Kemal Paşa Önderliğinde Millî Mücadele Kadrosu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2013.

Öngül, Bilal, *Mehmet Şeref Aykut’un Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1991.

Sevgil, Sezen, *Edirne Milletvekili Mehmet Şeref Aykut ve Birinci TBMM’deki Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2016.

Taşkıran, Cemalettin, *Kazım Karabekir Paşa’nın Askeri Hayatı ve Komutanlığı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.

Gazeteler

Üner, Ragıp, “Kahraman Edirne”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1967.

Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri*

Mustafa Sari*

(ORCID ID: 0000-0003-0883-1995)

Gönderim Tarihi
(Submitted)

04.10.2020

Kabul Tarihi
(Accepted)

07.11.2020

Yayın Tarihi
(Published)

10.11.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Sari, M., "Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020): 74-106.

APA: Sari, M. (2020). Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 74-106.

Öz

1889 yılından itibaren özellikle doğu vilayetlerinde mülki görevler üstlenen Haydar Bey, en son Mart 1918-Ağustos 1919 tarihleri arasında Van vilayeti valiliğinde bulunduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya destek olmak için Erzurum'a gitmişti. Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne Van mebusu olarak katılan Haydar Bey, Ankara'da açılan Millî Meclis'e de yine Van mebusu olarak intihap etmişti. Haydar Bey TBMM I. Dönemi süresince çeşitli meseleler üzerinde teklif ve takrirler vermiş, Musul meselesi gibi çok önemli meselelerde konuşmalar yapmış, İdare-i Kurra ve Nevahi Kanunu çalışmalarına katılmış, Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın grubu olan I. Grup'un çekirdek kadrosundan olmuş, Mustafa Kemal Paşa tarafından

* Bu makale, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2004 tarihinde tamamlanan "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey" başlıklı Yüksek Lisans Tezinin bir bölümünün gözden geçirilmiş halidir.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, msari@sakarya.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, msari@sakarya.edu.tr.

Musul operasyonu çerçevesinde Van'a gönderilmiş, yine bu vazifesi sırasında Konya Valiliği vazifesinde bulunmuştur.

Bu çalışmada, Van Mebusu Haydar Bey'in I. Meclis Dönemindeki faaliyetleri başta Genelkurmay ATASE Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi olmak üzere, TBMM Zabıt Cerideleri ve ikinci el kaynaklar kullanılarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Haydar (Vaner) Bey, TBMM, Van

Haydar (Vaner) Beg's Activities of in the First Assembly

Abstract

Servicing in civil administration especially in the Eastern Provinces since 1889, Haydar Beg was the governor of Van province between March 1918 and August 1919 and then he went to Erzurum to support Mustafa Kemal Pasha. Haydar Beg, who joined the Last Ottoman Parliamentary Assembly in Istanbul in January 1920 as a Van deputy, also elected as Van deputy to the National Parliament convened in Ankara. During the First Period of the Grand National Assembly of Turkey, Haydar Beg made proposals and recommendations on various issues, gave speeches on very important issues such as the Mosul Question, participated in the preparatory works of the Law for Administration of Villages and Sub-districts, He was sent to Van by Mustafa Kemal Pasha within the scope of the Mosul Operation, and he was the Governor of Konya during this duty.

In this study, the activities of Van deputy Haydar Beg during the First Assembly Period will be discussed by using the General Staff Archive, the Presidential Archive, the Republic Archive, the Minutes of the Grand National Assembly of Turkey and second hand sources.

Keywords: Haydar (Vaner) Beg, Grand National Assembly of Turkey, Van

Giriş

Millî Mücadele döneminin önemli devlet adamlarından biri olan Haydar (Vaner) Bey, 22 Nisan 1873 tarihinde günümüzde Karadağ sınırları içerisinde bulunan Potgoriça şehrinde doğmuştur. Haydar Bey, 14 Temmuz 1889 tarihinde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den "âlâ" derecesiyle mezun olmuş ve memuriyet hayatına Van Vilayeti Maiyet Memuru olarak başlamıştı. Daha sonra Aralık 1907'ye kadar sırasıyla

Hakkâri Sancağı'nın merkez kazası olan Çölemerik Kazası Kaymakamlığı, Gevar Kazası Kaymakamlığı ve Çıtak (Çatak) Kazası Kaymakamlığı vazifelerini yürütmüştür. Yani Haydar Bey, memuriyet hayatının ilk 8 yılını Van Vilayeti dâhilinde geçirmiştir. Haydar Bey, ilerleyen yıllarda Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde kaymakamlık ve mutasarrıflık görevleri yaptıktan sonra 1915'ten itibaren Musul, Bitlis ve Diyarbakır valiliklerinde bulunmuş ve 17 Mart 1918 tarihinde de Van Valiliği'ne tayin edilmiştir¹.

Van Vilayeti Valiliği sırasında Van'ın Ermeni işgalinden kurtarılması, yeniden inşa ve imarı, İngilizlerin bölgedeki Ermeni, Nasturi ve Kürtleri kullanarak emellerine engel olunması gibi önemli vazifeler yürüten Haydar Bey'in en önemli özelliği ise bölgenin yıllardır beklediği "müşfik vali" portresini çizmesiydi. Haydar Bey ayrıca Mayıs 1919'dan itibaren Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa etrafında şekillenen Millî Mücadele'ye tam destek vermişti. Haydar Bey'in şahsî tutumu bölge halkının da Milli Mücadele'den yana tavır almasına neden olmuştu. Bunun üzerine İstanbul hükümeti İngilizlerin isteğiyle Haydar Bey'i görevden alarak İstanbul'a davet etmişti. Van halkı ise gerek Dâhiliye Nezareti'ne gerek Sadrazam'a defalarca telgraflar göndererek Haydar Bey'in görevden alınmamasını talep etmişlerdi. Ancak İstanbul hükümetinin kararında herhangi bir değişiklik olmayacaktır².

Haydar Bey ise İstanbul yerine Milli Mücadele'ye destek vermek amacıyla 10 Eylül 1919 tarihinde Erzurum'a gitmişti. Bu arada Ali Galip olayı nedeniyle Mamûratülaziz (Elazığ)'de bir valilik sorunu ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın "*hamiyetli bir vali bulunması*" direktifi üzerine Kazım Karabekir Paşa, Haydar Bey ile görüşerek Elazığ Valiliği Vekâleti'ni kabul etmesi konusunda onu ikna etmişti³. 16/17 Eylül'de Harput'a gelen Haydar Bey'e⁴ Mustafa Kemal Paşa 21 Eylül 1919

¹ Haydar Bey'in Van Vilayeti Valiliği'ne kadar yaptığı görevlerin ayrıntısı için bkz: Mustafa Sarı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 3-122.

² Haydar Bey'in Van Vilayeti Valiliği vazifesinde yaptığı faaliyetlerin ayrıntısı için bkz. Mustafa Sarı, "Millî Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van Valisi Haydar (Vaner) Bey", *History Studies*, 4/1,2012, ss. 449-488.

³ Kamil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 138-139.

⁴ ATASE, ATA-ZB, K: 19, G: 48, B: 1.

tarihinde “*El-Aziz vilayetine hoş geldiniz... Sizi cümle-i hürmetle ve muhabbetle öperim*” ifadeleriyle başlayan uzun bir telgraf göndererek, kendisini Türkiye’de olup bitenleri haberdar etmiştir⁵. Haydar Bey’in Elazığ’daki ilk işi Vali Ali Galip zamanında sindirilmiş olan milliyetçi duyguları yeniden canlandırmak olmuştur. Ancak Ali Rıza Paşa hükümeti Elazığ Valiliği’ne Muharrem Mümtaz Bey’i atadığı için Haydar Bey’in Vali Vekilliği görevi de son bulmuştur⁶.

Elazığ’dan ayrılarak Sivas’a gelen Haydar Bey, burada Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışmaya başlamıştı⁷. Bu arada Osmanlı Mebusan Meclisi için mebus seçimleri yapılmaktaydı. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Paşa’nın teklifi üzerine Haydar Bey de Van Merkez livasından mebus seçilmişti⁸. Haydar Bey, Sivas’ta kaldığı günlerde 16 Kasım 1919 tarihinde başlayan Heyet-i Temsiliye çalışmalarına da katılmıştı⁹.

Haydar Bey, 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Osmanlı Mebusan Meclisi’ne 3 Şubat 1920’de intihap mazbatasını okunarak kabul edilmişti¹⁰. Haydar Bey başta Misâk-i Millî konusuna üzere diğer meselelerde de aktif rol almıştır¹¹. Misâk-i Millî’nin ilanı üzerine İngilizler 16 Mart 1920’de İstanbul’u işgal ederek Mebusan Meclisi’ni dağıtmışlar¹² ve Türk Millî Mücadelesi’nin önde gelen şahıslarını tutuklamaya başlamışlardı. Tutuklanacaklar arasında ateşkesi çiğnemek ve Hıristiyanlara zorbalık yapmakla suçlanan Haydar Bey de bulunmaktaydı¹³. Bunun üzerine Haydar Bey, Hakkari Mebusu Mazhar Bey, Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey ve Bekir Sami Bey’in oğlu Şevket

⁵ ATASE, ATA-ZB, K: 16, G: 10, B: 1, 2.

⁶ Erdeha, a.g.e., s. 139.

⁷ ATASE, ATA-ZB, K: 18, G: 80, B: 2.

⁸ ATASE, ATA-ZB, K: 21, G: 25, B: 4, 5, 8.

⁹ Bu kararların ayrıntısı için bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 2001, s. 272-274; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 287-288.

¹⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. I, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 62.

¹¹ Sarı, a.g.t., s. 202-204.

¹² Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 206.

¹³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 372; Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İkinci Baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul 1985, s. 223.

Bey ile birlikte İstanbul'dan kaçarak Çanakkale, İzmir ve Rodos yoluyla Beyrut'a kadar gitmişti.

Ankara'da Meclis'in açılacağını öğrenen Haydar ve Mazhar Beyler Beyrut'tan Fransız bahriyesine mensup bir gemi ile iki günlük bir yolculuktan sonra 23 Nisan'da Mersin Taşucu'na¹⁴, oradan da Karaman ve Konya yoluyla 30 Nisan 1920 tarihinde Ankara'ya gelmişlerdi¹⁵. Haydar Bey ertesi gün 1 Mayıs 1920'de TBMM'ye Van Mebusu olarak katılmıştır¹⁶. Haydar Bey böylece TBMM I. Dönemi'ndeki çalışmalarına başlamıştır.

Haydar Bey'in Meclis'teki İlk Faaliyetleri

Haydar Bey'in Meclis'te göze çarpan ilk faaliyeti Ankara hükümeti ile bir anlaşma yapmak isteyen Fransızlara arabulucu olmasıydı. Bunun nedeni Haydar Bey'in İstanbul'dan Beyrut'a kaçması ve oradan da tekrar Ankara'ya gelmesine Fransızların, özellikle de General Gouraud'un yardımcı olmasıydı. Bu suretle Haydar Bey'in de aracılığı ile General Gouraud'un sekreteri Robert de Caix, Fransız ajanı M. Sava ve Amiral Lebon'dan oluşan bir heyet Mustafa Kemal ile görüşmüştü. Taraflar 23 Mayıs'ta bir mütareke koşulları üzerinde anlaşmaya varmış olsalar da, Rusya ve İngiltere'nin karşı çıkması üzerine bu anlaşma 8 Haziran'da bozulmuştu¹⁷.

Haydar Bey, TBMM'de 6 Haziran 1920 tarihinde Seyyar Jandarma Müfrezelerinin teşkili hakkındaki kanun layihasının görüşmeleri sırasında söz alarak, Erkan-ı Harbiye Reisi İsmet Bey'e, iki soru sormuştu. Bu sorulardan ilki "*Mülkiye memurları sorumlulukları altındaki yerlerin asayişinden sorumlu oldukları için bu teklif esaslı nasıl olacaktır?*"; diğeri ise "*Şimdiki jandarmanın vazifesiyle yeni teşkil edecek müfrezenin vazifeleri neler olacak?*" şeklindeydi. Soruların muhatabı olan İsmet Bey de Haydar Bey'e, yeni jandarma teşkil ettiklerini, memurların asayişten

¹⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1968, s. 558-565.

¹⁵ ATASE, İSH, K: 621, G: 39, B: 1.

¹⁶ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 100.

¹⁷ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 80; Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 147-160.

mesul olduklarını, askeri birliklerin de jandarmaya yardım ettiklerini söylemiştir. İsmet Bey'in bu açıklamalarını müteakip Reis-i Sani Celalettin Arif Bey, müzakerenin kâfi olup olmadığını mebuslara sormuş mebusların büyük bir çoğunluğu ise yeterli olmadığını işaret etmişlerdi. Bunun üzerine İsmet Bey ise Haydar Bey'in bu sorularına daha detaylı bir şekilde cevap vermişti¹⁸. Haydar Bey mülkî vazifeler alması nedeniyle Seyyar Jandarma Kanunu'nu bu çerçeveden değerlendirmiştir.

Haydar Bey, Meclis'teki çalışmalarını bu şekilde yürütüyorken, 10 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle Konya Vilayeti Valiliği'ne tayin edilmişti. Haydar Bey böylece TBMM'deki mesaisine bir müddet ara vermek durumunda kalmıştı.

Haydar Bey'in Konya Valiliği ve Konya İsyanı

Konya ve civarında Milli Mücadele aleyhine üç isyan çıkması nedeniyle Konya'ya dirayetli birisinin vali yapılması gündeme gelmişti. Mustafa Kemal Paşa da Haydar Bey'e bu valiliği teklif etmişti. Haydar Bey, ilk önce bu teklife tereddütle yaklaşmasına rağmen, Konya için 540 kişilik bir jandarma kuvvetinin tahsisatının bütçeye konulduğunu öğrendikten sonra bu vazifeyi kabul etmiş¹⁹ ve 11 Temmuz 1920'de Konya'ya gelerek göreve başlamıştı²⁰. Burada hatırlatılması gereken husus, Haydar Bey'in Van mebusluğunun devam ettiğiidir.

Haydar Bey Konya Valiliği görevine başladıktan kısa bir süre sonra, Pozantı'da bir toplantıya katılacak olan Mustafa Kemal Paşa²¹, yol üzerindeki Konya'ya da uğrayarak isyanlardan sonra şehrin durumunu yerinde görmek istemiştir²². Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, 3 Ağustos 1920 günü tren ile Konya'ya gelmişti. Paşa'yı tren istasyonunda başta Vali Haydar Bey olmak üzere büyük bir kalabalık coşkuyla karşılamıştı²³. Karşılama töreninden sonra Haydar Bey,

¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. II, TBMM Basımevi, Ankara 1981, s. 101-102.

¹⁹ Feridun Kandemir, "Konya'da Delibaş Hadisesi - Haydar Vaner'den Naklen", *Yeni Tarih Dünyası*, C. 2, sayı:12, İstanbul 1954, s. 494.

²⁰ İBA, dosya no: 1240.

²¹ Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s. 97-98.

²² Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 5.

²³ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 316.

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekileri valilikte ağırılarak vilayetin genel durumu hakkında malumat vermişti. Akşam vakti ise Vali Haydar Bey'in konağında Mustafa Kemal Paşa'nın şerefine akşam yemeği verilmişti²⁴. Mustafa Kemal Paşa, 3 Ağustos 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi Reis-i Sanisi Celalettin Arif Bey'e gönderdiği telgrafta Konya'nın Milli Mücadele lehine dönüşünden memnun olduğunu açıkça ifade etmişti²⁵.

Mustafa Kemal Paşa, 4 Ağustos 1920 sabahı Şeyh Sunusi'yi kaldığı evde ziyaret etmiş, öğleden sonra ise Hükümet Meydanı'nda binlerce Konyalıya coşkulu bir konuşma gerçekleştirmiştir²⁶. Paşa, 5 Ağustos'ta Pozantı'ya gitmek üzere Konya'dan ayrılmıştı²⁷. Mustafa Kemal Paşa'nın Konya ziyareti ve temaslarının şehirdeki havayı Milli Mücadele lehine daha da güçlendirdiği aşikârdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretinden sonra Haydar Bey faaliyetlerine devam etmiştir. Nitekim Konya'nın Adana cephesinden alınarak Garp cephesi kumandanlığı ikmal mıntıkasına verilmesi üzerine bu cephenin ikmal için uğraşmıştı²⁸. Bunun yanında Haydar Bey, halk için de bazı önlemler almıştı. 1912 tarihinde açılmış olan Konya Hilâl-i Ahmer Yardım Cemiyeti bazı nedenlerden dolayı kapatılmıştı. Ancak Haydar Bey'in çabalarıyla bu cemiyet, 10 Ağustos 1920 tarihinde tekrar faaliyete başlamıştı²⁹.

Haydar Bey bir taraftan da Batı cephesindeki gelişmeleri takip etmekteydi. Ancak Yunanlıların Uşak'a kadar gelmiş olduğu halde Haydar Bey cepheden düzenli olarak haber alamıyordu. Bu durumu bir telgrafla 1 Eylül 1920 tarihli telgrafıyla Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'ya iletmesi üzerine³⁰ Fevzi Paşa, Erkan-ı Harbiye'ye telgraf göndererek Konya vilayetinin cephedeki olaylardan ve firarilerin

²⁴ Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 6-7.

²⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. III, TBMM Basımevi, Ankara 1981, s. 104.

²⁶ Mehmet Önder, *Milli Mücadele'de Konya-Delibaş Hadisesi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1953, s. 91-92.

²⁷ Ahmet Avanas, *Milli Mücadele'de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 119.

²⁸ Sarı, a.g.t., s. 213.

²⁹ *Öğüt*, 10 Ağustos 1336/1920.

³⁰ ATASE, İSH, K: 571, G: 10, B: 2.

durumdan haberdar edilmesini istemişti³¹. Haydar Bey'in firarilerin üzerinde özellikle durduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu ikazlara rağmen firariler hakkında Haydar Bey'e düzenli malumat verilmediği görülmektedir. Bunun üzerine Haydar Bey, 13 Eylül'de Refet (Bele) Bey'e gönderdiği telgrafta vilayet sınırında önlem alması için bundan sonraki firar olayları hakkında derhal malumat verilmesini talep etmiştir³². Haydar Bey, bu telgrafla asker firarilerinin önüne geçmek istemiştir. Çünkü firarî askerler bölgede ciddi b.ir asayiş sorunu oluşturmaktaydılar.

Bu arada Haydar Bey'in çabaları ile gönüllü alayları da teşekkül edilip cepheye gönderilmekteydi³³. Bunun dışında Haydar Bey "bedeli nakdi"yi kaldırdığı için ayan ve eşrafın da çocukları askere alınmışlardı. Haydar Bey'in bu davranışını *Öğüt* gazetesi , "*Böylece haksızlıklar giderilmiş köylü ile eşraf ve ayan, fakir bir olmuştur*" sözleriyle sütunlarına taşımıştı³⁴. Haydar Bey bu uygulamasıyla bir kez daha halkın valisi olduğunu göstermiştir.

Haydar Vaner Konya Valiliği sırasında meydana gelen en önemli olay Delibaş İsyanı diye adlandırılan II. Konya İsyanı'dır. Konya'da bu isyandan daha önce Milli Mücadele aleyhine I. ve II. Bozkır İsyanları ile I. Konya İsyanı meydana gelmişti³⁵. Bu isyanlar bastırıldıktan sonra, Ankara hükümetinin ve Haydar Bey'in çabaları sonucunda Konya ahali Milli Mücadele'den yana tavır takınmaya başlamıştı. Ancak Haziran 1920'den itibaren Birinci Konya İsyanı'nı çıkaran İstanbul'daki Kuva-yı Milliye aleyhtarları yeniden harekete geçtiler. Sait Molla başkanlığında Zeynel Abidin Efendi ve İngiliz Muhipler Cemiyeti üyelerinin de katılımıyla yapılan toplantıların sonunda Konya'da yeni bir isyanın çıkarılması kararı alınmıştı.

Sait Molla ve Zeynel Abidin Konya'da bir isyanın çıkarılması için halk üzerinde propaganda faaliyetine devam etmekteydi³⁶. Bu şahıslar daha

³¹ ATASE, İSH, K: 571, G: 10, B: 1.

³² ATASE, İSH, K: 586, G: 128, B: 2

³³ ATASE, İSH, K: 845, G: 113, B: 1; ATASE, İSH, K: 583, G: 32, B: 1.

³⁴ *Öğüt*, 23 Eylül 1336/1920.

³⁵ Kenan Esengin, *Milli Mücadele'de Ayaklanmalar*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 59, 69.

³⁶ Avanas, a.g.e., s. 120-122.

da ileri giderek Yunan ordusuna karşı gelmenin “*şer’an caiz olmadığını*” ve karşı gelenlerin ise “*kafir olacağını*” halka empoze etmekteydiler. Bunun dışında aydın ve ticaret ile uğraşanları kendi yanlarına çekmek için de “*...İngilizlere boyun eğmek zorunluluğu vardır. Eğer Kuva-yı Milliye yok edilirse, İstanbul yolu açılacak, ticaret gelişecek ve iflasa gitmiş olanlar da kurtulacaktır*” şeklinde propagandalarına devam etmekteydiler³⁷. Bu tür propagandaların yanında, halkı vergi vermemeye ve cepheye asker göndermemeye de teşvik etmekteydiler³⁸.

Molla Sait ve Zeynel Abidin, isyana liderlik etmesi için de Delibaşı Mehmed’i ikna etmeye çalışmaktaydı. Delibaşı, ilk isyana katılmış, ancak Haydar Bey’in çabaları sonucu pişman olarak Milli Hareket saflarına katılmıştı. Bu arada Delibaşı’ya gözlerin çevrilmesini sağlayan bir olay vukua gelmişti. Bölgenin ileri gelenlerinden Çakıroğlu’nun kızının eşkıyalar tarafından kaçırılması üzerine, Vali Haydar Bey kızın kurtarılması görevini Delibaşı’ya vermişti. Delibaşı’nın kızı eşkıyaların elinden kurtarması üzerine Haydar Bey, ona Binbaşılık rütbesi vererek Çumra ve havalisinin asayişini sağlamakla vazifelendirmişti³⁹. Bunların yanında Delibaşı’ya cepheye göndermek üzere 1300-1315 (1885-1900) doğumlulardan asker toplayabilmesi yetkisi de verilmişti⁴⁰. Bu gibi olayların Delibaşı’nın bölgedeki ağırlığını artırdığı muhakkaktır. Ancak artık Delibaşı Kuva-yı Milliye’den değil, İstanbul’dan emir almaktaydı.

Delibaşı Mehmed, Haydar Bey’in “*birkaç nefer, acemi birkaç jandarma ve polisten başka bir kuvvet yoktu*” dediği günlerde isyanı başlatmıştı⁴¹. Konya’da bulunan kuvvetler, Eylül sonunda Ilgın’ın Çiğil köyündeki Kuva-yı Milliye aleyhine çıkan isyanı bastırmakla görevlendirilmişti. Delibaşı Mehmed, 2 Ekim 1920 tarihinde 132 piyade, 117 süvari ve 200 silahsız bir birlikle Çumra’yı bastıktan sonra⁴², Konya’ya doğru yürüyüşe geçmişti. Vali Haydar Bey, olaydan haberdar olur olmaz Polis Müdürü Necip Bey ve Konya Mevkii Kumandanı Avni

³⁷ Salahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. III, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972, s. 127.

³⁸ Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

³⁹ Önder, *Milli Mücadele’de Konya-Delibaş Hadisesi*, s. 110-111.

⁴⁰ Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁴¹ Haydar Vaner, “Konya İsyanının İç Yüzü Hakkında”, *Yeni Sabah*, 10 Nisan 1940.

⁴² Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

Bey'i bilgilendirmişti⁴³. Haydar Bey ayrıca 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin Bey'e de bir telgraf göndererek, Delibaşı'nın isyan ettiğini, yanında sadece silahsız olarak 130 Arnavut ve Boşnak'ın bulunduğunu ve bunun dışında tek bir jandarmanın olmadığını da belirtmişti. Haydar Bey, Fahreddin Bey'den acilen 300 kadar silahlı bir birlik iki top ve iki mitralyözün göndermesini talep etmişti⁴⁴.

Haydar Bey, istediği yardımlar gelene kadar isyan karşısında şehirde gerekli önemleri almaya çalışmıştı. Buna göre şehirde dört önemli savunma noktası belirlemişti. Bunlar; kendisinin ve Avni Bey'in olacağı Alaattin Tepesi, Hükümet Konağı, Jandarma Mektebi ve Kumandanlık Dairesi'ydi. Haydar Bey ayrıca şehir halkının asileri desteklemeyeceğini ve bu nedenle de asilerin şehirden hemen atılacağını öngörmekteydi⁴⁵.

Haydar Bey, ancak 70 kadarı silahlı olmak üzere yaklaşık 200 kişi ile Alaattin Tepesi'ne çekilerek savunma noktası kurmuştu. Haydar Bey, ayrıca tepeye cephane naklettirerek, tepenin tahkimatını da sağlamlaştırmaya çalışmıştı. Ancak yeterli derecede yiyecek, içecek ve ilaç bulunmamaktaydı⁴⁶. Haydar Bey, diğer tespit edilen noktalarda da savunma hatlarının kurulmasını sağlamıştı⁴⁷. Bu arada Haydar Bey'in isteği üzerine 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin Bey, Konya'daki Kuva-yı Milliye birliklerini takviye etmek için kendi karargâh muhafaza bölüğünden 50 nefer ile bir makineli tüfek göndermiştir. Bunun yanında süvari bölükleri ile bir cebel topu ile Arnavut ve Boşnaklardan oluşan 300 nefer bir tabur da Konya'ya gönderilmek üzere hazırlanmaktaydı⁴⁸.

Delibaşı Mehmed ve birlikleri 2/3 Ekim gecesi Konya'ya varmışlardı. Onlara karşı ilk direniş tren istasyonunda olmuş ve iki jandarma eri şehit olmuştu. Ancak genel olarak Delibaşı'nın birliklerinin düzensiz ve silahsız olduğu göze çarpmaktaydı⁴⁹. Sonunda isyancılar 3 Ekim 1920 sabahı 500 kişilik bir kuvvet halinde şehre girmişlerdi⁵⁰. Delibaşı Mehmed'in şehre

⁴³ Vaner, a.g.m, 10 Nisan 1940.

⁴⁴ ATASE, İSH, K: 839, G: 82, B: 1, 2.

⁴⁵ Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁴⁶ Vaner, a.g.m., 10 Nisan 1940.

⁴⁷ Önder, *Milli Mücadele'de Konya-Delibaş Hadisesi*, s. 139.

⁴⁸ ATASE, İSH, K: 683, G: 81, B: 1.

⁴⁹ Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁵⁰ Öğüt, 2 Teşrinisani/Kasım 1336/1920; ATASE, İSH, K: 840, G: 22, B: 1.

girdiğinde işgal ettiği ilk resmî müessese Sarıyakup Karakoluydu⁵¹. Diğer bir hedef olan Hükümet Konağı'na ise akşam vakti gelmişlerdi. Burada çok ciddi çarpışmalar olmuş, ancak cephanenin bitmesi üzerine isyancılar burasını da ele geçirmişlerdi. Aynı gün isyancılar istasyon yanındaki Jandarma Mektebi'ni ve Mevki Kumandanlığı'na da ele geçirmişlerdi⁵².

Konya baskınının 2. günü (4 Ekim) asiler, Konya'daki bütün askeri ve mülki binaları ele geçirmişler, böylece teslim olmayan tek yer Haydar Bey'in müdafaaya çekildiği Alaattin tepesi kalmıştı⁵³. Bunun üzerine asiler Vali Haydar Bey'e iki ayrı arabulucu heyet göndererek Vali ve Hükümet'in teslim olmasını istemişlerdi. Haydar Bey ise yapılan teklifleri reddetmişti⁵⁴. Bunun üzerine asiler, halk üzerinde ve bölgede oldukça etkili nüfuzu olan Şeyh Sunusi Efendi'yi üçüncü sulh heyeti olarak Haydar Bey'e gönderdiler. Bu son sulh heyeti ile kısa süreli de olsa bir ateşkes tesis edilmişti. Ancak Haydar Bey'in Şeyh Sunusi ile Delibaşı'ya gönderdiği *"Ya şehri terk etsinler, veyahut bizim çocuğumuz ve maiyetimizle birlikte şehri terk ederek Afyonkarahisar'a gitmemize müsaade etsinler"* teklifini⁵⁵ de Delibaşı kabul etmemişti.

Delibaşı, Vali Haydar Bey'in teslim olmayacağını anlayınca tepenin etrafını kuşatarak⁵⁶, bütün kuvvetleri ile saldırıya geçmişti. Ancak başta Haydar Bey olmak üzere Alaattin tepesinde bulunanlar asilere şiddetle karşı koymaktaydılar. Vali Haydar Bey, bizzat mitralyöz başında tepenin kumandasını üstlenmişti⁵⁷. Ancak Konyalı 45 neferin asilere katılması⁵⁸ ve asilerin propagandalarına kapılarak tepenin etrafında toplanan kalabalığın sayısının 10.000 aşması⁵⁹ artık çemberin iyice daraldığını göstermekteydi. Üstelik Haydar Bey ve yanındakilerin erzak ve cephanesi de bitmek üzereydi. Nihayet yapılacak bir şeyin kalmadığını

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. V, TBMM Basımevi, Ankara 1981, s. 113.

⁵² Öğüt, 7 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920.

⁵³ Öğüt, 7 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920; Önder, *Milli Mücadele'de Konya-Delibaş Hadisesi*, s. 150.

⁵⁴ İkdâm, 5 Teşrinisani/Kasım 1336/1920; Öğüt, 7 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁵⁵ Avanas, a.g.e., s. 137.

⁵⁶ Öğüt, 7 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁵⁷ Haydar Vaner, "Konya İsyanının İç Yüzü Hakkında", *Yeni Sabah*, 11 Nisan 1940.

⁵⁸ Öğüt, 7 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁵⁹ Vaner, a.g.m., 10 Nisan 1940.

düşünen Haydar Bey, kumandan Avni Bey ve Mebus Salih Efendi, Polis Müdürü Necip Bey, Kadı Hilmi Efendi ve askerler ile birlikte asilere teslim olmuşlardı⁶⁰.

Haydar Bey ve yanındakiler, asiler tarafından hükümet konağına götürülürken etrafa toplanan kalabalığın ağır hakaretlerine maruz kalmışlardı⁶¹. Asilerden biri Haydar Bey'in başına vurmak istemiş, bir diğeri ise ustura ile Haydar Bey'e saldırmaya çalışmıştı. Bu saldırılar bertaraf edilse de, Haydar Bey yaralanmıştı⁶². Bu sırada Haydar Bey ve yanındakilerin tutulduğu Hükümet konağına, şehir dışında bulunan Delibaşı Mehmed de gelmişti. Delibaşı, Haydar Bey'e "*Seni öldüreyim mi?*" demesine rağmen, Haydar Bey cesaretle buna karşı koymuştur⁶³. Asiler ise şehirde yağma ve talan hareketlerine başlamışlardı⁶⁴.

Konya İsyanı'nı bastırmak için Afyon'daki 12. Kolordu Komutanlığı harekete geçmişti. İlk önce Uşak'tan bir tabur piyade ile üç milli müfrezeden ibaret 500 kişilik bir tenkil kıtası hazırlanarak⁶⁵ trenle Konya'ya gönderilmişti⁶⁶. Bunun dışında Ankara'dan 4 makineli tüfek ile cephane dolu bir tren de Konya'ya doğru hareket ettirildi⁶⁷. Tenkil birlikleri 5 Ekim'de Konya'dan bir önceki istasyon olan Pınarbaşı yoluna harekete geçmişlerdi. Tam bu sırada Haydar Bey, tenkil birliklerine ulaşmıştı. Buradan Konya Valisi Haydar Bey imzası ile Delibaşı Mehmed'e 24 saat içinde teslim olması için bir mektup gönderilmişti⁶⁸. Haydar Bey'in de dahil olduğu tenkil kuvvetleri ile sayıları 2.000'i bulan asiler arasında Pınarbaşı'nda şiddetli çarpışmalar olmuş ve asiler dağılmışlardı⁶⁹.

⁶⁰ Öğüt, 7 Teşrinisani/Kasım 1336/1920; Önder, *Milli Mücadele'de Konya-Delibaş Hadisesi*, s. 209.

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. VI, TBMM Basımevi, Ankara 1943, s. 247.

⁶² Vaner, a.g.m., 11 Nisan 1940.

⁶³ *Tasvir*, 16 Eylül 1948.

⁶⁴ Öğüt, 6 Teşrinisani/Kasım 1336/1920.

⁶⁵ ATASE, İSH, K: 683, G: 89, B: 1.

⁶⁶ ATASE, İSH, K: 683, G: 91, B: 1.

⁶⁷ ATASE, İSH, K: 683, G: 98, B: 1.

⁶⁸ Önder, *Milli Mücadele'de Konya-Delibaş Hadisesi*, s. 232-233.

⁶⁹ Kandemir, a.g.m., 496; Vaner, a.g.m., 11 Nisan 1940.

Bu arada Konya İsyanı'nın bastırılması vazifesi de Ankara Hükümeti tarafından 5 Ekim 1920'de Dahiliye Vekili Refet Bey'e verilmişti⁷⁰. Refet Bey'in komutası altında 500 atlı, bir cebel topu ve dört makineli tüfekten ibaret bir kuvvet bulunmaktaydı⁷¹. Refet Bey'in birliklerinden hemen önce Derviş Bey komutasında 80 piyade ve 50 süvariden oluşan bir birlik tenkil kuvvetlerine katılmıştı⁷². Refet Bey müfrezesinin öncü kuvvetlerinden 350 kişilik süvari birliği de Derviş Bey müfrezesi ile birleşmişti⁷³.

Bu şekilde takviye alan tenkil kuvvetleri 6 Ekim'de Konya'ya 4-5 kilometre uzaklıktaki Horuzluhan'a kadar gelmişti⁷⁴. Delibaşı Mehmed ise Haydar Bey'den gelen mektubu okuyunca sinirlenerek Horozluhan'da bekleyen tenkil kuvvetlerine karşı saldırıya geçmişti⁷⁵. Ancak şiddetli çarpışmalardan sonra Delibaşı ve çetesi etrafa dağılmış ve kaçışmaya başlamışlardı⁷⁶. Artık milli kuvvetlerin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Tenkil birlikleri şehre ulaşmaya başlamış, Haydar Bey de 70 piyade, 30 süvari ve iki hafif mitralyözle Araplar tarafından şehre girmişti⁷⁷. Derviş Bey'in de şehre girmesi ile şehir tamamen asilerden temizlenmişti⁷⁸. Refet Bey ise bir gün sonra 7 Ekim 1920 tarihinde şehre gelmişti⁷⁹. Harbiye Nezareti de 8 Ekim 1920 tarihinde bütün kaza ve nahiyelere bir telgraf göndererek Konya'nın isyancılardan başarı ile kurtarıldığını ilan etmişti⁸⁰.

Konya isyancıların elinden kurtarıldıktan sonra, sıra geniş bir çevreye yayılan isyanın tamamen bastırılmasına gelmişti. Refet Bey ve Derviş Bey'in birliklerinin dışında Demirci Efe, Osman Bey müfrezesi ve Pozanti'dan 41. Fırka da isyanın bastırılması için görevlendirilmişlerdi. 8

⁷⁰ ATASE, İSH, K: 683, G: 108, B: 1.

⁷¹ ATASE, İSH, K: 683, G: 110, B: 1.

⁷² ATASE, İSH, K: 683, G: 102, B: 1.

⁷³ ATASE, İSH, K: 850, G: 150, B: 1.

⁷⁴ ATASE, İSH, K: 683, G: 112, B: 1.

⁷⁵ ATASE, İSH, K: 683, G: 111, B: 1; Fahri Belen, *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 224.

⁷⁶ Mehmet Kenan, *Büyük Harpde İran Cephesi*, Erkan-ı Harbiye Reisliği Yayınları, Ankara 1928, s. 207.

⁷⁷ Vaner, a.g.m., 11 Nisan 1940.

⁷⁸ ATASE, İSH, K: 583, G: 6, B: 1.

⁷⁹ ATASE, İSH, K: 589, G: 35, B: 1-4.

⁸⁰ ATASE, İSH, K: 844, G: 89, B: 2.

Ekim'den itibaren sırasıyla Çumra, Karaman Bozkır, Seydişehir, Beyşehir, Çığıl asilerden kurtarılmıştı⁸¹. Böylece Delibaşı İsyanı tamamen bastırılmış oldu.

Delibaşı İsyanı bastırılrsa da Haydar Bey, isyan sırasında çok yıprandığı için Meclis Riyaseti'ne, Müdafaa-i Milliye ve Dâhiliye Vekâletleri'ne birer telgraf göndererek valilik görevinden ayrıldığını ve mebusluğu tercih ettiğini bildirmişti⁸². Ancak Konya'nın ileri gelenlerinden Gilisralı Hacı Tahir Konya eşrafı adına Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na ve Dahiliye Vekâleti'ne telgraflar göndererek *"Bizler için müşfik bir pederden başka bir tarz-ı telakkisi olmayan Vali-i Âli-i Âdilimiz"* olarak nitelediği Haydar Bey'in görevde kalmasını istemiştir. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ise Gilisralı Hacı Tahir Efendi ve arkadaşlarına 23 Ekim 1920 tarihinde verdiği cevapta Vali Haydar Bey'in vazifesinin tamamlanana kadar Konya'da kalmalarının temin edildiği cevabını vermişti⁸³.

Bütün bu gelişmelere rağmen Haydar Bey, Konya Valiliği'nden istifa ettiğini 28 Kasım 1920 tarihli bir telgrafla Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bildirmiş ve istifasına cevap beklemeden bir gün sonra Konya'dan ayrılmıştı. İstasyonda yapılan ve büyük bir kalabalığın katıldığı uğurlama merasimde Dâhiliye Vekili ve Güney Cephesi Komutanı Refet Bey, Haydar Bey'in yaptıklarından övgüyle bahsederek sözlerine *"Hata olursa dahi, namus ve fazilet ölmez..."* diyerek son vermişti⁸⁴.

Bu arada Haydar Bey açısından üzücü bir hadise yaşanmıştı. Aslında bu hadise onun istifa nedenlerinden de birisiydi. TBMM'de Konya mebuslarından Mehmet Vehbi, Abdulhalim Çelebi, Ömer Vehbi, Hacı Bekir, Musa Kâzım, Kâzım Hüsnü ile Isparta Mebusu Mehmet Nadir, Erzurum Mebusu Salih, Canik Mebusu Ahmet Nafiz, Karahisar Şarki Mebusu Mesut Efendiler/Beyler 16 Aralık 1920 tarihinde Haydar Bey

⁸¹ Avanas, a.g.e., s. 152-163; Esengin, a.g.e., s. 210-216. Delibaşı Mehmed ise Milli Kuvvetlerin Konya'ya girmesinden sonra 300 adamıyla birlikte Fransızlara sığınmıştı. Mersin, İstanbul, İzmir'den sonra Karaman'a kadar gelmişti. Ancak burada iken adamları tarafından başı kesilerek katledilmişti. Delibaşı'nın kesik başı 31 Ağustos 1921'de Konya'ya getirilmiş ve hükümet meydanında 24 saat halka teşhir edilmişti (Avanas, a.g.e., s. 148-152).

⁸² TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s. 858.

⁸³ Öğüt, 28 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920.

⁸⁴ Avanas, a.g.e., s. 195-196.

hakkında Konya Valiliği sırasında görevini ihmal ve suiistimal etmekten dolayı ağır suçlamalar içeren 18 maddelik bir takrir vermişlerdi⁸⁵.

TBMM’de 17 Mart 1921 tarihinde, Haydar Bey ile alakalı takrir görüşülmüş ve “masuniyet-i teşriyesi” hakkındaki evrak Birinci Şube’ye havale edilmişti⁸⁶. Birinci Şube Haydar Bey hakkında verilen takriri dikkatle incelemiş ve onun adem-i mesuliyetine (sorumsuzluğuna/olay ile ilgili bir suçu olmadığına) karar vermişti. 18 maddenin her birine ayrı ayrı cevap veren, Birinci Şube Mazbatası 21 Şubat 1922 tarihinde Meclis’te Gizli Celse’de okunmuştu⁸⁷. Bu mazbata ile Haydar Bey Konya işyanı nedeniyle kendisine yöneltilen bütün suçlamalardan aklanmıştı.

Haydar Bey’in TBMM’de Verdiği Takrir ve Teklifler

Haydar Bey, Konya Valiliği vazifesinden sonra TBMM’ye gelerek yeniden çalışmalarına başlamıştı. Haydar Bey, TBMM’de mebusluk vazifesi sırasında değişik zamanlarda takrir ve teklifler vermişti. Bu kanun tekliflerinden birisi, 21 Nisan 1921 tarihli diğer mebus arkadaşlarıyla birlikte, Musul Valiliği vazifesinde iken Ruslara karşı birlikte savaştığı arkadaşı Ömer Naci Bey’in ailesine maaş tahsisi hakkında idi⁸⁸.

Haydar Bey’in Mecliste verdiği diğer bir teklif, Ankara’ya gelen Ukrayna Heyeti’ne Meclis’te teşekkür edilmesi ile alakalıydı. Lazistan Mebusu Esat Bey ile birlikte verdiği ve 29 Aralık 1921 tarihli bu teklif şu şekildeydi: *“Muhterem Ukrayna’nın, buraya gelen Heyet-i Muhteremesi’nin milletimiz ve meşru davamız hakkında gösterdikleri alaka-i vedatkârane ve müşfikane Meclis’te bugün hazır bulunmalarından bilistifade alenen beyan-ı teşekkür edilmesini teklif eylerim”*⁸⁹.

⁸⁵ Takririn tam metni için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. VI, s. 388-389.

⁸⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. IX, TBMM Basımevi, Ankara 1954, s. 131

⁸⁷ Mazbatanın tam metni için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, s. 854-860.

⁸⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. X, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 54.

⁸⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XV, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 237. Bu arada Türk heyeti ile Ukrayna heyeti arasında bir Muhadenet ve Uhuvet Ahitnamesi imzalanmış ve bu ahitname 16 Mart 1922 tarihinde kanun halinde meclisten geçmişti (*TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XVIII, TBMM Basımevi, Ankara 1959, s. 242-259).

Haydar Bey, 11 Mart 1922 tarihli celsede Sakarya Savaşı'nda malul kalan Süvari Bölüğü'nden Ferid Efendi'nin ikramiye ile taltifine dair bir takrir vermişti⁹⁰. Haydar Bey'in verdiği diğer bir teklif yıllarca görev yaptığı Vilayât-ı Şarkiye (Doğu vilayetleri) muhacirleri ile alakalıydı. I. Dünya Savaşı sırasında bu vilayetlerde yaşayan yüzbinlerce insan mülteci durumuna düşmüştü. Ayrıca vilayetler savaştan oldukça harap bir şekilde çıkmıştı. Bu nedenden dolayı Haydar Bey, 24 Ekim 1922 tarihinde bütçeye Vilayât-ı Şarkiye muhacirleri için 2,5 Milyon lira ilave edilmesine dair bir kanun teklifi vermişti⁹¹.

Haydar Bey, Doğu vilayetlerinin dışında bu Yunanlıların işgalinden kurtarılan Batı Anadolu bölgesi hakkında bir teklif vermişti. 27 Ocak 1923 tarihinde verdiği bu teklif, Haydar Bey'in Dâhiliye Encümeni Reisi olması nedeniyle Batı Anadolu bölgesindeki memurlar hakkındaydı. Teklifin konusu "*Memalik-i müstahlasadaki memurin hakkında Heyet-i Vekile'de zuhur eden ihtilafın halline dair Encümeni Mahsus mazbatası*" şeklindeydi. Müzakereler devam ederken Haydar Bey söz alarak "*Efendim Encümeni Mahsusun iltizam ettiği cihet hiç kimsenin mağdur edilmemesi keyfiyetidir. Bunda da Heyet-i Muhteremeniz müttefiktir. Arkadaşlar, kararın isabetini takdir yolunda söz söylediler. Bir iki fıkrasına maddi surette itiraz vaki oldu*" demiş, itiraz edilen konuları detaylıca açıklamıştı⁹².

Haydar Bey'in verdiği diğer bir takrir, Topal Osman'ın cesedinin Meclis kapısı önünde salben (asılarak) teşhir edilmesine dairdi. 2 Nisan 1923 tarihli ve birkaç mebus arkadaşının da imzasını taşıyan bu takrir şu şekilde idi: "*Müdâfi-i din ve istiklal olunmasından dolayı şehid edilmiş olan Ali Şükrü kardeşimizin katillerinden olup bu sabah Çankayasındaki ikametgahında yapılan müsademe neticesinde mecruhen derdest edilmiş ve ahiren gebermiş olan katil, hunhar Kaymakam Topal Osman'ın Meclis kapısı önünde salben teşhir edilmesini teklif eyleriz*". Yapılan oylama sonunda teklif kabul edilmişti⁹³. Görüldüğü üzere Haydar Bey, Meclis'te çok değişik konularda teklif ve takrir vermişti.

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. XVIII, s. 144.

⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXIV, TBMM Basımevi, Ankara 1960, s. 116.

⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXVII, TBMM Basımevi, Ankara 1960, s. 8-30.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXVIII, TBMM Basımevi, Ankara 1961, s. 308.

Ancak bunların Haydar Bey'in verdiği teklif ve takrirlerin bir kısmı olduğu unutulmamalıdır.

Haydar Bey'in I. Meclis'teki çalışmalarının en önemlisi köy ve nahiyelerin idaresi hakkında bir kanun layihasının hazırlanması sürecinde olmuştur. Haydar Bey, memurluk hayatının çeşitli evrelerinde de bazı kanunların yapılmasında aktif görevler almıştı⁹⁴. Onun bu tecrübesinin yanı sıra, Dâhiliye Encümeni Azası (daha sonra reisi) olması ona bu görevin verilmesinde etkili olmuştur.

Resmî adı ile "İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Layihası" ile ilgili ilk görüşmeler 27 Eylül 1921'de başlamış ve TBMM I. Dönemi boyunca devam etmişti. Haydar Bey görüşmeler sırasında daha çok millet ile hükümet arasındaki iletişim üzerinde durmuştur. Millet ile hükümet arasındaki ilişkiyi baba oğul arasındaki ilişkiye benzeten Haydar Bey, bu etkileşimin özellikle nahije ve köyler arasında olması gerektiğini özellikle belirtmişti. Haydar böyle bir etkileşimin gerçekleşmediğini söyleyerek hükümet ile millet arasında bir uçurum meydana geldiğini ve zamanla bu uçurumun arttığını da ilave etmiştir. Haydar Bey, bu uçurumun yok olması isteniyorsa mahalli idarenin kuvvetli tutulmasının gerektiğini vurgulamıştır⁹⁵.

Haydar Bey, Van'a Mustafa Kemal Paşa tarafından özel görevle gönderildiği sırada (Mart-Eylül 1922) İdari Kura ve Nevahi Kanunu'nun maddeleri müzakere edilmeye devam edilmişti. Haydar Bey, bu görevden geri döndükten sonra bu kanun ile ilgili çalışmalara katılmış ve bu sırada 8 Kasım 1922 tarihinde Dâhiliye Encümeni Reisliğine seçilmişti. Haydar Bey, kanun layihasının maddeleri tartışılırken hemen hemen hepsinde söz almış ve görüşlerini dile getirmiştir. Ancak kanun I. Meclis'te çözüme kavuşturulamamış ve mesele II. Meclis'e kalmıştı⁹⁶. Burada belirtilmesi gereken diğer biri husus ise Haydar Bey'in II. Meclis'e giremediği için devam eden bu görüşmelere katılmadığıdır.

⁹⁴ TBMM Arşivi, dosya no. 427.

⁹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XIII, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 4-5.

⁹⁶ Haydar Bey'in İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu konusundaki çalışmalarının ayrıntısı için bkz. Sarı, a.g.t., s. 243-249.

Haydar Bey'in Özel Görevli Olarak Van'a Gönderilmesi

Haydar Bey Van Mebusluğu vazifesinde iken, Mart-Ağustos 1922 tarihleri arasında, bu kez Musul hususunda özel görevli olarak Van'a gönderilmişti. 1922 yılına geldiğinde Misâk-i Millî'ye dâhil olan Musul hala İngilizlerin elindeydi. İngilizler, Türkiye ile kurmayı tasarladıkları Arap Irak Devleti arasında bir Kürt bölgesi oluşturmayı düşünmekteydiler. İngilizler, bu düşüncelerini gerçekleştirmek amacıyla, Hindistan'da sürgünde bulunan Şeyh Mahmud'u 1921 sonlarında tekrar Süleymaniye'ye getirerek Kürdistan'ın başına geçirmişler, başta Simko olmak üzere doğu sınırındaki diğer Kürt aşiret liderlerini de isyan etme noktasına getirmişlerdi⁹⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı yapılacak genel taarruzdan önce Doğu'daki bu meseleyi çözüme kavuşturmak için, doğrudan askerî müdahale etme kararı almış ve bu iş için Milis Yarbayı Özdemir Bey'i görevlendirmişti⁹⁸. Mustafa Kemal Paşa, askerî müdahalenin yanında özellikle aşiretlerin Türkiye'nin lehine çevrilmesi konusunda bölgeye bazı mebusları da göndermeyi düşünüyordu. Bu amaçla, 6 Mart 1922 tarihli gizli celsede, Van mebusu Haydar Bey, Siird mebusu Halil Hulki Efendi, Muş mebusları Rıza Bey ve İlyas Sami Bey, Diyarbakır mebusu Zülfi Bey, Siverek mebusu Abdülgani Bey ve Bitlis mebusu Sadullah Bey bu vazifeyle görevlendirilmişlerdi⁹⁹.

Haydar Bey, Nisan 1922 ortalarında Ankara'dan ayrılmış¹⁰⁰ ve Mayıs başlarında Van'a gelmişti. Haydar Bey ilk önce Van valiliği görevi sırasında çok üzerinde durduğu Simko hakkında tahkikat yapmıştı. Haydar Bey'in Van valiliği görevinden ayrıldığı zamanlarda¹⁰¹ Simko, küçük bir toprak parçasına sahip ve İran'la savaş halindeydi Şu sıralarda ise başta Hoy ve Dilman gibi yerler olmak üzere neredeyse bütün batı İran'a hâkim bulunmaktaydı. Bunun yanında Simko Adilcevaz ve Bitlis'e

⁹⁷ Suat Akgül, Sahir Uzel, *Musul-Kerkük Harekati*, Berikan, Ankara 2001, s. 4.

⁹⁸ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 41.

⁹⁹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. III, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s. 41.

¹⁰⁰ CA, D: 62, B: 16.

¹⁰¹ Bu dönemdeki gelişmelerin ayrıntısı için bkz. Haluk Selvi, "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısından Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)", *Bellekten*, Cilt: LXXIV-Sayı: 271-Yıl: 2010 Aralık, s. 792-823.

kadar bütün aşiretlerle ittifaklar kurarak onları yevmiyeye bağlamıştı¹⁰². Haydar Bey'in incelemelerine göre Simko Türkiye ve İran arasında ikili oynamaya devam etmekteydi. Simko İran ile savaşmak için bir taraftan Türkiye'den cephane koparmaktayken diğer taraftan İran'dan da top ve mitralyöz almaktaydı. Böylece Simko'nun sahip olduğu top sayısı on, mitralyöz sayısı ise yirmiyeye yaklaşmıştı¹⁰³.

Haydar Bey'in ilerleyen günlerdeki tahkikatına göre Simko'nun asıl kuvvetini, Türk asker firarileri ve geçimini sağlamakta zorluk çeken aşiretlerin mensuplarının oluşturduğu ortaya çıkmıştı. Haydar Bey, Van'ın El-cezire ve Doğu Cephesi'ne yakın olmasına rağmen, her iki cephe komutanlarının durumu layıkıyla teşhis edemediklerini ve bunun sonucunda da bölgede etkili bir şekilde politika üretilmediğini görmüştü¹⁰⁴. Bu arada İngilizler ise kendi çıkarları doğrultusunda Simko'un İran'a saldırmasını teşvik etmekteydi. Daha önce bahsedildiği gibi Haydar Bey, Simko'nun İran'a saldırmasının Türklerin menfaatine görmekteydi. Haydar Bey ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'ya Van'a askerî kuvvet gönderilmesinin gerekli olduğunu da ifade etmişti¹⁰⁵.

Haydar Bey, bölgede Simko'nun dışında Nasturiler hakkında da tahkikat yapmıştı. Haydar Bey'e göre, İngilizler Irak'ta elde ettiği menfaatleri korumak için Van ve civarına nüfuzlarını yaymak zorundaydılar ve bunun yolu da Nasturileri kullanmaktan geçmekteydi¹⁰⁶. İngilizler bu amaçla silahlı Nasturileri Hakkari'nin güneyine getirerek o bölgeyi işgal etmeyi planlamaktaydılar. Haydar Bey, Revandiz üzerinden hareket etmenin doğru olacağını ve bu mıntıkaya gelen Nasturilerin hemen başka yerlere nakledilmelerinin gerektiği fikrindeydi. Yine ona göre, aşiretlerin de desteğini alarak Musul'a 20 kilometre mesafeye kadar kolaylıkla ilerlemek mümkündü.

¹⁰² CA, D: 62, B: 7.

¹⁰³ CA, D: 62, B: 8.

¹⁰⁴ Özdemir Bey de aynı durumdan şikâyet etmekteydi. İlk önce el-Cezire Cephesi komutanlığı emrine verilen Özdemir Bey, bu Komutanlığın gereken ehemmiyeti vermemesi üzerine Doğu Cephesi Komutanlığı'na verilmesini istemişti. Bu durum gerçekleşse de bu kez Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa bu bölgeye gereken ehemmiyeti verememişti (İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003, s. 191).

¹⁰⁵ CA, D: 62, B: 9.

¹⁰⁶ CA, D: 62, B: 12.

Bunun dışında Nasturilerin bölgeden uzaklaştırılmasında Simko da Türklere yardım edebilirdi. Haydar Bey'e göre bunun nedeni, Nasturilerin Simko'ya ait yerleri talan etmeleri ve kardeşinin ailesini esir almalarıydı. Ancak Simko'dan yardım istenilirken dikkatli olunmalıydı¹⁰⁷.

Haydar Bey, Özdemir Bey Müfrezesi'nin Zaho'ya yönelik askerî hareketine destek aramak için Mayıs 1922 ortalarında civardaki aşiret reislerini görüşmek üzere Van merkeze davet etmiş Siirt, Bitlis ve Muş mebuslarını da bu görüşmeye katılmalarını istemişti. Davete Çalartuş, Avramalı Simo, Doskili Tahir, Ferho, Hırvatalı Kerim, Kiradili İsmail, Cafer ve Kadir ağalar gelmişlerdi. Aşiret reisleri Özdemir Bey Müfrezesi'ne destek vereceklerine söz vermişlerdi¹⁰⁸. Haydar Bey, Van'da aşiret reisleri ile görüştüktan sonra Deyr civarındaki Karaçiban köyünde giderek burada Simko ile de görüşmüştü¹⁰⁹. Haydar Bey, diğer aşiret reisleriyle görüşmek için Haziran 1922 başlarında Gevaş'a, Simko hakkında Mirza İsmail Mümtazüddeve¹¹⁰ ile görüşmek için de Tiflis'e gitmişti. Haydar Bey bu görüşmelerden sonra Makü Serdarı'yla konuşmak için de Ovacık'a gitmiş, fakat Serdar hastalandığı için görüşmeyi Serdar'ın amcazadesi ile yapmıştı¹¹¹.

Haydar Bey, bu yoğun görüşme trafiğinin dışında Van ve Hakkari mülkî amirleri hakkındaki görüşlerini Mustafa Kemal Paşa ile paylaşmaktaydı. Haydar Bey Mustafa Kemal Paşa'ya, hâlihazırdaki Van Valisi Kadri Bey'in kabiliyetinin ve şehirdeki iktidarının yeterli olmadığını ifade etmiş, onun yerine Bitlis valisinin atanmasını teklif etmişti. Haydar Bey Van valisinin dışında Hakkari Mutasarrıfı Munip Bey'in de namuskar birisi olmasına rağmen mutasarrıflık işlerini kaldırabilecek birisi olmadığı görüşündeydi. Haydar Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Hakkari Mutasarrıflığı için Maden Mutasarrıfı Aziz Bey'i önermişti. Haydar Bey, ayrıca Van'da bir büro kurularak bölge hakkındaki bilgilerin bu büroda toplanmasını ve gelecek memurların da bu büroda toplanacak bilgileri

¹⁰⁷ CA, D: 62, B: 13, 14, 15.

¹⁰⁸ Türkmen, a.g.e., 46

¹⁰⁹ CA, D: 62, B: 5.

¹¹⁰ Mirza İsmail Mümtazüddeve, İran Şahı Rıza Şah tarafından Olağanüstü Elçi olarak Ankara'ya gönderilmişti. Zaten bir süredir diplomatik münasebetler kurmak için Kafkasya'da bulunan Mümtazüddeve, 23 Haziran 1922 tarihinde Ankara'ya gelmişti (*Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Haziran 1338/1922).

¹¹¹ CA, D: 62, B: 3.

edinmesi gerektiğini de belirtmişti¹¹². Haydar Bey, bu önerisiyle bölgeye gelecek memurlar arasında sağlıklı bilgi akışının elde edilmesini amaçlamıştır.

Haydar Bey, aşiret reisleri nezdindeki faaliyetlerini devam ettirerek Van'da Merziki Aşireti Reisi Derviş Bey ve onun dışında birkaç aşiret reisiyle daha görüşmüştü. Haydar Bey, Derviş Bey'den istifade edebileceğini Kazım Karabekir Paşa'ya bildirmişti. Ancak Haydar Bey'in aşiret reisleri özellikle de Simko nezdindeki çalışmaları Van'daki 8. Fırka Komutanı tarafından pek tasvip edilmiyordu. 8. Fırka Komutanı, Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta Haydar Bey'in Simko ile görüşmesinin, Simko'nun diğer aşiretler nezdinde itibarını artırmaktan başka bir işe yaramadığını söyleyerek faydadan çok zarar getirdiğini bildirmişti¹¹³. Kazım Karabekir Paşa da Haydar Bey hakkındaki bu durumu 4 Temmuz 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafla iletmişti¹¹⁴.

Durum ne olursa olsun, Haydar Bey'in çalışmaları sonunda bölgedeki aşiretlerin büyük bir kısmı Ankara Hükümeti'nin yanında yer almaya başlamıştı. Özdemir Bey de sınırın diğer tarafındaki aşiretler üzerinde çalışmalar yapmaktaydı. Özdemir Bey, bu aşiretlerin desteği ile 31 Ağustos 1922'de Derbent'te İngilizleri yenmiş ve Kasım ortalarında Revandiz'e ulaşmıştı¹¹⁵. Haydar Bey'in bu görevden Ankara'ya ne zaman döndüğü tam olarak tespit edilemedi ise de 1922 Ağustos ayında Ankara'ya gelerek Meclis çalışmalarına katılmıştır¹¹⁶.

Haydar Bey'in Van Mebusu İken Yaptığı Diğer Faaliyetler

Haydar Bey, TBMM'de vekil seçilme süreçlerine de dâhil olmuştur. Bunlardan ilki Dâhiliye Vekilliği'nin seçilme süreciydi. 10 Mayıs 1921'de Birinci Grub'un kurulmasından sonra 19 Mayıs tarihinde heyet-i vekile topluca istifa etmişti. Heyet-i vekile toplu istifadan hemen önce seçilmiş olan Hariciye Vekilliği dışında tamamıyla yeniden oluşturulacaktı. Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye Vekilliği'ne Van Mebusu Haydar Bey ve

¹¹² CA, D: 62, B: 4.

¹¹³ CA, D: 62, B: 1, 2.

¹¹⁴ CA, D: 64.

¹¹⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Kaymaz, a.g.e., 195-202.

¹¹⁶ Haydar Bey'in Mart 1922'de Van'a gitmek için Ankara'dan ayrıldıktan sonra ilk kez 16 Ağustos 1922 tarihli Meclis oturumunda yer aldığı tespit edilmiştir.

Niğde mebusu Ata Bey'i aday göstermişti. Zaten vekil olan Ata Bey 147 oy alarak vekilliği yeniden seçilmişti. Haydar Bey ise sadece 3 oy alabilmişti¹¹⁷. Ancak Ata Bey'in sağlık durumunun kötüleşmesi nedeniyle 30 Haziran 1921 tarihinde Dahiliye Vekilliği'nden istifa etmesi üzerine Refet Paşa, Dahiliye Vekili seçilmişti¹¹⁸.

Haydar Bey'in Dâhiliye vekilliği meselesinin tekrar gündeme gelmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Ağustos 1921'de Başkumandan seçilmesi sonucunda vekâletlerde yapılan düzenlemeler ile olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Çakmak Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olmasını ve Dâhiliye Vekili Refet Paşa'nın da Müdafaa-i Milliye Vekilliği'ne kaydırılmasını ve boşalacak Dâhiliye Vekilliği'ne ise Haydar Bey'in getirilmesini istemişti¹¹⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın önerdiği gibi Fevzi Paşa Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Refet Paşa da Müdafâ-i Milliye Vekili seçilirken, Dâhiliye Vekilliği'ne de Haydar Bey'in seçilmesi beklenmekteydi. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir önerisi ile TBMM Dâhiliye Vekilliği vazifesinin Refet Bey tarafından yürütülmesini kabul etmişti¹²⁰.

Dâhiliye Vekilliği meselesi kapanan Haydar Bey'in adı bu kez Kasım 1921'de Nafia Vekilliği için zikredilmeye başlanmıştı. Olay Ömer Lütfi Bey'in 12 Kasım 1921 tarihinde Nafia Vekaleti'nden istifa etmesi üzerine meydana gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, 17 Kasım'da Van mebusu Haydar Bey'in dışında Mersin mebusu Salahattin Bey, Bursa mebusu Emin Bey, İzmit mebusu Sırrı Bey, Trabzon mebusu Hüsrev Bey, Adana mebusu Zekai Bey, İstanbul mebusu Ali Rıza Bey, Çorum mebusu Ferit Bey, Karesi Mebusu Mehmet Vehbi Bey ve Sivas mebusu Rauf Bey'i Nafia Vekilliği'ne aday göstermişti. Ancak Haydar Bey, *"bazı esbabdan dolayı şu sırada vazife kabülüne muvafık görmüyorum. Paşa Hazretlerine alenen teşekkür etmekle beraber reylerin dağılmaması için rüfekayı muhteremenin bendenize rey vermemelerini rica ediyorum"* sözleriyle adaylıktan çekilmişti. Haydar Bey'in dışında Salahattin, Zekai ve Sırrı Beyler de adaylıktan çekilmişlerdi. Nafia Vekilliği'ne ise Rauf Bey

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. X, s. 320.

¹¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. XI, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 79, 85.

¹¹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s. 180.

¹²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. XII, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 20-21.

seçilmişti¹²¹. Bu suretle Haydar Bey'in Dâhiliye Vekilliğinden sonra Nafia Vekilliği meselesi de kapanmıştı.

Haydar Bey, görevli olarak Van'a gitmeden önce aşiretlerin idaresi ve muhakemesi için Ankara'da 1 Şubat 1922 tarihinde yapılan bir konferansa katılmıştı. Konferansa Adliye Nazırı Refik Şevket Bey, Dâhiliye Nazır Vekili Vehbi Bey'in dışında Doğu illerinden 40 civarında mebus da katılmıştı. Bölge hakkında yeterince malumatı olan Haydar Bey, konferansta katılımcılara aşiretlerin son durumları hakkında bilgi vermiş ve o bölgelerde hükümet idaresinin güven verici biçimde kurulmasından sonra adli teşkilat kurulmasını önermişti¹²².

Haydar Bey, aynı zamanda I. Meclis'te gizli olarak faaliyet gösteren Selâmet-i Umumiye Komitesi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Komite bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından güçlenen muhalefete bir önlem olarak kurulmuştu¹²³. Daha sonra adını II. Grup olarak alacak olan muhalefet, özellikle Başkomutanlık Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri konularında Mustafa Kemal Paşa ve ekibini kıyasıyla eleştirmekteydi¹²⁴.

Haydar Bey'in dışında komitenin kurucuları arasında Bursa Mebusu Emin Erkul Bey, İstanbul Mebusu Dr. Adnan Bey, Saruhan Mebusu Celal Bey, Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey gibi mebuslar bulunmaktaydı. Komite, ilk toplantısını gizli olarak Hasan Fehmi Bey'in evinde yapmıştı. Toplantıda Mustafa Kemal Paşa örgütün başkanı kabul edilmiş ve örgüte alınacak olanların mutlaka kurucuların ortak kararına bağlı olması şart koşulmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı sağlama vazifesi Adnan ve İhsan Beylere verilmişti. İlerleyen zamanlarda örgütün üyelerinin sayısı 35'e ulaşmıştı. Komitenin çalışma prensibi Meclis'te alınacak kararların Birinci Grup toplantıları öncesinde yakın arkadaşlara telkin edilerek Meclisten çıkartılmasıydı¹²⁵.

Kazım (Özalp) Paşa ise bu gizli grubun yaklaşık 50 mebustan oluştuğunu ve grubun özel evlerde toplanarak Meclis'te görüşülecek

¹²¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XIV, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 252-254.

¹²² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 257.

¹²³ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 64.

¹²⁴ Bu muhalefetin ayrıntıları için bkz. Demirel, a.g.e., s. 229-377.

¹²⁵ Demirel, a.g.e., s. 387.

olan önemli konuları masaya yatırdığını ifade etmiştir. Paşa, toplantılarda bu konuların şekillendiğini, meclise geldiğinde ise birlikte savunduklarını da belirtmiştir. Kazım Paşa'ya göre Van Mebusu Haydar Bey'in evinde de toplantılar yapılmaktaydı. Kazım Paşa ayrıca grubun ifşa olmasından sonra Mecliste şiddetle eleştirildiği için grubun dağıldığından bahsetmektedir¹²⁶. Selamet-i Umumiye Komitesi'nin kuruluş amacından farklı olarak, Meclis'te dağınık olan muhalefetin tek bir çatı altında örgütlenmesine neden olduğu yorumları da yapılmıştır¹²⁷.

Haydar Bey'in Van mebusluğu sırasında adı bu kez Mustafa Kemal Paşa tarafından Arnavutluk'a gönderilecek isimler arasında geçmişti. Paşa, 1922 yılında Yunanlılara karşı genel taarruz planlarını yaparken aklına Yunanistan'ı köşeye sıkıştırarak bir fikir gelmişti. Buna göre Türkler Anadolu'da Yunanlılara karşı taarruz ettiğinde Yunanistan'la araları iyi olmayan Arnavutlar da kuzeyden Yunanistan'a saldıracaklardı. Mustafa Kemal Paşa bu saldırı için İtalyanlardan da yardım sözünü almıştı. Üstelik bir arada İstanbul'da bulunan ve Mustafa Kemal Paşa ile dostluğu olan Debreli İsmail Paşazade Fuad Bey de Arnavutluk İçişleri Bakanlığı'na tayin olunmuştu. Mustafa Kemal Paşa Arnavutları bu mesele için ikna etme vazifesini, İzzet Paşa'nın başkanlığı altında Haydar Bey, Hamdi Namık Bey ve Tahsin Bey'den oluşan bir heyete vermişti. Ancak İzzet Paşa'nın bu vazifeyi kabul etmemesi üzerine bu plan yürürlüğe girememiştir¹²⁸.

Haydar Bey'in Musul Meselesi Hakkında Konuşmaları ve Mebusluk Görevinden Ayrılması

Lozan'da görüşmelerin 4 Şubat 1923 tarihinde kesilmesi üzerine İsmet Paşa Türkiye'ye geri dönerek¹²⁹ 21 Şubat 1923 tarihinden itibaren TBMM'de gizli oturumlarda milletvekillerine konferansın seyri, görüşmelerin neden kesildiği ve İtilaf temsilcilerinin teklifleri hakkında malumat vermiştir. TBMM'deki görüşmeler 27 Şubat, 2,3, 4, 5 ve 6 Mart 1923 tarihlerinde de devam etmiştir. Özellikle başta Erzurum Mebusu

¹²⁶ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 226-227.

¹²⁷ Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de "Müdafa-i Hukuktan Halk Fırkası'na" Geciş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 430.

¹²⁸ *Tasvir*, 16 Eylül 1948.

¹²⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.II, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 218.

Hüseyin Avni Bey, Mersin Mebusu Selahattin Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve İzmit Mebusu Sırrı Bey gibi II. Grub'a mensup milletvekilleri barış müzakereleri konusunda İsmet Paşa'nın ve hükümetin tavrını çok sert bir şekilde eleştirmişlerdir¹³⁰.

TBMM'de 6 Mart 1923 tarihli gizli celsede Haydar Bey, Musul meselesi hakkında daha önce söz alan arkadaşlarından farklı hususları dile getireceğini belirterek dikkatleri yeniden Musul meselesine çekmişti. Haydar Bey konuşmasına İngiltere'nin amacının dünyada İslam'a dayanak olacak ve istiklâllerine vesile olacak kuvvetli bir İslam devleti bırakmamak olduğunu, bu amaçla da Osmanlı Devleti'ni yıkmayı tasarladığını söyleyerek başlamıştır. Haydar Bey I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin bu amacı gerçekleştirmek için Osmanlı ülkesine saldırdığını, mütarekeden sonra da bu planların devam ettiğini ve şu anda Musul meselesinin de bu çerçevede ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Haydar Bey, İngilizlerin genel hedeflerini çizdikten sonra Musul'daki gruplar hakkında detaylı malumat vermiştir. Haydar Bey, Mütareke'den önce Diyarbakır ve Bitlis valiliklerinde bulunduktan sonra Van'a vali tayin edildiğini ve mütareke zamanında ise Van Valiliği görevinin devam ettiğini, bu nedenle İngilizlerin Osmanlı ülkesini İslam âleminde tecrit etmek için uyguladığı politikaların her zaman merkezî noktasında olduğunu zikretmiştir. Haydar Bey daha sonra İngilizlerin bu emellerine ulaşmak için gerçekleştirmek istedikleri Büyük Ermenistan planlarından bahsetmiştir.

Haydar Bey, daha sonra konuşmasına Nasturiler, Simko ve Seyyit Taha ve İngilizlerin bunlar üzerindeki planları üzerinde geniş bilgiler vererek devam etmiştir. Haydar Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı da şahit göstererek Galip Bey ile beraber olan İngiliz Yüzbaşı Mister Tüeli ile Şeyh Mahmut üzerindeki faaliyetlerinden bahsederken, Dahiliye Vekili Fethi Bey ile ciddi bir tartışma yaşamıştı. Fethi Bey'in "*tarih, tarih*" sözlerine karşılık Haydar Bey, "*Dahiliye Vekili sıfatıyla istifade etmeniz lâzımdır. Çünkü malûmu âliniz malumatı mukaddeme ile olur. Öyle damdan düşer gibi olmaz*" şeklinde cevap vermişti. Meclis'ten de "*Devam sesleri*" yükselmesi üzerine Haydar Bey, konuşmasına devam

¹³⁰ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 375-435.

ederek, eğer dikkatli olunmazsa hududun Erzurum, hatta Sivas olunması ihtimalinden bahsederek ne Abdülmecit devrinde, ne Meşrutiyet devrinde ne de şimdi *Vilayât-ı Şarkiye*'ye bölge halkını tatmin edecek memurların gönderilmediğini söyleyerek öz eleştiride de bulunmuştur.

Haydar Bey, Musul'un İngilizlere kesinlikle bırakılmaması gerektiğini belirtmiş İngiltere'nin böylece büyük bir servetten mahrum kalacağını, Irak'ın güneyinden de istifade edemeyeceğini aynı zamanda Kürt aşiretlerine para ve silah yardımı yapamayacağını ifade etmiştir. Ancak Musul eğer İngilizlere verilirse de "*Bugün tarihî rabitalarla hem ahenk olarak ve mali ve siyasi umdelerle müştereken yaşadığımız, yek diğerimizden ayrılmak iki kardeş gibi yaşadığımız Kürtlerle aramıza rekabet-i siyasiye sokacaktır*" sözlerini söyleyen Haydar Bey, bu konuda içtihadının bu yönde olduğunu ve konferansta bu noktayı da dikkate almalarını rica etmiştir.

Haydar Bey konuşmasını tamamladıktan sonra Reis olarak kürsüde bulunan Ali Fuat Paşa, artık müzakerelerin kâfi olup olmadığını meclise sormuştur. II. Grup vekillerinin itirazlarına rağmen müzakerenin yeterli olduğunu belirten Ali Fuat Paşa, I. Gruptan bazı vekillerin verdiği "Lozan Konferansı'ndaki Tekâlif-i Sulhiye Üzerindeki Müzakerat ve İcra Vekilleri Heyeti'ne İtimat" şeklinde tavrın oylamasına geçmiştir. Lozan görüşmelerinde keyfiyetin hükümete bırakılması ile alakalı olan bu tavrın sert tartışmalara rağmen kabul edilmiştir¹³¹.

Lozan görüşmelerindeki keyfiyetin hükümete bırakılması aslında geçici bir çözümdü. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle I. Meclis, 1 Nisan 1923 tarihinde yeni seçim kararı alarak 16 Nisan 1923'te son oturumunu yapmıştı. Ancak Haydar Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından seçimlerde mebus adayı olarak gösterilmediği için TBMM'de İkinci Meclis'e mebus olarak seçilememiştir¹³². Mustafa Kemal Paşa tarafından tekrar aday gösterilmemesinin nedeni ise Meclis'te yaşanan tartışmalardaki sert tavrı olmalıdır.

¹³¹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. IV, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, s. 176-191.

¹³² 1923 seçimleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Demirel, a.g.e., s. 591.

Haydar Bey, Konya Vilayeti Valiliği'nden emekliye ayrılmış sayılarak, kendisine 20 Mayıs 1925 tarihinde 3.282 kuruş maaş bağlanmıştı. Haydar Bey bir daha devlet görevi almamış ve 26 Mart 1954 tarihinde vefat etmiştir¹³³.

Sonuç

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki önemli devlet adamlarından birisi olan Haydar Bey, 1889 yılında Van Vilayeti Maiyet Memurluğu ile devlet görevine başlamıştır. Bu vazifesinden sonra Haydar Bey, 1907 yılına kadar Van Vilayeti'ne bağlı kazalarda kaymakamlık görevinde bulunmuştur. Sekiz yıl süren görevlerinin ardından 11 yıl sonra 1918 yılında Van'a vali olarak geri dönen Haydar Bey, özellikle İngilizlerin bölgedeki Ermeniler, Nasturiler ve Kürtler üzerindeki emellerine engel olmaya çalışmıştır. Bizzat İngilizlerin direktifi ile İstanbul hükümeti tarafından görevden alınan Haydar Bey, Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya katılmak üzere Erzurum'a gitmiştir. Daha sonra Sivas'ta Heyet-i Temsiliye çalışmalarına katılan Haydar Bey, Kazım Karabekir Paşa'nın önerisi ve Mustafa Kemal Paşa'nın da onayı ile Ocak 1920'de toplanacak olan Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne Van'dan milletvekili seçilmişti. Millî Mücadele'nin mihenk taşı olan Misâk-i Millî'nin Melis'ten çıkarılması üzerine İngilizler 16 Mart 1920'de Meclis'i basmıştı. Haydar Bey de tutuklanacağı endişesi ile Beyrut'a kadar kaçmıştı. Ancak Ankara'da yeni bir meclisin açılacağını öğrenince zorlu bir yolculuktan sonra 1 Mayıs 1920 tarihinde Ankara'ya gelerek TBMM'ye yine Van milletvekili olarak dâhil olmuştur.

Haydar Bey, Meclisteki çalışmalarını sürdürürken Millî Mücadele aleyhine isyanların çıkması üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından Konya Valiliği'ne önerilmesi üzerine, Temmuz 1920'de Konya Valiliği görevine başlamıştı. Haydar Bey Konya'da sıkı tedbirleri almasına ve Konya halkını Milli Mücadele lehine çekmesine rağmen Konya'da yeni bir isyan meydana gelmişti. Haydar Bey bu isyana çok az sayıda askerle kahramanca karşılık koymuş ancak esir düşmüş ve yaralanmıştı. Gelen takviye birlikler isyanı bastırır da Haydar Bey, özellikle Konya milletvekillerinin Meclis'te aleyhine tutumlarından dolayı istifa ederek Ankara'ya gelmişti.

¹³³ Sarı, a.g.t., s. 259-260.

Haydar Bey, TBMM'de I. Dönem boyunca süren İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu'nu üzerindeki çalışmalara katılmış, çeşitli konularda Meclis'te takrir/teklifler vermiş, Musul meselesi gibi önemli konularda konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmalarında Haydar Bey, olaylara hâkimiyeti, güçlü hitabeti ve sert tutumu ile dikkat çekmişti. Haydar Bey, I. Meclis Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında, I. Grup'tan taraf olmuş, hatta güçlenen muhalefeti sindirmek için faaliyetlerini gizli olarak yürüten Selamet-i Umumiye Komitesi'nin de kurucularından olmuştur.

Haydar Bey, vazifelerinin dışında Mustafa Kemal Paşa tarafından 1922 başlarında Musul'a askerî harekâtın başladığı zamanlarda bölgedeki Kürt aşiretleri Türkiye tarafına çekmek için özel bir görevle Van'a gönderilmişti. Yaklaşık altı ay süren bu vazifesi sırasında çok yoğun bir mesai harcayan Haydar Bey, kendisine verilen görevi başarı ile gerçekleştirmiş ve aşiretlerin büyük bir kısmını kazanmıştı.

Haydar Bey, I. Meclis süresince devamlı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olmasına rağmen, Paşa tarafından II. Meclis seçimlerinde aday olarak gösterilmediği için Van Mebusluğu sona ermişti. Ancak şu unutulmamalıdır ki, Haydar Bey'in memurluk hayatı boyunca yaklaşık on yıl kadar Van bölgesinde görev yapması ve üç yıl kadar da Van Mebusluğu vazifesinde bulunması Van ile özdeşleşmesine ve ileride kendisine VANER soyadının verilmesine neden olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)*

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATA-ZB: Atatürk Koleksiyonu

İSH: İstiklal Harbi

İçişleri Bakanlığı Arşivi (İBA)

TBMM Arşivi

* Eski tasnif kullanılmıştır.

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Öğüt

Tan

Tasvir

Meclis Zabıt Cerideleri

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, TBMM Basımevi, Ankara 1992.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. III, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. II, TBMM Basımevi, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. III, TBMM Basımevi, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. V, TBMM Basımevi, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. VI, TBMM Basımevi, Ankara 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. IX, TBMM Basımevi, Ankara 1954.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. X, TBMM Basımevi, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XI, TBMM Basımevi, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XII, TBMM Basımevi, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XIV, TBMM Basımevi, Ankara 1958,

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XV, TBMM Basımevi, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XVIII, TBMM Basımevi, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXIV, TBMM Basımevi, Ankara 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXVII, TBMM Basımevi, Ankara 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXVIII, TBMM Basımevi, Ankara 1961.

Kitap ve Makaleler

Akgül, Suat, UZEL, Sahir, *Musul-Kerkük Harekatı*, Berikan, Ankara 2001.

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 2001.

Avanas, Ahmet, *Milli Mücadele'de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Belen, Fahri, *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1973.

Budak, Mustafa, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2014.

- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Çevik, Zeki, *Milli Mücadele'de "Müdafa-i Hukuktan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Yayınları, Ankara 1995
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003
- Erdeha, Kamil, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- Hatipoğlu, Süleyman, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.
- Kandemir, Feridun, "Konya'da Delibaş Hadisesi - Haydar Vaner'den Naklen", *Yeni Tarih Dünyası*, C. 2, sayı:12, İstanbul 1954.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1968.
- Kaymaz, İhsan Şeri-f, *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003.
- Kenan, Mehmet, *Büyük Harpde İran Cephesi*, Erkan-ı Harbiye Reisliği Yayınları, Ankara 1928.
- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası*, C.II, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Önder, Mehmet, *Atatürk Konya'da*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Önder, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.
- Önder, Mehmet, *Milli Mücadele'de Konya-Delibas Hadisesi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1953
- Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Sarı, Mustafa, "Milli Mücadele Başlarında Bir Devlet Adamı: Van Valisi Haydar (Vaner) Bey", *History Studies*, 4/1,2012, ss. 449-488.
- Sarı, Mustafa, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Selvi, Haluk, "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısından Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)", *Bellekten*, Cilt: LXXIV-Sayı: 271-Yıl: 2010 Aralık, ss. 789-831.
- Sonyel, Salahi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, İkinci Baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul 1985.

Tansel, Salahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972

Türkmen, Zekeriya, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.

Vaner, Haydar, "Konya İsyanının İç Yüzü Hakkında", *Yeni Sabah*, 10/11 Nisan 1940.

Ekler

Ek-1) Haydar Bey Van Mebusu iken

Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Yayınları, Ankara 1995.

K.Ş.
12.2-1992 427

Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe Dairesinde ..*Van*.. Milletvekili *Haydar Taner'in*
kum olup şudur.

Adı ve soyadı : Haydar Vaner, Cedlerinin soyadı: Lekiz (Alıgürediç)

Babasınınve
Anasının adı : Hacı İbrahim; Paço

Doğum yeri : Karadağda : Podgoritsa'da doğum

Doğum Tarihi : 1288 senesi Nisan 23

Öğrenimi : Rüşdi, İdadi ve Ali Mİlkiye

Bildiği Diller: Türkçe, Arapça, Farsça, bütün Slav dilleri (Boşnakça,
Rusça, Bulgarca, Hırvatça, Karadağ-İsvevce) Kürtçe,
Arnavutça, *Fransızca*

Meden Usmanı
oluğu : Mİlkiye İdarasında, Mİlkiye amunlarında, Metafizikte
şhihkte, tesavvufu, Felsefe ve Tarifi

Esarleri : 1308 de Nasir Hacı Adil bey merhumla vilâyet kamunu
yaptık, rapörtör ben idim. Hayvan sirkatına mahsus
kagun ile muhacirin, nevahi, hapisbana kamun layihale
ri yaptım. Gazetelerde felsefe, tarih, süluk ve
tesavvufa dair eserlerim vardır. Maksid Gorkindik ter-
cüme ettigim hikayeleri Konyada Babalik' da basili.

Begimden evvelki
mesleki ve işi
göcü : Mİlkiye memurluğu, Valilik

Milletvekilliği
zamanında evli
olup olmadığıve
kag çocuğu bulunduğu:Milletvekilli iken bugünkü gibi 'dal idim. Beğ kizim,
Ombir torunum vardır.

Hayatının türis değışikliklerine ait tamenlayıcı bilgiler

MİlkiyeDen 1315 de memur ve Van vilâyetine sıviyet memuru oldum. Van
Zektapğu vekilligi ve resmî gazete muharrirliğı yaptım. Barsan ve
Şendinan geyhlerini barıştırmağa irade ile memur oldum. Van Vilâyetinde
velecerik (iki defa), Gever, Çatak, Adilcivaz ve Kesova vilâyetinde
Metrevitza kaysakemliklerinde bulundum. Metrevitza kaysakemi iken Metro-
vitnada ve bütün şimali Arnavutlukta neqrutiyetin ilanına gayret ettim.
31 Mart hadisesinde geriatçılara iltihak eden Yenipasar'a iki taburla
gittim ve muvaffakiyetle döndüm. Mİlkiye Mifettiği ve Heyeti Tertibiye
Reisi oldum. Mİlkiye Mifettiği iken Dahiliye Nasir Hacı Adil *Haydar*

Haydar

Ek -2) Haydar Bey'in özgeçmiş (TBMM Arşivi, dosya no. 427).

Halep'ten Rio de Janeiro'ya I. Dönem TBMM İzmit Milletvekili Mehmet Fuat Carım (1892-1972)

Funda Selçuk Şirin*

(ORCID ID: 0000-0002-1548-7646)

Gönderim Tarihi
(Submitted)

09.06.2020

Kabul Tarihi
(Accepted)

21.08.2020

Yayın Tarihi
(Published)

10.11.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Selçuk Şirin, F., "Halep'ten Rio de Janeiro'ya I. Dönem TBMM İzmit Milletvekili Mehmet Fuat Carım (1892-1972)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020): 107-151.

APA: Selçuk Şirin, F. (2020). Halep'ten Rio de Janeiro'ya I. Dönem TBMM İzmit Milletvekili Mehmet Fuat Carım (1892-1972). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 107-151.

Öz

Kafkas kökenli bir ailenin çocuğu olan Fuat Carım, babasının görevi nedeniyle Halep'te dünyaya geldi. Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı yıllarında dönemin en gözde okullarından biri olan Mülkiye'de yüksek eğitimini tamamladı. Osmanlı Devleti'nin başta Balkan coğrafyası olmak üzere içinde bulunduğu sıkıntı Fuat Carım'ı da imparatorluğun kurtuluşu için arayışlara sevk etti. Mülkiye'de eğitim aldığı yıllarda yolu İttihatçılarla kesişti. Bu ilişki, ilerleyen yıllarda artarak devam etti. I. Dünya Savaşı yıllarında bürokraside göreve başlayan Carım, 1917'de Adapazarı Kaymakamı oldu. Bölge açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bu yıllarda Carım, Teşkilat-ı Mahsusa ile bölgedeki çete faaliyetlerine karşı mücadele içinde aktif olarak yerini aldı. I. TBMM'de İzmit milletvekili olan Carım, Milli Mücadele'ye de aktif bir şekilde

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, funda.sirin@kocaeli.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, funda.sirin@kocaeli.edu.tr.

katıldı. Hizmetlerinden dolayı Kırmızı Yeşil İstiklal madalyası aldı. 1922-1924 yılları arasında Moskova ve Kazan Başkonsolosu olan Carım'ın yaklaşık 35 yıl sürecek olan inişli çıkışlı bir hariciye kariyeri de başlamış oldu. Carım, bu süreçte hem özel hayatında hem de mesleki yaşamında oldukça ilginç ve önemli gelişmeler yaşadı. Dışişlerinde çalıştığı süre içinde pek çok önemli olaya tanık oldu ve önemli isimlerle tanıştı. Son görev yeri Rio de Janeiro'da Büyükelçi olan Fuat Carım, kişiliği ile Dışişleri'nin kendine özgü ve iz bırakan simalarından biri olmuştur. Kariyerine pek çok çalışma sığdıran Fuat Carım çevirileri ile de tanınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çerkes, İzmit, Adapazarı, Nimet Arzık, Taha Carım

From Aleppo to Rio de Janeiro: İzmit Deputy in 1st Parliament in Grand National Assembly of Turkey, Mehmet Fuat Carım (1892-1972)

Abstract

Having a Caucasian rooted family, Fuat Carım was born in Aleppo due to his father's occupation. He completed his higher education in *Mülkiye* which was one of the period's most prestigious schools in the most turbulent period of the Ottoman Empire. Fuat Carım incited to the pursuit of salvation of the Empire by virtue of the trouble that the Ottoman Empire in, initially, in the Balkan geography. His path crossed with the Unionists while he was studying at *Mülkiye* and this relation continued increasingly in the proceeding years. In the years of World War I, he took place in the bureaucracy and he became kaimakam of Adapazarı in 1917. He was active in the conflict against the guerilla activity in the region with *Teşkilat-ı Mahsusa* in the years when there were important development taking place. He became İzmit deputy in 1st Parliament in Grand National Assembly of Turkey and he vigorously joined in the National Struggle. He took Red-Green War of Independence Medal due to his service. He became consul general of Moscow and Kazan between 1922-1924, thus, his undulated career in Foreign Office which would last approximately 35 years began. In this process, both of his private and occupational life included rather interesting and significant developments. He met important names and witnessed a lot of momentous occasion in the years when he was in Foreign Office. His last place of duty was Rio de Janerio. He gets to be a *sui generis* and impressing figure with his character in the Foreign Office. His career involves many works and he was also acknowledged with translations.

Keywords: Caucasian, İzmit, Adapazarı, Nimet Arzık, Taha Carım

Giriş

Mehmet Fuat (Carım) 1892 yılında Halep'te doğdu.¹ Babası Kafkasya kökenli Hacı Mustafa Raşit Bey'dir. Kafkasya'nın yüksek dağlarında yaşayan Çerkez Şapsığ² aşiretinden kaçırılarak Batum'a oradan da İstanbul'a getirilen ve rıhtımda gemiden kaçan Hacı Mustafa Raşit Bey, kendisini bulan zengin bir Paşa tarafından himaye edilir.³ Zeki bir çocuk olan Mustafa Raşit Bey'in iyi bir eğitim alması sağlanır. Hukuk eğitimi alır. Almanca öğrenir. Burchner'den çeviriler yapar. Madde ve Kuvvet kitabını (Force et Matière'i) çevirir. Nimet Arzık dedesinin el yazısı ile bir hukuk kitabı yazdığını ve kitabın uzun süre kendinde olduğunu ancak taşınmalar sonucunda kaybolduğunu yazar.⁴ Hacı Mustafa Raşit Bey, yıllar sonra kendisinin öldüğünü düşünen ailesini de bulur. Almış olduğu eğitim sonunda İstinaf Mahkemesi Savcısı olan Mustafa Raşit Bey, Jön Türk hareketi içinde de yer alır.⁵ Bu durum üzerinde II. Abdülhamit döneminin saygın ve muhalefetin odağında bulunan okullarından biri olan Hukuk Mektebinde eğitim almış olması etkilidir. Mustafa Raşit Bey, Jön Türklerle ilişkisi öğrenilince Trablus'a Müdde-i Umumi olarak sürgün edilmiştir.⁶

¹ Muhittin Ünal, *Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü*, Cem Yayınevi, İstanbul 1996, s. 121-122; Sefer Berzeg, *Kurtuluş Savaşında Çerkez Göçmenleri*, Cilt: 2, Nart Yayıncılık İstanbul 1990, s. 33, 68; Nart Kozak, *Osmanlı Tarihinde İz Bırakan Çerkezler*, Neşa Ofset, İstanbul 2010, s. 353-354

² Nimet Arzık, *Tek At, Tek Mızrak Anılar-1*, Cilt:1; Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s.31. Arzık dedesinin Şapsığ olduğunu yazar. Muhittin Ünal da aynı bilgiyi verir. Ünal, a.g.e, s.121-122; Ancak Ryan Gingeras, Ubih olduğunu yazar. Ryan Gingeras, *Dertli Sahiller, Şiddet Etnisite ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu 1912-1923* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 102

³ Arzık, a.g.e, Cilt: 1, s.31; Nimet Arzık, Fuat Carım'ın genç yaşta ölen abisi Halid Carım'ın kızıdır. Nimet Arzık'ın abisi Taha Carım'dır. Bknz. Tayfun Er, *Erguvaniler Türkiye'de İktidar Doğanlar*, Duvar Yayınları, İzmir, 2007, s. 237-238. Cavit Orhan Tütengil, Nimet Arzık'ın Fuat Carım'ın kızı olduğunu yazar. Ancak bu bilgi yanlıştır. Cavit Orhan Tütengil, *Temeldeki Çatlak*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975, s. 193. Dipnot 70.

⁴ Arzık, a.g.e., Cilt: 1; s.31-33.

⁵ Bu bilgi Nimet Arzık tarafından da verilir. Hatta babaannesinin o günlere dair yaptığı konuşmalarında tarifsiz bir eda ile dedesinin "Jönler"den olduğunu yazar. Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.33

⁶ BOA, DH.MKT./2577-154-0 H-11-10-1319

Mustafa Raşit Bey, İstanbul'dan ayrılmadan önce dönemin Medine Mollasının kızı Huriye Hanım ile evlendi.⁷ Ancak Trablus'ta da Jön Türklerle temasını sürdürmüştür. Mustafa Raşit Bey, bu ilk evliliğinden bir müddet sonra ikinci kez evlendi. İkinci eşi, Rus Çarı'nın emir subayı olan amcası Albay Kubzeş nedeniyle Romanya'ya kaçmak zorunda kalan Kafkasyalı bir aileye mensup olan Zeynep Hanım'dır. Çiftin dört çocuğu oldu. Halit, Fuat, Tarık ve Edibe.⁸ Mustafa Raşit Bey, bir müddet sonra Humus'a bağlı Zıyılın'a tenzili rütbeyle kaymakam olarak atandı.⁹ Ancak kısa süre sonra kendisi ile ilgili olarak yapılan jurnaller nedeniyle Fizan'a sürüldü.¹⁰ Ahmet Bedevi Kuran, Mustafa Raşid Bey'in sürülmesinin sebebinin Çerkes ümerasından Süleyman Paşa ile birlikte kaleme aldıkları bir Çerkes Tarihi yazma girişimi olduğunu belirtir.¹¹

Mustafa Raşit Bey, Fizan'dan bir müddet sonra sürgün olarak Trablus'a getirilmiş olmasına rağmen tekrar Fizan'a gönderildi. Nimet Arzık, büyükbabasının Trablus'ta tutuklu iken dönemin Trablusgarp Valisi Namık Paşa'nın Jöntürk olan doktoru tarafından makamından alınan mührü ile hazırlatılan bir sahte af belgesi ile serbest kaldığını ancak kısa süre sonra olayın anlaşılacak tutuklandığı ve yeniden Fizan'a gönderildiğini yazar. Yaşananlardan dönemin Trablus valisi, Namık Paşa'nın sorumlu tutulduğunu belirtir.¹² Ahmet Bedevi Kuran da Arzık'n verdiği olayı anlatır. Kuran, Mustafa Raşit Bey'in kurtarılma girişiminin aslında Jön Türk hareketi içinde oldukça önemli bir olay olan ve yeni bir dönemin de başlangıcı sayılan Mizancı Murat ile Ahmet Celalettin Paşa'nın anlaşması sonrasındaki gelişmelerin bir uzantısı olarak gerçekleştiğini yazar.¹³

⁷ Arzık, a.g.e. Cilt:1, s.21, s.31-33

⁸ Arzık, a.g.e. Cilt:1, s. 34

⁹ BOA, BEO./2858-214331-0 H-03-05-124

¹⁰ BOA., DH.MKT./2190-87-0 H.05-12-1316

¹¹ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.671, dipnot 4.

¹² Arzık, a.g.e, Cilt: , s. 36-37. Arzık'ın vermiş olduğu bu bilgi doğrudur. Zira Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde konu ile ilgili belgeler bilgilerin doğru olduğunu göstermektedir. BOA, DH.MKT./2182-106/H.15-11-1316

¹³ Bu anlaşma «Jön Türk» tarihinde kayda değer bir nokta teşkil eder. Gerek Ahmed Celâlleddin Paşaya dehalet edenler, gerek Paris Sefaretinin tebliğ-i resmîsinden mülhem olarak bilâhare Sefir Münir Beyle uyuşanlar arasında «Jön Türk» âleminin tanınmış şahsiyetleri ve «ittihad ve Terakki» müessislerinden iki mefkûreci de

Eşinin sürgünü üzerine çocukları ile İstanbul'a dönmek için Padişah Abdülhamit'e yazan Zeynep Hanım, hem gerekli olan izin alır hem de kendisine maaş bağlanır.¹⁴ Ancak Zeynep Hanım, yolda mola için durdukları Malta Adası'nda İngiliz yöneticilere müracaat ederek orada kalır. Nimet Arzık, büyükannesinin kendisine böyle hareket etmesini temasta oldukları Jön Türklerin söylediğini yazar.¹⁵ Mustafa Raşit Bey'in sürgünü bitene kadar çocukları ile Malta'da kalan Zeynep Hanım, eşinin affedilmesi üzerine yeniden Trablus'a döner.¹⁶ Trablus'ta görevine devam eden Mustafa Raşit Bey, arazi itilafından kaynaklanan bir olay sonunda çadırında vurularak öldürülür. Bu esnada küçük oğlu Tarık (Carım) yanındadır ve doktor getirinceye kadar babası kan kaybından ölür.¹⁷ Aile bir müddet daha Trablus'ta kalır. Babasının ölümünden bir müddet sonra Fuat Carım'ın kız kardeşi Edibe de tifo nedeniyle hayatın kaybeder. Büyük oğlu Halit (Carım) edebiyat ve

bulunuyordu. Uyuşmadan sonra Cenevre'deki «Mizan» gazetesi kapanmıştı. Bunun yerine İshak Süküti ve Abdullah Cevdet Beyler tarafından «Osmanlı» gazetesi çıkarıldı. Lâkin Sefir Münir Bey ve bu sırada sahneye dahil olan Necib Melhame uyuşması üzerine bu gazete de tatil edilmişti. İshak Süküti Bey Roma Sefaretinde vazife kabul etmişti Trablusgarp menfasından kaçan Gülhane'de gez hekimliği yaparken Trablusgarp'a sürülen ve iki sene kadar hastanede çalıştıktan sonra firarla Cenevre'ye gelen ve 1904 de «İçtihad» mecmuasını çıkaran Doktor Abdullah Cevdet Bey, Viyana Sefareti doktoru; Çürüksulu Ahmed Bey ise Belgrad Ataşemiliteri olmuştu. Serasker Yaveri Şefik Bey Bükreş, Ali Kemal Bey Brüksel, Rauf Ahmed Bey Atina Sefaretinde memuriyet almışlardı. Şerafeddin Mağmumi ve daha bazıları tahsillerine devamı tercih etmişler; Rahmi ve Süleyman Nazif Beylerle daha birkaç ihtilâlcî memlekete dönmüşlerdi. Fizan'da bulunan Filibeli Hilmi, Bahriyeli Sami ve Doktor Nazmi Beylerle on yedi Tıbbiyeli de oradan geri alınmıştı. Fakat bilâhare Hilmi ve Sami Beyler tekrar Fizan'a gönderilmişlerdir. Sami Bey Sahrayı Kebir tarikiyle Fizan'dan kaçmağa muvaffak olmuştu; Hacı Raşid ve Ahmed Beyler de 28 Ağustos 1314 tarihinde Trablusgarp Valisi Receb Paşa'nın Yaveri Binbaşı Şevket Beyin hazırladığı sahte bir mektupla Fizan'dan kurtarılmıştı." Kuran, a.g.e., s.194-196.

¹⁴ BOA., Y.PRKJ./37-108-0/H.13.07.1316; BOA., Y.A.HUS/392-14-0/H.05.08.1316

¹⁵ Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.37-39

¹⁶ Nimet Arzık ile yakın arkadaş olan İlber Ortay'lı arkadaşı ile yaptığı bir sohbet esnasında arşivde karşılaştığı bir mektuptan habseder. Bu konuşma üzerine bahsedilen kişinin Nimet Arzık'ın babaannesi Zeynep Hanım olduğunu öğrenirler. "Kadının biri Trablusgarp temyiz divanından bir azanın eşi Zeynep Hanım kocasını mahkûm etmişler diye gidip Kayzer'e Sultanı şikayet eden bir mektup yazmış, Nimet Arzık'da "-Aaa o benim büyükannem demez mi." Mektubun kopyasını arşivden getirdik." İlber Ortaylı, *Zaman Kaybolmaz*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 440-441

¹⁷ BOA., ZB./327-79-OR-18-08-1324

felsefe eğitim için Fransa'da, Fuat (Carım) ise, İstanbul'da eğitimlerine devam ederler. Eşinin ölümünden sonra Zeynep Hanım, küçük oğlu Tarık (Carım) ile birlikte Trablus'tan ayrılarak İstanbul'a dönmeye karar verir. Kısa süre sonra ailenin küçük oğlu Tarık da büyük abi Halit'in yanına eğitim için Paris'e gönderilir.

Trablusgarp'tan İstanbul'a Geliş ve Yeni Bir Hayat

Mehmet Fuat (Carım), ilköğrenime Trablusgarp'ta Mekteb-i İrfan'da başladı. Eğitimine Halep'te Frerler Fransız Mektebi'nde devam etti. Ancak bir müddet sonra ailesinden ayrılarak İstanbul'da Mercan İdadisi'nde eğitimini sürdürdü.¹⁸ 1910'da kayıt yaptırdığı Mülkiye Mektebi'nden babasını kaybetmesi ve ailenin İstanbul'a taşınması sonrasında yaşanan maddi ve manevi tüm sıkıntılara rağmen 1913'te başarılı bir şekilde mezun oldu. Yükseköğrenimi'ne Cenevre Üniversitesi'nde devam etmek isteyen Mehmet Fuat Carım, üniversiteye kayıt yaptırmış olmasına rağmen devam edemedi. 23 Ekim 1915'te İzmir/Bornova Nahiyesi Müdürlüğü'ne tayin edilerek bürokraside görev almaya başladı. 17 Haziran 1916'da Karesi Sancağına Hukuk İşleri Müdürlüğüne atandı. 12 Mayıs 1917'de Gönen ve ardından da 1 Aralık 1917'de de Adapazarı Kaymakamlığına atandı.¹⁹

Fuat Carım'ın kaymakam olarak atandığı dönemde abisi Halit Carım, Gönen'de İspanyol gribinden öldüğünden dul kalan eşi ve iki çocuğu (Nimet ve Tarık) da²⁰ Fuat Carım ve annesi ile birlikte Adapazarı'na taşındılar. Nimet Arzık, dedesinin ölüm gerekçesi gibi babasının ölüm gerekçesinin de uydurma olduğunu düşünür.²¹ Zira Halit Carım,

¹⁸ Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923 Cilt:III, Haz. Fahri Çoker, TBMM Vakıf Yayınları, Ankara, yt, s.541

¹⁹ Türk Parlamento Tarihi, s.541-543. Burada Fuat Carım'ın Adapazarı Kaymakamlığına başlangıç tarihi 1 Aralık olarak verilmektedir. Yusuf Çam ise bu tarihin 17 Aralık olduğunu yazar. S. 32; Ayrıca bkz., *Türk İdare Dergisi, Atatürk ve İdare Özel Sayı*, Sayı: 362, Yıl 55, Ekim 1983.

²⁰ Nimet Arzık'ın annesi Polonyalı'dır. Babası ile Paris'te tanışarak evlenirler. Arzık'ın Ablası İren Zeynep Paris doğumlu, abisi Taha Carım Cenevre, kendisi de İzmir doğumludur. Arzık, a.g.e, Cilt:I, S. 49

²¹ "Bizim ailenin erkeklerinin çoğu yataklarında ölmemişlerdir. Ölümleri sır perdesi ile çevrilidir. Babam Halid Carım'ın Gönen'de öldüğünü söylediler. İspanyol gribinden. Büyük babamın da arazi ihtilafından öldüğünü anlatırlardı. Hatta tetiği çeken zavallı

İttihatçı bir gazetecidir. Le Levant Gazetesi'nin başyazar, Figaro'da köşe yazıları yazan Halit Carım, genç yazarların çevirilerini yayımladığı La Pensée Turque Dergisi'ni de çıkarmıştır. Bu dergi, Tanin matbaasında basılıyordu. İttihat ve Terakki Fırkası tarafından desteklenen ve beslenen bir dergiydi. Derginin editörü olan Halit Carım, Halit Raşit Carım imzasını kullanıyordu.²² Dergide dönemin genç ve başarılı edebiyatçıları bir araya getirmişti.²³ Halit Carım, Fransızca şiirler de yazmıştır.²⁴ I. Dünya Savaşı yıllarında Le Levant'da Türk Alman ittifakını ağır şekilde eleştiren yazılar kaleme aldı.²⁵ Nimet Arzık, babasının aslında bu muhalif tavrı nedeniyle öldürüldüğünü düşünmektedir.

Fuat Carım'ın Adapazarı Kaymakamlığı Dönemi

Fuat Carım, Adapazarı Kaymakamlığı görevini yürütürken Teşkilat-ı Mahsusa'da²⁶ görev almaya da başladı. Bu yıllarda Kara Kemal'in emri altında faaliyetlerde bulunan ve aynı zamanda Çerkes eski bir Teşkilat-ı Mahsusa casusu olan (Yenibahçeli) Şükrü Bey,²⁷ İzmit cephesinde Müslüman çetelerin toplanması ve idare edilmesi için görevlendirildi. Sadık jandarmalar bölgedeki subaylar ve eski gerilla liderlerinin yanı sıra Teşkilatı Mahsusa ile bağlantısı olan iki eski tecrübeli bürokrat; Fuat (Carım) ve (Kıbrıslı) Sırrı ve diğer yüksek rütbeli Jön Türklerle birlikte Karakol çeteleri, Adapazarı'ndan İstanbul sınırlarına kadar

bedeviyi asmışlardı konuşmasın diye. Babam bugün bile Bornova'nın nüfus kayıtlarında yaşar gözüktür. Gizli ilişkilerini bilmiyorum. Politikaya çenesine kadar batmış olduğunu biliyorum gazeteci olarak. İzmir'de evi çoluğu çocuğu varken Gönen'de ne işi olabilirdi. Çok sonraları Mére Marie Eva adındaki rahibe, ki okulda sınıf hocam ve Bornova'nın tanınmış ailesi olan Soları'lerin kızıydı, bana bir takım öyküler anlatmıştı. Babam öldüğünde on yedi yaşındaymış sör. Anlatılanları duymuş. Öldürtmüşler ve bir geminin lombozundan denize atmışlar." Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.45

²² Bknz., *La Pensée Turque*, No: 8, 1 Nisan 1917

²³ Yusuf Ziya Ortaç, *Portreler*, Yeni Matbaa, İstanbul 1960, s. 170.

²⁴ Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.49-50.

²⁵ Nimet Arzık, bu yazılar nedeniyle babasının idama mahkûm olduğunu annesinin Alman bir generale yaptığı başvuru Polonyalı olması nedeniyle dikkate alındığını ve babasının idamdan kurtulduğunu yazar. Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.50-51

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bknz. Ergün Hiçyılmaz, *Teşkilatı Mahsusa* Kaynak Yayınları, İstanbul 2014

²⁷ *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Haz. Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, Çizgi Kitapevi, Konya 2011, s.56-80.

uzanan geniş bir bölgede etkinlik kurdular.²⁸ İttihatçı İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya (Yiğit) de Fuat Carım'ın yakın arkadaşları arasında yer almaktadır.²⁹ Anadolu'ya insan ve silah sağlanması bakımında stratejik bir öneme sahip olan bölge, bu özelliği nedeniyle hem Kuva-yı Milliye hem de İstanbul Hükümeti için son derece önemli bir noktaydı. Zira pek çok vatansever Osmanlı aydını İzmit, Adapazarı üzerinden Ankara'ya geçiriliyordu.³⁰ Bu isimler arasında Halide Edip (Adivar), Dr. Adnan (Adivar) ve Cami (Baykut) Bey de vardır. Bu isimleri Anadolu'ya geçirmek üzere Adapazarı'nda karşılayan ekibin içinde Fuat Carım da bulunuyordu. Halide Edip, hatıralarında Fuat Carım'ın Cami Bey'in dostu olduğunu da yazar. Hatta Halide Edip ve Adnan (Adivar) en güvenli yerlerden biri olduğu için geceyi Fuat Carım'ın evinde geçirmişti.³¹ Bu olay Yenibahçeli Şükrü Bey'in anılarında da geçer. Ancak Şükrü Bey Fuat Carım'dan hiç bahsetmez.³²

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 11 Kasım 1917'den³³ beri yürütmekte olduğu kaymakamlık görevinden azledilen Fuat Carım'ın yerine Recai Nüzhet Bey atandı.³⁴ Fuat Carım, görevinden alındıktan sonra Kuva-yı Milliye 'ye katılarak Adapazarı'nda kurulan İlk Müdafaa Hukuk Cemiyeti'nde Heyet-i Merkeziye üyesi olarak yer aldı. Heyet üyeleri, Kaymakam Tahir Bey, Sırrı Bey, Fuat Bey,

²⁸ Fahri Can, "Birinci Dünya Harbında Sonra İlk Milli Kuvvet Nasıl Kuruldu?", *Yakın Tarihimiz*, 1, No: 2(10 Mayıs 1962), s. 334; Fahri Can "Kuva-yı Milliye Ruhu", *Yakın Tarihimiz*, 1, No: 8 (19 Nisan 1962), s. 249-250 ve 28-29. Ahmet Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Yayınları, İstanbul 2007, s. 148-150.

²⁹ Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul 2009, s.59-60

³⁰ Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 2003, s. 49-151

³¹ Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1992, s. 98-100. Nimet Arzık da evlerine gelen isimleri sayarken Halide Edip ve Adnan Adivar ismini verir. Zira bu tarihlerde Fuat Carım, annesi ve genç yaşta kaybettiği abisinin eşi ve çocuklarıyla birlikte Adapazarı'nda yaşamaktadır. Ayrıca bknz. Arzık, a.g.e, Cilt: I, s. 129.

³² *Yenibahçeli ...s. 140-144*

³³ Yusuf Çam, *Milli Mücadelede İzmit Sancağı*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2014, s.32

³⁴ Özel, a.g.e., s. 106 .

Sait Bey Koçzade, Mahmut Bey, tüccardan Hasan Cavit Bey, Arapzade Cevat Bey ve Metozade Hüseyin Bey'dir.³⁵

Fuat Carım, Kuşçubaşı Eşref Bey ile ilgili gelişmelere de dahil olur. Malta'daki sürgünden dönen Kuşçubaşı Eşref Bey, yakın arkadaşı olan Rauf Orbay aracılığı ile Adapazarı ve yöresinin Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak atandı.³⁶ Ancak Eşref Bey'in Kuva-yı Milliye 'nin ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığı eşraftan para toplama yöntemi kısa sürede tepkilere neden oldu. Kendisi gibi Çerkes olan Hacim Muhittin; köle soyundan gelen Kuşçubaşının gitmesi gerektiğini, milli bir teşkilat yapılacaksa bunu kendilerinin yapabileceğini söyleyerek Tahir Bey'e müracaat etmiştir. Bölge ileri gelenlerinde Kanpolat Sait Bey de aynı gerekçe ile Kuşçubaşı Eşref Bey'e tabi olmak istemez. Eşref Bey kendisine yapılan bölgeyi terak etme teklifini kabul etmez. İsyancılara karşı kendisini güçlendirmek için hapishaneyi boşaltır. Bölgede yaşanan gelişmeler Fuat Carım tarafından, Sait Bey'e bildirir. Sait Bey etrafına topladığı birliklerle Adapazarı'na yürür ve şehri kuşatır. Kuşçubaşı Eşref Bey'in bölgeden ayrılması ile olay yatıştır.³⁷

³⁵Anadolu'da Erzurum ve Sivas Kongreli yapılarak Heyeti Temsiliye'nin kurulduğu günlerde Adapazarı ve yöresinde bir teşkilatlanma olsa da İzmit Mutasarrıf Ali Suat Bey, Milli Mücadeleye karşı kayıtsız davranmıştır. Heyeti Temsiliye için bölgenin İstanbul'a yakınlığı Anadolu'ya geçişin kapısı olması nedeniyle oldukça hassas bir konudur. Zira Ali Suat Bey, Heyeti Temsiliye'nin İstanbul ile irtibatın kesilmesi ve Sivas'a bağlanması kararına da tereddütle yaklaşmıştır. Bu gelişmeler üzerine Heyeti Temsiliye'den gelen emir doğrultusunda Bolu Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Emin Fikri Bey'den Adapazarı Jandarma bölük kumandanı Yüzbaşı Abdurrahman Bey'e Adapazarı'nın İstanbul ile ilişkisini kesmesi ve buna karşı direnirlerse Mutasarrıf ile Kaymakamın tutuklanarak Bolu'ya gönderilmesi isteyen bir telgraf gelir. Bunun üzerine Abdurrahman Bey bir okul binasının alt katında toplantı düzenledi. Bu toplantıya Fuat (Carım) ve Sırrı (Bellioğlu) da katıldı. Bu gelişmelerden sonra o günkü toplantıda Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Kurulur. Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 42-43; Çam, a.g.e., s. 38-42

³⁶ Benjamin C. Fortna, *Kuşçubaşı Eşref, Efsane Teşkilatı Mahsusa Subayının Hayatı*, Çev. Selçuk Uygur Timaş Yayınları, İstanbul 20017, s.347-368. Ahmet Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Yayınları, İstanbul 2007, s. 148-150

³⁷ Sofuoğlu, a.g.e., s. 61

Fuat Carım ve Milli Mücadele Dönemi

Fuat Carım, Milli Mücadele yıllarında Adapazarı-İzmit bölgesinde Rum ve Ermeni çetelerine karşı mücadele ederek Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulmasına katkı sağladığı gibi, Kafkas göçmenlerinin özellikle de Çerkeslerin karşı hareketini önlemede ve milis kuvvetleri içinde yer almalarında da yardımcı oldu.³⁸ Çerkeslerle ilgili problemlerin çözümünde özellikle Kıbrıslı Sırrı ve Fuat Carım aktif olarak rol aldı. Ryan Gingeras, Teşkilat-ı Mahsusa'da Çerkeslerin hayli etkin olduğunu özellikle iktidar makamlarındaki Çerkeslerin çok sayıda olduğunu; Kuşçubaşı Eşref, Süleyman Askeri, bu iki kurucu subayın yanında çok sayıda Çerkes'in, istihbaratta görev aldığına ve muhtelif mevkileri doldurduklarına dikkat çeker. Çerkes Reşit ve kardeşi Ethem, Rauf (Orbay), Ahmet Anzavur, (Maan) Ali, Çerkes Davut, Şükrü (Yenibahçeli), Mehmet Fuat (Carım) gibi isimlerin savaş yıllarında Güney Marmara'da önemli figürler haline geldiğini yazar.³⁹ Gingeras, mücadele içinde aktif olarak yer almış olan Çerkesleri dahil oldukları boylar üzerinden prestijleri bakımından da sınıflamıştır. Fuat Carım'ın dahil olduğu Şapsığ boyunun da prestijli Çerkes boylardan biri olduğunu belirtir. Gingeras, prestijli boylara mensup olan Milli Mücadele döneminin pek çok tanınmış Çerkesinin çok iyi okullarda eğitim aldığına da dikkat çeker.⁴⁰ Fuat Carım'ın bölgedeki Çerkesler arasındaki konumu ve etkisi Gingeras'ın dikkat çektiği bu durum ile de oldukça ilgilidir.

Fuat Carım, İstanbul'un işgali esnasında tutuklandı. Cemal Kutay, "16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalini resmîye çeviren İngilizler Harbiye Nezareti ile beraber Türk Ocakları merkezini de basmışlar ellerine geçen dosyaları işgal komiserliğine vermişler daha sonra milliyetçilerin tevkifine başlamışlardır. Bunlar arasında Ziya Gökalp,

³⁸ Nimet Arzık, amcası Fuat Carım'ın TBMM'de iken Ermeni Çetelerinin sabık Adapazarı kaymakamına gözdağı vermek için evlerini bastıklarını ve para aldıklarını yazar. Olay esnasında babaanesi Zeynep Hanım'ın soğukkanlılığını hafızasında yer eden bir ayrıntıdır. Olayın faileri daha sonra yakalanarak cezalandırılmıştır. Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.53

³⁹ Gingeras, a.g.e.,s. 102

⁴⁰ Gingeras, a.g.e, s. 107.

Ağaoğlu Ahmed, Sadri Maksudi, Fuat Carım gibi şahsiyetler vardı.”⁴¹ bilgisini vermiştir.

Fuat Carım, 28 yaşında iken, 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de İzmit milletvekili olarak yerini aldı.⁴² Bu tarihte Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye birlikleri de düşman karşısında zor anlara yaşıyordu. 26 Mart'ta Gönen dolaylarında 174. Alay, Kirmasti ve Karacabey dolaylarında da 172. Piyade Alayı dağıldı. 22 Nisan'da ise Mahmut Bey isyancılar tarafından şehit edildi. Bunu üzerine Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kuva-yı Milliye 'yi yeniden örgütlemek için 25 Nisan'da Bursa'dan ayrılarak Lefke'ye (Osmaneli) geçti.

Ankara'ya gitmek üzere hazırlanırken Adapazarı isyanı nedeniyle birlikleri ile bölgeye gelen Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa, burada Fuat Carım ile karşılaştı. Ali Fuat Paşa, kendisi de Çerkes olan bölge halkı tarafından sevilen ve bölgeyi iyi bilen sabık Adapazarı kaymakamı Fuat Bey'den isyancıların yatıştırılması için kendileriyle birlikte hareket etmesini istedi.⁴³ Durumu Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirdi.⁴⁴ Fuat Carım, 26 Nisan 1920'de Umumi Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yanında Adapazarı-Hendek bölgesindeki ayaklanmaların bastırılmasında görev aldı.⁴⁵ Ali Fuat Paşa'nın Kurmay Başkanı Binbaşı Saffet (Arıkan) ile birlikte isyanın

⁴¹ Cemal Kutay, *Osmanlı'da Cumhuriyete Yüz Yılıımızda Bir İnsan Hüseyin Rauf Orbay(1881-1964)*, Kazan Yayıncılık, İstanbul s. 686. Bu bilgi incelemiş olduğumuz diğer kaynaklarda mevcut değildir. Aynı zamanda Bilal Şimşir'in Malta Sürgünleri isimli çalışmasında da rastlayamadık. Aynı şekilde Sina Akşin'in İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele kitabında İstanbul'un işgali bölümünde de böyle bir bilgiye rastlayamadık.

⁴²Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.242-243, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/S M 230 1 1.pdf> (Erişim tarihi 25.04.2020)

⁴³ “...Bu esnada milliyetperverlerin kafile kafile şuursuzca cenuba doğru çekilip gittiklerini gördüğüm zaman bir senelik mesainin o anda mahvolup olmadığına şüphe etmiştim. Ben ve refakatimdekiler bin müşkilâtle bu müessif hale mani olabildik. Bu münasebetle Erkân-ı Harp Reisim Binbaşı Saffet ve Adapazarı mebusu Fuad Beylerin hizmet ve fedakârlıklarını burada minnettarlık ve teşekkürle yadederim.” Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıraları: Milli Mücadele Hatıraları*, Editör, Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2001, s.15.

⁴⁴ Özel, a.g.e., s. 105 ayrıca s. 146-150

⁴⁵ İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s.137.

yatıştırılmasında önemli rol oynadı.⁴⁶ Adapazarı-İzmit yöresinde çok sevilen Fuat Bey, Ermeni Rum Çetelerine karşı Kuva-yı Milliye çetelerinin kurulmasına önyak oldu. Yörede yoğun şekilde yaşayan Kafkaslıların karşı ihtilal örgütünde değil Kuva-yı Milliyecilerin yanında birleşmeleri için çalıştı.⁴⁷ Özellikle Düzce Ayaklanması'nda etkin bir rol aldı. ⁴⁸ Bu yıllarda özellikle Çerkeslerin karşı hareketlerini önlemekte etkili oldu. Hatta Çerkes Ethem kuvvetleriyle TBMM arasında bağlantı kurulmasında aracı oldu.⁴⁹ Çerkes Ethem, Ankara'ya TBMM'ne geldiğinde kendisine eşlik eden kişi Fuat Carım'dır.⁵⁰ Cemal Kutay'ın Çerkes Ethem Dosyası isimli çalışmasında Çerkes Ethem'in Hendek İsyanı ile ilgili anılarında bir bilgi yanlışı yapmıştır. Çerkes Ethem, başlarında Sefer ve Abdülvehap Beylerin bulunduğu asileri teslim aldığında TBMM tarafından isyancılara nasihat vermek amacıyla gönderilen Nasihat Heyeti üyelerini de kapalı tutuldukları bir bodrumdan kurtardıklarını yazar: "*Erkan-ı Harp Kaymakamı ve Mebus olan Hüsrev (Gerede) Lazistan Mebusu Osman Bey ve İzmit mebusu Fuad Bey'i bir bodrumda bulduk kurtardık. Kendileri yara bere içinde idiler. Çok hakaret görmüşlerdi.*"⁵¹ Oysa heyetteki Fuat Bey, Fuat Carım değil; Bolu Belediye Hekimi, Dr Mehmet Fuat Bey'dir.⁵²

⁴⁶ *Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, 89-105; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt: II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1998, s.241. Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikayesi*, Cilt: 7, May Yayınları, İstanbul 1967, s.16-18, Adnan Sofuoğlu, s. 104

⁴⁷ Ünal, a.g.e, s. 121-122.

⁴⁸ *Türk İstiklal Harbi...*, s.110-115; Hüseyin Sarı, *Milli Mücadele'de Bolu*, Kemal Matbaacılık, Bolu 1995, s.125

⁴⁹ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, I. Cilt (1859-1968)*; Mars Matbaası, Ankara, 1969, s. 1557.

⁵⁰ Cemal Kutay, *Çerkes Ethem Dosyası* isimli çalışmasında Çerkes Ethem'i tanımış olan isimlerin görüşlerine de yer vereceğini belirtirken o tarihlere hayata olan Fuat Carım'ı da listeye ekler. Ancak Fuat Carım'ın konuya dair bir açıklamasına yer verilmez. Cemal Kutay, *Çerkes Ethem Dosyası*, 1. ve 2.cilt, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s.286

⁵¹ Kutay, a.g.e., s. 259; Ayrıca bknz., Ergün Hiçyılmaz, *Gizli Belgelerle Çerkes Ethem*, Varlık Yayınları, İstanbul 1993

⁵² *Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler*, Haz.. Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002, s.191-203. Heyeti Nasihat üyeleri Kurmay Binbaşı Hüsrev Gerede, İsmailzade Osman (Özgen), Dr Mehmed Fuad Bey, İlyaszade Şükrü (Güleç) Bey'dir. Dr. Günay Çağlar, "Hüsrev Bey Heyeti Nasihası (Nisan-Mayıs 1920)", s.

Mazbatası Temmuz 1920'de onaylanan Fuat Carım, yörede kaldığı süre boyunca yararlı hizmetlerde bulunmuş daha sonra Ankara'ya giderek 5 Haziran 1920'de TBMM'ne katılmıştı. Ahmet Demirel, Fuat Carım'ın I. TBMM'nde bulunan gruplar içinde yer almayarak bağımsız milletvekillerinden biri olduğunu belirtir.⁵³ Ancak Carım'ın Meclisteki çalışma dönemi uzun sürmemiştir. Ali Fuat Paşa'nın isteği ve TBMM başkanlığının izniyle yeniden döndüğü bölgede hizmetlerine devam etti. Yine Çerkes Ethem'in Umum Kuvayı Tedbihiye Kumandanı sıfatıyla Fuat Carım'ın izin süresinin uzatılmasına ilişkin TBMM başkanlığına yaptığı başvuru üzerine Meclis bu süreyi bir ay daha uzatmıştır. Daha sonra izin süresiz izne dönüştürülmüşse de bazı mebusların itirazı üzerine bu süre üç ay olarak belirlenmişti.⁵⁴ Fuat Carım, Geyve, Adapazarı, Hendek, İzmit müsademelerine bilfiil ateş altında katılarak birçok yararlılık gösterdi. Bu nedenle TBMM Fuat Bey'in madalyasını kırmızı yeşile çevirdi.⁵⁵

Fuat Carım, Başkomutanlık Kanunu'nun süresinin birinci defa 3 ay daha uzatılması için 31 Ekim 1921 tarihli oturumda yapılan oylamada red oyu verdi. Bu oylamada 152 kabul, 3 çekimser ve 12 red oyu vardı.⁵⁶ I.TBMM'de Bağımsız milletvekilleri arasında yer alan Fuat Carım, Necmettin Sahir Sılay'ın 1921-1923 yılları arasında İlk TBMM üyeleri ile yaptığı bir ankete de katıldı. Ankette verdiği cevap aslında Carım'ın neden Başkomutanlık yetkilerinin uzatılması konusunda aleyhte oy kullandığını da açıklar. Sılay, ankete katılan milletvekillerine, "Kazanılacak olan milli istiklal mücahedemizin feyizdâr ve semeredar olması neye mütevakkıftır" sorusunu sorar. Carım, ankete 1 Temmuz 1338/1922'de katılmıştır ve şu cevabı vermiştir: "Milli Mücadele'nin semeredar olması bence adı her ne olursa olsun şahsi hükümetlere

87-90 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20802> (Erişim tarihi 25.04.2020)

⁵³ Demirel, a.g.e.s. 242-243 Fuat Carım'ın TBMM Arşivinde bulunan dosyasında hal tercümesi bulunmamaktadır. Bknz.

<https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> (Erişim tarihi 25.04.2020)

⁵⁴ Özel, a.g.e, s.105; Türk Parlamento Tarihi'nde ise, Cephe kumandanlığınca gösterilen lüzum üzerine de 11 Ağustos 1920'den itibaren süresiz izinli olduğu Meclis genel kurulunca kabul edildi. S. 541-543

⁵⁵ TBMMZC, Cilt: XII_XII, 1341

⁵⁶ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet II. Grup*, İletişim Yayınları İstanbul 1995, s. 265

nihayet vermekle kabildir” olur.⁵⁷ Hiç şüphesiz ki bu açıklama oldukça önemli ve o günkü tartışmalar dikkate alındığında bir o kadar da manidardır. Zira Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutanlık süresinin uzatılması konusunun gündemde olduğu ve meclisteki II. Grubun Mustafa Kemal Paşa özelindeki yetki toplaşmasından rahatsızlık duyarak karşı çıktığı bir dönemde Carım’ın yanıtı aslında onun da bu durumdan rahatsız olduğunu gösteriyordu.

Sorulan soruya verilen bu cevap, Fuat Carım’ın neden Başkomutanlık yetki süresinin uzatılması aleyhinde oy verdiğini açıkladığı gibi görüşlerinde samimi olduğunu da gösterir. Zira red oyu verdiği oylama, 31 Ekim 1921’de yapılmıştı. Ankete ise 1922’nin 1 Temmuz’unda katılır. Dolayısıyla Carım’ın konu ile ilgili hassasiyetinin devam ettiğini görmek mümkündür. Aynı zamanda bu tarihte örgütlü muhalefete geçen II. Grubun yetki toplaşması ile ilgili eleştirileri ve kaygıların da katıldığını ve bu konuda gruba yakın bir çizgide durduğunu söylemek mümkündür.

Dışişleri Bakanlığı’ndaki Kariyeri

Fuat Carım, 21 Kasım 1920’de Moskova Büyükelçiliğine tayin edilen Ali Fuat Paşa ile birlikte Moskova’ya giden heyet içinde görev aldı.⁵⁸ Ali Fuat Cebesoy, kendisi ile birlikte Moskova’ya gidecek olan büyükelçilik heyetinin 3 gruptan oluştuğunu yazar. İlk grup; Büyükelçi, Ali Fuat, Başkatip Aziz Bey (Aziz Meker), İkinci Katip Osman Kemal Bey, Ateşe Piyade Yüzbaşı İdris (Çora) Bey, Süvari Yüzbaşı Sami Bey, evrak memuru Feridun (Hotinli) Bey’den oluşuyordu. Diğer heyet; Ataşemiliterlik ve Tetkik heyetidir. Ataşemiliter heyetin üyeleri; Erkan-ı harp Binbaşısı Saffet Bey, Muavin Erkan-ı Harb Yüzbaşı Mithat Bey, Mülhat Süvari Yüzbaşı Ali Rıza Bey Muhafız takım kumandanı Süvari Mülazımı Fuat Bey’dir. Tetkik Heyetinde ise, TBMM azasından ise Dr

⁵⁷ İlk Meclis Anketi, *Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri*, TBMM Yayınları, Ankara 2004, s. 218.

⁵⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.3; Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 63-71

Tevfik Rüştü Bey, Fuat Bey (Carım) İsmail Suphi Soysalioğlu ve Besim Atalay vardır. Heyet Katibi Tahsin (Bac) Bey'dir.⁵⁹

Başta Mete Tunçay olmak üzere bazı çalışmalarda⁶⁰ Moskova Murahhas Heyeti içinde bulunan TBMM üyelerinin Resmi Türkiye Komünist Fırkası üyesi olduğu bilgisi veriliyor.⁶¹ Bu tarz bir bilgi, Şevket Süreyya Aydemir tarafından da verilir.⁶² Ancak Carım'ın yeğeni Nimet Arzık, böyle bir bilgi vermemektedir. Amcasının Ali Fuat Cebesoy ile birlikte bir ekip ile TBMM üyesi olarak Moskova'ya gittiğini yazar. Ancak amcasının TKF üyesi olduğuna dair ya da bu fırkayı temsilen Moskova'ya gittiğine dair bir açıklama yapmaz.⁶³ Fethi Tevetoğlu, Tahsin Bey ve Fuat Carım'ın diplomatik vazifelerle görevlendirildiklerini bilgisini verir ve herhangi bir şekilde her iki ismin de TKF üyesi olmasından bahsetmez.⁶⁴ Carım'la ilgili bir diğer çelişik bilgi de bu

⁵⁹ Cebesoy, a.g.e, s.102-103. Konuyla ilgili meclis tartışmaları için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, (Devre: 1), Cilt VI, İçtima: 101, 22 Kasım 1336, s. 1-17; Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 205; Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, 38

⁶⁰ Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* TÜSTAV, İstanbul 2007, s. 31-58; Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, İstanbul 2002, s. 64 dipnot 96; Soner Yalçın, Efendi: *Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, Cilt: 1 Doğan Kitap, İstanbul 2004, s. 283'

⁶¹ Mete Tunçay, Fuat Carım'ı Resmi Türkiye Komünist Fırkası üyeleri olduğu bilgisini verir. S. 174; Hatta TKF, bu temsilcilere bir Komünist itimatnamesi vererek Komunter' e üyelik için müracaat ettiğini yazar. Heyette TBMM'den bulunan Dr Tevfik Rüştü Bey, Fuat Bey (Carım) İsmail Suphi Soysalioğlu ve Besim Atalay'ın TKF üyesi olduğunu belirtilir. Bu dört mebus Sovyet rejimini incelemek için gönderilmiştir. Tunçay, a.g.e., s. 174.

⁶² "Tevfik Rüştü ve Fuat Carım Beyler Moskova'ya Ankara Hükümeti adına değil bir aralık Mustafa Kemal Paşa'nın izni ve teşviki ile kurulan lüzumu kalmayınca da gene onun emri ile kapatılan Türkiye Komünist Partisi adına ve başlarında kırmızı tepelikli başlıklarla giderler. Dilekleri Türkiye Komünist Partisi'nin de diğer dünya komünist partileri gibi üçüncü Enternasyonel'e kabulüdür. Ancak kabul edilmez." Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt: 3, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1972, s.584

⁶³ Arzık, a.g.e., Cilt: I, s.60-65.

⁶⁴ Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Aydırdız Matbaası, İstanbul 1967, s. 313-314; Benzer bir bilgi için bkz. Tevfik Bıyıkloğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959, s. 71.

tarihlerde düzenlenen Bakü Kurultayı'na temsilci olarak katıldığıdır.⁶⁵ Oysa Eylül 1920'de toplanan Bakü kurultayında TBMM hükümeti, Moskova'da bulunan Türkiye murahhas heyeti azasından Dr İbrahim Tali (Öngören) Beyi gözlemci olarak kurultaya görevlendirmişti. Ayrıca Trabzon vilayeti namına sabık mebus Hafız Mehmet, mühendis Aziz, Erzurum vilayeti adına Binbaşı Arif Beyler gözlemci olarak bulunmuşlardı.⁶⁶

Sefer Berzeg ise, Fuat Carım'ın Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldığını belirtir.⁶⁷ Ancak konu ile diğer kaynaklarda böyle bir bilgi mevcut değildir.⁶⁸

Fuat Carım, hem Moskova'da bulunduğu günlerde hem de sonrasında Bekir Sami (Kunduh), Aziz (Meker), Tahsin Rüşdü (Baj) ile birlikte bağımsız bir kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve bir "Kafkasya Federasyonu" kurulması için yapılan çalışmalara da destek oldu.⁶⁹ Mustafa Butbay'ın, hatıralarından da Fuat Carım'ın bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiği ve burada faaliyet gösterenlerle temasta olduğunu anlıyoruz. Zira sadece Fuat Carım değil kardeşi Tarık Carım da bu tarihlerde bölgededir. Butbay, Kafkasya'nın bağımsızlığı için milis ve gizli hareketlerde bulduklarını günlerde Çeçenistan ve

⁶⁵ Uğur Mumcu, *40'lar Cadı Kazanı*, UMAG Yayınları, Ankara, 2018, s. 22., Tunçay, a.g.e., s. 215-216. Ayrıca bknz. Süreyya Şehidoğlu, Eylül 1920 *Bakü Kurultayı ve Milli Mücadeleye Sağdan Soldan El koyma Çabaları*, Ofset Yayınları, İstanbul 1975, s. 34-37

⁶⁶ Cebesoy, a.g.e., s. 14-15. Ayrıca bknz. Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.463.

⁶⁷ Sefer E. Berzeg, *Kafkasya Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, Nart Yayıncılık, Samsun 1995. s.90-91. Muhittin Ünal da Fuat Carım'ın Yeşilordu Cemiyeti'nin kurucuları arasında olduğunu yazar, s.121-122.

⁶⁸ Sadi Borak, *Yeşil Ordu ve Çerkez Ethem*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul 2004, s. 43-51; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1978, s.130-152; Cemiyetin Genel Merkezini Oluşturan üyeler: Tokat Mebusu Nazım, İzmir Mebusu Yunus Nadi, Bursa mebusu Şeyh Servet, Saruhan Mebusu Reşit, Bursa mebusu Muhittin Baha, İzmit Mebusu Hamdi Namık, Saruhan mebusu İbrahim Süreyya, Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami, Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri, İzmit mebusu Sırrı, Kozan Mebusu Mustafa Cantekin, maliye Vekili Hakkı Behiç, Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Bey. Celal Bayar'ın cemiyete üye olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Cemiyetin Eskişehir ve Ankara Heyetleri içinde de Fuat Carım yer almaz. Mustafa Yılmaz, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 80-95; Cemal Şener *Çerkez Ethem Olayı*, Okan Yayınları, İstanbul 1984, s. 48-49; Akbulut- Tunçay, a.g.e s. 11-24.

⁶⁹ Berzeg, a.g.e., s.90-91.

Dağıstan'da incelemelerde bulunmak için seyahate çıkarlarken Adapazarı Kaymakamı Fuat Bey'in "zeki ve kıpırdak kardeşi Tarık Bey'i" Bakü'ye gerektiğinde kendilerini haberdar etmek üzere gönderdiklerini ifade ediyor.⁷⁰ Carım'ın, Rus egemenliği altındaki toprakların bağımsızlığı için kurulan Rauf Orbay, Bekir Sami gibi isimlerin üyesi olarak bulunduğu Şimali Kafkasya Cemiyeti ile de bağlantısı vardır.⁷¹

Fuat Carım, 16 Mart 1920'de Moskova Antlaşması'nın imzasından sonra yurda dönerek yasama görevini bir müddet daha sürdürdü. 21 Temmuz 1922'de Başkanlığa sunduğu milletvekilliğinden istifa dilekçesi 24 Temmuz'da genel kurulda okunarak kabul edildi.⁷² 8 Ağustos 1922 ile 29 Şubat 1924 tarihleri arasında Moskova ve Kazan bölgesi başkonsolosu olarak görev yaptı. Bu tarihten sonra bu şehbenderlik lağvedilerek Başşehbenderlik vazifesi Büyükelçilik Konsolosluk şubesi müdürlüğüne devredildi.⁷³

Bu görevi esnasında Rus tiyatro sanatçısı Suhaçeva Yelena Georgiyeva ile evlendi.⁷⁴ Mehmet Tarık (Carım) adında bir oğulları

⁷⁰ Mustafa Butbay, *Kafkas Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Cevdet Canbulat, TTK Yayınları, Ankara 2007, s.34; Ayrıca bkz. F. Gide, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Çerkes Örgütlenmeleri, Geçmişten Geleceğe Çerkesler, 21. YY Çerkesler, Sorunlar ve Olanaklar Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, Editörler: Sevda Alankuş, Esra Oktay Arı, Kafdav Yayınları, Ankara, 2011, s.347-356. Nimet Arzık, amcası Tarık Carım'ın henüz 17 yaşında iken Kafkas Cephesi'nde bulunduğu bilgisini verir. Amcası'nın bu genç yaşta savaşın tüm dehşet ve sıkıntısına maruz kaldığı gibi Ruslara esir düşerek kurşuna dizilmekten de kıl payı kurtulduğunu yazar. Arzık, a.g.e, Cilt. S. 39

⁷¹ İzzet Aydemir, *Muhaceretteki Çerkes Aydınları*, b.y, Ankara 1991, s. 9; Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet İktidar Sisteminde Çerkesler*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2004, s. 134-139.

⁷² Türk Parlamento Tarihi, s. 541-543.

⁷³ *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara Basımevi, Ankara, 1966, s.415.

⁷⁴ "Kısa süreliğine Adapazarı'na gelen amcam tekrar Rusya ya gitti. İkinci dönüşünde yanında eşi ve bir erkek çocuğu vardır. Kadının ikinci ve üçüncü evliliği. Ünlü bir tiyatro artistiydi. Stanislavski'nin göz bebeğiydi. Tiyatroya geri dönsün diye çok mektup yazdı. Dönecekti. Ancak iki yıl kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a döndü". Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.61, "Kadının Adı Helena" Neden güzel dediler o kadına hep yengeme yani. Helena'ydı adı. Alonya deniyordu. Çizgileri muntazamdı. Uzun boyluydu. Yunan profili vardı. Işınsızdı. Haşındı. İçinden gelen karışıkı. Amcam ona Trablusgarp usulüyle Tarık'ın annesi derdi. Hiçbir zaman karım dediğini duymadım.", s. 61 "Amcamla evlenmeden Vyrobbov adında bir aktörle evlenmiş yengem. Ünlü bir aileden de. Tiyatro için ailesini terk etmişti. Kuzeni Vyrubova, Rasputin'in aşık olduğu kadındı. O kadın yüzünden zaten kuşkuculuğu yatışmış ve onu bulmak için Prens Yusupof'un evindeki ölüm tuzağına

oldu.⁷⁵ Ancak evliliğinin duyulması üzerine yabancı ile evlenme yasası nedeniyle 9 Aralık 1924'te konsolosluk görevinden ayrılmak zorunda kaldı.⁷⁶ Nimet Arzık, yapmış olduğu bu evlilik nedeniyle amcasının ve ailenin hayatının fazlasıyla etkilendiğini yazar. Amcasının Atatürk'ün yakınında bulunan genç, parlak ve umut vadeden bir insan iken bir anda itibar kaybettiğini öyle ki Atatürk'ün bir daha amcasını görmek istemediğini yazar: “Atatürk onu hiçbir zaman affetmedi. Affetmemesi görmek istememesiydi. Hiç görüşmediler yaşamlarının sonuna değin.”

77

Fuat Carım, Dışişlerinden ayrıldıktan sonra Adapazarı'ndan da ayrılarak İstanbul'a yerleşti.⁷⁸ Aile öncelikli olarak Şişli'de genişçe bir

varmıştı. Vyrobov'u yaşlılığında Berlin'de tanıdım. Beyaz Rusların tiyatrosunda oynuyordu. Bundan güzel adam ömrümdе görmedim. Phidias heykeline slav çekiciliğini ekleyin. Moskova'da bulunan Türk heyetin aşağı yukarı yarasının yengesi ile ilgilendiğini hatta bunların arasında Enver Paşa'nın dahi bulunduğunu söyler. “Enver Paşa amcamla yarışma halinde imiş. Amcam oryantal şov maestrosuymuş, babam gibi. Sevdiği kadının evine balkondan girermiş üçüncü kata tırmanıp. O zamanın Sovyetler ülkesinde. Görülüp vurulmak hiçtenmiş. Enver Paşa o kadar silme deliliğe sapmamış ama onun da yöntemi yengeme amcamı kötölememiş. Deli Fuad diye. Ali Fuat Paşa'ya işlerin sarpa sardığını görüp öğüt vermekten başka rol düşmezmiş. Amcam bütün ekibinden bütün sevdiklerinden kopmuştu aşk uğruna . İçinden onlara küsmüştü. Haksızdı. “Tanığın annesinin güzel bacakları vardı” Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.63-64.

⁷⁵ Mehmet Tarık Carım 1923 Moskova doğumlu. 1997 de ölüyor. Fransız eşi ile birlikte 1963 yılından sonra Türkiye'de yaşamaya başlamıştır. Mimarlık ve Resim Yüksek Öğrenimin Paris Üniversitesi'nde Şehircilik Enstitüsünde tamamladı. 1960-1970 yıllarında İstanbul Nazım Plan Bürosunda çalıştı. Bir süre Marmara Planlama Dairesini de yönetti. <http://www.cerkesya.org/icerik/biyografi/521-tarik-carim> (15.05.2020)

⁷⁶ Sefer E. Berzeg, *Kafkasya Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, Nart Yayıncılık, Samsun 1995, s.90-91; Türk Parlamento Tarihi, s. 541-543; Fuat Carım'ın tiyatrocu eşini Nazım Hikmet de tanımıştır. Nazım Hikmet, *Yazıları*, Koza Yayınları, İstanbul 1976, s.59.

⁷⁷ Amcam murahhas heyette Rusya'ya gönderildiğinde gözü açılmamış bir insandı. Üstelik kendi gözünde imajı bambaşkaydı. Dramı, gerçek kişiliği ile topluma kabul ettirmiş olduğu kişilik arasındaki çatışmaydı. Deneyli bir kadına deli gibi tutulmuştu. Her şeyi deli gibiydi. Cesareti öfkesi huysuzluğu aşkı...Bunu ne iyi ne de kötü anlamda söylüyorum.... Atatürk bu aşkı duyduğunda onu Rusya'dan geri çağırtmıştı. Oradan gelecek olan mektupların ona verilmemesini istemişti Çok garip bir doküman vardır. Dışişleri arşivinde eski Türkçe bu aşkın ciddiliğinden söz eden. Bir yıl sonra en yapıp yapma amca Rusya'ya dönmüş ve evlenmişti. Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s. 63

⁷⁸ Nimet Arzık, bu taşınma ile ailenin huzurunun da kaçtığını yengesi ile amcasının sık sık kavga ettiğini yazar. Yengesinin huzursuz ve hırçın bir insan olduğunu, yeğeni Tarık'ı

eve taşındı. İstanbul'un o günlerini anlatan Hıfzı Topuz, babası Ahmet Rami Bey'in yakın arkadaşı olan Fuat Carım'ın ailesi ile birlikte bir ara Nişantaşı'nda Bakır Palas'ta oturduğunu yazar.⁷⁹

Bu süreçte Fuat Carım, uzun süre işsiz kaldı. Ailenin ekonomik durumu da bozulmuş oldu. Carımların İstanbul'daki evleri oldukça hareketlidir. Pek çok ünlü kişi evin ziyaretçileri arasındadır. Fuat Carım bu yıllarda sık sık Nazım Hikmet ile görüşür. Nail Çakırhan, bu görüşmelerden bazılarını tanık olmuştur.

“Fuat Carım diye birisi vardı. O da Nazım'a gidip gelirdi. Fuat Carım eski milletvekili. Ters düşmüş partiyle, İnönü ile. Bunu partiden çıkarmışlar. İşsizdi. O gelir giderdi. Beni de çok severdi. Fuat Carım'ın bir köşkü vardı. O zaman Carım demezdik, soyadı kullanılmazdı. Fuat Bey derdik. O beni ara sıra Anadolu yakasında, galiba Göztepe'de büyük bağların içindeki bir köşke götürürdü. Orada yemekler yedik ve bazen orada yatmaya da kalırdım ben. Fuat Carım Nazım ile çok iyi ahbaptı. Yine bir gün Nazım ile otururken şöyle bir konu mevzu bahis oldu. Nazım Fuat Carım'a “canım şimdi sen işsiz güçsüzsün en iyisi sen İnönü'ye bir mektup yaz yanıldığını söyle” diyor. Orada mektup yazıldı. Bunun yazıldığını biliyorum. Ben den hem saklıyorlar hem de saklamıyorlardı. Böyle bir durum. Fuat Carım'ın bana itimadı vardı.”⁸⁰

Aile ekonomik bir kriz içinde olduğundan Trablusgarp'taki son gayrimenkuller de bu dönemde satıldı.⁸¹ Tam da bugünlerde 17 Ocak 1925 tarihli kararı ile Milli Mücadele döneminde aktif olarak savaşa katılanlara verilen Kırmızı Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası alan ilk sekiz kişiden biri oldu. Ancak Fuat Carım, törene gitmedi. Madalyayı ona gönderirler. Bu gelişme üzerine yakın arkadaşları Fuat Carım'a gidip Atatürk'ü ziyaret etmesini önerir. Nimet Arzık, bu konuşmalara amcasının *“Aaa Fuad sen misin diye de karşılabilir; bu adamın*

sıkı bir disiplin altında tuttuğunu yazar. Arzık'a göre gün geçtikçe yoğunlaşan kavgaların en önemli nedenlerinden biri de, yengesinin amcasının kariyerine mal olması amcasının da bunu kimseye söylemese de üzüntüsünü fazlasıyla yaşamasıdır. Hatta yengesinin hırçınlığının büyük nedeninin de aslında eşinin kariyerine neden olduğunu farkında olmasıdır. Arzık, a.g. e., Cilt: 1, s.74, s. 76.

⁷⁹ Hıfzı Topuz, *Nişantaşı Anıları*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010, s.66-67

⁸⁰ *Anılar: Nail Çakırhan Söyleşisi*; Haz. Erden Akbulut, TÜSTAV, İstanbul 2008, s.36.

⁸¹ Ahmet Ferit Tek, Müfide Tek, Hüseyin Çakır Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.77-81.

burada işi ne de diyebilir” dediğini yazar ve amcasının Atatürk’le karşılaşmayı göze alamadığını, Atatürk’ün de amcasını çağırmadığını belirtir. Atatürk’ün ilk İstanbul gezisinde de ikili görüşmedi.⁸²

Fuat Carım, uzun bir süre işsiz kaldıktan sonra 1926-1930 yılları arasında Muhtelit Mübadele Komisyonunun Ankara Samsun ve 1931’de de Gümölcine Tali Komisyonları’nda Türk Müşaviri (Delegesi) olarak çalıştı.⁸³ Bu iş ile birlikte ailenin ekonomik durumu da iyileşti. Hatta Nimet Arzık amcasının yeni işinde o güne göre oldukça iyi kazandığını belirtir. Amcasının parasal konularda iyi olmadığını biraz da çevresindeki insanların yönlendirmeleri ile hareket ettiğinin üzerinde ısrarla durur. Zira Trablusgarp’taki emlakın satılmasında sonra eline geçen para ile arkadaşlarının yönlendirmesi ile Kadıköy Çarşısı’nda bir manav açar. Ancak üç ay sonra iflas eder.⁸⁴

Bu yıllarda aile için önemli bir gelişme de Tarık Carım’ın Paris’ten kesin dönüş yapmasıdır. Yurt dışında Amerikalı bir piyanistle evlenen Tarık Carım, Carım erkekleri arasındaki özgün karakterlerden biridir. Oldukça zeki bir insan olan Tarık Carım yurt dışında bulunduğu yıllarda alkol alışkanlığı edinmiş hatta Nimet Arzık’ın belirttiğine göre dipsoman olmuştur.⁸⁵ Tarık Carım da Fuat Carım, annesi ve ölmüş abisinin

⁸² Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.76.

⁸³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Kânunuevvel 1931. Muhtelit (Karma) Komisyon Milletler Cemiyeti Konseyi’nin seçeceği üç üyeden oluşuyordu. Komisyon ya Türkiye ya da Yunanistan’da toplanacaktı. Bu karma komisyonun başkanlığını tarafsız üç üyeden her biri dönüşümlü olarak yapacaktır. Karma komisyon gerekli gördüğü yerlerde her biri bir Türk ve Yunan üyeler komisyonca atanacak tarafsız bir başkandan oluşacak kendisine bağlı çalışacak alt komisyonlar kurmaya da yetkili olur. Muhtelit Mübadele Komisyonu’na Türkiye’den İzmir Mebusu Tevfik Rüştü Başkanlığı’nda bir heyet seçilmiştir. Kemal Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, s. 32. İlk dönem Muhtelit Mübadele Komisyonu’nun Türk üyesi, Ali Haydar Bey, Yunanlı Üye ise Mavridis’dir. Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç, (1923-1925) Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 2003, s.107.

⁸⁴ Arzık, a.g.e, Cilt: 1, s.81 Nimet Arzık, babasının da payının içinde olduğu Trablusgarp’taki malların satılması, kendisi ve kardeşi için a herhangi bir yatırım yapmamasından dolayı sitemkârdır. S.81-83.

⁸⁵ Tarık amcam Paris’ten dönmüştü. “Büyükannem o levent o güzel bütün Trablus’un gözbebeği oğlunu beklerken yerine trajik ifadeli on kilometreden alkol kokan sendeleyerek yürüyen bir adam vapurdan inip onu kucakladı. Yanındaki esmer kadın gülümsüyordu. Bir harabeydi. 29 yaşında. Ev büsbütün tatsızlaşmıştı. Yengemin

çocuklarıyla birlikte İstanbul'da yaşamaya başladı. Aile bu tarihlerde sık sık ev değiştirmek zorunda kalır. Fuat Carım eşi ile birlikte Mübadele Komisyonu'ndaki görevi nedeniyle Korfu Adası'ndadır ve ancak yılda birkaç kez ailesini ziyaret etmektedir.⁸⁶ Ancak bir süre sonra ailenin durumunu yeniden derinden etkileyecek bir gelişme gündeme gelmiştir. Fuat Carım'ın Muhtelif Mübadele Komisyonu'ndaki görevine son verildi. Nimet Arzık, bu esnada gerçekleşen ilginç bir anektoda hatıralarında yer verir. Fuat Carım, görevden alınmasının nedenini olarak bir kaç kez gerginlik yaşadıkları Muhtelif Mübadele Komisyonu Başkanı Cemal Hüsnü Taray olduğunu düşündüğünden başkan ile tartışır. Ancak olayın büyümesi üzerine Taray'ı ince Çerkes kamçısı ile döver. Olay mahkemeye taşınır ve Fuat Carım 2 yıl ceza alır. Ancak kesinleşen cezası, Cumhuriyetin Onuncu Yılı kutlamaları nedeniyle çıkarılan Af Kanunu kapsamına girer.⁸⁷

Fuat Carım'ın işsiz kalması üzerine Carım ailesi yeniden taşınmak zorunda kalır. Osmanbey'deki üç katlı evi değiştirerek Şişli sınırında Cemil Paşa'nın evine taşınılır. Ailenin yaşam standardı da kısa süre içinde düşer. Yeniden işsiz kalan Fuat Carım, Vakit Gazetesi'ndeki arkadaşlarının özellikle de Asım (Us) Bey'in yardımı ile Aden, Yemen ve Mısır'a seyahat eder ve gözlemlerini de gazetede "Bahriahmere Seyahat" başlığı ile 15 tefrika olarak okuyucuyla paylaşır. Daha sonra bu seyahat notların gözden geçirerek 1930'da Dedikodulu Seyahat isimli kitabında yayınladı.⁸⁸ Carım, kitaplaştırdığı gezi notlarında birkaç kez yabancı bir kadınla evlenmiş olması gerekçesiyle mesleğinden men edilmiş olmasını eleştirerek kırıngınlığını ortaya koyar.⁸⁹

avazeleri yeri göğü tuttu. Tarık amcam sarhoş olmadığı zaman eşsiz dağılmış bir dahiydi. Yetenekli bir adam. Çok şey borçluyum ona." Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.86.

⁸⁶ Arzık, a.g.e, Cilt: 1, s.87

⁸⁷ Arzık, a.g.e., Cilt: I, s.103

⁸⁸ Fuat Carım, *Dedikodulu Seyahat*, Akşam Matbaası, İstanbul 1930; Arzık, a.g.e., Cilt: I, s. 103.

⁸⁹ Fuat Carım Yemen gezisini anlattığı bölümde Yemen hükümdarı İmam Yahya ile yaptığı röportajda kendisine sorulan bir Müslüman kadının bir mesihi ile evlenebilir mi? Sorusunu tuhaf bulduğunu yazdığı gibi aslında bam teline dokunan hatta bu konu ile bir ilişkisinin bulunduğunu hatta "Yemen diyarlarında" dolaşmasının sebeplerinden biri olduğunu da yazar. Hatta bu bölümde eşinin din değiştirerek Müslüman olduğunu ancak resmi makamların bu durumu kabul etmeyerek kayda geçemediklerini bu nedenle de İstanbul Müftüsünün kabul edip onayladığı bu değişiklik nedeniyle nüfus

Fuat Carım, işsiz kaldığı yıllarda yakın arkadaşları ile birlikte Hür Adam isminde bir gazete de çıkardı.⁹⁰ Başta Kocaeli Milletvekilleri isimli çalışma⁹¹ olmak üzere pek çok çalışmada⁹² Carım'ın Hür Adam Gazetesi'ni 1928-1931 tarihleri arasında çıkardığı bilgisi verilmektedir. Ancak bu bilgi yanlıştır. Hür Adam Gazetesi, Türk basın tarihinin kısa ömürlü hatta belki de en kısa ömürlü gazetelerinden birisidir. 1 Kanunuevvel (Aralık) 1930 ile 8 Kanunusani (Ocak) 1931 tarihleri arasında 39 sayı çıkabilen Hür Adam Gazetesi'nin sahibi, mesul müdürü ve başyazarı İzmit eski milletvekili Fuat Carım'dır. Sabiha Sertel, İsmail Suphi Soysallı, Hafız Necip, Muammer İzzet gazetenin yazarları arasındadır. Muhalif bir gazete olarak Hür Adam, hem köşe yazıları

cüzdanın din ile bölümüne “nim resmi Müslüman” kaydını düşmeye karar verdiklerini yazar. Carım, a.g.e., s.60-61 Bu bölümün devamında ise Emir'e verdiği cevabın “...ne söylüyorsunuz emir hazretleri dedim.Bizdeki Memurin Kanunu bile ecneblerle evlenen erkekleri devlet memuriyetlerinden mehçur bırakmaktadır” olduğunu kaydeder. Carım, a.g.e., s.61

⁹⁰ Daha sonra arkadaşları amcama sermaye buldular. Hür Adam diye gazeteciliğin her türlü kuralından yoksun soğuk polemikli ölü bir gazete çıkardı. Başyazarı kendisi idi. Bu süreçte amcam çevirilere başladı. Gazete battı amcam gam yemedi. Arzık, bu tarihlerde amcasının Anakara'da Kutlu ve Özen Kıraathanelerini mekan tuttuğunu ve aslında psikolojinsin pek de iyi olmadığını kariyerindeki bu düşüşü sindiremediğini yazar: “Böylesine sinik bir hayatı hak etmediği düşüncesi. Kariyerini aşka feda etmişti. Ama aşk bitince fedakârlık ağır gelmeye başlamıştı. Kimseye de içini dökemiyordu. Bir Rusla evlendiği için hak ettiği terfileri alamamıştı. Formül her zaman bulunabilirdi. Nitekim birçok kişiler için bulundu. Ama Dışişleri Bakanı Saracoğlu'yu. Genel Sekreter Numan Menemencioğlu'yu. İki de Kurtuluş Savaşını İsviçre'de geçirmişlerdi. Bilinçaltları elbette bir kurtuluş savaşı kahramanına karşı çalışırdı. Zaten amcam da son derece geçimsizdi. Sözü nü sakınmıyordu. Geçimsizliğini bir flama halinde sallıyordu. Amcam hem insanlardan kaçıyor hem de aranmak istiyordu. Ömrünün sonuna kadar aynı çelişkiyi yaşayacaktı. Olağanüstü zekası olduğu halde sonradan şansa konanlar onu ikinci plana ittikleri için o da insanların en huysuzu en aksisi en dobra sözlüsü olmak derdindeydi. Farkında değildi. Belki çok sonraları farkında olduğu zamanlar oldu.” Arzık, a.g.e., Cilt: I, s.120-121.

⁹¹ *İzmit Milletvekilleri (1920-1927)*, Haz. Esmâ Torun, Sıdika Cebeci, Vasfi Korkmaz, Emin Çaycı, Kocaeli 2006, s.66-68 Kitapta Fuat Carım ile ilgili bilgilerin tamamı Türk Parlamento Tarihi isimli çalışmadan aynen alınmıştır.

⁹² Bknz. Sefer E. Berzeg, *Kafkasya Diasporası'nda Edebiyatçılar.....*, s.90-91; Türk Parlamento Tarihi, s.541-543; Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, s.1557. Aynı yanlışlık Selim Yapıcı'nın yazısında da mevcuttur. Selim Yapıcı, “Kalem Tutan Bir Kuvvaci, Silahşör Bir Entelektüel: Mehmed Fuad Carım'ın (1892-1972) Kısa Hayat Hikâyesi”, <http://okumakayricaliktir.com/229/kalem-tutan-bir-kuvvaciilahsor-bir-entelektuelmehmed-fuad-carimin189219/yazi/> (Erişim Tarihi: 30.05.2020)

hem karikatürleri ile oldukça dikkat çekicidir. Devlet harcamaları, vergiler, tekeller, devlet ihaleleri gibi konular, hükümete yönelik eleştirilerin odağını oluşturuyordu. Kısa ömrüne rağmen Hür Adam Gazetesi, başarılı bir muhalefet örneği sergilemiştir.⁹³

Fuat Carım, durumunun Atatürk'e söylenmesi üzerine yeniden Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda çalışmaya başladı.⁹⁴ Ancak komisyonun 19 Ekim 1934'te lağvı üzerine yeniden işsiz kaldı.⁹⁵ Aynı yıl içinde yeniden Dışişleri Bakanlığı'nda müdür olarak çalışmaya başladı. Bu makam Carım'ın kariyerinin en düşük görevi idi. Bu durum ise, onun psikolojisini olumsuz etkilemiştir. Böylece aile Ankara'ya Sıhhiye'de İlk Sokağı'nda büyük bir apartmana taşındı.⁹⁶ Ankara'daki evin geleni gideni boldur. Özellikle Nazım Hikmet ve Muhsin Ertuğrul sık sık eve gelen isimler arasındadır.⁹⁷

1935'de Hâriciye Vekâleti Umûmî Kâtiblik Refakatinde Başkonsolosluğa; 16 Eylül 1936-2 Ağustos 1938 tarihleri arasında Barselona Baş Şehbenderliği görevini yürüttü.⁹⁸ 3 Mayıs 1938-5 Ağustos 1939 tarihleri arasında Kopenhag Başkonsolosu⁹⁹ 9 Ağustos 1939-5 Mayıs 1940 tarihleri arasında ise Milano Baş Şehbenderliği¹⁰⁰ 1 Haziran 1943-20 Mayıs 1945 tarihleri arasına ise Marsilya Başkonsolosluğu görevlerini yürüttü.¹⁰¹ Fuat Carım ancak eşi öldükten

⁹³ Funda Selçuk Şirin, "1930 Türkiye'sinde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi", *Tarihin Peşinde Dergisi*, Sayı: 23 (202), ss.99-140

⁹⁴ Arzık, a.g.e., Cilt: I, s. 104.

⁹⁵ Türk Parlamento Tarihi, 541-543.

⁹⁶ Fuat Carım'ın eşinin 1934'te öldüğüne dair bilgiler doğru gözüküyor. Zira Nimet Arzık, amcasının Dışişlerinde küçük de olsa yeniden görev aldığı yıllarda yengesinin yaşadığını ancak Parkinson nedeniyle sağlığının çok bozulduğunu hatta felç olduğunu yazar. Arzık, a.g.e., Cilt: I, s. 120.

⁹⁷ Bu yıllarda ale için önemli bir gelişme de ciddi şekilde alkol problemi olan Tarık Carım'ın kendi isteği ile Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesine yatmasıdır. Tarık Carım'ın doktoru Profesör Mazhar Osman'dır. Arzık, a.g.e., Cilt: I, s.129-134.

⁹⁸ *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara Basımevi, Ankara, 1966, 399

⁹⁹ BCA, 30-11-1-0/120-12-18/04.05.1938; *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Yayına Hazırlayan: Hamid Aral, Ankara Basımevi, Ankara 1968,s. 973

¹⁰⁰ BCA, 516-219441-21-30-63/09.06.1938; *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara Basımevi, Ankara, 1966, 403

¹⁰¹ BCA, 30-18-1-2-/108-21-17/04.04.1945; *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Yayına Hazırlayan: Hamid Aral, Ankara Basımevi, Ankara 1968,s. 979

sonra 4 Ağustos 1945 Cidde'ye Büyükelçi olarak atandı.¹⁰² Carım, bu görevde 20 Aralık 1946 tarihine kadar kaldı.¹⁰³ Feridun Cemal Erkin, bu atmada kendisinin de etkili olduğunu hatta Fuat Carım'ın kariyerindeki yükseliş için yolu kendisinin açtığını iddia eder.¹⁰⁴ Carım, Cidde büyükelçiliğinden sonra yeniden kariyerinde yükselişe geçer. Zira Nihat Erim'in günlüğündeki¹⁰⁵ açıklamalara bakılırsa Carım, bu tarihten başlamak üzere sık sık Cumhurbaşkanı İnönü'nün Çankaya'daki davetlileri arasındadır. Bu yakın ilişkinin bir sonucu olarak 1946 yılının Ocak ayında Umumi Katiplik Birinci Muavini Fuat Carım, ikinci dereceye terfi ettirilir.¹⁰⁶

¹⁰²BCA, 30-11-1-0/179-35-26/19.12.1945; "Cidde'de en büyük fiyakayı da krala yapmıştı. İbn-i suud'a. Kral Riad'a oturmuş ve itimatnameleri de büyük oğlu kabul edermiş. Amcam bu sistemi reddetmiş. Ben elçiyim itimatnamemi ancak krala sunarım demiş. Böyle raconlar tutturuyordu dünyada. Prencip sahibi. Bunları saygınlık kazanmak için yapmıyor. Böyle bir tarzı olduğu için yapıyor" Arzık, a.g.e., Cilt: II, s. 64

¹⁰³ Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965, Ankara Basımevi, Ankara, 1966, 309; Nimet Arzık amcasının durumu ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: "Kendinden gelen huysuzluğunun yanında bunun da huysuzluğu vardı. O üstün zekâlı adam sürünüyordu. Pek çok kişide bu işe bir formül bulunmuş ve kariyeri baltalanmamıştır. Evet, evet aksiliği vardı. Büyük geçmişi vardı. Kimseye eyvallahı yoktu. Bu nedenlerin sadece bir tanesi yetmezmiydi. O zamanın Dışişlerinin tepesi bugünkünden çok daha otokratikti." Arzık, a.g.e., Cilt: I, s. 189. Açıklamalarına devam eden Arzık, elçi olarak atandıktan sonra ilk tebrik edecek olan kişinin Numan Menemencioğlu olduğunu amcasının ise bu tebriğe "madem bu kadar mutlu oldun. Neden kendin yapmadın" cevabını verdiğini yazar. Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.63.

¹⁰⁴ "Bakanlığın çok eski bir memuru vardı. Fuad Carım. Kaymakam, mebus, Moskova başkonsolosu, Muhtelit Mübadele komisyonu Siyasi Müşaviri. Tekrar Başkonsolos. Biraz delişmen fakat gayet zeki ve kültürlü olan bu zata karşı dürüstlüğü ve bilgisi dolayısıyla uzun zamandan beri sevgim ve saygım vardı. Fakat bakanlık kendisini tutmaz dışarıya gider gelir hep başkonsolos kalırdı. Hasan Saka ile görüştim. Ve onu açık olan Cidde elçiliğine aday gösterdim. Bakan kabul etti. Marsilya'da kendisine bir tel çekerek rızasını istedim. Cevap verdi. Senin hatırın için kabul ediyorum. Gerçekten benim hatırım değil onun bir çıkmazdan kurtulması önünün açılması söz konusuydu. Fuat Carım Ankara'ya geldi., işlerini bitirdi ve gayet mutlu olarak Cidde'ye gitti". Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar Yorumlar*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 142-43.

¹⁰⁵ Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, Haz. Ahmet Demirel, YKY, İstanbul 2004, Cilt:I, s71 ayrıca bknz. s.261 ve 281.

¹⁰⁶ BCA, 30-11-1-0/180-3-6/29.01.1946.

Fuat Carım, II. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni girişimlerde de yer aldı. 17 Ekim 1946 tarihinde Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubu'nun kurucularından biri oldu.¹⁰⁷

1947'de Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olan Feridun Cemal Erkin'in Fuat Carım'ı birinci yardımcı olarak çağırması üzerine kariyerinde yeniden yükselişe geçti. Onca sıkıntılı geçen yıllardan ve uzun süreli işsiz kalmalardan sonra kariyerindeki bu yükselişi, *"bizim itibar değişken tansiyon gibi en tehlikelisi. İnış çıkışlar gösterdi ömür boyu"* diyerek gayet güzel bir şekilde anlatan Nimet Arzık bu gelişmelere de tanık olmuştur: *"Feridun Cemal Erkin bütün saati saatine uymazlığına karşın vefalı adamdı. Genel Sekreterliğe oturur oturmaz en az kendi gibi saati saatine uymayan arkadaşını yanına çağırırdı. İkinci yardımcı huysuz Abdullah Zeki Polar'dı."*¹⁰⁸

Fuat Carım'ın birinci yardımcı olarak görevlendirilmesi kolay olmamıştır. Feridun Cemal Erkin, Genel Sekreter oluca I. Yardımcılık için en güvendiği ismin arkadaşı Fuat Carım olduğunu düşünür. Bu isteğini yetkililer ile paylaşır. Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu itiraz etmese de, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Carım'ın atamasını istemeyeceğini söyler. Cumhurbaşkanı ile yapılan görüşmeler Saracoğlu'nun haklı çıkarır.¹⁰⁹ Ancak Erkin'in kararlı duruşu sonunda yeni görevine atanan Carım, disiplin ve hayli gelişkin iş etiği ve göreve bağlılığı gibi özellikleri nedeniyle Genel Sekreterin yükünü ciddi şekilde hafiflemiştir. Feridun Cemal Erkin, yurtdışında olduğu dönemlerde Carım, Genel Sekreterliğe vekâlet etmeye başlamıştır. Ancak Erkin, bir

¹⁰⁷ Gurubun kurucuları arasında Tokat Milletvekili Nazım Poroy, Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin, İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Sıdık Sami Onar, Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Zeki Mesut Alsan ve Ord. Prof. Baha Kantar, ayrıca bu dernek İnsan Hakları isimli aylık bir dergi yayınlırlar. İlk Sayı Ocak 1947 yayınlınır. İlhan Lütem, *Erim'den Mektuplar*, Kurtiş Matbaası, İstanbul 1992, s. 15-16.

¹⁰⁸ Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.74.

¹⁰⁹ *"...yeni durumda da kısa bir süre için her iki görevi birlikte yürütmekte sakınca görmedim. Bu çetin görevin beni pek geç saatlere kadar Bakanlıkta çalışmaya hatta sık sık Pazar günleri bile bakanlıkta veya evimde çalışma temposunu sürdürmeğe mecbur ettiği bir gerçektir. Bu suretle dört ay geçti. Nihayet sık sık köşkten yemeğe emreden İnönü bir gün bana bu tempo ile gidecek olursan korkarım ki seni kaybedeceğiz. İtirazlardan vazgeçtim. Madem ki direniyorsun Fuat Carım'ı vazifeye çağır, ötesi senin bileceğin iş diyerek iznini veridi."* Erkin, a.g.e., Cilt: I, s. 156.

süre sonra durumun değişmeye başladığını ve Carım'ın aleyhinde kulis oluşturarak kendisini Genel Sekreter olarak atandırmaya çalıştığını bunda da başarılı olduğunu yazar. Erkin, bu nedenle de Carım'ın kendisine vefasızlık göstererek “nankörlük”¹¹⁰ yaptığını iddia eder.

Fuat Carım, Feridun Cemal Erkin'in Roma'ya Büyükelçi olarak görevlendirilmesinin ardında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak atandı.¹¹¹ Bu tarihler Arzık'ın belirttiği gibi amcasının itibarının hayli yüksek ve kariyerinin zirvesinde olduğu yıllardır. Carım ile birlikte yıldızı parlayan diğer bir isim de Nihat Erim'dir. Her iki isim de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün gözdesi olmuştur.¹¹² Nimet Arzık, amcasının Genel Sekreter olmasının en önemli nedeninin olarak Cumhurbaşkanı'nın ona gösterdiği ilgi olduğunu ve amcasına yolu açan kişinin ise, Feridun Cemal Erkin olduğunu yazar. ¹¹³ Fuat Carım bu yıllarda Yahya Kemal ile de sık sık görüşür. Carımla Yahya Kemal yakın arkadaşlırlar.¹¹⁴ Carım, Genel Sekreter olduktan sonra uzun zamandan

¹¹⁰ Erkin, a.g.e, Cilt: I, s.175. Feridun Cemal Erkin, yakın arkadaşlarının Carım'ın arkasından iş çevirdiği konusunda kendisini uyardıklarını özellikle Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile arasını açmak için çaba sarf etini söylemelerine rağmen kendisinin bunlara inanmadığını öyle ki Roma'ya Büyükelçi olarak atandığında yerine Fuat Carım'ı önerdiğini yazar. Roma'ya Büyükelçi olarak atanmasından bir buçuk yıl sonra İstanbul'da bir yemekte karşılaştıkları Hasan Saka'dan Fuat Carım'ın Hasan Saka'ya kendisini kötülediğini kendisine de Hasan Saka'nın onu istemediğini söylediğini anlar. Feridun Cemal'in iddiasına göre Fuat Carım kendisinin aleyhindeki bu tutumunu sonraları da sürdürmüştür. Hatta bu yaşadıklarından dolayı kendisinin haklı çıktığını ima eden İsmet İnönü'nün alaylarına da maruz kaldığını yazar. Feridun Cemal Erkin, yaşananlardan ötürü çok kırgındır. Erkin, a.g.e, Cilt: I, s.175-177.

¹¹¹ Fuat Carım bu atama ile Birinci Sınıf Orta elçi olarak yürüttüğü Umumi Katiplik I. Muavinliği görevinden ayrılarak Büyük elçiliğe terfi edilerek Genel sekreter olarak tayin edildi. BCA, 30-11-1-0/193-23-15/25.0.8.1947; “Dışişleri Bakanlığı Umumi Sekreterliği Görevine Başladı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ağustos 1947

¹¹² Sermet Sami uysal, *Yahya Kemal İle Sohbetler*, Kitap Yayınları, İstanbul 1959. s. 87.

¹¹³ “İsmet Paşa favori değiştirdi. Bir önceki favorisinin palazlandığını görünce. Siviriltiğin kazık batır derdi halk dilinde. 1950'den sonra bu trafik daha hızlanacaktı. O sıralarda gençten Nihat Erim'i keşfetmişti. Eski silah arkadaşı Fuat Carım da favör gündemindeydi. Fuad...Fuad...Fuad...diye. Amcam nedense bu bir iki sezonluk sempati kabarmalarını ebedi sanıyordu.” Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.78-79.

¹¹⁴ Sermet Sami Uysal, *Yahya Kemal'i Sevenler Derneği*, İstanbul, 1998, s. 239; Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.66.

beri Hindistan Büyükelçiliği için atama bekleyen Yahya Kemal'in kısa sürede olur almasını sağlar.¹¹⁵

Fuat Carım, Dışişleri Bakanlığı'nda bünyesinde bulunan pek çok genç dışişleri görevlisi ile tanıştı ve çalıştı. Bu isimlerden biri de bu tarihlerde Dışişleri Bakanlığı Ticaret ve İktisat Dairesi Müdürü olan Fathin Rüştü Zorlu'dur. İkili yakın dostluk kurmuştur.¹¹⁶ Genel Sekreter Fuat Carım'ın ilk yaptığı görevlendirmelerden biri, ünlü Dahiliye Nazırı ve gazeteci Ali Kemal'in oğlu Zeki Kuneralp'ı özel kalem müdürü olarak atamak oldu.¹¹⁷

Fuat Carım, Genel Sekreterliği boyunca yakın çalışma arkadaşları ve onu tanıyan isimlerin hatıralarında yer aldığı gibi kendine özgü karakteri ile iz bırakan isimlerden biri oldu. Nimet Arzık amcasının bu durumu ile ilgili oldukça dikkat çekici açıklamalar yapar: *“Amcamın para namusu hastalığı da aşırı idi. Hep spektakülerdi. İsrraftan kaçınmak için kendine mesken tahsis ettirmedi. O Zamana kadar hep tahsis etmişlerdi Genel sekreterlere. Ankara Palas'ta karanlık sıkıntılı dar bir oda tuttu. Odanın tuvaleti bile yoktu. Gece yarısı genel sekreter odasından çıkıp tuvalete gidiyordu. Don paça olsa yine diyeceğim yok. “Onun eşyalarını giymek hoşuma gidiyor” diye ölmüş eşinin bir acayip Çin'den transfer sabahlığını giyiyordu. Sabahlık ağır siyah ipektendi. Üstünde açık sarı canavarlar işlenmişti. Alın alına. Kolları da yere kadar sarkıyordu. Üstlerinde mini canavarlar kıvrılıyordu.”*¹¹⁸ Bu tarihlerde

¹¹⁵ Sermet Sami Uysal, *Şiire Adanmış Bir Yaşam: Yahya Kemal*, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 261-264.

¹¹⁶ Arzık, Fathin Rüştü Zorlu'nun amcası ile yakın bir ilişki içinde olduğunu ve amcasına çok vefa gösterdiğini yazar. Arzık, a.g. e., Cilt: II, s. 124.

¹¹⁷ *“Amcam içtenlikle içtensizliği görkemli bir biçimde karıştırıyordu. Büyük bir genel sekreter oldu. İçtenliğinden örnek mi. Zeki Kuneralp, bildiğimiz Ali Kemal'in oğluydu. Bu yüzden kariyeri köstekleniyordu. Amcam bilgisini takdir etmişti. Özel kalem müdürü olarak seçmişti. Sonradan Zeki Kuneralp rahatlıkla büyükelçi oldu. Genel sekreter de. Mesele onu ilk ostrasızmden çekip çıkarmaktı. Yürekli insanlar tarafından yetiştirilmiş olan amcam dulun ve yetimin doğal koruyucusu içtendi bunda. Gene nazım Hikmet'e gidiyor aklım. Neden neden onun için kıpırdanmadı. Belki de kıpırdadı da frenlediler hoyratça.”* Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.74-75.

¹¹⁸ Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.76. Arzık amcasının Ankara Palas'ta yaşadığı ilginç bir olay da anlatır. *“Amcamın gür ak saçları uzuncaydı. Bir gün yeni angaje edilmiş bir garson kendisini bunca canavarlarla birlikte hayalet sanmış ve soluğu önüne ilk gelen odada almış. Odanın müşterisi de uyanmış. Bu kez zavallıyı hırsız sanmıştı. Otel çın çın*

Ankara Palas kentin en popüler mekânlarından biridir. Zira Fuat Carım'ın kaldığı tarihlerde otelde Amerika'dan yeni gelmiş olan Orhan Kutlu ve eşi Vesamet Kutlu da kalmaktadır.¹¹⁹

Fuat Carım, 1949'da Genel sekreterlikten ayrılarak 23 Ağustos 1949 da Brezilya (Rio de Janeiro) Büyükelçiliğine atandı.¹²⁰ Nihat Erim, günlüklerinde Dışişlerin de bu tarihlerde işlerin pek iyi gitmediğini özellikle de Necmettin Sadak'ın ABD ziyaretinin iyi geçmemiş olmasının yaratmış olduğu olumsuz havanın Dışişleri Bakanlığı'nı etkilediğini belirtir. Hatta Dışişleri'nde idarenin fazlasıyla bozulduğunu önemli isimlerin birbirlerinin *“arkasından iş çevirdiklerini”* yazar. Genel Sekreter Fuat Carım ile Devlet Bakanı N. Sümer'in arasının iyi olmadığını Sümer'in tüm isteğinin Dışişleri Bakanı olmak olduğunu, bu nedenle de Necmettin Sadak'ın aleyhinde çalıştığını ifade eder.¹²¹ Bu açıklamaların da ortaya koyduğu gibi Dışişleri Bakanlığı bu tarihlerde hayli karışıktır. Fuat Carım ise, Necmettin Sadak'ın adamı olarak bilindiği için onun sarsılan konumu Carım'ı da fazlasıyla etkilemiş olmalıdır.

Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Fuat Carım'ın Genel Sekreterlik dönemi Türk Sovyet ve Türk-ABD ilişkileri bakımından oldukça kritik öneme sahip bir dönemdir. Tam da bu yıllarda Sovyetlerde görevli bulunan Diplomatik Kurye Fuat Güzeltan'ın Türkiye'ye gelirken trende öldürülmesi, olaya intihar süsü verilmesi ve Güzeltan'ın evrak çantasının çalınması oldukça önemli bir gelişmedir.

ötmüştü. Ankara Palas ciddi bir oteldi. Garsona hayaletin dışişleri genel sekreteri olduğunu anlatmak zor oldu. Amcama da hiçbir şey anlatılamıyordu. Ertesi gün amcamı ziyarete gittim. 'Bu oteldekiler zır deli gece garson benden korktu.' Dediğini yazar. Arzık, a.g.e, Cilt: II, s.77 Fuat Carım'ın israfı hiç sevmediğine dair bir anekdot da Tunçay Özkan tarafından verilir. *“Dışişleri Bakanlığı'na ‘Çok gizli mührü’ ile gelen haberlerin basında çıkmasına sinirlenen Genel Sekreter Fuat Carım, bu haberleri gönderen diplomatların maaşlarından telgraf ücretlerini keser.”* Tunçay Özkan, *Bir Gizli Servisin Tarihi*, AD Yayıncılık, 1999, s. 174.

¹¹⁹ Vesamet Kutlu ile Fathin Rüştü Zorlu arasında Amerika dönüşü sonrasında bir aşk ilişkisi başlayacaktır. Vesamet Kutlu ve Fathin Rüştü Zorlu'nun kızı Sevim Zorlu ile yapılan röportajlar için bkz. Emin Çölaşan, *Sor Bakalım*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1988, s. 379

¹²⁰ BCA, 30-18-1-2/119-52-18/29.06.1949; *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara Basımevi, Ankara, 1966, 347.

¹²¹ Erim, a.g.e., Cilt: I, s. 338-340.

Konu hem basın ve meclis hem de doğal olarak dışişlerinin gündemindedir. Konu ile ilgili ilginç yaklaşımlardan biri, Necip Fazıl Kısakürek tarafından çıkarılan Büyük Doğu Dergisi'nde gündeme gelir. Necip Fazıl bu suikast ile Genel Sekreter Fuat Carım'ın istifası arasında bir bağlantı olduğunu yaşananlardan gerekli tedbiri almayan Dışişlerinin de sorumlu olduğuna dair bir açıklama yaparak Genel Sekreterin ayrılmasını değerlendirir.¹²² Nimet Arzık, hatıralarında konu ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer vermez.

Zeki Kunalalp, Fuat Carım'ın kendi isteği ile Rio de Janeiro Büyükelçiliğine atandığını söyler.¹²³ Ancak Arzık' a göre bu atamanın esas nedeni amcasının “İsmet Paşa'nın biçiciliğine uğraması, gözünden düşmesidir” Arzık'ın anlatımına göre bu durumun en önemli nedeni de Fuat Carım'ın pek hoşlanmadığı Başbakan Şemsettin Günaltay ile arasının iyi olmamasıdır. Hatta Carım'ın yakın arkadaşları arasında Başbakan için “tabur imamı, herif” ifadelerini kullandığını ve bunların da İsmet İnönü'nün kulağına gittiğini yazar.¹²⁴

Fuat Carım, bu son görevinden 13 Temmuz 1957'de yaş haddi dolayısıyla emekliye ayrıldı.¹²⁵ Emeklilik sonrasında çevirilere yoğunluk

¹²²Necip Fazıl Kısakürek, “Son Moskof Marifeti”, *Büyük Doğu*, Sayı: 14, 10 Haziran 1949, s.1 ve Sayı: 15, 17 Haziran 1949 s.1 Güzeltan cinayeti ile ilgili olarak ayrıca bknz. Peyami Safa, “Bir Ölümün Son Tahlili”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/29814/001516259006.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (30.05.2020) Safa da cinayetin özellikle Dışişleri Bakanını Amerika gezisinden bir süre sonra yapılmış olmasına dikkat çekerek bunun bir tesadüf olmadığını yazar. Bu görüşmeden bir gizli anlaşma ihtimalinden şüphelenen Sovyet yöneticilerin bu gizli bilgiye ulaşmak için Güzeltan'ı öldürerek evraklarını aldıklarını yazar. Ayrıca bknz. Zafer Gazetesi, 11 Haziran 1949; Suat Akgül, “1949 yılında SSCB’de Öldürülen Diplomatik Kurye Yüzbaşı Fuat Güzeltan Olayı”, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/DEMOKRAS%c4%b0-SEMPOZYUMU-%c3%96ZET-K%c4%b0TAP%c3%87I%c4%9eI.pdf> (30.05.2020)

¹²³ Zeki Kunalalp, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1981, s.62

¹²⁴ Arzık, a.g.e., Cilt:I, s. 203.

¹²⁵Ali Çankaya, Mülkiyeliler tarihini yazarken Fuat Carım hayatadır. (1969) Özgeçmiş için kendisine yazmış olduğu beş mektup sonunda şu cevabı alır: “Taleb buyrulan bilgilerin hazırlanmasını sağlamaya yarayacak vesikalar 6-7 Eylül olayları sırasında kaybolmuştur. Sıhhi ahvalim ise bunları toparlamakla uğraşmamı mümkün kılacak durumda değildir. Artık çaresiz benim de göçmüşler zümresine geçirimli diler ve derin saygılarımı sunarım, efendim...” Ali Çankaya, verilen cevabın “garip bir ruh hâlinin” yansıması olarak değerlendirir. Ancak vicdanı da elvermez Fuat Carım'ın

veren Carım geçirdiği bir kalp krizi sonucunda 9 Nisan 1972'de İstanbul'da öldü.¹²⁶ Rumeli Hisarı'ndaki Aşiyân Mezarlığı'nda toprağa verildi.¹²⁷

Fuat Carım'ın pek çok eseri vardır. Bunlarda bir kısmı çeviri diğer bir kısmı gezi notlarından oluşur. Carım'ın bazı çevirileri oyunlaştırıldı. Prendelo'dan yaptığı *Size Öyle Geliyorsa Öyledir, Eskisi Gibi Eskisinden Üstün ve Aptal* çevirileri Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü ve İstanbul Şehir Tiyatroları tarafından sahnelendi. *Size Öyle Geliyorsa Öyledir*, Ahmet Muhip Dranas tarafından oyun olarak yazıldı. 1938 de İstanbul Şehir Tiyatroları, 1948, 1963 ve 1964'de ise Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü tarafında sahnelendi. Aptal, ise İstanbul Şehir Tiyatroları tarafından 1931 ve 1934, Eskisi Gibi Eskisinden Üstün de 1949'da Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü tarafından sahnelendi.¹²⁸

Fuat Carım'ın dikkat çeken çalışmalarından biri de Vilademir Ponzer'den yaptığı *Sovyetlereli* çevirisidir. 1932 de Türk aydınının gündeminde olan Sovyet Rusya, Carım'ında gündemindedir. Eserin ortaya çıkarılmasında bu durum etkilidir. Mete Tunçay, Fuat Carım'ın *Sovyetlereli* çalışmasının Sovyetleri öven bir eser olduğunu belirtir.¹²⁹

Fuat Carım'ın diğer çalışmaları şunlardır: *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, (Tercüme) İstanbul 1961; *Cezâir'de Türkler* İstanbul, 1962; *Kanunî Devri'nde İstanbul* (Tercüme) İstanbul 1964; *Târihinin Türk'e Yüklediği Çetin Görev* İstanbul, 1965, *Türklerin Denizciliği* İstanbul, 1965; *Venezuela'lı General Miranda'nın Türkiye'ye Dâir Hatıratı*

"göçmüşler Zümresine" dahil edilmesine. Bu nedenle de "geniş araştırma ve soruşturma "yaparak Carım'ın kısa bir biyografisini de çalışmasına ekler. Çankaya, a.g.e., s.1556-1557.

S. Ayrıca bkz. Bilal Şimşir, "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), Cilt:XXII, s.15-90

¹²⁶ Fuat Carım'ın ölüm ilanı için bkz., Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1972; Cumhuriyet Gazetesi, 10 Nisan 1972 Bu haberde Carım'ın doğum tarihi 1894 olarak verildiği gibi doğum yeri de Trablusgarp olarak belirtilir.

¹²⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1972.

¹²⁸ Metin Ant, *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 648, 663 ve 690.

¹²⁹ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul 2009, s. 98.

(Tercüme) İstanbul, 1965; *İşlenmemiş Konular* İstanbul, 1966; *Marcopolo ve Ibn-i Batûta* İstanbul, 1966; *Yusuf Taşfin*, İstanbul, 1966; *Latin Amerika (Gördüklerim, İnka ve Maya Medeniyetleri)* İstanbul, 1968; *Latin Amerika (Gördüklerim İzlendiklerimiz-2)*, İstanbul 1968

Anılarda Fuat Carım

Uzun süre Fuat Carım'ın yanında çalışmış olan Zeki Kuneralp, Carım'ı iş hayatında yakından tanıyan ve gözlemlene imkânı bulan isimlerden biri olarak hakkında şunları yazar:

*“Fuat Carım ender rastlanan şahsiyetlerden idi. Fevkaledde bir zekaya sahipti. Kuru, soğuk, matematik bir zeka değil, insani hisli heyecanlı bir zeka. Davranışı bazen sert idi. Fakat kalbi altındı. Bir diplomattan ziyade sanatkâr idi. Shakespeare ve Pirandello'yu tercüme etmişti. Tercümeleri de sahneye konulmuştu. Ertuğrul Muhsin yakın dostlarından idi. Fuat Carım istiklal harbinin ve ilk Cumhuriyet Devrinin oluşturduğu çelik karakterlerden biri idi. Bunlar ateş içinde biçimlendikleri için kendileri de atşin idi. Etraflarında hürmet, hayranlık hatta hafif korku hissi uyandırıyorlardı. Fuat Carımın bana karşı hisleri pederane idi. Bunda babamın hatırası da vardı.”*¹³⁰ Zeki Kuneralp'ın Carım ile ilgili olarak dikkat çektiği en belirgin iki özellik mütevaziliği ve meslek ahlakının hayli gelişkin olmasıdır.¹³¹

Kamuran Gürün, Fuat Carım Genel Sekreter iken Balkan Şubesinde çalışmaya başlamıştır. Gürün, Fuat Carım'ın ilginç ve bir o kadar da özgün *“deli dolu bir insan olduğu”* değerlendirmesini yaparken bunu bazı kısa anekdotlar da destekler. Bu anlatımlarda Carım'ın karakterine ilişkin olarak öne çıkan değerlendirme Kuneralp'te olduğu gibi olağanüstü disiplinli, ciddi bir iş ahlakına sahip ama zaman zaman aksi de olabilen bir insandır.¹³²

¹³⁰ Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1981, s.54-55., Ayrıca bknz. Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 545-548.

¹³¹ “Fuat carım dul idi. Öğlen eve dönmezdi. Civardaki bankalardan birinden sefertası içinde bir tabldot yemeği gelirdi. Yazı masası üzerine kâğıtlar serilirdi. Genel sekreter yemeğini öğle yerdi. Hatta bir büyükelçilerden birini böylesi bir yemek daveti yaparak odasında tabldot yemek yediyor. ... Buradan yorum bu protokol kuralına göre olağan değildi ama Fuat Carım da olağan değildi.”, Kuneralp, a.g.e., S. 56

¹³²Kamuran Gürün, *Akıntıya Kürek: Bir Büyükelçinin Anıları*, Milliyet yayınları, İstanbul 1994, S. 42

1946 yılının sonlarında Dışişlerinde göreve başlayan Faik Melek, bu ilk günlerde Genel Sekreter ile ilk karşılaşmasını ve Genel Sekreterin kendisini nasıl etkilediğini şöyle anlatır:

“Hariciye’ye yeni giren bizim grup Genel Sekreterin makamına gittik. Uzun gri saçlı, uzun bıyıklı ve bir filozofu andıran etkileyici fiziği ile Genel Sekreterin bizleri kutlayacağı ve başarılar dileyeceğini beklerken çatık kaşlar altında Genel sekreter bize şöyle hitap etti. “İmtihanlarınızı takip ettim ve sonuçlar hakkında bilgi aldım. Meğer hiçbiriniz bir halt değilmişsiniz. Buna rağmen size fırsat veriyoruz. Mesleğe kabul edildiğinize göre bari kendinizi yetiştirin lisanınızı kuvvetlendirin ve başarılı olmaya bakın.” Bu sözlerle yetinen ve bizleri odasından adeta kovar gibi davranan Genel Sekreteri o zaman çok yadırgadık. İçimizden kendisine kızdık ve sözlerini o makama yatıştıramadık. Ama yıllar sonra bir hariciyecinin iyi lisan bilmesinin ve her an kendini yetiştirip yenilenmesinin şart olduğunu aksi halde bu gayya kuyusunda yuvarlanıp tökezlendiğini Dışişleri mesleğinin aynı zamanda bir rekabet ve yarış olduğunu görerek değerli Genel Sekreterimize hak verdik.”¹³³

“Omuzlarına düşen uzun beyaz saçları kırılmış pos bıyığı yeşil parlak gözleri, çizgili gri pantolonu siyah ceketi açık renk kravatı kolalı beyaz gömleği hafızalarımızda silinmeyen bir yeri olan Carım, kültürlü sanattan hoşlanan şiir seven tiyatroya bağlı bir insandı. Moskova’da görevli iken genç bir tiyatro sanatçısını sevmiş ve onunla evlenmişti. Sonradan bir daha kalkmamak üzere hastalanıp yatağa düşen eşi, Fuat Carımı dışarıya belli etmemesine rağmen çok yaralamıştı. Carım, filozof, fakat pratik bir zekası vardı. Babacandı”¹³⁴ diyerek Fuad Carım’ı anlatan Mehmet Arif Demirer, bu tarihlerde bakanlığın Ticaret ve İktisat Dairesi Müdürü olan Fatih Rüştü Zorlu ile de iyi anlaştıklarını yazar. Zira bu şube ile de Fuat Carım ilgilenmektedir. Böylece Zorlu ile yakın ilişkileri başlamış olur.

Bu tarihlerde Dışişleri Bakanlığı Ticaret ve İktisat Dairesi Müdürlüğü’nde Fathin Rüştü Zorlu’nun yanında çalışan Mahmut

¹³³ Faik Melek, *Hepsi Geldi Geçti Dışişlerinde 43 Yıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s.29

¹³⁴ Mehmet Arif Demirer, *Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği ve Türkiye İçin Çırpınışları*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 84-85.

Dikerdem'in de ilginç anekdotları vardır. Carım'ın için içine kapanık, aksi mizaçlı fakat duygulu bir insan olduğunu geniş kültürlü kendine özgü renkli konuşmasıyla çevresinde sevgi ve saygı uyandırdığını yazan Dikerdem şu değerlendirmeyi yapar: “karakterindeki terslik nobranlık onu çok kimseyle bu arada Numan Menemencioğlu ile çatıştırmış, bu yüzden Kavanin Dairesi denilen pasif bir görevde unutulmaya bırakılmıştı. Feridun Cemal Erkin genel sekreter olunca onu gölgeden çıkarıp kendisine yardımcı yaptı. Erkin'in Roma'ya büyük elçi olarak atanması üzerine Necmettin Sadak onu Genel Sekreterliğe yükseltmişti. Gerçi Sadak'ın Avrupaî havası ile Carım'ın alaturkalığı pek uymamıştı. Ama bu iki zıt karakter Hariciye'ye yeni bir çeşni katmıştı. Biri donuk denecek kadar resmi, öteki patavatsız denecek kadar sade.”¹³⁵

Dikerdem sert görünüşüne rağmen Carım'ın yumuşak kalpli bir insan olduğunu ve kendisine de sempati beslediğini yazar. Mahmut Dikerdem Genel Sekreter Fuat Carım ile yaşadığı bir problemi de aktarır. Bu tarihlerde “Komünist olmakla” suçlanan Dikerdem Dışişlerinde zor günler yaşar. Genel Sekreter Fuat Carım'ın Başbakan Şemsettin Günaltay'ın sıkı talimatı üzerine Dışişleri Bakanlığı'ndan istifasını istediğini yazan Dikerdem müdürü Fathin Rüştü Zorlu'nun arkasında durduğunu ve istifa etmediğini belirtir. Hatta Zorlu, Dikerdem'in bir dış görev alabilmesi için hazırlanan takdirnameyi ne yapsa da Genel Sekreter Fuat Carım'a imzalatamaz. Dikerdem ancak Fuat Carım 1949'da Brezilya'ya atanıp yerine Faik Zihni Akdur Genel Sekreter olunca dış görev alabilmiştir.¹³⁶

1948'de aynı dairede Fathin Rüştü Zorlu'nun yanında çalışmaya başlayan Semih Günver de Fuat Carım'ı yakından tanıyan isimlerden biri olduğu gibi anılarında da Carım'a yer verir. Hatta bir önceki Genel Sekreter Feridun Cemal Erkin ile Fuat Carım'ı karşılaştırır da. *Erkin'in “işinde son derece titiz, asabî, alıngan ve protokol kaidelerine kıskançlıkla bağlı”* bir diplomat olmasına rağmen Fuat Carım'ın ise oldukça özel ve özgün bir insan olduğunu yazar: “Omuzlarına düşen uzun beyaz saçları kırışmış pos bıyığı yeşil parlar cıvıl cıvıl gözleri, çizgili gri pantolonu, siyah ceket, açık renk kravatı kolalı beyaz gömleği ile Carım, kültürlü sanattan hoşlanan şiiri seven, tiyatroya bağlı bir

¹³⁵ Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s.102-103.

¹³⁶ Dikerdem, a.g.e., s.110-111.

insandı. Hoş görülüydü. Babacan idi. Protokola çok zaman boş verirdi.” Fathin Rüştü Zorlu yurt dışında olduğu günlerde Ticaret işleri ile yakından ilgilenen Fuat Carım, Semih Günver ile de oldukça yakın çalışırlar. Hatta ailecek görüşmeye de başlarlar. Semih Günver, eşini kaybetmiş olmanın Fuat Carım’ı çok etkilediğini ve ıstırabını dışarıya yansıtamadığını da yazar. *“Carım filozoftu, fakat pratik bir zekası vardı. Şekilperest değildi. Öğle yemeklerine evine gitmezdi. Genel sekreterlik makamında sefertası içinde basit yemekleri ayak üzere alalacele atıştırırdı. Öğle saatlerinde ziyarete gelen yabancı sefirlerle bu mütevazi yemeği paylaştığı bile olurdu”*¹³⁷

Osman Korutürk, Fuat Carım ile ilgili bir anekdotunda kendi ülkesinde bakanlık da yapmış olan dönemin Brezilya Büyükelçisi ile tanıştığında kendilerine Fuat Carım ile ilgili olarak şu hikayeyi anlattığını söyler:

“Fuat Carım Brezilya’dayken verdiği yemeklere genç parlak diplomatları çağırır, onlarla dünya meselelerini konuşur, felsefi konuları tartışır, Büyükelçiliğin oldukça şatafatlı ortamında bu konuşmalar bizim çok hoşumuza giderdi. Ben Türkiye’ye bir resmi ziyaret yaptığımda Bakan sıfatıyla, sorayım dedim. Fuat Bey ne olmuş? Dedim ki Fuat Carım vardı, biliyor musunuz? Dediler ki, ‘Biliyoruz, emekli oldu köşesine çekildi, evinde oturuyor.’ Telefonla bağlattırdım, kendisiyle görüşmek istediğimi söyledim, beni yemeğe davet etti. Kalktım bir gece onun evine yemeğe gittim; dört gün kalıyordum Türkiye’de, bir gece evine gittim. Tunus Caddesi’nde bir apartmanın çekme katında oturuyordu, asansör de yoktu, 5 kat çıktık, kapıyı kendisi açtı, beni içeriye aldı. Evinde çalışanı yoktu, evde de yalnızdı. Masasının üzerine temiz beyaz bir kağıt örtü sermişti. Kendi yaptığı yemekleri yedik. Orada oturduk ve dünya meselelerinden konuştuk, dünya meselelerinden bahsettik. O sıralarda Nasır, Mısır’da yeni bir girişim içindeydi. Bana Nasır’ı anlattı. Orta Doğu’ya bunun nasıl yansıtacağını anlattı. Brezilya’yı bunun neden ilgilendirmesi gerektiğini anlattı. Türkiye’yi anlattı, Türkiye’nin geleceğini anlattı. Bazı felsefi konuları da konuştuk. Ben evden ayrıldığımda gece yarısını geçmişti. Ve kendi kendime dedim ki: “Sen ne mutlu bir insansın,

¹³⁷ Semih Günver, *Garip Ada’nın Garip Eşegi Yaşanmış Öyküler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s.269-270; Ayrıca bkz. Mehmet Arif Demirer, *Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği ve Türkiye İçin Çırpınışları*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 84-85.

böyle bir insan sana bir gecesini ayırıyor, seni evinde ağırlıyor, kendi yaptığı yemeği sana ikram ediyor. Fuat Carım'ın o kağıt serdiği masanın üzerindeki, Rio de Janeiro Büyükelçiliği'ndeki şatafatlı salonlardaki rahatlığındaydı hiçbir kompleks duymadan benimle eşite eşit konuştu.”¹³⁸

Yakın çalışma arkadaşları dışında Fuat Carım ile ilgili en geniş anlatımın yer aldığı hatıra yeğeni Nimet Arzık'ındır. Hatıralarda Carım ile ilgili ilginç anekdotlara yer verildiği gibi değerlendirmeler de yapılmıştır: *Amcam 28 yaşında Ben onu Moskova dönüşü anımsarım. “Babam sanırdım. Anılarını yazmadı. Bir destanın parçasıydı. Neden bu destanın kimsenin bilmediği ayrıntılarının gün ışığına çıkmasını istemedi. Zekası da bilinci de kültürü de yatkındı. Neden brezilya büyükelçisi iken general Miranda diye saçma sapan etsiz tatsız kimsenin gönlüne ve beynine bir şey katmayan kitaplar yazdı. Ne kişiliğine ulaşabiliyorum ne tutumuna. Büyük bir küskümlük yatıyordu bu susukunluğun altınad Garip bir Kafkasya utangaçlığı da. Tevazu haline dönüştürdüğü gruru da. Kendi gerçek değerlerini hırsızın zulada mal sakladığı gibi saklardı. Birtakım fabrikasyon değerler koydu ortaya durmadan kötü tiyatro değerleri. Onlardan hiçbir zaman vazgeçmedi.*

139

Arzık'ın dikkat çeken bir diğer anlatımında da; *“Amcam sevgi dolu bir insanmış bir zamanlar varsa yoksa ben vardım onun için. Annesine karşı saygısı sonsuz idi. Her gece yataklar yayılır o evde. Bir gece yatakları anasın yaydırtmadı. Sonra çok değişti herhalde. Sanki bir düşmandı anasına karşı. O öldükten sonra gene eski duyguları geri geldi. Herkesin gözünde amcam bir kahramandı. Gerçekten öyleydi.”¹⁴⁰* açıklamasını yapar.Nimet Arzık'ın amcasına dair şu değerlendirmesi de diğer anılarda karşılaşmadığımız bir Carım portresi sunar bizlere:

“Yerleşememişti bir türlü kişiliğinde. Huzursuzdu. Huzursuzluk saçardı. Saldırgandı. Ortanca çocuktu amcam. Çok parlak iki kardeşin arasında ezilmişti. Küçükken sadece somurtukmuş. Büyüdüğünde saldırgan bir huysuzluğa dönüşmüş bu somurtukluk. Karısı dengeleyici bir unsur değildi. Çevrede bütün kusurlarını

¹³⁸ Aykut Tuzcu, “İtibar Ne Demektir”, *Gaziantep Sabah Gazetesi*, 22 Aralık 2014

¹³⁹ Arzık, a.g.e., Cilt: 1; s.52

¹⁴⁰ Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.59

alkışlamıştı. Fuat Bey huysuzdur diye överlerdi erdemmişçesine. Zalim bir esprisi vardı. Öldürürdü. Horlayıcıydı. Başa çıkılmazdı onunla o alanda. Kurtuluş Savaşı kahramanlarından olmak doğal olarak destek oldu ona. Fuat Bey gencecik yaşta koca bir aileyi yükledi. Fuad bey tek aşkın adamıdır. Çok iyi bir kızı feda etti bu tek aşkın adamı efsanesine: Muazzez. Kendisini de. Karısını çok sevmişti. Parkinson hastalığına yakalanınca çok bakmıştı. Ama muazzezi de sevmişti. Yıllar sonra. Ama tek aşkın adamı efsanesi vardı ya. Kendini de feda etmişti o efsaneye. Önemli olan efsaneydi. O kuşak bana çok yabancı”¹⁴¹.

Yukarda bahsettiğimiz ve aslında iki grup şeklinde değerlendirebileceğimiz hatıraların ortaya koyduğu Carım portreleri farklıdır. Fuat Carım’ın 35 yıllık Dışişleri kariyerinde kendisini yakından tanıyan, üzerinde etki bıraktığı isimlerin ona dair hatıralarında ortaya çıkan portresi ile onu mesleki yaşamı dışında özel hayatında yakından tanıyan ve gözlemleyen Nimet Arzık’ın Carım portresi benzerlikler taşımakla birlikte büyük farklılıklar gösterir. Zira yakın çalışma arkadaşlarının tanıdığı Carım, profesyonel ilişkilerin hakim olduğu iş ortamındaki Carım’dır. Oysa Nimet Arzık’da özel yaşamı içinde bir aile babası olan, zaafarı, hataları, öfkesi ve kırgınlıklarıyla varolan bir insan portresi vardır. Bu Carım portresi oldukça samimi açıklamalar içerdiği gibi zaman zaman Arzık’ın amcası için hissettiği kırgınlığın, hayal kırıklığının ve öfkenin de yansıması olabilmektedir.

Carım Ailesinden Simalar

Carım ailesinin özgün karakterlerinden biri de hiç şüphesi ki Fuat Carım’ın küçük kardeş Tarık Carım’dır. Nimet Arzık, anılarında küçük amcasına dair oldukça fazla bilgi verdiği gibi anlatımlarından da anlaşılacağı gibi amcasını ayrı bir şekilde önemser de; *“En küçüğü Tarık güzeller güzeli deha denecek kadar zeki idi. Trablus’ta anasının yanında kaldı. Çok trajik olacaktı yaşamı. 17 yaşında Kafkas cephesine gidecekti. O da herkesi gibi savaşın bütün dehşeti içinde armut kurusuyla dut kurusuyla açlık bastıracaktı. Ruslara esir düşecekti. Tam kurşuna dizilecekken arkadaşı tarafından kurtarılacaktır.”¹⁴²* Ölümünden

¹⁴¹ Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.86.

¹⁴² Arzık, a.g.e., Cilt: 1, s.39

kıl payı kurtulan, küçük yaşlarında babasının ölümüne tanık olan Tarık, ilerleyen yıllarda alkol problemi de yaşayacaktır.

Tarık Carım ile ilgili ilginç bir anekdot da Reşat Enis tarafından verilir. “...*Deli Tarık derlerdi ona..Deli miydi? Sanmam. Ünlü bir akıl hastalıkları uzmanının yapıtlarını hazırladı çünkü. Uzmanın adı altında yayınlanırdı bu yapıtları, bilmiyorum. Onunla arkadaş olduk çalıştığım gazetede...Çevresindekileri geniş bilgisi ile yararlandıran alçak gönüllü bir insandı. Yeri yurdu yoktu. Çok içiyordu. Makine dairesinin bir bölümünde yatıp kalkardı. Rotatif artığı bobin kağıtlarından bir yatak yapardı kendine...Kıvrılırdı üzerine...Ayakucunda makinistin tekir kedisi ile...Patrondan makinist çırağına dek herkes onu severdi. Sayardı da...Bir gün Deli Tarık bizim yokuşta apansız ölüverdiğini söylediler.*”¹⁴³

Tarık Carım'ın yaşamı kolay olmamıştır. Özellikle alkol problemi aile yaşamını ve yakın çevresi ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Milliyet gazetesinin verdiği habere göre Tarık Carım intihar ederek yaşamına son vermiştir.¹⁴⁴

Carım ailesinden çıkan diğer bir hariciyeci de Halit Carım'ın oğlu, Fuad Carım'ın yeğeni Taha Carım'dır.¹⁴⁵ Taha Carım da Carım erkekleri gibi oldukça ilginç, kendine özgü bir karakterdir. Taha Carım, 1914'te Cenevre doğdu. Nimet Arzık abisinin ilk isminin Jean Taha olduğunu ancak sonra Yahya ismine çevrildiğini yazar.¹⁴⁶ 1936'da Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Fransa'da eğitimine devam etti. 1941'de 27 yaşında Dışişlerinde çalışmaya başlayan Taha Carım, yaklaşık olarak 36 yıl görev yaptı. Taha Carım, kendisi gibi diplomat olan Dışişleri Bakanlığı ve Belediye Başkanlığı yapmış olan Ali Kenan Gökarat'ın kızı Nazan Gökarat'la evlendi.¹⁴⁷ Çiftin düğün törenleri dönemin en gözde mekânlarından biri olan Süreyya'da yapıldı. Nimet Arzık abisinin düğün töreni ve törene katılanlarla ilgili olarak oldukça ayrıntılı ve hoş bir

¹⁴³ Reşat Enis, *Kırmızı Karanfil*, Yordam Kitap, İstanbul 2006, s.86

¹⁴⁴ “Tarık Carım İntihar Etti”, Milliyet Gazetesi, 25 Mayıs 1962

¹⁴⁵ Erkin, a.g.e, s. 210; Selahattin Ülkümen, *Selahattin Ülkümen'in Anıları Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışişleri*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1993, s. 15-16; Erdem Erner, *Davulun Sesi Dışişlerinde 44 Yıl*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993, s.107-108; Reha Aytaman, *Sinirli Yıllar (Dışişlerinde 42 Yıl)* Ad Yayıncılık, İstanbul 1996.

¹⁴⁶ Arzık, a.g.e., Cilt: I, s. 48.

¹⁴⁷ Er, a.g.e, s.237-238.

anlatım yapar. Dönemin Dışişleri ve siyaset çevresinden pek çok önemli isimin katıldığı görkemli bir düğün töreni yapılmıştır.¹⁴⁸ İlk görev yeri, Yunanistan'da Ruşen Eşref'in yanında I. Kâtipliktir. ¹⁴⁹Taha Carım Vatikan elçiliği esnasında Ermeni terör örgütü tarafından 1977'de öldürüldü.¹⁵⁰

Yakın arkadaşı Emine Esenbel anılarında “İlginç bir diplomat başlıklı bölümü” Taha Carım'a ayırır. Eşinin (Melih Esenbel) Galatasaray Lisesi'nden arkadaşı olduğunu belirten Emine Esenbel, Taha Carım'ın “Çerkezliğinden fazlasıyla övünen bir insan olduğunu” ¹⁵¹ özellikle belirtir. Bilal Şimşir de Şehir Diplomatlarımız isimli çalışmasında Taha Carım için geniş bir yer ayırmıştır.¹⁵²

Carım ailesinin ilginç karakterlerinden biri de çevirmen, gazeteci yazar Nimet Arzık'tır. Arzık, Halit Carım'ın kızıdır. 1921'de babasının görevli olduğu İzmir Bornova'da dünyaya gelmiş 1989'da İstanbul'da ölmüştür. Eğitimine İzmir Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesinde başlamış sonrasında Polonya'da devam etmiştir. Arzık'ın annesi Polonyalıdır. Hatta Arzık II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarını da Polonya'da geçirmiştir. Yükseköğrenimini DTCF Fransız Filolojisi Bölümünde tamamlamıştı. DP iktidarı döneminde Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü yapmış olan ve Adnan Menderes'in yakın çevresinden olan Şefik Arzık ile evlendi. Eşini Başbakanı Adnan Menderes ile 1959 yılında Kıbrıs sorununun çözümü için İngiltere'ye yaptığı gezi esnasındaki uçak kazasında kaybetti. Carım ailesinin renkli simalarından biri olan Arzık, anılarını üç ciltlik Tek At Tek Mızrak isimi ile yayınladı. Nimet Arzık'ın basılmış yaklaşık 41 kitabı vardır. Özellikle Fransızcadan yaptığı

¹⁴⁸ Nimet Arzık, Tek At Tek Mızrak Anılar-2, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s.23-31

¹⁴⁹ Arzık, a.g.e., Cilt: II, s.23

¹⁵⁰ Milliyet Gazetesi, 10 Mayıs 1977; 11 Mayıs 1977 ve 13 Mayıs 1977 ve 15 Mayıs 1977 tarihli nüshaları. Ayrıntılı bilgi için bknz, Bilal N. Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)* I. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, s. 12-242.

¹⁵¹ Osman Öndeş, *Bin Renk Bir Ömür Sefire Emine Esenbel'in Anıları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2004, s. 143-145.

¹⁵² Bilal N. Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)* I. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, s. 212-242

tercümeleri oldukça önemlidir. Türk siyasetinden önemli simalarına dair portreleri de keyifle okunan çalışmaları arasındadır.¹⁵³

Sonuç

Kafkas göçmeni bir aileye mensup olan Fuat Carım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte önemli görevlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin çalkantılı son yıllarının pek çok bakımdan şekillendirdiği ve belirlediği bir kuşağa mensuptur. Osmanlı Devleti'nin büyük sorunlar yaşadığı ve gitgide devletten kopan bir coğrafyada dünyaya gelen Carım, pek çok aydın genç gibi devletin geleceğine dair kaygılar taşımaktaydı. Bu ortamda dönemin gözde okullarından biri olan Mülkiye'de İttihatçılar ile yolu kesişti. Bu ilişki ilerleyen yıllarda artarak devam etti. 1917'de atandığı Adapazarı Kaymakamlığı döneminden başlamak üzere bölgedeki gelişmelerde etkin bir şekilde rol aldığı gibi İttihatçılarla organik bir ilişki içinde de oldu.

I.Dünya Savaşı yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa içinde yer aldı. Bu tarihlerde Teşkilat-ı Mahsusa içinde Çerkeslerin belirgin bir etkisi mevcuttur. Carım da Çerkesler arasında itibarlı olarak kabul edilen boylarından biri olan Şapsığ aşiretine mensuptur. Bu durumu, özellikle Çerkes nüfusun etkin olduğu görev bölgesinde Carım için avantaj sağlamıştır. Adapazarı ve civarı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde Anadolu hâkimiyeti için en kritik öneme sahip yerlerden biridir. Zira hem insan he de malzeme sevki buradan yapılmaktadır. Bu nedenle de bölgeyi kontrol altında tutmak Teşkilat-ı Mahsusa için oldukça hayati önemi haizdir. Bu noktada Fuat Carım gibi bölgede yaşayan Çerkesler üzerinde etki sahibi olan isimler özellikle öne çıkarılmış ve onlardan faydalanılmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa içinde yer alan pek çok Çerkes, Kuva-yı Milliye ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri içinde de yer almış ve bu etki Milli Mücadele döneminde de devam etmiştir. Fuat Carım da, bölgedeki Çerkes aşiretlerinin Kuva-yı Milliye karşıtı hareketler içinde yer almasına engel olmuştur. Ankara ile birlikte hareket eden Çerkes Fuat Carım, bir başka Çerkes olan ve

¹⁵³ Yılmaz Çetiner, *Nefes nefes Bir Ömür*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2006, s. 213-214; Vecihi Timuroğlu, *Yazınımızdan Portreler*, Başak Yayınları, İstanbul 1991, s. 214-220; *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, Haz. İhsan Işık Elvan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 109

Düzenli ordu kuruluncaya kadar en güçlü milis kuvvetlere sahip bulunan Çerkes Ethem ile de bağlantı kurulmasında etkili olmuştur.

Adapazarı ve civarında halk tarafından sevilen ve mücadeleye aktif bir şekilde katılan Carım, I. TBMM’de İzmit Milletvekili olarak yerini almıştır. 1922 yılının Temmuz ayına kadar milletvekili olarak kalmış, bu süre içinde de bölgedeki Çerkes aşiretlerini Milli Mücadeleye kazandırılması için mücadele etmiştir.

1922 ile 1957 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde farklı mevkilerde görev alan Fuat Carım’ın çalkantılı bir kariyeri olmuştur. Kariyeri ile aşkı arasında tercih yapmak durumunda kalmış, hayatının sonuna kadar da bu nedenle hissettiği kırgınlığını korumuştur. Bu evlilik nedeniyle Atatürk ile ilişkileri bozulmuştur. Eşini çok sevmesine rağmen hak ettiğini düşündüğü kariyerinden mahrum bırakılmış olması hatıralarda da öne çıkan hırçınlığının en derinlerdeki etkisidir.

Fuat Carım’ın oldukça genç bir yaşta büyük bir ailenin sorumluluğunu üzerine almak zorunda kalmış olması hiç şüphe yok ki onun karakteri üzerinde derin tesir bırakan gelişmelerden biri olmuştur. Varlıklı bir aile içinde yetişmiş olmasına rağmen sonradan bu durumunun değişmesi, Carım’ı erken yaşta büyük sorumluluklar almaya ama aynı zamanda daha içine kapanık ve daha otoriter olmaya zorlamıştır.

Dışişlerindeki kariyerine kesintilere uğramakla birlikte Atatürk döneminde başlayan Fuat Carım, Milli Şef ve Demokrat Parti döneminde de farklı mevkilerde görev aldı. Ancak kariyerindeki yükseliş, II. Dünya Savaşı sonrasının soğuk savaş ortamında başladı. Dışişlerinin hızlı değişen havası Carım’ın da kariyeri üzerinde etkili olmuştur. Özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye yakınlık ve onun taktirini kazanmak bu kariyerde fazlasıyla belirleyicidir. Carım, Demokrat Parti döneminde de mevkisini korudu. Özellikle Fathin Rüştü Zorlu ile olan yakınlığı kendisine kolaylık sağladı. Carım, 1960 Askeri darbesinden önce 1957’de yaş haddinden son görevi olan Brezilya Büyükelçiliği’nden emekli oldu.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA, BEO./2858-214331-0 H-03-05-124
BOA, DH.MKT./2182-106/H.15-11-1316
BOA, DH.MKT./2577-154-0 H-11-10-1319
BOA., DH.MKT./2190-87-0 H.05-12-1316
BOA., Y.A.HUS/392-14-0/H.05.08.1316.
BOA., Y.PRKJ./37-108-0/H.13.07.1316.
BOA., ZB./327-79-0R-18-08-1324
BCA, 30-11-1-0/120-12-18/04.05.1938
BCA, 30-11-1-0/179-35-26/19.12.1945
BCA, 30-11-1-0/180-3-6/29.01.1946.
BCA, 30-11-1-0/193-23-15/25.0.8.1947
BCA, 30-18-1-2-/108-21-17/04.04.1945
BCA, 30-18-1-2/119-52-18/29.06.1949
BCA, 516-219441-21-30-63/09.06.1938

Kitap ve Makaleler

Adivar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitapevi, İstanbul 1992
Akal, Emel, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014
Akbulut, Erden-Tunçay, Mete, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* TÜSTAV, İstanbul 2007
Akgül, Suat, "1949 yılında SSCB'de Öldürülen Diplomatik Kurye Yüzbaşı Fuat Güzaltan Olayı", <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/DEMOKRAS%c4%b0-SEMPZYUMU-%c3%96ZET-K%c4%b0TAP%c3%87I%c4%9el.pdf> (30.05.2020)
Anılar: Nail Çakırhan Söyleşisi; Haz. Erden Akbulut, TÜSTAV, İstanbul 2008
Ant, Metin, *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1973
Aras, Tevfik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003
Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç, (1923-1925)* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003
Arzık, Nimet, *Tek At Tek Mızrak Anılar-2*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984
Arzık, Nimet, *Tek At, Tek Mızrak Anılar-1*, Cilt:1; Kaynak Yayınları, İstanbul 1983
Avagyan, Arsen, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet İktidar Sisteminde Çerkesler*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2004
Aydemir, İzzet, *Muhaceretteki Çerkes Aydınları*, b.y, Ankara 1991

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt: 3, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1972

Aytaman, Reha, *Sinirli Yıllar (Dışişlerinde 42 Yıl)* Ad Yayıncılık, İstanbul 1996.

Berzeg, Sefer E., *Kafkasya Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, Nart Yayıncılık, Samsun 1995.

Berzeg, Sefer, *Kurtuluş Savaşında Çerkez Göçmenleri*, Cilt: 2, Nart Yayıncılık İstanbul 1990

Bıyıklıoğlu, Tefik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959

Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri, TBMM Yayınları, Ankara 2004

Butbay, Mustafa, *Kafkas Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Cevdet Canbulat, TTK Yayınları, Ankara 2007

Can, Fahri, "Birinci Dünya Harbında Sonra İlk Milli Kuvvet Nasıl Kuruldu?", *Yakın Tarihimiz*, 1, No: 2(10 Mayıs 1962), s. 334

Can, Fahri, "Kuva-yı Milliye Ruhu", *Yakın Tarihimiz*, 1, No: 8 (19 Nisan 1962), s. 249-250

Carım, Fuat, *Dedikodulu Seyahat*, Akşam Matbaası, İstanbul 1930

Cebesoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıraları: Milli Mücadele Hatıraları*, Editör, Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2001

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002

Çağlar, Günay, "Hüsrev Bey Heyeti Nasihası (Nisan-Mayıs 1920)", s. 87-90 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20802> (Erişim tarihi 25.04.2020)

Çam, Yusuf, *Milli Mücadelede İzmit Sancağı*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2014

Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, I. Cilt (1859-1968)*; Mars Matbaası, Ankara, 1969

Çetier, Yılmaz, *Nefes Nefes Bir Ömür*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2006

Çölaşan, Emin, *Sor Bakalım*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1988

Demirel, Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet II. Grup*, İletişim Yayınları İstanbul 1995

Demirel, Ahmet, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010

Demirer, Mehmet Arif, *Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği ve Türkiye İçin Çırpınışları*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2009

Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı, Yayına Hazırlayan: Hamid Aral, Ankara Basımevi, Ankara 1968,s. 973

Dışişleri Bakanlığı Yılı 1964-1965, Ankara Basımevi, Ankara, 1966

- Dikerdem, Mahmut, *Hariciye Çarkı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989
- Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikayesi*, Cilt: 7, May Yayınları, İstanbul 1967
- Efe, Ahmet, *Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Yayınları, İstanbul 2007
- Enis, Reşat, *Kırmızı Karanfil*, Yordam Kitap, İstanbul 2006, s.86
- Er, Tayfun, *Erguvaniler Türkiye'de İktidar Doğanlar*, Duvar Yayınları, İzmir, 2007
- Erim, Nihat, *Günlükler (1925-1979)*, Haz. Ahmet Demirel, Cilt: I, YKY, İstanbul 2004
- Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar Yorumlar*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987
- Erner, Erdem, *Davulun Sesi Dışişlerinde 44 Yıl*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993
- Fortna, Benjamin C., *Kuşçubaşı Eşref, Efsane Teşkilatı Mahsusa Subayının Hayatı*, Çev. Selçuk Uygur Timaş Yayınları, İstanbul 20017
- Gingeras, Ryan, *Dertli Sahiller, Şiddet Etnisite ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu 1912-1923* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014
- Gide, F., "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Çerkez Örgütlenmeleri, Geçmişten Geleceğe Çerkesler, 21. YY Çerkesler, Sorunlar ve Olanaklar Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, Editörler: Sevda Alankuş, Esra Oktay Arı, Kafdav Yayınları, Ankara, 2011, s.347-356.
- Günver, Semih, *Garip Ada'nın Garip Eşeği Yaşanmış Öyküler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1999
- Gürün, Kamuran, *Akıntıya Kürek: Bir Büyükelçinin Anıları*, Milliyet yayınları, İstanbul 1994
- Gürün, Kamuran, *Türk Sovyet İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991
- Hiçyılmaz, Ergün, *Gizli Belgelerle Çerkes Ethem*, Varlık Yayınları, İstanbul 1993
- Hiçyılmaz, Ergün, *Teşkilatı Mahsusa* Kaynak Yayınları, İstanbul 2014
- Hikmet, Nazım, *Yazıları*, Koza Yayınları, İstanbul 1976
- <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> (Erişim tarihi 25.04.2020)
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_230_1_1.pdf (Erişim tarihi 25.04.2020)
- Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler*, Haz.. Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002
- İzmit Milletvekilleri (1920-1927)*, Haz. Esmâ Torun, Sıdika Cebeci, Vasfi Korkmaz, Emin Çaycı, Kocaeli 2006
- Kısakürek, Necip Fazıl, "Son Moskof Marifeti", *Büyük Doğu*, Sayı: 14, 10 Haziran 1949

- Kozak, Nart, *Osmanlı Tarihinde İz Bırakan Çerkezler*, Neşa Ofset, İstanbul 2010
- Kuneralp, Zeki, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1981
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013
- Kutay, Cemal, *Çerkez Ethem Dosyası*, 1. ve 2.cilt, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989
- Kutay, Cemal, *Osmanlı'da Cumhuriyete Yüz Yılımızda Bir İnsan Hüseyin Rauf Orbay(1881-1964)*, Kazan Yayıncılık, İstanbul
- Lütem, İlhan, *Erim'den Mektuplar*, Kurtiş Matbaası, İstanbul 1992
- Melek, Faik, *Hepsi Geldi Geçti Dışişlerinde 43 Yıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994
- Mumcu, Uğur, *40'lar Cadı Kazanı*, UMAG Yayınları, Ankara, 2018
- Ortaç, Yusuf Ziya, *Portreler*, Yeni Matbaa, İstanbul 1960
- Ortaylı, İlber, *Zaman Kaybolmaz*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008
- Öndeş, Osman, *Bin Renk Bir Ömür Sefire Emine Esenbel'in Anıları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2004
- Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul 2009
- Özkan, Tuncay, *Bir Gizli Servisin Tarihi*, AD Yayıncılık, İstanbul 1999
- Safa, Peyami, "Bir Ölümün Son Tahlili", <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/29814/001516259006.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (30.05.2020)
- Sarı, Hüseyin, *Milli Mücadele'de Bolu*, Kemal Matbaacılık, Bolu 1995
- Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006
- Soysal, İlhami, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, Bengi Yayınları, İstanbul 2008
- Stoddard, Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 2003
- Şehidoğlu, Süreyya, Eylül 1920 *Bakü Kurultayı ve Milli Mücadeleye Sağdan Soldan El koyma Çabaları*, Ofset Yayınları, İstanbul 1975
- Şener, Cemal, *Çerkez Ethem Olayı*, Okan Yayınları, İstanbul 1984
- Şimşir Bilal, "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), Cilt:XXII, s.15-90
- Şimşir, Bilal N., *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)* I. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000
- Şimşir, Bilal, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996

Şirin, Funda Selçuk, "1930 Türkiyesinde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi", *Tarihin Peşinde Dergisi*, Sayı: 23 (202), ss.99-140

Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1967

Timuroğlu, Vecihi, *Yazınımızdan Portreler*, Başak Yayınları, İstanbul 1991

Topuz, Hıfzı, *Nişantaşı Anıları*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1978

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar, (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul 2009

Tuzcu, Aykut , "İtibar Ne Demektir", *Gaziantep Sabah Gazetesi*, 22 Aralık 2014

Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt: II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1998

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923 Cilt:III, Haz. Fahri Çoker, TBMM Vakıf Yayınları, Ankara, yt,

Türkiye Yazarlar ansiklopedisi, Haz. İhsan Işık Elvan Yayınları, İstanbul, 2001

Tütengil, Cavit Orhan, *Temeldeki Çatlak*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975

Uysal, Sermet Sami, *Şiire Adanmış Bir Yaşam: Yahya Kemal*, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2006

Uysal, Sermet Sami, *Yahya Kemal'i Sevenler Derneği*, İstanbul, 1998, s. 239; Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002

Ülkümen, Selahattin, *Selahattin Ülkümen'in Anıları Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışışleri*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1993

Ünal, Muhittin, *Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü*, Cem Yayınevi, İstanbul 1996

Yalçın, Soner, Efendi: *Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, Cilt: 1 Doğan Kitap, İstanbul 2004

Yapıcı, Selim, "Kalem Tutan Bir Kuvvacı, Silahşör Bir Entelektüel: Mehmed Fuad Carım'ın (1892-1972) Kısa Hayat Hikâyesi", <http://okumakayricaliiktir.com/229/kalem-tutan-bir-kuvvacisilahsor-bir-entelektuelmehmed-fuad-carimin189219/yazi/> (Erişim Tarihi: 30.05.2020)

Yenibağçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Haz. Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, Çizgi Kitapevi, Konya 2011

Yeşil, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, İstanbul 2002

Yılmaz, Mustafa, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Çıkarıldığı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması

Haluk Şengül*

(ORCID ID: 0000-0001-6249-9052)

Gönderim Tarihi (Submitted)	Kabul Tarihi (Accepted)	Yayın Tarihi (Published)
09.05.2020	31.08.2020	10.11.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Şengül, H., "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Çıkarıldığı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020): 152-179.

APA: Şengül, H. (2020). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Çıkarıldığı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 152-179.

Öz

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra başlayan işgaller karşısında İstanbul Hükümetinin sessiz kalması, Türk milletini Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Anadolu hareketi etrafında birleştirmiştir. Anadolu'da başlayan bu direniş hareketi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla bir kimlik kazanmış ve Türk milletinin meşru temsilcisi haline gelmiştir. Meclisin açılmasıyla birlikte Anadolu'nun genelinde ortaya çıkan otorite boşluğu ve iç isyanların oluşturduğu tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla 29 Nisan 1920 tarihinde *Hıyanet-i Vataniye Kanunu* kabul edilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, haluk.sengul@ogr.sakarya.edu.tr.

PhD Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, haluk.sengul@ogr.sakarya.edu.tr.

Milli Mücadelenin bu zor günlerinde kabul edilen Hiyanet-i Vataniye Kanunu Meclisin meşruluğunu tescil etmiş ve Milli Mücadele aleyhine olan eylemleri bertaraf etme hususunda caydırıcı bir güç olmuştur. Bu çalışmada Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun çıkarılması ve sonrasında yaşanan gelişmeler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hiyanet-i Vataniye Kanunu, İstiklal Mahkemeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa.

The Law of Treason, one of the First Laws Issued by the Grand National Assembly of Turkey and Its Implementation

Abstract

The silence of the Istanbul Government in the face of the invasions that began shortly after the signing of the armistice of Mondros United the Turkish nation around the Anatolian movement launched under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. This resistance movement which started in Anatolia gained an identity with the opening of the Grand National Assembly of Turkey and became the legitimate representative of the Turkish Nation. With the opening of the Assembly, the Assembly adopted the law of treason on April 29, 1920 in order to eliminate the authority gap and the threat posed by internal rebellions that had arisen throughout Anatolia. The law of treason adopted during these difficult days of the national struggle registered the legitimacy of the assembly and became a deterrent force in disposing of the actions against the national struggle. In this study, the adoption of the law of treason and the developments after it will be discussed.

Keywords: The Law of Treason, Independence Courts, The Grand National Assembly of Turkey, Mustafa Kemal Pasha.

Giriş

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından müttefik kuvvetleri İstanbul'u işgal etmiş, azınlıklar bu durumdan istifade ederek Türklere kötü davranmaya başlamıştı. Bununla birlikte, müttefik askerlerinin ufak bahanelerle Türkleri tutuklamaya ve cezalandırmaya başlaması İstanbul halkının sabrını tüketmişti. Bu süreçte Türk basınının da müttefik kuvvetlerin sansürü altında olması yaşanan olayların gazetelerde pek az yer almasına ve bu sebepten

söylentilerin ağızdan ağıza dolaşmasına neden oluyordu.¹ İzmir'in işgal edilmesiyle birlikte Türk Milleti can ve mal güvenliğini korumakta aciziyet içinde olan bir hükümete güvenemeyeceğini, iradesine hâkim bir şekilde ve her türlü yola başvurarak düşmanı memleketten atmanın zamanı geldiğini anlamıştı. İşte O günlerde, 19 Mayıs 1919'da 9. Ordu Müfettişi vazifesiyle Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, milletin nasıl direnişe başlayacağını ve milli enerjiye yeniden nasıl güç ve kuvvet verebileceğini resmi makamlara ve milli kuruluşlara açık bir şekilde anlatmıştı.² Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte Türk topraklarında müttefik kuvvetlerin yaklaşık iki yüz bin askeri bulunmaktaydı ve meclis buna karşı koymak için hazırlanmak durumundaydı. Bununla birlikte Düzce, Bolu ve Yozgat çevresinde ayaklanmalar çıkmış ve bastırılmamıştı.

Kısacası Ankara her yönden sıkışmış haldeydi.³ Bu süreçte İstanbul'da Damat Ferit Hükümetinin tekrar iktidara gelmesiyle birlikte Milli Mücadele aleyhine yayınladığı beyanname ve Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin Milli Mücadele aleyhine verdiği fetva Türkiye'deki olayların ve isyanların başlamasını kolaylaştırdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, ülke içinde yaşanan bu olumsuz hadiseleri önlemek amacıyla, isyanları teşvik edenleri ve bu isyanlara karışanları ıslah etmek için 29 Nisan 1920 tarihinde "*Hıyanet-i Vataniye*" Kanununu kabul etmiştir. Kabul edilen kanunun birinci maddesi gereğince hangi suçta karışanların vatan haini olarak kabul edileceği, ikinci ve üçüncü maddelerinde ise bu suçta karışanlara verilecek cezalar açıklanmaktaydı.⁴ Kanuna göre bu suçlara karışanlara verilecek ceza idam olarak belirlenmişti. Fakat bu ceza iki farklı biçimde verilecekti. Doğrudan suçta karışanlar asılarak idam edilecek, dolaylı yollardan suçta karışanlar Ceza Kanununun 45. maddesi gereğince cezalandırılacaktı. Vatana ihaneti destekleyenler veya suçta teşvik edenler de aynı şekilde cezalandırılacaktı. Kanunun yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra,

1 Halide Edib Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, Can Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s.2.

2 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s.121.

3 *Kurtuluş Savaşı Destanı*, Kültür Hizmetleri Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul, 2005, s.71.

4 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.III, M.E.B Kültür Yayınları, İstanbul, 1991, s.99.

13 Mayıs tarihinde Damat Ferit'in vatan haini olduğunu ilan edip yargılanmasının gerektiğini içeren bir önergeyi bazı milletvekilleri Meclis'e sundu. Meclis'te 19 Mayıs tarihinde görüşülen bu önerge oylanarak kabul edildi.⁵ Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabul edilmesiyle birlik ve beraberliğin sağlanması yolunda önemli bir adım atılmış oldu. Kanunun kabulüyle Meclis milletin meşru temsilcisi olduğunu kabul ettirmiş oluyordu. Şayet böyle bir yasa çıkarılmasaydı ayaklanma ve casusluk faaliyetlerine karşı nasıl bir davranış içinde olunacağı kestirilemeyecekti.⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun Meclis'in Gündemine Getirilmesi

23 Nisan 1920 Cuma günü Milletvekillerinin en yaşlısı olan (reis-i sin) Sinop Milletvekili Şerif Bey, Meclisin açılış konuşmasında “*Kıymetli Hazirun! İstanbul yabancı kuvvetler tarafından işgal edilmiş, Halifelik makamı ve İstanbul Hükümeti bağımsızlığını kaybetmiştir. Bu duruma boyun eğmek, milletimize teklif edilen yabancı esaretine boyun eğmek demektir. Ancak her zaman tam bir bağımsızlık içinde yaşamış olan hür milletimiz esareti şiddetli ve kati bir suretle reddetmiş, derhal vekillerini toplamaya başlayarak Yüce Meclisimizi meydana getirmiştir. Bu Yüce Meclisin Reis-i Sinni sıfatıyla milletimizin iç ve dış tam bir bağımsızlık içinde, mukadderatını kendi eline aldığı bütün dünyaya ilan ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum*” sözüyle Meclisin ilk toplantısı böylelikle başlamış oldu. İlk sözü Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa aldı ve milletvekillerine hitaben yaptığı konuşmada Yüce Meclisin seçilmişler ve İstanbul Meclisi'nden gelmiş olan milletvekillerinden kurulduğunu, bütün milletvekillerinin aynı nam ve yetkilerle görevlerini icra edeceklerini açıkladı. Bu husus meclis tarafından onaylanarak ilk genel kurul kararı olarak mevzuata geçti.⁷ Meclisin açıldığı ilk günlerde Milli Mücadele aleyhine dedikodular çıkmaya başlamıştı fakat asıl büyük tehlike Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşru olmadığı yönündeki iddialardı. Bu iddialara dayanan aleyhteki gelişmeleri bir an evvel önlemek ve kesin bir şekilde ortadan kaldırmak için Meclisin meşruluğunu yasal hale getirip herkese kabul

5 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C.II, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, 1992, s.171.

6 *Kurtuluş Savaşı Destanı*, s.71.

7 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 23.04.1920, D.I, C.I, s.2.

ettirmesi gerekiyordu.⁸ Bu esnada yeniden göreve getirilen Damat Ferit Hükümeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasındaki çatlak hızlı bir şekilde açılmaya başladı. İstanbul'daki hükümet, Şeyhülislamdan, Anadolu Hareketine karışanların isyancı olduğu, gerçek inananların bu isyancıları öldürmeye gayret göstermesi gerektiğini içeren bir fetva yayınlamasını istedi.

Buna mukabil Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ankara Müftüsünden İstanbul Hükümetinin vatan haini olduğuna dair bir fetva yayınlamasını isteyerek bu duruma bir karşılık vermiş oldu. Ayrıca Anadolu başlayan bu hareketin amacının Saltanat ve Halifelik makamını korumak olduğu, verilen mücadelenin İslami bir kimliği olduğunun önemi vurgulandı.⁹ Nitekim yaşanan bu hadiseler bir iç savaştı ve aslında bu iç savaş Anadolu Hareketinin 1919 Eylül'ünde Damat Ferit'e karşı bayrak açmasıyla başlamıştı. Zira bu tarihten sonra Anadolu'da meydana gelen Anzavur, Bozkır, Şeyh Eşref İsyanları bu çekişmenin bir sonucuydu ve yaşanan bu olaylar İstanbul veya Ankara'dan bağımsız bir şekilde değerlendirdiğimizde bir kardeş kavgasıydı. Anadolu Hareketi yaşanan bu olaylar karşısında önlemlerini almakta gecikmeyecekti.¹⁰

25 Nisan 1920 tarihinde Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in *"Hiyanet-i Vataniyeye ceza tayini hakkında verdiği kanun teklifi"*¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemini uzun bir süre meşgul edecek bir süreci başlatmıştı. Zira kanun teklifi yapılmadan önce *"Beypazarı asilerinin inhizama uğradıklarına dair Kuvve-i Tedbiye Kumandanı Kaymakam Arif Bey'den gelen telgraf"* Meclisin içinde bulunduğu vaziyeti görmek için yeterliydi.

Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in Meclise sunduğu kanun teklifi şu şekildeydi:

8 Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Milli Mücadele Tarihi-3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006s. 186-187.

9 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 33. Baskı, İstanbul, 2016, s.227-228.

10 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 22. Basım, İstanbul, 2017, s.150-151.

11 "Meclisi Millînin mukarreratı aleyhinde bulunanlar veya mutavaat eylemeyenler ancak haini vatan olabilirler ve bu gibilerin de hiyaneti vataniye ile itham edilmeleri lâzımgelir." Bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25.04.1920, D.I, C.I, s.63.

“ Yüce Milli Meclis Başkanlığına

Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş amacı malum olduğundan arzuladığı yüce amacını tekrara lüzum yoktur, ancak istenilen amaca ulaşmak için Büyük Millet Meclisi'nin kabul edeceği kararlara bütün Osmanlı fertlerinin uyması lazımdır. Bu sebepten Milli Meclisin kararları aleyhinde bulunanlar veya uymayanlar ancak vatan haini olabilirler ve bu gibilerin de hiyaneti vataniye ile suçlanmaları lazım gelir.

Birinci Madde: *Halifemiz ve Padişahımız Efendimiz Hazretleriyle Osmanlı topraklarını yabancı kuvvetlerden kurtarmak amacına yönelen Millet Meclisi kararlarına itaat etmeyenler vatana ihanet ile suçlanırlar.*

İkinci Madde: *Vatana ihanet hakkındaki özel kanun bu gibiler hakkında uygulanır.”¹²*

Mehmet Şükrü Bey, kasten veya bilmeyerek düşman amaçları için çalışan, fesat çıkaran herkesin vatan haini olduğunu söylemiş ve bu gibilerin idam edilmelerini istemiştir. Mehmet Şükrü Bey'e göre bu gibi suçlara karışanlara sert önlemler alınmazsa veya yürürlükte olan kanunlara göre ceza verilirse davaların uzayacağı ve verilecek cezaların hiçbir etkisinin kalmayacağına dikkat çekmiştir.¹³ Mehmet Şükrü Bey'in konuşmasının ardından Mecliste, Koç Bey'in Yabanabad (Kızılcahamam-Ankara) halkına hesap sorma teşebbüsüne dair gelen telgraf okunmuş ve Çorum Milletvekili Fuat Bey bu olayın “*Hiyanet-i Vataniye*” kapsamında değerlendirilmesini istemiştir. Bunun üzerine cevaben verilen telgrafta Mustafa Kemal Paşa, bütün bu hadiselerin İngilizlerin çıkarlarına hizmet ettiğini, Meclisin gayesinin halife ve milleti kurtarmak olduğunu belirtmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin gayesinden şüphe edenlerin, İngilizlere hizmet edenlerle değil milletin meclisine müracaat etmeleri telkininde bulunmuştur. Yani Mustafa

12 TBMM Zabıt Ceridesi, 25.04.1920, D.I, C.I, s. 61-63.

13 Yaşar Özüçetin – H. Mehmet Dağistan, “ Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2011), s.257.

Kemal Paşa, isyan çıkaranların ve isyana uyanların dökülecek kandan sorumlu olduğunu ifade etmiştir.¹⁴

Meclisteki uzun müzakerelerde kanun hakkında Saruhan (Manisa) Milletvekili Refik Şevket Bey'in 27 Nisan'da teklif ettiği önerge Meclise sunulan önergeler arasında en dikkat çekenini olmuştur. Refik Şevket Bey, Meclis Başkanlığına teklif ettiği önergede kanunun adının *Hıyanet-i Vataniye* olarak adlandırılmasını önermiş, vatana ihanet suçu hukuken tarif edilse de suçun içeriği tam olarak belirlenmediği için *"karışıklık çıkarıcılar vatana haini olarak kabul edilir"* şeklinde bir düzeltme yapılmıştır. Ayrıca isyanı sözlü ve filli olarak kışkırtanların da vatan haini olarak kabul edilmesini önerilmiştir.¹⁵ 28 Nisan'da Mecliste görüşülen en mühim husus, kanunu uygulayacak mahkemelerin hangisi olacağı olmuştur. Teklif edilen kanunda görülecek davaların hızlı bir şekilde sonuçlandırılması amaçlanmıştır. Bu sebepten Mecliste, normal hukuk mahkemelerinin davaları hızlı ve etkili bir biçimde sonuçlandıramayacağı görüşü hâkim olmuştur. Bu esnada Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey ilginç bir öneride bulunmuştur. Abdülkadir Kemali Bey, *" Biz bu kanunu yaparken esas itibariyle vaziyetimize muhalif hareket edenleri süratle haddini bildirmeyi düşünüyor ve amaç ediniyoruz. Geçenlerde söylediğim şekilde devrimci bir vaziyet alacaksa bu kanunlarla uğraşmaya gerek yoktur. Sehpaları kurar, sıkıyönetim ilan eder ve bazı kişilere yetki vererek Köprülü Mehmet Paşa'nın yaptığı gibi binlerce insanın kellesini alarak memleketi düzeltiriz"* şeklinde bir yöntemle memleketin kurtarılmasını arzulamıştır.¹⁶ Nihayetinde Sivas Milletvekili Mustafa Taki Bey'in önerisiyle, Bidayet ve Liva Mahkemelerinin kanunu uygulamakla yükümlü olduğu kararlaştırıldı ve isyan çıkarıcıların suçu işlediği yerde yargılanması uygun görüldü.¹⁷ Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in önerdiği ve uzun müzakereler sonucunda tartışılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu gerekli ekler ve düzeltmelerle 29 Nisan'da

14 Bülent Kara, *Hıyanet-i Vataniye Kanunu Müzakereleri Bağlamında Deneyim ve Mesleki Eğitimin Milletvekili Konuşmaları Üzerindeki Etkisine Dair İnceleme" Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2018), s.45.

15 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27.04.1920, D.I, C.I, s. 102.

16 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 28.04.1920, D.I, C.I, s. 119-120.

17 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 29.04.1920, D.I, C.I, s. 137-140.

kabul edildi. Böylelikle Meclisin ülkenin kurtuluşu için düşündüğü ilk olağanüstü kanunu kabul edilmiş oldu.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa, Hiyanet-i Vataniye Kanunu kabul edilmesinden sonra kanuna dair görüşünü Nutuk adlı eserinde şu şekilde ifade etmiştir: “Efendiler, Meclis 29 Nisan 1920 tarihinde Hiyanet-i Vataniye Kanununu ve sonraki aylarda İstiklal Mahkemeleri Kanunlarını da çıkarmakla, İnkılabın tabii gereklerini yerine getirmiş oldu”.¹⁹

Hiyanet-i Vataniye Kanunun Uygulamaya Konulması

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin aldığı önemli kararlar Cumhuriyete geçiş sürecini hızlandırmıştır. Meclis, açıldığında gerek İstanbul Hükümeti’ne gerekse de işgal güçlerine karşı önlemlerini alacak ve bu bağlamda Hiyanet-i Vataniye Kanunu’nu çıkaracaktır. Kanun şu şekildedir:²⁰

“Hiyanet-i Vataniye Kanunu

Büyük Millet Meclisi tarafından müzakere edilerek kabul ve her tarafa neşr ve tamim edilen kanun sureti:

Birinci Madde: *Yüce Hilafet ve Saltanat(Padişahlık) makamını ve padişahın korunmuş ülkelerini yabancılarından elinden kurtarmak ve saldırıları def etmek amacına yönelik olarak kurulmuş olan Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyetine kalkışma mahiyetindeki sözle, fiil veya yazılı olarak muhalefet yapanlar ve fitne çıkaranlar vatan haini sayılır.*

İkinci Madde: *Bilfiil vatan hainliğinde bulunanlar asılarak idam edilir. Şahsen olaylara karışanlar ve teşebbüs edenler ceza kanunun kırk beşinci ve kırk altıncı maddesine göre cezalandırılırlar.*

18 Dinçer Ural, *Hiyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaları (1920-1927)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000, s.48-49.

19 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s.302.

20 Gülşen Karabacak, *I. Dönem TBMM Mersin Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2018, s.42.

Üçüncü Madde: Konuşmasıyla halkı alenen vatan hainliği suçunu işlemeye tahrik ve teşvik edenler veya bu teşvik tahriki yazılılarıyla ve çok değişik araçlarla yayanlar geçici kürek cezasına çarptırılırlar. Yapılan bu tahrik ve teşvik sonucunda bozgunculuk olayları çıkarsa teşvik ve tahrik edenler idam olunurlar.

Dördüncü Madde: Vatana ihanet zanlılarının yetkili mahkemesi suçun işlendiği yerdeki ceza mahkemesidir. Olağanüstü ve aceleyi gerektiren durumlarda zanlının yakalandığı yerdeki ceza mahkemesi de yargılama yapmaya ve karar vermeye yetkilidir.

Beşinci Madde: Vatana ihanet zanlılarının muhakemesi, ceza mahkemelerinden verilecek kesin tutuklama belgesi üzerine her yerde tutuklu olarak yapılır.

Altıncı Madde: Adli zabıta memurlarının düzenleyeceği ilk tahkikat belgeleri o bölgenin en yüksek rütbeli mülki memuruna verilir ve onun tarafından savcılar aracılığıyla mahkemeye iletilir.

Yedinci Madde: Vatana ihanet zanlılarının muhakemesi zorunlu bir sebep olmadıkça yirmi dört günde sonuçlanacaktır. Zorunlu sebep olmaksızın bu süreyi aşan görevliler ve mahkeme heyeti ceza kanununun yüz ikinci maddesi eki gereğince suçunun derecesine göre cezalandırılmak üzere ilgili mahkeme tarafından yirmi gün içinde yargılanarak bir karara varılacaktır.

Sekizinci Madde: Bu kanuna uygun olarak mahkemece verilecek olan karar kesin olup Büyük Millet Meclisi'nin onayını müteakip bölgesinde infaz olunur, onaylanmadığı durumlarda meclisin vereceği karara uygun olarak hareket edilir.

Dokuzuncu Madde: Bu suçların yargılanabilmesi için mahkemelerce istenen kişi mahkemenin davet yazısına gerek kalmaksızın mahkeme karşısına çıkarılır.

Onuncu Madde: İsyana katılmayanlar hakkında kasten suçlamalarda bulunanlar, iddia ettikleri suçun cezası ile cezalandırılırlar.

On Birinci Madde: Haklarından gıyaben hüküm verilenler, yakalandıkları anda yeniden yargılanırlar.

On İkinci Madde: Bu kanun her mahallin idare amiri tarafından nahiye ve kaza ve vilayet merkezlerine ve köy ihtiyar heyetleri çağrılarak ve toplanarak, yüzlerine karşı okunarak tebliğ edilir ve tebliğ edildiğine dair imzalı zabıt tutularak saklanır.

On Üçüncü Madde: *İşbu kanunun icrayı ahkâmına Büyük Millet Meclisi memurdur.*

On Dördüncü Madde: *İşbu kanun her mahalde tarihi tebliğ ve ilanından kırk sekiz saat sonra yürürlükte olacaktır.*

29 Nisan 1336/1920 ve 30 Recep 1338²¹

Memleketin için bulunduğu olağanüstü durumun bir gereği olarak çıkarılan bu kanun birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli bir adım oldu. Kanunun kabul edilmesiyle birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğu belirlenmiş, ulusun çıkarlarının aleyhine yapılacak davranışların mahkemeler aracılığıyla cezalandırılması kararlaştırılmış oldu. Belirtilmesi gereken diğer önemli bir husus ise Hıyanet-i Vataniye Kanununun kabulüyle, İtilaf Devletleri tarafından esaret altında alınan Hilafet ve Saltanat makamını kurtarma amacı yönelik kabul edilen kanunun birinci maddesi, Meclisin meşruluğu kuvvetlendirmiş, tutucu ve karşıt fikirde olanların böylelikle önüne geçilmiş oldu. Kanunu uygulamakla yükümlü iki mahkeme vardı. Bunlar sivil mahkemeler ve Divan-ı Harplerdi. Her iki mahkeme de ihtilal ve olağanüstü koşullarda uyulması gereken usullere göre çalışmıyordu. Bu durum daha sonra kurulacak olan İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına gerekçe olacaktır, zaten olayların gelişimi ve sivil mahkemelerin beklenen kararları zamanında verememesi böyle bir organa olan ihtiyacı gözler önüne sermiştir. Bu süreçte Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Paşa'nın verdiği emirde, isyanlarda halkı kandıranlar, ihanet edenler ve elini kana bulamış olanların kesinlikle affedilmeyeceklerini, aynı emrin dördüncü maddesi gereğince Kuvayı Tedbiye'nin asli görevinin isyancı kuvvetleri dağıtmak, güvenliğin yeniden tesis edilmesini sağlamak, isyana teşvik eden kuruluşları ortadan kaldırıp, isyan çıkaranların cezalandırmak olduğunu bildirmişti. Suça karışanların cezalarının belirlenmesinin mahkemelere ait olmakla beraber, içinde bulunan olağanüstü durumlar sebebiyle Kuvayı Tedbiye'nin suçluların cezalarının belirlenmesinde yetkili olduğu uygun görüldü. Haziran 1920'de Yozgat Ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırılması ve sonrasında Çerkes Ethem'in hiçbir gerekçe göstermeden, suçlu suçsuz ayrımı yapmadan bütün halkın mallarına el koyması ve merkezi

21 *Hâkimiyet-i Milliye*, 01 Mayıs 1336, Numara: 26, s.1-2. (Bkz: EK 1)

otoriteden uzak, keyfi hareketleri Meclise olan güveni zedelemiş ve bir terör ortamı oluşturmuştur.

Meydana gelen bu hadiseler, Hıyanet-i Vataniye Kanunu uygulamakla görevli mahkemelerin beklenen sonuçları verememesi ve Divanı Harplerin halk üzerinde askeri bir otorite algısı oluşturması Meclisin otoritesine doğrudan bağlı kuruluşların gerekliliğini ortaya çıkardı. Bunun neticesinde Meclis Divanı Harplerin bir kısmını kaldırdı ayrıca hatasını kabul edip Meclisten af talep edenlerin isteklerini çoğunlukla kabul etmiştir.²² Fakat bu gelişmelere rağmen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun uygulamaya konulmasının üzerinden dört ay gibi bir zaman geçmesine rağmen ne İstanbul Hükümetinin ihanetine ne de Anadolu'da Milli Mücadele aleyhine karşı yürütülen propaganda ve casusluk faaliyetlerinin önüne geçilebilmiştir. Yaşanan bu olumsuz gelişmelerin önüne geçilebilmek ve Hıyanet-i Vataniye Kanununa işlerlik kazandırabilmek için mahkemelerin hızlı çalışması ve süratli bir şekilde karar verip uygulamasına bağlıydı.²³ Türkiye Büyük Millet Meclisi sorunlara bir an evvel çözüm bulmak maksadıyla İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına karar vermiştir. İstiklal Mahkemeleri'nin kurulma önerisini meclis gündemine getiren Menteşe (Muğla) Milletvekili Tefik Rüştü Bey düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa ile paylaşmış ve mahkemelerin kuruluş süreci ile ilgili gerekli çalışmalar bu şekilde başlatılmıştır.²⁴

Hıyanet-i Vataniye Kanunun Uygulanmasında Yaşanan Sorunlar Nedeniyle Firariler Hakkındaki Kanun'un Çıkarılması ve İstiklal Mahkemelerinin Kurulması

Hıyanet-i Vataniye Kanunu, devam eden ayaklanmaların yanında, gittikçe artan asker kaçakları ve bunların meydana getirdiği olaylara mani olmak ve nihayetinde huzur ve sükûn ortamı oluşturmak, düşman

22 Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1975, s.49-53.

23 Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, (2017), s. 597- 598.

24 Didem Akdoğan, *İstiklal Mahkemeleri ve Şapka İnkılabının Erzurum'daki Yansımaları*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019, s.11.

işgali altında olan memleketi düzenli bir ordu kurarak savunmak amacıyla kabul edilmişti. Fakat kanunu tatbik etmekle görevli mahkemelerin yargılamaları, yaşanan olağanüstü dönemde olumlu bir netice alınmasına imkân sağlayamadı. Ayrıca Milli Mücadele aleyhine yürütülen casusluk ve bozgunculuk faaliyetleri de devam etmekteydi. Yaşanan bu gelişmelerin dışında bir de 8 Temmuz 1920'de Bursa'nın Yunanlar tarafından işgal edilmesi Meclis'te büyük bir üzüntüye neden olmuş ve Meclis Başkanlığının önerisi ile Meclis kürsüsüne siyah bir örtü örtülmüş ve yaşanan bu olay düzenli ve güçlü bir ordu kurulmasını yeniden gündeme getirmiştir. İlerleyen günlerde Mecliste, Mustafa Kemal Paşa'nın ardından İsmet Paşa'nın ordu hakkındaki konuşmaları, bilhassa 17 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle on kişilik bir milletvekili kurulunun cepheye davet edilmesi Mecliste yaşanan heyecanı bir nebze olsun yatıştırdı. Fakat Mecliste 18 Ağustosta gerçekleşen oturumda Tefik Rüştü Bey ve Saruhan (Manisa) Milletvekili Mustafa Necati Bey'in Meclis Başkanlığına verdikleri kanun önerisi konuyu tekrar gündeme getirmiştir. İki milletvekili de verdikleri öneride, Meclis içerisinde seçilecek ve sayıları yediyi geçmeyecek bir Adalet Kurulu'nun inkılabın ruhuna ve bağımsızlığın korunmasına karşı söz ve hakaretlerde bulunanların sıfatları ne olursa olsun soruşturma açılmasını ve yapılacak yargılama sonucunda suçu sabit görünenlerin ölüm cezası ile cezalandırılmasını istediler. Bu öneri, Hiyanet-i Vataniye Kanunu hükümleriyle örtüştüğü ve bir yararı olmayacağı düşüncesiyle reddedilirse de meclisin içinde bulunduğu ağır koşulların da etkisiyle 2 Eylül 1920'de Meclisin gündemine girdi. Meclis Başkanı, seferberlikte firar suçlarını işleyenler hakkında Milli Müdafaa Vekâletince hazırlanmış olan kanun tasarısını ivedilikle Milli Müdafaa Encümenine havale edileceğini söylemiş ve Milli Müdafaa Encümenin ek değişiklikler yapılarak tasarı 8 Eylül'de Meclis gündemine gelmiştir.²⁵ 11 Eylül'de Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kuruluna sunulan Firariler Hakkındaki Kanun, Mecliste büyük çoğunluğun oyuyla alkışlarla kabul edildi.²⁶

25 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C.1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No:4, Ankara, 1994, s.363-364.

26 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11.09.1920, D.I,C.IV, s. 93-101.

Tasarının kabul edilmesiyle İstiklal Mahkemeleri kuruldu ve asker kaçaklarını yargılamak için kurulan bu mahkemelerin başkan ve üyelerinin meclis içerisinde seçilecek üç mebustan oluşması kararlaştırıldı. Yine görüşmeler sırasında askerlerin kaçış sebeplerini ortadan kaldırmak için askerlere iyi davranılması, 10 kuruş olan er aylıklarının 4 liraya çıkarılması ve erlerin köylerdeki işlerinin imece yoluyla köylüler tarafından görülmesi gibi öneriler de getirildi. Görüşmeler esnasında Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey'in "Yurdu kurtarmak için gerekirse beş yüz bin kişiyi idam etmeli ve bunda asla tereddüt etmemeliyiz!" şeklindeki ifadesi dikkat çekici olmuştur.²⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisinin 11 Eylül'de kabul ettiği Firariler Hakkındaki Kanun aşağıdaki şekliyle yürürlüğe girmiştir:

"Firariler Hakkında Kanun

Numara:21

Madde 1: *Muvazzaf veya gönüllü olarak askerlik hizmetinde olup da firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari tutuklu ve sevkinde gevşeklik gösterenler ve firarileri gizlemek ve örtenler hakkında mülki ve askeri kanunda mevcut hükümler ve icap ettiği diğer türlü kararlaştırılan cezayı bağımsız olarak hüküm ve infaz etmek üzere Büyük Millet Meclis üyelerinden oluşan (İstiklal Mahkemeleri) şekilde kurulmuştur.*

Madde 2: *Bu mahkeme üyelerinin sayısı üç olup Büyük Millet Meclisi'nin çoğunluğu arasından seçilir ve içlerinden birisi kendileri tarafından başkan sayılır.*

Madde 3: *İşbu mahkemelerin sayısı ve bölgelerini Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi kararlaştırır.*

Madde 4: *İstiklal mahkemelerinin kararları kesin olup infazına bütün silahlı kuvvetler ve silahız devlet kuvvetleri memurdur.*

Madde 5: *İstiklal mahkemelerini emir ve kararlarını infaz etmeyenler veya infazda ağır davrananlar işbu mahkemeler tarafından yargılanırlar.*

Madde 6: *Her istiklal mahkemesinin katip ve hizmetlilerin maaşı yüz lirayı geçmeyecektir.*

27 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.208.

Madde 7: Her istiklal mahkemesi vazifesini süratle anında firari ve bakaya kişilerin takdir edilen bir süre zarfında yerine getirmek amacıyla her türlü aracı tebliğ etmeye müracaat edebilir.

Madde 8: İşbu kanun yayınlanmasından itibaren geğerlidir.

Madde 9: İşbu kanunun yürütülmesinden Büyük Millet Meclisi Memurudur.²⁸

Firariler Hakkındaki Kanun'un çıkarılmasının ardından 18 Eylül 1920'de Bakanlar Kurulu'nun önerisiyle ve Meclisin aynı gün içerisinde aldığı 45 Numaralı kararla Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Kayseri vilayetlerinde İstiklal Mahkemelerinin kurulması kararlaştırıldı.²⁹ Kabul edilen Firariler Hakkındaki Kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni yasama, yürütme yetkisinin yanında olağanüstü yargı yetkisine de sahip olan bir yapıya dönüştürmüştür. İstiklal Mahkemelerinin yapısı ve işleyişi ile ilgili tartişmaların devam ettiği süreçte 26 Eylül'de meclise sunulan teklifle mahkemelerin askeri firarilere ilişkin yetkisi Hıyanet-i Vataniye Kanunu dhilindeki suçları ve casusluk faaliyetlerini içine alacak Şekilde genişletilmiştir.³⁰ İstiklal Mahkemeleri bu süreçte askerlikten firar edenlerin dışında gasp, soygun, i güvenlik ve huzurun ihlali, bozgunculuk ve casusluk davalarına da bakmıştır. Ankara'daki İstiklal Mahkemesi, diğer İstiklal Mahkemelerinden farklı olarak siyasi davalara da bakmıştır. Milli Mücadele döneminde kurulan İstiklal Mahkemeleri geniş yetkilere sahip olmasına rağmen belli aralıklarla Meclise karşı olan sorumlulukların gereği olarak yaptıkları faaliyetler hakkına rapor sunmuştur.

Cumhuriyet Dönemi kurulan İstiklal Mahkemelerinde baktığımızda Meclisin İstiklal Mahkemeleri üzerinde böyle bir etkisinin olmadığı grlmştir.³¹

28 Ceride-i Resmیه, 21 Şubat 1337, No:3, s.3. (Bkz: EK 2)

29 Abdülhekim Koin, *İstiklal Mahkemeleri Kanun Gerekeçe ve Genel Kurul Tutanakları*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, C.I Ankara, 2015, s.9.

30 İbrahim lker, "İstiklal Mahkemelerinin Kuruluğu ve alışmaları" *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXIII/1 (2015), s.182.

31 Abdülhekim Koin, *İstiklal Mahkemeleri Kanun Gerekeçe ve Genel Kurul Tutanakları*, s.10-11.

Türk Ceza Hukuku Açısından Vatana İhanet Kavramının Değerlendirilmesi

Devletlerin ve devletlerin kurulmasından önceki toplumların tarih sahnesine çıkmasıyla beraber devletin otoritesini kurması ve kurulan düzeni bozmaya çalışanların cezalandırılması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan toplumun düzenini sağlamak amacıyla birtakım çalışmalar yapılmış ve başka ceza çeşitlerine de gerek duyulmuştur. Bu bağlamda karşımıza devletin aleyhine işlenen suçlar ve “vatana ihanet” kavramı ortaya çıkmıştır.³² Vatana ihanet, topluma ve kurulu düzene karşı yapıldığı için yönetimle birlikte suçun muhtevası ve kapsamı da değişikliğe uğramıştır. Çünkü adi suçların hukuki zemini sosyolojiktir, örneğin hırsızlık suçunun dönüşümü yıllar alabilir ama vatana ihanet suçu siyasal suçtur. Siyasal suçlar, bireylerin siyasal iktidarı kullanırken veyahut iktidarı ele geçirmek amacıyla giriştikleri faaliyetlerde işledikleri hukuka aykırı fiililer şeklinde tanımlanmıştır. Siyasi suçların hukuki zemini politiktir, değişiminde zaman ve yer açısından görecelik kuralı hâkimdir ve kısa zamanda dönüşümü muhtemeldir.³³ Türk hukukuna baktığımızda, Türk Ceza Kanunu’na göre vatana ihanet kavramına giren suçlar ile ilgili kesin bir kanaate varmamakla birlikte vatana ihanet dediğimizde Milli Mücadele döneminde kabul edilen “Hıyanet-i Vataniye” kapsamına giren fiiller olarak anlaşılmaktaydı. Kanunu’nun birinci maddesine baktığımızda:

“Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyetine kalkışma mahiyetindeki sözle, fiil veya yazılı olarak muhalefet yapanlar ve fitne çıkaranlar vatan haini sayılır.”

Yine aynı kanunun üçüncü maddesi gereğince:

“Konuşmasıyla halkı alenen vatan hainliği suçunu işlemeye tahrik ve teşvik edenler veya bu teşvik tahriki yazılarıyla ve çok değişik araçlarla yayanlar geçici kürek cezasına çarptırılırlar. Yapılan bu

32 Rezzan İtişgen Dülger, “Vatana İhanet Suçunun Kökenleri Üzerine Bir İnceleme”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, XXIII/2 (2017), s.103.

33 Rezzan İtişgen Dülger, *Parlamentar Sistemde Devlet Başkanın Cezai Mesuliyeti*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017, s.157.

tahrik ve teşvik sonucunda bozgunculuk olayları çıkarsa teşvik ve tahrik edenler idam olunurlar.”

Bu maddelere göre anayasal düzene karşı suç işleyenlerin vatana ihanet suçu işlediği ileri sürülmekle beraber, asıl amacın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetinin korumak olduğu anlaşılmaktadır.³⁴ Bu amaç kurtuluş savaşından sonra da devam etmiştir. Türk milletinin gerçek temsilcisi konusunda çıkan tartışmalar üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi 11-15 Nisan 1923 tarihleri arasında Hiyaneti Vataniye Kanununun 1. ve 8. maddesinde şu şekilde bir değişikliğe gitmiştir:

“Madde 1: *“Saltanatın kaldırıldığı ve hukuki hâkimiyet ve hükümdarlığının mümkün olmadığını ve ayrıldığını ve feragat ettirildiğini Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde saklı bulunduğu dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karara aykırı veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyeti aleyhinde sözle veya yazıyla veya fiili olarak muhalefet veya kışkırtıcı yayınlar yapan kişiler vatan haini sayılırlar.”*

35

“Madde 8: *“İşbu kanunun başarıya ulaşabilmesi mahkemelerin çıkan kararlardan mahkûmiyeti içine alınanları bizzat ve beraat edenleri veya sorumsuz olanları vazife ve yetki gibi kararları savcılar veya ilgili yetkililerin davetlerine binaen Temyiz Heyeti Ceza Dairesince diğer maddeler tercih edilerek inceleme yapılır. Temyiz Heyeti Ceza Dairesi hüküm ve adı geçen kararları vazife ve yetki ve soruşturması hükmü etkili olacak şekilde noksanından ve iptal hakkını kabul edecek şekilde yargılama şekli uymayanları ve kanunun hükümlerine muhalefetinden ortaya çıkan âdi suçlar yeniden yargılama ve o dairede yerine getirmek üzere hükmü veren mahkemeye iade eder. Yeniden yargılama kararlarına karşı ısrar caiz değildir.”*³⁶

Yine Cumhuriyetin ilanından sonra 25 Şubat 1925'te Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde yapılan ilave düzenlemeyle dini ve dini değerleri siyasi amaçlara ulaşmak amacıyla cemiyet kuranlar da vatan haini kabul edilmiştir. Yapılan değişiklikle kanunun birinci maddesi:

34 Rezzan İtişgen Dülger, *Parlamentar Sistemde Devlet Başkanın Cezai Mesuliyeti*, s.170.

35 TBMM Zabıt Ceridesi, 11.04.1923, D.I, C.XXIX, s.32.

36 TBMM Zabıt Ceridesi, 15.04.1923, D.I, C.XXIX, s.191.

“Madde 1: Dini veya dini değerleri siyasî amaçlara esas veya âlet etmek amacıyla cemiyetler kurmak yasaktır. Bu gibi cemiyetleri kuranlar veya bu cemiyetlere dâhil olanlar vatan haini kabul edilir. Dini veya dini değerleri âlet ederek, devletin şeklini değiştirmek ve bozmak veya devlet güvenliğini ihlal veya dini veya dini değerleri âlet ederek her ne suretle olursa olsun halk arasında fesat ve nifak oluşturanlar için gerek bireysel ve gerek toplu şekilde sözle veya yazılı veyahut fiilî bir şekilde veya nutuk söyleyerek veyahut yayın yoluyla harekette bulunanlar aynı şekilde vatan haini sayılır”³⁷ şeklinde değiştirilmiştir.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu 12 Nisan 1991 yılında Terörle Mücadele Kanunu gereğince kaldırılmıştır.³⁸ Bu bakımdan Anayasada vatana ihanetle alakalı kesin bir belirleme yapılamamaktadır. Şu anki mevzuatımızda vatana ihanet kavramı ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. Farklı bir görüşe göre vatana ihanet, Türk vatanının bütünlüğü ve devletin anayasa ile kurulu düzenine karşı işlenen suçları tümünü kapsamaktadır. Yani burada tek bir suç yerine birden fazla suç içine alan bir terim söz konusudur. Bu bakış açısından Ceza Kanunu’nun dördüncü bölümünde “Devletin Güvenliğine Karşı Suçlar”, beşinci bölümünde “Anayasal Düzene ve Bu Düzenin İşleyişine Karşı Suçlar”, altıncı bölümünde “Milli Savunmaya Karşı Suçlar”, yedinci bölümünde “Devlet Sırlarına Karşı Suçlar ve Casusluk” vatana ihanet suçları kapsamında değerlendirilmektedir.

Yine başka bir bakış açısı da bu suçların yanında milletin toplumsal yapısını bozmaya yönelik girişimlerin de vatana ihanet kapsamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁹ Şimdiki duruma baktığımızda, vatana hainliği yalnızca 1982 Anayasası gereğince Cumhurbaşkanının mesuliyetine gidilmesi konusunda gündemdedir ve hangi suçların vatana ihanet olarak değerlendirileceği kesin değildir. Sonuç olarak tarihsel süreçte vatana ihanet kavramı genellikle, devlete ve devlet başkanına ihanet suçu olarak değerlendirilmiş, sonrasında

37 TBMM Zabıt Ceridesi, 25.02.1925, D.II, C.XIV, s.310.

38 Resmi Gazete, 12 Nisan 1991, Sayı: 20843, s.8 (Bkz. EK 3)

39 Rezzan İtişgen Dülger, *Parlamentar Sistemde Devlet Başkanın Cezai Mesuliyeti*, s.170- 172.

devlet düzenine ve anayasa karşı işlenen suçlar da bunlara dâhil edilmiştir.⁴⁰

Sonuç

Birinci Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte Anadolu topraklarının büyük bir bölümü işgal edilmiş, ülkenin içinde bulunduğu bu duruma bir de İstanbul Hükümeti'nin sessiz kalması Türk milletini Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlatılan Milli Mücadele hareketi etrafında birleştirmiştir. Anadolu'da başlayan bu mücadeleyi ortadan kaldırmak amacıyla İstanbul Hükümeti, müttfiklerin de desteğini alarak Anadolu'nun birçok yerinde isyan çıkarmış, yayınladıkları fetva ve bildirimlerle Türk milletini Milli Mücadele aleyhine harekete geçirerek kışkırtma ve propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Bu durum Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla daha şiddetli hale gelmiş ve yaşananlar bir iç savaşa dönüşmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu durumun önüne geçmek ve Meclisin gayrimeşru olduğu yönünde yapılan iddialara son vermek amacıyla 29 Nisan 1920 tarihinde Hiyanet-i Vataniye Kanunu kabul etmiştir. Kanunun kabul edilmesiyle birlikte kimlerin vatan haini olarak değerlendirileceği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna karşı her türlü aleyhte faaliyette bulunanların idam cezası ile cezalandırılacağı belirlenmiştir. Ancak Hiyanet-i Vataniye Kanununu uygulamakla görevli mahkemelerin yargılama sürecinde ağır davranması nedeniyle kanun istenilen sonuçları tam anlamıyla verememişti. Meclisin, 11 Eylül 1920 tarihinde çıkardığı Firariler Hakkında Kanunla, İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve istenilen sonuçlar kısa süre zarfında elde edilmeye başlanmıştır. Milli Mücadele döneminde mümkün olduğu sürece zararlı faaliyette bulunanlara karşı sert tedbirler alınmış ve Meclise karşı bir sorumluluk hissedildiği için yapılan çalışmalarda kesinlikle sorumsuz davranılmamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da İnkıpların topluma yerleştirilmesini konusunda Hiyanet-i Vataniye Kanun'u önemli rol üstlenmiştir. 15 Nisan 1923 tarihinde, Saltanatın kaldırılmasına ilişkin Kanuna ve Meclisin meşruiyetine basın ve yayın yoluyla muhalefette bulunmak suçları da vatana ihanet olarak kabul edilmiştir. 25 Şubat 1925 tarihinde Hiyanet-i Vataniye Kanunu'na ilave

40 Rezzan İtişgen Dülger, "Vatana İhanet Suçunun Kökenleri Üzerine Bir İnceleme" , s.137.

edilen “dini değerleri siyasi amaçlarına ulaşmak amacıyla cemiyet kuranlar” maddesi de vatan hainliği olarak değerlendirilmiş böylelikle söz konusu suçu işleyenler idam cezasına çarptırılmıştır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu 12 Nisan 1991 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Günümüzde Türk Ceza Hukukunda vatana ihanetin cezası tam olarak tanımlanmamıştır. Türk Ceza Kanunu’nun 302. ve 308. maddeleri geleneksel olarak vatana ihanet suçunu içine almaktadır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve onu uygulamakla mükellef olan İstiklal Mahkemeleri, Türk milletinin tarih sahnesine çıktığı günden beri vermiş olduğu varlık mücadelesinin ve devletini koruma refleksinin bir sonucudur.

Kaynaklar

Resmi Yayın ve Tutanaklar

TBMM Zabıt Ceridesi, D.I, C. I, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. IV, TBMM Matbaası, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. XXIX, TBMM Matbaası, Ankara 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C. XIV, TBMM Matbaası, Ankara 1976.

Sürelî Yayınlar

Ceride-i Resmîye, 21 Şubat 1337.

Hâkimiyet-i Milliye, 01 Mayıs 1336.

Resmî Gazete, 12 Nisan 1991.

Kitap, Makale ve Tezler

Adivar, Halide Edip, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, 1 Baskı, İstanbul, 2007.

Akdoğan, Didem, *İstiklal Mahkemeleri ve Şapka İnkılabının Erzurum’daki Yansımaları*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 22. Basım, İstanbul, 2017.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.

Aybars, Ergun, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1975.

Cebesoy. Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

Çelik, Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S 40, 2017, s.597- 598.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C.I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:4, Ankara, 1994.

Dülger, Rezzan İtişgen, “Vatana İhanet Suçunun Kökenleri Üzerine Bir İnceleme”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, S.2, C.23, 2017, s.103.

Dülger, Rezzan İtişgen, *Parlamente Sistemde Devlet Başkanın Cezai Mesuliyeti*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017.

Goloğlu, Mahmut. *Üçüncü Meşrutiyet (1920)*, Milli Mücadele Tarihi-III, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

İbrahim Ülker, “İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu ve Çalışmaları” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.1, C.23, 2015, s.182.

Kara, Bülent, “Hıyanet-i Vataniye Kanunu Müzakereleri Bağlamında Deneyim ve Mesleki Eğitimin Milletvekili Konuşmaları Üzerindeki Etkisine Dair İnceleme” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.20, 2018, s.43-44.

Karabacak, Gülşen, *I. Dönem TBMM Mersin Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2018.

Koçin, Abdülhekim, *İstiklal Mahkemeleri Kanun Gereğe ve Genel Kurul Tutanakları*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, C.1 Ankara, 2015.

Kurtuluş Savaşı Destanı, Kültür Hizmetleri Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul, 2005.

Özüçetin, Yaşar – Dağıstan, H. Mehmet, “ Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun Müzakereleri ve Kabulü” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.5, 2011, s.257.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C.III, M.E.B Kültür Yayınları, İstanbul, 1991.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C.II, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, 1992.

Ural, Dinçer, *Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaları (1920-1927)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000.

Zürcher, Jan, Erik, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 33. Baskı, İstanbul, 2016.

EKLER

EK 1: Hâkimiyet-i Milliye 01 Mayıs 1336 Numara: 26

HIYANET-İ VATANİYE KANUNU

Madde 1 — Makam-ı Mualla-yı Hilafet ve Saltanatı ve Memalik- i Mahrusa-i Şahaneyi yed-i ecanipten tahlis ve taarruzatı def-i maksadına ma'tuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesen, hain-i vatan addolunur.

Madde 2 — Bi-l-fiil hiyanet-i vataniyede bulunanlar şaiben idam olunur. Fer'an zimedhal olanlar ile müteşebbisleri kanun-u cezanın kırk beşinci ve kırk altıncı maddesi mucibince tecziye edilirler.

Madde 3 — Vaiz ve hitabet suretiyle alenen veya ezmine-i muhtelifede eşhas-ı muhtelifeyi sırran ve kavlen hiyanet-i vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerle işbu tahrik ve teşvik-i suver ve vesait-i muhtelifeye ile tahriren ve tersimen irtikab eyleyenler muvakkat küreğe konurlar. Tahrikat ve teşvikat sebebiyle madde-i fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar.

Madde 4 — Hiyanet-i vataniye maznunlarının merci-i muhakemesi ika-i cürüm edilen mahaldeki bidayet ceza mahkemesidir. Ahval-i müstacele ve fevkaladede maznun derdest edildiği mahal mahkemesi de icra-yı muhakeme ve ita-yı karara salahiyattır.

Madde 5 — Hiyanet-i vataniye maznunlarının mahkemesi bidayet ceza mahkemelerinden verilecek gayri muvakkat tevkif müzekkeresi üzerine her halde mevkufen icra edilir.

Madde 6 — Zabita-i adliye me'murlarının tanzim edecekleri tahkikat-ı iptidaiye evrakı daire-i istintaka tevdi olunmaksızın mahallin en büyük mülkiye memuruna i'ta olunur ve onun tarafından dahi mudde-i umumiler vasıtasıyla yirmi dört saat zarfında mahkemeye verilir.

Madde 7 — Hiyanet-i vataniye maznunlarına ait muhakemat, bir sebep-i mücbir olmadıkça azami yirmi günde hükme rabtoluncaktır. Bu müddeti bila sebep-i mücbir tecavüz ettiren mahallin zabıtası ile mahkeme hey'eti kanun-u cezanın yüz ikinci maddesi zeyli mucibince

cürmünün derecesine göre tecziye edilmek üzere ma'fevki mahkemesince muhakemesi bi'licra a'zami yirmi gün zarfında hükme rabtedilecektir.

Madde 8 — İşbu kanuna tevfikan mahakimden sadır olacak mukarrerat kat'i olup Büyük Millet Meclisi'nce bad-el-tasdik mahallerinde infaz olunur. Tasdik edilmediği takdirde Meclisçe ittihaz edilecek karara tevfik-i muamele olunur.

Madde 9 — İşbu ceraimin emr-i muhakemesi için mahkemelerce istenilen şahsa, celp ve davete hacet kalmaksızın bilahüküm inhizar müzekkeresi tastir kılınır.

Madde 10 — İsyana iştirak etmeyen eşhas hakkında ligarazin isnadatta bulunanlar isnat ettikleri cürmün cezasiyle mücazat olunurlar.

Madde 11 — Haklarında gıyaben hüküm sad'r olan eşhas, derdestlerinde işbu kanuna tevfikan yeniden ve vicahen muhakemeleri icra olunur.

Madde 12 — İşbu kanun her mahallin idare amiri tarafından nahiye ve kaza, liva ve vilayet merkezlerine ve köy hey'et-i ihtiyariyeleri müctemian celp edilerek ifham ve suret-i tebliği mutazammın hey'et-i mezkure azalarının imzalarını havi zabıt varaklan tutarak idare meclislerince hıfzedilmekle beraber kavaninin neşir ve ilanı hakkındaki kanuna tevfikan ayrıca neşir muamelesi dahi yapılacaktır.

Madde 13 — İşbu kanunun icra-yı ahkâmına Büyük Millet Meclisi me'murdur.

Madde 14 — İşbu kanun her mahalde tarih-i tebliğ ve ilanından kırk sekiz saat sonra mer'i olacaktır.

EK 2: Ceride-i Resmîye 21 Şubat 1337

مجلس	تاریخ
پروژه ملت مجلسی اعضا از آن سرک (استقلال محکماری) تشکیل اولتشد .	انجام داری ایله سیرک ، اردو و قول اردو قوما ماتاقی مأموریتلرک مجلس اعضاییه چی جاورد .
ماده ۲ — بو محکماری اعضاسنک عددی (اوج) اولوب پروجه ملت عیشک اکثریت آواسیبه احقاب و ایچیلدن برسی کتیمیله طرفه دیش عد اولور .	ماده ۵ — هر دائره انجانیه دیش اعضا احقاب اعتباریه حیث مجموعتسک لمدندن بر قشلمی نصاب مذا کرد .
ماده ۳ — اشبو محکماریه عددی و منطله لری هیئت و کتله کتلیگی اوزرنه پروجه ملت مجلسی لیرن ایدر .	ماده ۶ — پروجه ملت مجلسی اعضاسنه دوت آی ایچون بیك ایزی یوز ائی لیرا تخصیصات دوت ایک ختلاندن دوره انجانیه نیایته قدر جمله دوام ایدنره شیری یوزو لیرا قضیيات وریلور .
ماده ۴ — ایدر لیل محکماریک فراری لیلی اولوب انجانیه بالموم قوای مساحه و غیر مساحه دولت مأمورد .	ماده ۷ — پروجه ملت مجلسی اعضاسنه بر دفعیه مخصوص اولوق اولوره دوت بیك عددی اوزرندن عزمت وعودت طرجوایی اعطا اولور .
ماده ۵ — استقلال محکماریک نواس و مقرراتی احقاب ایچین و ای ایلدنه لعل کوستقلر اشبو محکماری طرفه دیش عیاشیه شور .	ماده ۸ — استیوال مجلس میولکندن بیك ملت هیئته اتحاق ایدر انجانیه تاریخ لحددن : تبراً شیری یوزو لیرا قضیيات وریلور .
ماده ۶ — استقلال محکماری کتبه دستلندن : عیاشیه شور شیری یوز لیرا کتبه یکندر .	ماده ۹ — استیوال مجلس میولکندن بیك ملت هیئته اتحاق ایدر انجانیه تاریخ لحددن : تبراً شیری یوزو لیرا قضیيات وریلور .
ماده ۷ — هر استقلال محکماری و قشلمه ماددی ائدر فراری و طاقا ارایتک بر سنت میبه طرفه انجانیه نکیله هر دولو وسائل نیایته مراجعت ایدر .	ماده ۱۰ — اشبو قانون تاریخ لحددن معتبره .
ماده ۸ — اشبو قانون تاریخ لحددن معتبره .	ماده ۱۱ — اشبو قانون تاریخ لحددن معتبره .
ماده ۹ — اشبو قانون تاریخ لحددن معتبره .	ماده ۱۲ — اشبو قانون تاریخ لحددن معتبره .
۱۱ ایلول سن ۱۳۳۶	۱۱ ایلول سن ۱۳۳۶
پروجه ملت هیئته تاریخ قبول : ۱۱ ایلول سن ۱۳۳۶ تاریخ ایچین هیئت	پروجه ملت هیئته تاریخ قبول : ۱۱ ایلول سن ۱۳۳۶ تاریخ ایچین هیئت
پروجه ملت هیئته تاریخ قبول : ۱۱ ایلول سن ۱۳۳۶ تاریخ ایچین هیئت	پروجه ملت هیئته تاریخ قبول : ۱۱ ایلول سن ۱۳۳۶ تاریخ ایچین هیئت

نظامات ومقررات

ایچین هیئت تاریخ قبول : ۱۱ ایلول سن ۱۳۳۶ تاریخ ایچین هیئت

ایچین هیئت تاریخ قبول : ۱۱ ایلول سن ۱۳۳۶ تاریخ ایچین هیئت

ایچین هیئت تاریخ قبول : ۱۱ ایلول سن ۱۳۳۶ تاریخ ایچین هیئت

تذکره

تذکره ۱ — مؤتلف و کونکلی ایله خدمت سکریمه داخل اولورده قرار ایدر و اهرنه سورته اولوره اولسون فراره سینت ویردک فراری دوت دست دسوزده انکسار کوسرله لیر فراری ایستقاماتش و ایس ایستقامت حنده دایک و سکریمی قواینده موجود احکام عتد الایجاب دیکر کونسلر جات ایشین مستقلاً حکم و تنقید ایستقامت اولورده

FİRARİLER HAKKINDA KANUN

Madde 1 — Muvazzaf ve gönlü ile hizmet-i askeriye dâhil olup da firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firarı derdest ve şevkinde tekâsül gösterenler ve firarileri ihfa ve ilbas edenler hakkında mülki ve askeri kavaninde mevcut ahkâm ve ind-el-icap diğer guna mukarrerat-ı cezaiyeyi müstakillen hüküm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep (İstiklal Mahkemeleri) teşkil olunmuştur.

Madde 2 — Bu mahkemeler azasının adedi (üç) olup Büyük Millet Meclisi'nin ekseriyeti arasıyla intihap ve içlerinden birisi kendileri tarafından reis addolunur.

Madde 3 — İşbu mahkemelerin adedini ve mıntıklarını Hey'et-i Vekile'nin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi tayin eder.

Madde 4 — İstiklal Mahkemeleri'nin kararları kati olup infazına bilumum kuva-yi müsellaha ve gayr-i müsellaha-i devlet memurdur.

Madde 5 — İstiklal Mahkemelerinin evamir ve mukarreatını infaz etmeyenler veya infazda taallül gösterenler işbu mahkemeler tarafından taht-ı muhakemeye alınır.

Madde 6 — Her İstiklal Mahkemesi ketebe ve müstahdeminin maaşatı şehri yüz lirayı geçmeyecektir.

Madde 7 — Her İstiklal Mahkemesi vazifeye mübadereti anında firari ve bakaya efradının bir müddet-i muayyene zarfında icabetini teminen her türlü vesait-i tebliğiyeye müracaat eder.

Madde 8 — İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 9 — İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur.

EK 3: Resmi Gazete 12 Nisan 1991

Sayfa : 8

RESMİ GAZETE

12 Nisan 1991 — Sayı : 20843

GEÇİCİ MADDE 7. — Bu Kanunun 17 nci maddesi hükmü, bu Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra bu Kanun kapsamına giren suçları işleyenler hakkında uygulanır.

GEÇİCİ MADDE 8. — Bu Kanunun 21 inci maddesi, 1/1/1968 tarihinden itibaren bu madde şümulüne girenleri de kapsayacak şekilde yayımı tarihini takip eden aybaşından geçerli olarak uygulanır.

GEÇİCİ MADDE 9. — Bu Kanunun 23 üncü maddesi ile yürürlükten kaldırılan hükümler çerçevesinde bu Kanun yürürlüğe girdiği tarihten önce mahkeme kararı ile idareleri kayyumna verilen Konfederasyon ve Konfederasyona bağlı İşçi Sendikalarının taşınır ve taşınmaz malları ile bu mallardan elde edilen gelirleri, tüm nakit mevcutları 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 46 ncı maddesine göre tasarruf edilmek üzere ilgili kuruma devredilir, dernek ve vakıflara ait taşınır ve taşınmaz mallar ise hazineye devredilir.

Yürürlükten kaldırılan hükümler

MADDE 23. — a) 2 sayılı Hiyanet-i Vataniye Kanunu,

b) 6187 sayılı Vıcdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkında Kanun,

c) 765 sayılı Türk Ceza Kanununun 140, 141, 142 ve 163 üncü maddeleri,

d) 2908 sayılı Dernekler Kanununun 5 inci maddesinin 7 ve 8 numaralı bentleri ile 6 ncı maddesinin 2 numaralı bendi,

e) 2932 sayılı "Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun",
Yürürlükten kaldırılmıştır.

Yürürlük

MADDE 24. — Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

MADDE 25. — Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

12/4/1991

Yasama Bölümü Sayfa : 8

BAŞBAKANLIK BASIMEVİ

Ferihte Satış Fiyatı: (KDV dahil) 1.500,— TL.

1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Sakarya'daki Yansımaları ve Sakarya Milletvekilleri

Bilal Tunç*

(ORCID ID: 0000-0001-5361-8494)

Gönderim Tarihi (Submitted)	Kabul Tarihi (Accepted)	Yayın Tarihi (Published)
17.09.2020	05.11.2020	10.11.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Tunç, B., "1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Sakarya'daki Yansımaları ve Sakarya Milletvekilleri", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020): 180-219.

APA: Tunç, B. (2020). 1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Sakarya'daki Yansımaları ve Sakarya Milletvekilleri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 180-219.

Öz

1954 yılına kadar Kocaeli'ne bağlı bir ilçe olan Adapazarı'nın Sakarya adında bir vilâyet haline getirilmesiyle beraber, yeni vilâyette birçok alanda olduğu gibi politikada da önemli değişimler olmuştur. Söz konusu değişimlerin en bariz olarak görüldüğü alanlardan birisi siyasettir. Bu bağlamda 1957 seçimlerinin Sakarya'daki yansımaları ve buna bağlı gelişmeler ayrıntılı bir biçimde irdelenmiştir. Bu çalışmadaki amaç, Türk Siyasi Tarihi açısından büyük önem arz eden 1957 Milletvekili Genel Seçimleri münasebetiyle Sakarya'da seçim öncesi genel durum, kampanya dönemlerinde yapılan propaganda çalışmaları, seçim sonuçları ve tüm süreçte meydana gelen gelişmeler ile adı geçen vilâyet milletvekillerinin TBMM'deki faaliyetlerinin etraflı bir biçimde incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye'de demokrasinin ciddi gelişme gösterdiği

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, btunc@agri.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, btunc@agri.edu.tr.

Demokrat Parti (DP) döneminde 1957 seçimlerinin Sakarya'da hangi ortamda yapıldığını ve bunun demokrasi tarihindeki yerini belirlemesi hedeflenmektedir. Ayrıca, seçimler süresinde mahalli basının bakışıyla siyasi partiler arasında seçim çalışmalarının nasıl bir siyasal mücadeleye dönüştüğünü ortaya koyarken, bu süreç sonrasında Sakarya Milletvekillerinin TBMM'deki çalışmaları toplumla demokrasi kavramı çerçevesinde izah edilmeye çalışılmıştır. "1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Sakarya'daki Yansımaları ve Sakarya Milletvekilleri adlı makale, başta Sakarya'da basılan gazeteler, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgeler, TBMM Meclis Tutanakları olmak üzere konuyla ilgili araştırma ve inceleme eserlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Bu çalışma, nitel bir çalışma olup; yapılan çalışmada veriler doküman analizi tekniği kullanılmak suretiyle elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Basın, Demokrat Parti, Encümen, Milletvekili Seçimleri, Sakarya.

Reflections of 1957 General Parliamentary Elections in Sakarya and Sakarya Deputies

Abstract

Until 1954, with the transformation of Adapazari, a district of Kocaeli, as a province called Sakarya, there had been changes in many areas. One of the fields where said changes can be observed most evidently is politics. In this sense, reflections of 1957 elections on Sakarya and affiliated developments are examined in detail. The purpose of this study is to examine the general pre-election conditions in Sakarya due to 1957 General Parliamentary Elections which are of great importance in terms of Turkish Political History, propaganda works conducted during campaign periods, election results, developments taking place throughout this process, and activities of members of parliament of this province at TBMM in detail. In line with this purpose, it is aimed to determine in which environment the 1957 elections were held in Sakarya during DP period when democracy in Turkey shown serious developments, and its place in the history of democracy. In addition, it has been revealed how the election works transformed into a political fight among political parties from the perspective of local press throughout the elections while attempting to clarify the works of Sakarya's members of parliament at TBMM after this process within the scope of concepts of society and democracy. The article titled "Reflections of 1957 General Parliamentary Elections on Sakarya and Sakarya Deputies" has been prepared by using relevant research and review works, particularly newspapers published in Sakarya, documents obtained from Turkish Presidency Republic Archives and TBMM Parliament minutes. This

study is a qualitative study, and the data were obtained by using document analysis technique.

Keywords: Press, Democratic Party, Council, Parliamentary Elections, Sakarya.

Giriş

Sakarya coğrafyası, tarihi boyunca pek çok ulus ve devletin izler bıraktığı bir yer olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yayılma sahası içerisinde yer alan Sakarya, eski çağlardan beri önemli bir kavşak noktasındadır¹. Böylesine önemli bir coğrafyada yer alan Sakarya, Marmara Bölgesi'nde yer alan önemli vilâyetlerden birisi konumundadır. Doğusunda Bolu, batısında Kocaeli, kuzeyinde Karadeniz ve güneyinde Bilecik ile hudutları bulunmaktadır².

Tarih boyunca birçok kültüre ev sahipliği yapan Sakarya coğrafyası, Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren Türklerin eline geçmiş ve Osmanlılar döneminde önemli bir alan olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1954 yılına kadar Kocaeli'ne bağlı bir ilçe olan Adapazarı ve diğer ilçelerin birleştirilmesiyle bahsi geçen yıl müstakil bir vilâyet haline getirilen Sakarya³, 1957 yılında bağımsız bir il olarak ilk defa seçimlere girmiştir. Bu kapsamda, seçimlerin Sakarya'daki etkileri ve yeni vilâyetin milletvekillerinin TBMM'deki çalışmaları üzerinde detaylı bir biçimde durulacaktır. Böylece Sakarya'da siyasi tarihin eksik olan bir kısmı tamamlanmış olunacaktır.

Sakarya'da basılan yerel gazetelerden birisi olan Sakarya gazetesinin verdiği bilgilere göre 1957 yılının Ağustos ayından itibaren Türkiye'de bir seçim atmosferi oluşmaya başlamış ve normalde 1958 yılında yapılması gereken seçimlerin 1957 yılının Ekim ayı içerisinde yapılması için gerekli adımlar atılmıştır. Muhalefet partileri gibi DP de, yapılması planlanan

¹ Resul Narin, *Sakarya Manav/Türkmen Tarihi (Yedi Asırlık Bir Tarih)*, Sakarya: Sakarya Yerel Kültür Derneği Yayınları, 2018, s. 21.

² Sümeýra Kurt ve Emre Duman, Sakarya İlinde Kentsel Gelişim Sürecinin Arazi Kullanımı ve Jeomorfolojik Birimler Üzerindeki Etkisinin Zamansal Değişimi, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 34, (2016), s. 270.

³ Bilal Tunç, Cumhuriyet Döneminde İzmit İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-1960), *Türk İdare Tarihi Dergisi*, Sayı: 484, (2017), s.360.

seçimler için propaganda hazırlıkları yapmıştır⁴. Seçim hazırlıkları yapıldığı tarihlerde muhalefet partileri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) öncülüğünde Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Hürriyet Partisi (HP), iktidar partisi DP'ye karşı bir birlik kurmaya çalışmışlardır⁵. Devrin basınından edinilen bilgilere göre; DP, seçimlerin 27 Ekim 1957'de yapılacağını 4 Eylül 1957'de açıklamıştır⁶. Fakat gayri resmi açıklamalar 1957 yılının yaz ayları boyunca devam etmiştir. Bunu gören muhalefet partileri CHP, CMP ve HP sürekli olarak görüşmeler yapmışlar ve birlikte hareket etme yönünde karar almışlardır⁷. Böylece muhalefet partileri arasında "Güç Birliği" adı altında bir yapı ortaya çıkmıştır.

Seçimlerden önce, muhalefet partileri kendi aralarında yaptıkları toplantılardan sonra 5 Eylül 1957'de yayımlanan bir bildiriyle, güç birliğinin nedenlerini ve amacını kamuoyuna açıklamışlardır. Bu bildirin temel noktaları şöyleydi: "*Muhalefet seçimlerde iktidara geldiği takdirde, mahkeme istiklali ve hâkim teminatı, sendika hürriyeti ve mesleki teşekküller kurma hakkı, bütün idari tasarruflar üzerinde kaza-i murakabe, vatandaşlar arasında düşüncelerine göre fark göstermeyen tarafsız idareyi gerçekleştirecektir*"⁸. Böylece muhalefet partileri, iktidar partisi DP'ye karşı birlik oluşturmak için ciddi bir çalışma başlatmış oluyordular şeklinde değerlendirilebilir.

Yukarıda izah edildiği üzere, Türkiye'de 1958 yılına kadar seçim beklenmiyordu ama hükümet, tarım taban fiyatlarının yükseltileceğini ve çiftçi borçlarının ödenmesinin on ay erteleneceğini açıklayınca seçimlerin yakın bir zamanda yapılacağı anlaşılmıştır. Nitekim seçimlerin 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacağı açıklanmıştır. Muhalefet partileri olan CHP, HP ve CMP, söz konusu işbirliği konusunda seçimlerden önce ciddi bir şekilde tartışmışlardır. Ancak bu görüşmelerden çok verimli netice elde edilememiş, sadece 4 Eylül 1957'de yılında yayımlanan ortak

⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 7 Ağustos 1957, Sayı: 1721, s. 1.

⁵ Bilal Tunç, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Uygulamalarından Vatan Cephesi'nin Sakarya'daki Yansımaları, *Current Research Social Sciences Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:3, (2017), s. 167; Sakarya Postası, 8 Ağustos 1957, Sayı: 2637.

⁶ Hakikat, 6 Eylül 1957, Sayı: 1053, s. 1.

⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (4. Baskı), İstanbul: Hil Yayınları, 2010, s.85-86

⁸ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, (5. Baskı), Ankara: İmge Yayınevi, 2013, s. 65.

bildiriyle kalmıştır. Muhalefet partileri arasındaki her türlü etkin işbirliği, 11 Eylül 1957'de DP tarafından çıkartılan ve seçimlerde ortak listelerin yapılmasını yasaklayan bir yasayla imkânsız hale gelmiştir⁹.

Muhalefet partilerinin bu çabalarına karşı, iktidar partisi de seçimleri kazanmak için uğraşmış ve ülke genelinde büyük bir seçim kampanyası yürütmüştür. 1957 seçimlerini yine DP kazanmış, fakat DP'nin oyları çok ciddi bir biçimde azalmıştı. DP, bu seçimlerde oyların % 48'ni alarak 424 milletvekili çıkarmıştır. CHP, CMP ve HP ise bu seçimlerde istedikleri neticeyi elde edememişlerdir¹⁰. Her ne kadar iktidar, muhalefet partilerinin gücünü kırma yoluna girmişse de bu partiler, 1957 seçimlerinde TBMM'de eski devreyle karşılaştırıldığında çok daha fazla sayıda milletvekilliği kazanmışlardır. Demokratik seçim usulü, az çok değiştirilmiş olmakla beraber muhafaza edilmiştir. Hükümeti ele alan parti, meşru serbest seçimle iktidara gelmiştir¹¹.

Buraya kadar olan kısımda Türkiye'de 1957 Milletvekili Genel Seçimlerine giden sürecin nasıl olduğu ve seçimlerden ne gibi sonuçların elde edildiği vurgulanmıştır. Aşağıda verilecek olan birinci bölümde söz konusu seçimlerin Sakarya'daki yansımaları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise seçimler neticesi DP'den Sakarya milletvekili seçilen kişilerin TBMM'deki faaliyetleri ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

1. Sakarya'da 1957 Milletvekili Seçimlerinin Yapılması ve Seçimin Sonuçları

Türkiye'de 1957 seçimlerinin tarihinin kesinleşmesinden sonra siyasi partiler, Sakarya'nın merkez ilçesi olan Adapazarı'nda etkinlikler yapmaya başlamışlardır. Bu kapsamda, DP'li milletvekillerinden Selami Dinçer, Cemal Tüzün ve Hüseyin Nüzhet Akın, Adapazarı'nda temaslarda bulunmuşlar ve halkın sorunlarını dinlemişlerdir. Adı geçen milletvekilleri, buradaki etkinlerinden sonra 20 Ağustos 1957'de Karasu,

⁹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), (7. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 337; Adapazarı Akşam Haberleri, 6 Eylül 1957, Sayı: 1746, s. 1.

¹⁰ Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi I*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1997, s. 128.

¹¹ Kemal K. Karpat, *Türk Demokrasisi Tarihi, (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 82.

Hendek ve Karadere'de seçim faaliyetleri yürütmüşlerdir¹². Söz konusu durum, Sakarya genelinde seçim faaliyetlerinin ve propagandalarının başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Seçimler öncesinde muhalefet partilerinin kendi aralarında yaptıkları işbirliğine karşı olarak Sakarya'da bazı HP'li ve CMP'li parti mensupları, DP'ye geçmişlerdir. Bu kapsamda, Karasu ilçesi CHP ve HP teşkilatından 10 kişi istifa etmiş ve DP'ye üyelik yapmışlardır. Aynı şekilde, Karasu ilçesine bağlı Kızılıcak Köyü CMP Ocak Başkanı Ali Deniz isimli şahıs da partisinden istifa ederek DP'ye intisap etmiştir¹³. Bu istifalara sebep olarak muhalif partilerin işbirliği sebep olarak gösterilmiş ve mensubu oldukları partilerin yaptıklarının onaylamadıklarını göstermek için istifa ettiklerini belirtmişlerdir.

Seçimlerden önce Sakarya'da CHP'den ve HP'den bazı partililerin DP'ye geçmeye devam ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda, Dernekkarı'na bağlı Abalı köyünden 57 CHP'li bağlı oldukları CHP ocağından istifa ederek DP'ye geçmişlerdir. Aynı şekilde Akyazı'da 10 adet köy, HP ocaklarını kapatarak DP'ye katılmışlardır¹⁴. Sakarya'da yayınlanan Sabah gazetesine göre, DP Sakarya İl Başkanlığı üyeleri il genelinde geziler yaparak HP'lileri DP'ye geçmesi için baskı yaptıklarını iddia etmiştir¹⁵. Söz konusu gelişmeler, seçimlerden önce partiler arasındaki rekabeti göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Türkiye'de seçim tarihinin belirlenip partilerin işbirliğini yasaklayan kanunların çıkmasından sonra CHP, CMP ve HP tarafından yapılması planlanan toplantılar ertelenmiştir. Sakarya gazetelerinden birisi olan Anadolu gazetesine göre, seçimler dolayısıyla Sakarya'da seçim etkinliği yapmayı planlayan söz konusu partiler işbirliğinin yapılmasının engellenmesiyle bu toplantılarını ertelemişlerdir¹⁶. Bu durum, 1957 seçimlerinin işbirliği olmadan her partinin seçimlere müstakil bir şekilde girmeye hazırlandığını gösteren bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

¹² Hakikat, 21 Ağustos 1957, Sayı: 1039, s. 1; Yeni Ada Postası, 23 Ağustos 1957, Sayı: 1615, s. 1.

¹³ Sakarya Postası, 29 Ağustos 1957, Sayı: 977, s. 1.

¹⁴ Hakikat, 10 Eylül 1957, Sayı: 1056, s. 1.

¹⁵ Sabah, 26 Eylül 1957, Sayı: 732, s. 1.

¹⁶ Anadolu, 5 Eylül 1957, Sayı: 420, s. 1.

1957 seçimlerinde ülke genelinde olduğu gibi Sakarya'da da ciddi bir biçimde seçim hazırlıkları yapılmıştır. Bu seçimde yer alan bütün partiler Sakarya'da aday çıkarmışlardır. 1957 yılı itibarıyla Sakarya vilâyeti, 8 milletvekili çıkarma hakkına sahiptir¹⁷. Seçim hazırlıkları kapsamında DP Sakarya İl Başkanlığı tarafından toplantılar düzenlenmiş ve birtakım kararlar alınmıştır. Toplantıların düzenlenmesinde DP İl Başkanı Baha Hun'un önemli bir etkisi olmuştur¹⁸. Bu anlamda, ilk olarak 13 Eylül 1957'de Adapazarı'nda yapılan seçim toplantıları, ilerleyen günlerde diğer ilçelerde de yapılmıştır.

1957 Milletvekili Genel Seçimleri kapsamında, Sakarya'da milletvekili adaylarını ilk belirleyen parti HP'dir¹⁹. Bilindiği üzere, HP, 1955 yılında DP'den ayrılarak kurulan yeni bir partidir²⁰. 1957 Milletvekili Genel Seçimleri için Sakarya vilâyetinden milletvekili adayı olan kişiler şunlardan oluşmaktadır: Ekrem Alican, Feridun Ergin, Turan Güneş, Ali İhsan Güneş, Salih Siphahier, Şeref Devran, Metin Karagülle ve Niyazi Akyüz²¹. HP'li adaylardan Ekrem Alican ve Turan Güneş isimli şahıslar, hem Türk siyasi tarihinde hem de Kocaeli siyasetinde son derece önemli rol oynamış kişilerdir.

DP ve diğer partilerin aday belirleme işlemlerinin devam ettiği tarihlerde bazı partili liderler Sakarya'ya gelmişler ve halkla görüşmüşlerdir. Bu kapsamda, 17 Eylül 1957'de İstanbul'dan Ankara'ya gitmekte olan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Sakarya'ya gelmiş ve Adapazarı Belediye Başkanlığı binasında halka seslenmiş ve sayılarla DP iktidarındaki icraatları anlatmıştır²². Bu durum, seçimlerin yaklaştığı tarihlerde DP'nin Sakarya'ya önem verdiğini ve burada seçimleri kesinlikle kazanmak istediği şeklinde düşünülebilir.

DP gibi dönemin bir diğer önemli siyasi gücü olan CHP, Sakarya İl Başkanlığı'nın milletvekili adayları belirlenirken; parti tarafından bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyanname de şunlar yer almaktadır:

¹⁷ BCA, Fon Kodu: 30.10.1.0, Yer No: 52.312.1; Son Dakika, 12 Eylül 1957, Sayı: 877, s. 1.

¹⁸ Son Dakika, 14 Eylül 1957, Sayı: 879, s. 1.

¹⁹ Anadolu, 26 Eylül 1957, Sayı: 436, s. 1; Son Dakika, 30 Eylül 1957, Sayı: 892, s. 1.

²⁰ Mustafa Albayrak, Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasî Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı:71, (Temmuz 2008), s. 341.

²¹ BCA, Fon Kodu: 30.10.1.0, Yer No: 52.311.1.

²² Hakikat, 18 Eylül 1957, Sayı: 1063, s. 1; Son Dakika, 18 Eylül 1957, Sayı: 882, s.1.

“Vatandaşa beyan ve taahhüt ederiz ki, CHP önümüzdeki seçimlerde büyük milletin milletinin güvenine mazhar olduğu takdirde demokratik rejimin kurtarılması, iktisadi sıkıntıların giderilmesi ve hukuk devletinin kurulması esaslarına her zaman bağlı kalacak ve ilk merhale olarak en geç önümüzdeki mayıs ayında nispi temsil sistemine göre teminatlı serbest ve adil seçimin bütün şartlarını gerçekleştirerek seçimlere gidilecektir”²³”. Söz konusu beyanattan CHP'nin seçimler için çok ciddi bir planlama yaptığını ve seçimlerin adil bir şekilde yapılması için gerekli planlamalarını ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda izah edildiği üzere, CHP Sakarya İl Başkanlığı tarafından milletvekili adaylarını belirlemek için aday yoklaması yapılmış ve nihayetinde 200 delegenin katılımıyla milletvekili adayları belirlenmiştir²⁴. 1957 seçimleri için CHP'nin Sakarya vilâyeti milletvekili adayı olan kişiler şunlardır: İsmail Rüştü Aksakal²⁵, Hasan Şükrü Adal, Burhan Akdağ, Hasan Atakan, Kemal Aydar, Kamil Cerrahoğlu, Nimet Elgin ve Şeyda Gülay²⁶. CHP'nin adayları arasında dikkat çeken noktalardan birisi, adaylar arasında kadınların da olmasıdır. Sakarya'dan CHP'nin adayı Şeyda Gülay dışında, hiçbir parti tarafından kadın aday gösterilmemiştir.

CHP gibi DP de adaylarını belirlemiş ve listesini hazırlamıştır. DP, adaylarını belirlemeden önce il genelinde aday yoklaması yapmıştır²⁷. Sakarya'dan milletvekili seçilmek isteyen 21 kişi, DP Sakarya İl Başkanlığına müracaatta bulunmuştur²⁸. 21 kişinin müracaatından sonra DP İl Başkanlığı tarafından aday belirleme işlemleri tamamlanmış ve partinin adayları ilan edilmiştir. Belirlenen DP'li milletvekili adayları: Selami Dinçer, Hamza Osman Erkan, Hüseyin Nüzhet Akın, Hamdi Başak, Nusret Kirişçioğlu, Baha Hun, Tacettin Barış ve Rifat Kadızade'dir. Bunlar arasında yer alan Selami Dinçer, Hamdi Başak ve Hüseyin Nüzhet Akın,

²³ Sakarya, 27 Eylül 1957, Sayı: 2680, s. 1.

²⁴ Anadolu, 1 Eylül 1957, Sayı: 442, s. 1.

²⁵ İsmail Rüştü Aksal, CHP milletvekilleri içerisinde en çok bilinen ve CHP içinde Kocaeli Milletvekilliği ve Ankara Milletvekilliği gibi çok önemli görevlerde bulunmuştur (İsmail Rüştü Aksal'ın Hal Tercümesi 31 Nolu Zat ve Sicil Dosyası).

²⁶ BCA, Fon Kodu: 30.10.1.0, Yer No: 52.311.1.

²⁷ Sakarya Postası, 24 Eylül 1957, Sayı: 1001, s. 1.

²⁸ Sakarya Postası, 28 Eylül 1957, Sayı: 1003, s. 1.

1954 yılında Kocaeli milletvekili seçilmişlerdi²⁹. 1954 yılında Adapazarı'nın Kocaeli'nden ayrılıp bağımsız bir vilâyet olmasıyla³⁰, bahsi geçen kişiler, 1957 seçimleri için Sakarya'dan aday gösterilmişlerdir.

DP Sakarya İl Başkanlığı tarafından milletvekili adayları belirlenme aşamasında partililer arasında birtakım tartışmaların olduğu ve bazı partililerin adaylar konusunda ortak görüşte olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu duruma tepki olarak parti yöneticileri arasında istifa edenler olmuştur. Bu kapsamda, DP Adapazarı İlçe Başkanı Sami Gürçay, hem parti başkanlığından hem de idare kurulundan istifade etmişti³¹. Söz konusu durum, seçimler öncesinde partilerin milletvekili adaylarının belirlenme sürecinin siyasi gelişmeleri etkilediğini açıkça ortaya çıkarmaktadır.

1957 yılında seçime katılan diğer parti ise 10 Şubat 1954 tarihinde Osman Bölükbaşı başkanlığında kurulmuş olan Cumhuriyetçi Millet Partisi'dir³². Bu partinin 1957 yılı seçimleri için Sakarya'da milletvekili adayı olan kişiler şunlardır: Müeyyet Akarsau, Şehabettin Fındıkoğlu, Hüseyin Maveralı, Yusuf Ziya Kösemen, Fikret Çermen, Niyazi Dayıoğlu, Cevat Çoruh ve Sefer Arutan³³. DP, CHP ve HP'de aday gösterilen kişiler arasında daha önce Kocaeli milletvekilliği yapan kişiler olduğu halde CMP içinde bu şekilde herhangi bir kimsenin yer almadığı anlaşılmaktadır.

Herhangi bir partiye tabi olmaksızın 1957 seçimlerinde Sakarya'da bağımsız olarak seçime katılan milletvekili adayları da vardı³⁴. Bu kapsamda, 1957 milletvekili genel seçimleri için Sakarya'dan iki bağımsız

²⁹ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0 Yer No: 78.515.6.

³⁰ Enis Şahin ve Sinan Demirağ, Cumhuriyet Dönemi Kocaeli Vilâyeti Mülkî Yapılanma Tarihi I (1924-1954), *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, s. 1582.

³¹ Sakarya, 26 Eylül 1957, Sayı: 2679, s. 1.

³² Sedef Bulut, Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, (2009), s. 127.

³³ BCA, Fon Kodu: 30.10.1.0, Yer No: 52.311.1.

³⁴ Erdal Abdülhakimoğulları, Tek Başına Seçim Kazanmak: Türk Siyasal Hayatında Bağımsız Milletvekili Adaylığı, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, (2008), s.275.

milletvekili adayı bulunmaktadır. Söz konusu kişiler, Mustafa Yılmaz ve Mehmet Kober'dir³⁵.

Bilindiği üzere seçimlerden önce partiler tarafından çeşitli anketler yapılmaktadır. Seçim anketleri seçmenlerin siyasi tercihlerini belirlemek amacıyla yazılı olarak hazırlanmış sorulardan oluşur³⁶. Hürriyet gazetesi tarafından Sakarya'da da 1957 seçimlerinin sonuçlarının ne olacağını belirleme amacıyla anket yapılmıştır. Anketler sonucunda DP 45, CHP 34, HP 17 ve CMP 7 oy almıştır³⁷. Söz konusu veriler, yapılan anket neticesinde DP en fazla oy almış iken CMP'nin de en az oy aldığını ortaya çıkarmaktadır.

Seçimlerin yaklaştığı günlerde HP Sakarya Teşkilatı, il genelinde iki bucak ve yirmi yedi adet ocaklarda teşkilatlar kurulmuştur. HP'nin bu şekilde Sakarya'da teşkilatlarını kurup güçlü bir parti olmaya başladığı sıralarda, bazı HP'liler tarafından Adapazarı ilçesi başta olmak üzere diğer ilçelerden 2.000 kişinin HP'ye geçtiği iddia edilmiştir³⁸. Esasında seçimler öncesinde bu tür iddialara gazetelerin büyük bir bölümünde rastlanabilmektedir. Zira HP gibi DP'liler ve CHP'liler de devamlı olarak üye sayılarının sürekli arttığını iddia etmişlerdir. Bu şekilde ildeki en güçlü parti olarak kendilerini işaret etmişlerdir şeklinde düşünülebilir.

10 Ekim 1957'de DP Sakarya İl Başkanlığı tarafından Geyve'de bir açık hava toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda DP'nin Sakarya milletvekili adayları arasında yer alan Nusret Kirişçioğlu, Baha Hun, Tacettin Barış, Hüseyin Nüzhet Akın, Necdet Güven ve Abidin Mocan birer konuşma yapmışlardır. Toplantı sırasında, DP'li adaylar seçimi kazanmaları durumunda neler yapacaklarını beyan etmişlerdir. Bu arada, Hakikat adlı yerel gazete, Açık hava toplantısının devam ettiği sırada CHP'li İsmail Rüştü Aksal ve arkadaşları CHP'nin seçim beyannamelerini dağıtıp mitingi sabote etmeye çalışmışlardır³⁹. Söz konusu durum, partiler arasındaki mücadeleyi ve basınının da desteklediği partiye göre, olaylara bakışını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

³⁵ BCA, Fon Kodu: 30.10.1.0, Yer No: 52.311.1.

³⁶ Şakir Gümüş, Anket Şirketleri 30 Mart Testini Geçti mi?, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, (2015), s. 34.

³⁷ Anadolu, 28 Eylül 1957, Sayı: 440, s. 1.

³⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 7 Ekim 1957, Sayı: 1773, s. 1.

³⁹ Hakikat, 11 Ekim 1957, Sayı: 1081, s. 1.

Seçimler dolayısıyla CHP Sakarya İl Başkanlığı tarafından Adapazarı'nda kapalı yer toplantıları yapılmıştır. 9 Ekim 1957'de İstiklal Mahallesi'nde yapılan toplantıda CHP'li milletvekili adayları konuşmuşlardır. Hatipler kendilerini dinlemeye gelen kişilere DP'nin muhalefet yıllarındaki vaatleriyle iktidar yıllarındaki hareket tarzlarını karşılaştırmışlardır. Milletvekili adaylarından Muzaffer Erden, CHP'nin seçimi kazanması durumunda neler yapacaklarını söylemişlerdir⁴⁰. Muzaffer Erden gibi diğer milletvekili adayları da birer konuşma yaparak hem DP'yi eleştirmişler hem de seçim vaatlerini maddeler halinde sıralamışlardır.

Seçimlerde başarılı netice almak isteyen hem iktidar partisi olan DP ile muhalefet partisi olan CHP, güçlü birer parti olduklarını ve güçlerini yeni adaylarla da arttırdıklarını göstermeye çalışmışlardır. Anadolu gazetesine göre CHP Teşkilatları, Sakarya dışında Bolu'da da çok sayıda yeni üyelikler kazanmıştır⁴¹. Bu durum, seçimler dolayısıyla partilerin hem rekabetlerini hem de faaliyetlerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

13 Eylül 1957'de hem CHP hem de DP tarafından Adapazarı'nda birer açık hava toplantısı yapılmıştır. Bilhassa DP'liler ilçe merkezinde ve köylerde vatandaşlara izah vermişlerdir. Bu toplantılarda 100 kişi görev yapmıştır. Çok sayıda partinin katıldığı kapalı salon ve açık hava toplantılarında seçimlerin kazanılması durumunda yapılacak işleri tek tek anlatmışlardır⁴². Aynı şekilde CHP Sakarya İl Başkanlığı da benzer seçim faaliyetlerinde bulunmuştur.

Seçimler dolayısıyla Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi Sakarya'da seçime iştirak eden siyasi partilerden DP, CHP, HP ve CMP'nin beri tertip ettikleri açık hava ve kapalı salon seçim gününe kadar devam etmiştir. Bu münasebetle, söz konusu partilerin gerek milletvekili adayları gerekse de parti ileri gelenleri vilâyet merkezinde, ilçelerde ve köylerde tertip edilen söz alarak konuşmalar yapmışlardır⁴³. Bu durum, seçim

⁴⁰ Sakarya, 10 Ekim 1957, Sayı: 2691, s. 1.

⁴¹ Anadolu, 12 Ekim 1957, Sayı: 452, s. 1.

⁴² Hakikat, 14 Ekim 1957, Sayı: 1083, s. 1.

⁴³ Sakarya Postası, 14 Ekim 1957, Sayı: 1016, s. 1.

çalışmalarının Sakarya'da yoğun bir biçimde yapıldığını ortaya koymaktadır.

17 Ekim 1957 tarihinde DP tarafından Geyve ilçesinde bir açık hava toplantısı tertip edilmiştir. Nusret Kirişçioğlu, Selami Dinçer ve bazı hatiplerin konuştuğu bu toplantıda diğerleri gibi oldukça ilgi görmüş ve çok sayıda vatandaş katılmıştır. Geyve'den sonra Serdivan, Abalı, İlyaslar, Tepelik, Kahramanbey, İkizce, Osmaniye ve Kayrancı köylerinde yapılan kapalı salon toplantılarında katılım son derece yüksek olmuştur. Binlerce köylü ve şehirlî vatandaş oylarını yeniden DP'ye vereceklerini söylemişlerdir⁴⁴. Seçmenlerin DP'ye gösterdiği ilgi, Sakarya basını tarafından DP'nin seçimi kazanacağı şeklinde değerlendirilmiştir.

DP Sakarya İl Teşkilatı gibi CHP Sakarya İl Başkanlığı tarafından da Sakarya ili merkezinde ve bağlı ilçelerde açık hava toplantılarıyla kapalı salon görüşmeleri yapılmıştır. Söz konusu toplantıları bizzat CHP milletvekili adayları yapmıştır. Bilhassa Alpu Mihaliççik'ta yapılan mitinge katılım son derece yüksek olmuştur. Burada CHP'li adaylardan Hüsnü Gök ve Şerafettin Polat birer konuşma yapmışlardır⁴⁵.

Seçimler, 27 Ekim 1957'de yapılmıştır. Seçimlere katılım, %76,61 gibi son derece yüksek bir oranda olmuştur⁴⁶. Bu seçimler sonucunda DP, tüm oyların üçte ikisini almayı başarmıştır. Seçimler neticesi DP 426, CHP 176 ve HP ile CMP 4'er milletvekilliği kazanmışlardır. Ancak, DP listesinde Celal Bayar, Refik Koraltan ve Adnan Menderes ikişer yerden seçildiğinden DP'nin milletvekili sayısı 423'e düşmüştür. CHP listesinde ise İsmet İnönü, Kasım Gülek, Turahan Feyzioğlu ve Kamil Kırkoğlu da ikişer yerden seçimi kazandıklarından CHP'nin milletvekili sayısı 172'ye düşmüştür. Bu suretle 1957 seçimleri neticesinde, TBMM'de 7 eksikle 603 milletvekili bulunmuştur. Seçimler sonucunda, DP 46 vilâyette tam liste halinde 418, üç vilâyette ise karma listeler içinde 6 milletvekilliği kazanarak Meclis'te üçte iki ekseriyeti sağlamıştır. CHP ise 18 vilâyette liste halinde 170, üç vilâyette de karma liste içinde 6 milletvekilliği elde etmiştir. Son olarak HP sadece Burdur'da seçimleri kazanmış ve 4

⁴⁴ Hakikat, 18 Ekim 1957, Sayı: 1087, s. 1.

⁴⁵ Sakarya, 16 Ekim 1957, Sayı: 2696, s. 1.

⁴⁶ Ali Arslan, 1950'den 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine, Genel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı, *İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, (2007), s. 1.

milletvekili çıkarabilmiştir. Aynı şekilde CMP de sadece Kırşehir'den 4 milletvekili çıkarabilmiştir⁴⁷.

1957 Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda Sakarya'da en yüksek oyu alan DP'dir. Seçimler neticesinde DP, DP diğer üç partinin toplamından 30.006 daha fazla oy almıştır. Sakarya'nın ilçeleri olan Adapazarı, Hendek, Geyve, Akyazı, Sapanca ve Karasu'da en yüksek oyu alan parti yine DP'dir. DP'den sonra yüksek oy alan ikinci parti ise CHP olmuştur. DP'nin adaylarının aldığı oylar ise şu şekildedir: Selami Dinçer 28.035, Hamza Osman Erkan 27.949, Hüseyin Nüzhet Akın 27.982, Hamdi Başak 27.899, Nusret Kirişçiöğlü 27.946, Baha Hun 28.395, Tacettin Barış 27972 ve son olarak da Mehmet Rifat Kadızade 27. 876 oy almıştır⁴⁸. Böylece DP, Sakarya'nın 8 milletvekilini çıkarmış ve bahsi geçen kişiler de Sakarya milletvekili olmaya hak kazanmışlardır.

2. Sakarya Milletvekilleri

Birinci bölümde belirtildiği üzere, 1957'de yapılan seçimler sonucu Sakarya'da seçimleri DP kazanmış ve DP'li 8 (sekiz) aday milletvekili seçilmişlerdir. Bu bağlamda, 1 Kasım 1957'de açılan 11. Dönem TBMM'de Sakarya milletvekili olmaya hak kazanan kişiler sırasıyla Selami Dinçer, Hamza Osman Erkan, Hüseyin Nüzhet Akın, Hamdi Başak, Nusret Kirişçiöğlü, Baha Hun, Tacettin Barış ve Mehmet Rifat Kadızade'dir⁴⁹.

11. Dönem TBMM'si çalışmalarına başladıktan sonra, 22 Kasım 1957'de TBMM'de komisyonlar için seçimler yapılmış ve Sakarya milletvekillerinin de girmeye hak kazandıkları komisyonlar belirlenmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak Tacettin Barış ve Nusret Kirişçiöğlü Adliye Encümenliğine; Selami Dinçer Bütçe Encümenliğine; Hamza Osman Erkan ve Mehmet Rifat Kadızade Hariciye Encümenliğine; Baha Hun Basın-Yayın ve Turizm Encümenliğine ve Hamdi Başak da Tarım Encümenliğine seçilmişlerdir⁵⁰. Burada ilk olarak denilmesinin sebebi şudur: Aşağıda da açık bir biçimde görülebileceği üzere

⁴⁷ Milliyet, 29 Ekim 1957, Sayı:2681.

⁴⁸ Son Dakika, 28 Ekim 1957, Sayı: 915, s. 1.

⁴⁹ BCA, Fon Kodu: 30.10.1.0, Yer No: 52.311.1; TBMMTD, Dönem 11, c.I, (1 Kasım 1957), s. 5.

⁵⁰ TBMMTD, Dönem 11, c. I, (22 Kasım 1957), s. 29-33.

TBMM'nin çalışma dönemi içerisinde vekillerin yer aldıkları komisyonlar değişebilmektedir. Sakarya milletvekillerinden bazılarının yer aldığı komisyonu bir defa değişmişken; bazılarının üç defa değiştiği görülmektedir. Bu bilgiler ve Sakarya milletvekillerinin TBMM'deki faaliyetler, milletvekilleriyle ilgili bilgi verilen kısımlarda gösterilecektir.

2.1. Selami Dinçer

Selami Dinçer, 1912 (H.1331) yılında Bursa iline bağlı Gemlik ilçesinde doğmuştur. İlk ve orta tahsilini İstanbul'da bulunan Robert Koleji'nde tamamlayan Dinçer, 1935 yılında Kabataş Lisesi'nden mezun olmuştur. 1939 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Selami Dinçer, iyi derecede İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Sırasıyla Şereflikoçhisar, Gebze, Gölcük ve Karamürsel'de hâkimlik yapan Dinçer, daha sonra İstanbul'da Başsavcı Vekilliği ile Adliye Vekâleti Zatı İşler Müdürlüğü görevlerini yapmıştır. 1954'te Kocaeli milletvekili olarak seçilen Dinçer, 1957 yılında Sakarya Milletvekili olarak TBMM'de görev yapmıştır⁵¹. Bu anlamda, 1957 yılında yeniden milletvekili olarak seçilen Selami Dinçer'in 27 Ekim 1957 tarihli Seçim Mazbatasına göre, ciddi bir biçimde oy alarak vekil olmaya hak kazandığı anlaşılmaktadır⁵².

1954 yılında Adliye Encümenliğinde görev alan Selami Dinçer, 11. Dönem'de TBMM'de ilk olarak Bütçe Komisyonu'nda çalışmıştır⁵³. Daha sonraki aşamalarda Adliye Komisyonunda da çalışan Selami Dinçer'in ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Encümenliğinde de görev aldığı görülmektedir⁵⁴. 10. Dönem TBMM'sinde Kocaeli milletvekili olarak yer aldığı dönemde⁵⁵ çok fazla kanun önergesi ve konuşması olan Selami Dinçer'in 11. Dönem TBMM'sinde daha az konuştuğu ve sadece 2 adet kanun önergesi verdiği anlaşılmaktadır. Esasında çok sayıda oylamaya katılan ve görev alan Selami Dinçer'in

⁵¹ Selami Dinçer'in 2088 Nolu Tercüme-i Hal Varakası.

⁵² Selami Dinçer'in 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası

⁵³ TBMMTD, Dönem 11, c. I, (22 Kasım 1957), s. 29-33.

⁵⁴ Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011, s. 820.

⁵⁵ Bilal Tunç, Demokrat Parti Kocaeli Milletvekili Cemal Tüzün (1954-1961), *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt:54, Sayı:14, (2017), s. 173.

konuşma ve kanun önergesi vermesi bakımından aktif olmaması düşündürücüdür.

Selami Dinçer'in içerisinde yer aldığı Bütçe Komisyonu Başkanlığı tarafından 25 Aralık 1957 tarihinde TBMM Dâhili Nizamnamesinin bazı maddelerinin değiştirilmesi için bir kanun önergesi verilmiştir. Söz konusu değişikliğin teklif edilmesinin sebebi olarak da, mevcut nizamnamenin ihtiyaçları sağlamada yetersiz olduğunun düşünülmesidir⁵⁶. 31 Ocak 1958'de Selami Dinçer'in Bütçe Encümeni Komisyonu üyesi olarak verdiği bir kanun önergesi daha vardır ve adı geçen şu şekildedir⁵⁷: Sakarya Mebusu Selâmi Dinçer'in, Hâkimler Kanununa ek 5017 sayılı Kanunun 1. maddesine bağlı cetvelin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi. Bu kanunun verildiği gün Selami Dinçer'in aynı gün, Kıbrıs'taki son müessif hâdiselerde şehit düşen ırkdaşlarımızın ruhlarının tazizi için üç dakika ihtiram duruşu yapılması konusunda DP'li diğer milletvekilleriyle birlikte bir önerisi olmuştur⁵⁸. Söz konusu kanun önerisi gibi, Selami Dinçer'in imzasının bulunduğu başka teklifler de vardır, ancak yukarıda izah edildiği üzere sadece bir kanun önergesi bulunmaktadır.

15 Kasım 1958 tarihine kadar Bütçe Encümeni'nde görev alan Selami Dinçer, söz konusu tarihten itibaren yapılan yeni düzenlemeyle Meclis Kütüphanesi Encümenliğine seçilmiştir⁵⁹. Sadece iki adet kanun teklifi veren Dinçer, birbirinden farklı üç adet komisyonda yer almıştır. DP'li milletvekili olması sebebiyle Hükümet tarafından verilen çok sayıda kanun teklifinin oylamasına katılmış ve Hükümet'in lehinde oy kullanmıştır.

Selami Dinçer, 18 Nisan 1960 tarihinde verilen Tahkikat Komisyonu'nda yer almıştır⁶⁰. Söz konusu komisyonda yer almasından dolayı 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra kurulan Yassıada Mahkemelerinde Tahkikat Komisyonu'na Üye Olma ve bu bağlamda

⁵⁶ TBMMTD, Dönem 11, c. I, (25 Aralık 1957), s. 1.

⁵⁷ TBMMTD, Dönem 11, c. I, (31 Ocak 1958), s. 594.

⁵⁸ TBMMTD, Dönem 11, c. I, (31 Ocak 1958), s. 595.

⁵⁹ TBMMTD, Dönem 11, c. V, (15 Kasım 1958), s. 42.

⁶⁰ Selin Esen, 18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:34, Sayı: 267, (2010), s. 178.

Anayasayı ihlal Davası kapsamında yargılanmıştır⁶¹. Söz konusu yargılama neticesi Selami Dinçer, müebbet olarak hapse mahkûm edilmiştir⁶². 1964 yılına kadar Kayseri Cezaevinde kalan Dinçer'in cezası 27 Ekim 1964 tarihinde Yüksek Adalet Divanı tarafından affedilmiştir⁶³.

2.2. Hamza Osman Erkan

Hamza Osman Erkan, 1896 (H.1313) yılında İstanbul'da doğmuştur. İsviçre'de eğitim aldığı sırada Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine gönüllü olarak harbe katılmış ve Harp Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul teşkilatında çalışmış olan Erkan, evini İstanbul Grubu ve Milli Mukavemet Teşkilatı'nın kullanmasına izin vermiştir. Milli Mücadele Dönemi'nin bitiminden sonra eğitimine Cenevre Üniversitesi'nde devam etmiş ve Paris'te bankacılık konusunda ihtisas yapan Selami Dinçer, ülkeye döndükten sonra çeşitli tarihlerde banka müdürlükleri görevlerinde bulunmuş ve sonrasında 1936 yılında Uyuşturucu Maddeler İhisarı Genel Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bu görevi yaptığı sırada Cenevre Milletler Cemiyeti Uyuşturucu Maddeler müzakerelerine ve Belgrat Türk-Yugoslav Antlaşması toplantılarına Türk Heyeti Başkanı olarak katılmıştır⁶⁴. Söz konusu göreve katılması uygun görülen Uyuşturucu Maddeler İhisarı Genel Müdürü olarak katılan Erkan'a siyasi pasaport verilmiştir⁶⁵.

Toprak Mahsulleri Ofisi teşkilatının kuruluşunu hazırlayarak ilk genel müdürlük vazifesini yerine getiren Hamza Osman Erkan, bu görevi yaptığı sırada 1939 yılında yapılan seçimlerde 10 Nisan 1939'de Afyon Milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Afyonkarahisar Milletvekili olarak görev yaptığı tarihlerde Afyon fahri hemşerisi olarak kabul edilmiştir. 1943'te milletvekili seçilemeyen Erkan, 1954 yılında Kocaeli Milletvekili olarak yeniden Meclis'e girebilmeyi başarmıştır. Milletvekilliği yaptığı dönemlerde de Beden Terbiyesi Yüksek İstişare Heyeti üyeliğiyle Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Genel sekreterliğini de karşılıksız olarak görev

⁶¹ *Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası*, Ankara: TBMM Kütüphanesi, Yer No: 1985-4501, s. 4, 24; Yüksek Adalet Divanı Kararları, Yer No: 1985-4520, Ankara: TBMM Kütüphanesi, 1967, s. 221.

⁶² Milliyet, 15 Eylül 1961, Sayı:4060, s.1-5.

⁶³ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 308.35.14.

⁶⁴ Hamza Osman Erkan'ın 1018 Sayılı Hal Tercümesi

⁶⁵ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 64.34.8.

yapmıştır⁶⁶. Edebiyat alanında da çalışmalar yapan Erkan'ın İsviçre ve Fransız gazetelerinde yazıları bulunduğu ve Türkiye'de çeşitli dergi ve gazetelerde çeşitli konularda yazıları bulunmaktadır⁶⁷. 1946 yılında Bir Avuç Kahraman adlı bir kitap yayınlayan Erkan, edebiyat alanında da çalışmalar yaptığını ortaya çıkarmıştır.

TBMM'nin 11. Devresinde yani 1957 ile 1960 yılları arasında TBMM'de Sakarya Milletvekili olarak görev yapan Osman Hamza Erkan, Hariciye Komisyonunda yer almıştır⁶⁸. Başta görev yaptığı Hariciye Komisyonu Başkanlığı yani Türkiye'nin dış politikası ile ilgili yapılan çalışmalara ve oylamalara katılan Erkan, çok sayıda oylamaya katılmış ve Hükümet tarafından verilen kanun önergelerine genellikle kabul oyu vermiştir. 1954 yılında Kocaeli Milletvekili olarak görev yaptığı TBMM'de bazı kanun önergeleri vermiş olan Hamza Osman Erkan'ın XI. Devre TBMM'sinde vermiş olduğu herhangi bir kanun maddesinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

DP'li milletvekili olarak çok sayıda kanun görüşmelerinde yer alan Hamza Osman Erkan, Hükümet tarafından verilen ve kendisinin yer aldığı oylamaların tamamına kabul oyu vermiştir. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra gözüaltına alınmış ve Anayasayı İhlal Davası kapsamında yargılanmıştır⁶⁹. Yassıada Yüksek Adalet Divanı tarafından yapılan yargılamalar neticesinde 5 yıl ağır hapse mahkûm edilmiştir⁷⁰.

2.3. Hüseyin Nüzhet Akın

Hüseyin Nüzhet Akın, 1915 (H.1334) yılında Kocaeli'ne bağlı Gölcük ilçesinde doğmuştur⁷¹. İlk ve ortaokulu İzmit'te tamamlayan Akın, 1937 yılında İstanbul'da bulunan Kabataş Lisesi fen bölümünden mezun olmuştur. Liseden mezun olduktan sonra İzmit'te bulunan Ziraat Bankası'nda çalışmaya başlayan Nüzhet Akın, 1939 yılında Ankara

⁶⁶ Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, s. 819; Hamza Osman Erkan'ın 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası

⁶⁷ Sefer E. Berzeg, *Kafkasya ve Çerkezler Bibliyografyası*, Samsun: Kafkasya Yayıncılık, 1996, s. 22.

⁶⁸ TBMMTD, Dönem 11, c. I, (22 Kasım 1957), s. 29-33.

⁶⁹ *Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası*, s.24.

⁷⁰ Milliyet, 15 Eylül 1961, Sayı:4060, s.1-5.

⁷¹ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-X. Dönem (1954-1957)*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2000, s. 561.

Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitime başlamış ve 1942 yılında buradan mezun olmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra da Ziraat Bankası'nda çalışmaya devam etmiş ve Banka Müdür Muavinliğine kadar yükselmiştir. 1954 yılında Kocaeli Milletvekili seçilen Akın evli ve üç çocuk babasıdır⁷². 1957 yılında Sakarya Milletvekili seçilen Akın, bu görevini 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne kadar devam ettirmiştir⁷³.

Hüseyin Nüzhet Akın, TBMM'de İdare Amirliği görevini üstlenmiştir. Bu bağlamda, 21 Aralık 1958 tarihli Meclis oturumunda İdare Amirleri Sakarya Mebusu Nüzhet Akın ve Konya Mebusu Reyhan Gökmenoğlu'nun, 1957 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanununa bağlı (A/I) işaretli cetvelin Büyük Millet Meclisi kısmında değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi verildiği anlaşılmaktadır⁷⁴. 1 Kasım 1958'de yapılan düzenlemeyle Nüzhet Akın yeniden TBMM İdare Amirliğine seçilmiştir⁷⁵. Söz konusu görevin güncellenmesinden sonra 1 Aralık 1958'de Meclisi İdare Amiri olarak H. Nüzhet Akın tarafından 1958 malî yılı Muvazene-i Umumiye Kanununa bağlı çalışmaların Büyük Millet Meclisi kısmında değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi verildiği anlaşılmaktadır⁷⁶. Nüzhet Akın tarafından verilmiş en önemli kanun önergesi, Cumhurbaşkanlığı Teşkilat Sistemlerinde bir değişiklik yapılması hakkında olmuştur⁷⁷. Söz konusu durum, Hüseyin Nüzhet Akın'ın Mebus olarak Meclis'te önemli kararların görüşülmesini sağladığı şeklinde değerlendirilebilir.

TBMM'nin açılışından 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine kadar geçen dönem içerisinde TBMM İdare Amiri olarak vazife ifa eden Hüseyin Nüzhet Akın'ın da gözaltına alınan ve yargılanan Sakarya milletvekilleri arasında yer almaktadır. Anayasayı İhlal Davası bağlamında yargılanan Akın, her ne kadar Anayasayı İhlal ettiğine dair bir suçu tespit edilmemiş olsa da; mahkeme tarafından Hamza Osman Erkan gibi 5 yıl ağır hapis

⁷² Hüseyin Nüzhet Akın'ın 2087 Sayılı Hal Tercümesi.

⁷³ Hüseyin Nüzhet Akın'ın 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası.

⁷⁴ TBMMTD, Dönem 11, c. II, (21 Aralık 1957), s. 252.

⁷⁵ TBMMTD, Dönem 11, c. V, (1 Kasım 1958), s. 18.

⁷⁶ TBMMTD, Dönem 11, c. VI, (1 Aralık 1958), s. 4.

⁷⁷ TBMMTD, Dönem 11, c. IX, (1 Haziran 1959), s. 414.

cezasına mahkûm edilmiştir⁷⁸. Bu durum, Türk siyasi tarihinde TBMM’de önemli görevler üstlenen Hüseyin Nüzhet Akın gibi kişilerin darbeler neticesinde haksız olan cezalandırmalara mahkûm edilmişlerdir şeklinde değerlendirilebilir.

2.4. Tacettin Barış

Tacettin Barış, 1925 (H. 1341) yılında Bolu’da doğmuştur. Babası İbrahim Hakkı Bey, annesi ise Fitriye Hanım’dır. İlk ve ortaokulu Adapazarı’nda tamamlayan Tacettin Barış, Kabataş Lisesi’nden mezun olduktan sonra Ankara Hukuk Fakültesi’ni kazanmış ve buradan mezun olduktan sonra 1952 yılından itibaren Adapazarı Barosu’na bağlı olarak avukatlık yapmaya başlamıştır⁷⁹. Avukatlık yaptığı dönemde Sakarya DP İl Teşkilatında görev alan ve DP İl İdare Kurulu’na seçilen Tacettin Barış, 1957 yılında Sakarya milletvekili olarak seçilmiştir⁸⁰.

TBMM’nin ilk dönemlerinde Adliye Komisyonunda yer Tacettin Barış, bazı kanun teklifleri vermiş ve çoğu kanun görüşmelerinde de yer almıştır. Bu bağlamda, Barış ve arkadaşları tarafından 7 Şubat 1958’de 1580 sayılı Belediye Kanununun 7. maddesinin değiştirilmesine dair kanun teklifi verilmiştir⁸¹. Söz konusu kanun teklifinden sonra Tacettin Barış ve arkadaşları tarafından 10 Şubat 1958 tarihinde verilen yazıyla Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti arasında 6 Nisan 1957 tarihinde mektup teatisi suretiyle akit olunan anlaşma ve eklerinin onaylandığına dair kanun layihası verilmiştir⁸².

Tacettin Barış ve arkadaşları tarafından Yüksek İslam Enstitüsü kurulması ve burası için kadro tahsis edilmesini sağlamak amacıyla bir kanun teklifi verilmiştir⁸³. Söz konusu kanun teklifinden sonra Tacettin Barış ve arkadaşları tarafından *“Yurdumuzun ve istiklâlimizin koruyucusu şanlı ve kahraman ordumuza Türkiye Büyük Millet Meclisinin selâm ve muhabbetlerinin iblâğına dair”* bir adet takrir

⁷⁸ *Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası*, s.24; Milliyet, 15 Eylül 1961, Sayı:4060, s.1-5; Yüksek Adalet Divanı Kararları, Yer No: 1985-4520, s. 377-378.

⁷⁹ Tacettin Barış’ın 2443 Nolu Hal Tercümesi.

⁸⁰ Tacettin Barış’ın 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası.

⁸¹ TBMMTD, Dönem 11, c. I, (7 Şubat 1958), s. 1.

⁸² TBMMTD, Dönem 11, c. I, (10 Şubat 1958), s. 1.

⁸³ TBMMTD, Dönem 11, c. IX, (25 Mayıs 1959), s. 251.

verilmiştir⁸⁴. Bu arada, 16 Kasım 1959'da TBMM'de komisyonlarda yapılan yeni düzenlemeler kapsamında Tacettin Barış'ın yer aldığı komisyon değişmiştir. Bu kapsamda, Adliye Encümenliğinde yer alan Barış, söz konusu tarihten itibaren Divan Muhasebat Encümenliğinde görev almaya başlamıştır⁸⁵. Bu düzenlemeyle beraber 11. Dönemde Sakarya Milletvekili olarak yer alan Barış'ın 2 adet farklı komisyonlarda görev aldığı ortaya çıkmaktadır.

TBMM çalışmaları içerisinde aktif bir milletvekili olarak görev yapan ve Meclis Zabıt Tutanaklarından çok sayıda kanun görüşmelerine katılmış olduğu tespit edilen Tacettin Barış da diğer DP'li milletvekilleri gibi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra tutuklanmıştır. Yüksek Adalet Komisyonu tarafından Selami Dinçer, Tahkikat Komisyonunun raporunu hazırladığı gerekçesiyle suçlu bulunmuştur⁸⁶. Yapılan yargılanmalar neticesinde Yüksek Adalet Komisyonu tarafından suçlu bulunan Barış, 5 yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilmiştir⁸⁷. Bu durum, Adalet ve Divan Muhasebat gibi iki önemli komisyonda yer alan Barış'ın siyasi hayatının bitmesine sebep olmuştur şeklinde düşünülebilir.

2.5. Mehmet Nusret Kirişoğlu

Mehmet Nusret Kirişoğlu, 1914 (H. 1330) yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Osman Nuri Bey, annesi ise Fatma Hanım'dır. 1935 yılında Galatarasay Lisesi'nden mezun olduktan sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ne girmiş ve buradan 1938 yılında mezun olmuştur. Hukuk Fakültesi'nden mezun olmadan önce, 1937'de Gümrük ve İhisarlar Bakanlığı Teftiş Heyeti Kalemine memur adayı olarak devlet hizmetine girmiş olan Kirişoğlu, 23 Kasım 1940'ta aynı bakanlığın özlük ve sicil memurluğuna getirilmiş ve buradan 1941'de mümeyyizliğe terfi etmiştir. 1941'de Yedek Subay Okuluna girerek topçu teğmen olarak eylemli askerlik görevini 6 Nisan 1944'te tamamladıktan sonra aynı yıl İstanbul hâkim adaylığına, 1944'te Yıldızeli Hâkim Yardımcılığına ve 1946'da Çanakkale Cumhuriyet Savcı Yardımcılığına atanmıştır⁸⁸. Buradan istifa ettikten sonra avukatlığa başlamış ve 1951 yılına kadar

⁸⁴ TBMMTD, Dönem 11, c. VI, (25 Mayıs 1959), s. 251.

⁸⁵ TBMMTD, Dönem 11, c. X, (24 Şubat 1959), s. 734.

⁸⁶ Yüksek Adalet Divanı Kararları, Yer No: 1985-4520, , s. 221.

⁸⁷ *Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası*, s.24.

⁸⁸ Mehmet Nusret Kirişoğlu'nun 1929 Sayılı Hal Tercümesi.

avukatlık yapmıştır. 1951 ve 1954 seçimlerinde Çanakkale Milletvekilliği yaptıktan sonra 1957 yılında Sakarya milletvekili olarak seçilmiştir⁸⁹. Evli olan Mehmet Nusret Kirişoğlu bir çocuk sahibidir⁹⁰.

TBMM'nin ilk döneminde Hariciye Komisyonunda yer alan Mehmet Nusret Kirişoğlu tarafından verilen çok sayıda kanun bulunmaktadır. Bu bağlamda, 12 Kasım 1957 tarihinde Mehmet Nusret Kirişoğlu tarafından Devlet Şûrası Kanuna ek 6716 sayılı Kanunun 1.maddesine bağlı cetvelde değişiklik yapılması hakkında bir adet kanun teklifi verilmiştir⁹¹. Aynı şekilde 2 Nisan 1958 tarihinde Kirişoğlu'nun, Türk Ceza Kanununun 569 ve 570. maddelerinin tadiline dair kanun teklifi bulunmaktadır⁹². 1 Aralık 1958'de Kirişoğlu tarafından, Devlet Şûrası Kanununa ek 6716 sayılı Kanunun 1. maddesine bağlı cetvelde değişiklik yapılması hakkındaki kanun teklifinin Muvakkat Encümeninde görüşülmesine dair takrir verilmiştir⁹³. Bu kanun teklifinden sonra 15 Aralık 1958'de Nusret Kirişoğlu tarafından, Devlet Şûrası Kanununa ek 6716 sayılı Kanunun 1. maddesine bağlı maddelerinde yapılması hakkında bir kanun teklifi daha verildiği anlaşılmaktadır⁹⁴.

TBMM'de 16 Kasım 1959 tarihinde komisyonlarda yapılan yeni düzenlemeler kapsamında Mehmet Nusret Kirişoğlu'nun yer aldığı komisyon değişmiştir. Önceleri Hariciye Encümenliğinde yer alan Kirişoğlu, söz konusu tarihten itibaren Bütçe Encümenliğinde görev almaya başlamıştır⁹⁵. Bu düzenlemeyle beraber 11. Dönemde Sakarya Milletvekili olarak yer alan Kirişoğlu'nun 2 adet farklı komisyonlarda görev aldığı ortaya çıkmaktadır.

18 Nisan 1960 tarihli Tahkikat Komisyonunun kuruluşunda ve çalışmalarında yer alan Mehmet Nusret Kirişoğlu, 1960 Askeri Darbesinden sonra tutuklanmış ve Tahkikat Komisyonu çalışmalarında yer aldığı için Anayasayı ihlal Davası kapsamında yargılanmıştır. Yüksek

⁸⁹ Mehmet Nusret Kirişoğlu'nun 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası.

⁹⁰ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem (1950-1954)*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1998, s. 240-241.

⁹¹ TBMMTD, Dönem 11, c. II, (12 Kasım 1958), s. 71.

⁹² TBMMTD, Dönem 11, c. II, (12 Kasım 1958), s. 71.

⁹³ TBMMTD, Dönem 11, c. VI, (1 Aralık 1958), s. 1.

⁹⁴ TBMMTD, Dönem 11, c. VI, (15 Aralık 1958), s. 167.

⁹⁵ TBMMTD, Dönem 11, c. X, (16 Kasım 1959), s. 31.

Adalet Komisyonu tarafından Selami Dinçer, Tahkikat Komisyonunun raporunu hazırladığı gerekçesiyle suçlu bulunmuştur⁹⁶. Söz konusu yargılama neticesinde Kirişoğlu İdam Cezasına çarptırılmıştır⁹⁷. Yüksek Adalet Komisyonu tarafından toplamda 14 kişi hakkında idam cezası verilmiştir⁹⁸. İdam cezası alan 14 kişi arasında Mehmet Nusret Kirişoğlu da yer almaktadır⁹⁹. Her ne kadar idam cezası alan 14 kişi arasında¹⁰⁰ yer alsada Kirişoğlu'nun idam cezası uygulanmamış, bunun yerine ağır hapis cezası almıştır.

2.6. Ahmet Hamdi Başak

Ahmet Hamdi Başak, 1913 (H. 1329) yılında Rize'de doğmuştur. Babası Yakup Efendi, annesi ise Fatma Hanım'dır. İlk ve ortaokulu Adapazarı'nda tamamlayan Başak, İstanbul Hayriye Lisesi'ne girmiş ve buradan 1935 yılında mezun olduktan sonra Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'ne kayıt olmuş ve adı geçen mektepten 1939 yılında bankacılık bölümünden mezun olmuştur. Kocaeli'nde bankacılık sektöründe çalışan Başak, 1950 yılında Kocaeli milletvekilliğine seçilmiştir¹⁰¹. Aynı şekilde 1954'te yeniden Kocaeli milletvekili olan Başak, 1957'de Sakarya milletvekili olarak görev yapmıştır¹⁰². Evli olan Ahmet Hamdi Başak'ın çocuğu bulunmamaktadır.

Ahmet Hamdi Başak, 11. Dönem TBMM'sinde ilk olarak Tarım Encümenliğinde yer almıştır. Bu kapsamda, 12 Kasım 1958 tarihinde Hamdi Başak'ın içinde yer aldığı komisyon tarafından, Türkiye ile Mısır arasında 15 Ağustos 1953 tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşmasına ek olarak, 18 Temmuz 1957 tarihinde Kahire'de teati edilen mektupların tasdiki hakkında kanun lâyihası ilgili Hükümet mümessillerinin de

⁹⁶ Yüksek Adalet Divanı Kararları, Yer No: 1985-4520, s. 221.

⁹⁷ *Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası*, s.24; Milliyet, 15 Eylül 1961, Sayı:4060, s.1-5.

⁹⁸ Vatan, 16 Eylül 1961, s.1; Son Havadis, 16 Eylül 1961, s.1; Tanin, 16 Eylül 1961, s. 1.

⁹⁹ Atiye Emiroğlu, 27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi, *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, (2011), s. 24.

¹⁰⁰ Bilal Tunç, Demokrat Parti Kocaeli Milletvekili Nüzhet Unat'ın Siyasi Hayatı ve Yassıada Mahkemelerindeki Yargılanma Süreci (1954-1961), *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı:66 (2020), s. 374.

¹⁰¹ Ahmet Hamdi Başak'ın 1763 Sayılı Hal Tercümesi.

¹⁰² Ahmet Hamdi Başak'ın 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası.

iştirakiyle tetkik ve müzakere edilmiş ve layihalar aynen kabul edilmiştir¹⁰³. Söz konusu çalışmadan sonra 27 Şubat 1958 tarihinde Hamdi Başak ve arkadaşları tarafından, köylerdeki halkın yapacağı içme suyu işlerine yapılan yardımın 15 milyondan 25 milyona çıkarılması teklif edilmiştir¹⁰⁴.

15 Kasım 1958 tarihine kadar Tarım Encümeni'nde görev alan Hamdi Başak, söz konusu tarihten itibaren yapılan yeni düzenlemeyle İmar ve İskân Encümenliğine seçilmiştir¹⁰⁵. Bu arada yeni encümenlikte çalışmalarını yürüten Hamdi Başak'ın 1959 yılı içerisinde milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması için TBMM'ye bir Adalet Bakanlığı tarafından bir tezkere verilmiştir¹⁰⁶. Bunun sebebi ise, *"Ehliyetsiz olarak otomobil kullanmak suretiyle Karayolları Trafik Kanununa muhalefetten suçlu bulunan Arif Özvardar hakkında Trafik zabıtasınca tanzim olunan zabıt varakasının, bu nevi suçlara müteallik dâvaları rüyetle mükellef Kocaeli Birinci Sulh Ceza Mahkemesine tevdi edildiğinden, 2. Mevzuubahis otomobilin Sakarya Mebusu Hamdi Başak'a ait olduğu anlaşıl原因ak mumaileyh hakkında da, ehliyetnamesi olmayan şahsa otomobil kullandırmak suretiyle Karayolları Trafik Kanununa muhalefet fiilinden dolayı ayrıca tanzim olunan 22 Haziran 1956 tarih ve 12274 sayılı zabıt varakasının dahi aynı mahkemeye verilmesidir"*¹⁰⁷. Konuyla alakalı olarak TBMM Zabıtlarında yapılan incelemelerde, Ahmet Hamdi Başak'a herhangi bir cezanın verilmediği yani milletvekilliğinin düşürülmediği ve Başak'ın Meclis'te çalışmalarına devam ettiği anlaşılmaktadır.

16 Kasım 1959'da TBMM'de komisyonlarda yapılan yeni düzenlemeler kapsamında Başak'ın yer aldığı komisyon değişmiştir. Bu kapsamda, İmar ve İskân Encümenliğinde yer alan Başak, söz konusu tarihten itibaren Ticaret Encümenliğinde görev almaya başlamıştır¹⁰⁸. Bu düzenlemeyle beraber 11. Dönemde Sakarya Milletvekili olarak yer

¹⁰³ TBMMTD, Dönem 11, c. III, (2 Nisan 1958), s. 1.

¹⁰⁴ TBMMTD, Dönem 11, c. II, (27 Şubat 1958), s. 895.

¹⁰⁵ TBMMTD, Dönem 11, c. V, (15 Kasım 1958), s. 40.

¹⁰⁶ TBMMTD, Dönem 11, c. VIII, (2 Mart 1959), s. 7.

¹⁰⁷ TBMMTD, Dönem 11, c. IX, (15 Mayıs 1959), s. 203.

¹⁰⁸ TBMMTD, Dönem 11, c. X, (16 Kasım 1959), s. 32.

alan Başak'ın 3 adet farklı komisyonlarda görev aldığı ortaya çıkmaktadır.

Ahmet Hamdi Başak, her ne kadar üç farklı komisyonda yer almış olsa da, çok az kanun teklifinde bulunmuş ve Meclis'te çok sayıda oylamaya katılıp Hükümet lehinde oy vermesine rağmen, kanun görüşmeleriyle hemen hemen hiç Meclis oturumlarında konuşması olmamıştır. Yer aldığı komisyonlar ve Meclis'te katıldığı oylamalar bakımından aktif bir siyasetçi olan Ahmet Hamdi Başak, 27 Mayıs 1960 Darbesi neticesi gözaltına alınmış ve Anayasayı İhlal Davası kapsamında yargılanmıştır. Yüksek Adalet Komisyonu tarafından söz konusu dava kapsamında suçlu bulunan Başak, 5 yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilmiştir¹⁰⁹.

2.7. Baha Hun

Baha Hun, 1927'de Adapazarı'nda doğmuştur. Babası Rıza Bey, annesi ise Esmâ Hanım'dır. İlk ve ortaokulu Adapazarı'nda tamamlayan Hun, 1949 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Avukatlık stajından sonra yedek subay okuluna giden Baha Hun, terhisten sonra ticarete atılmış ve zahire ticaretiyle uğraşmıştır¹¹⁰. Bu süreçte DP İl İdare Kurulu reisi olarak görev yapan Baha Hun, 1957 seçimlerinde Sakarya milletvekili olarak seçilmiştir¹¹¹.

Baha Hun Basın-Yayın ve Turizm Encümenliğine seçilen ve burada görev yapan Baha Hun ve Komisyondaki arkadaşları tarafından 5 Mayıs 1958 tarihinde, «İmar ve İskân Vekâleti kuruluş ve vazifeleri hakkında Kanun» lâyhâsının 15. maddesine bağlı cetvellerde yüksek mühendis ve mimarlar ile mühendis ve mimarların vazife ve kadro imkânlarına aykırı düşen bir maddelerinde birtakım düzenlemelerin yapılması talep edilmiştir¹¹². Daha sonraki süreçte 13 Kasım 1958 tarihinde Baha Hun ve arkadaşları tarafından İmar Kanunu hakkında bir kanun teklifi edilmiştir¹¹³.

¹⁰⁹ *Yassıda Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası*, s.24; Milliyet, 15 Eylül 1961, Sayı:4060, s.1-5.

¹¹⁰ Baha Hun'un 2444 Nolu Hal Tercümesi.

¹¹¹ Baha Hun'un 27 Ekim 1957 tarihli Seçim Mazbatası.

¹¹² TBMMTD, Dönem 11, c. IV, (5 Mayıs 1958), s. 25.

¹¹³ TBMMTD, Dönem 11, c. V, (24 Kasım 1958), s. 2.

1 Aralık 1958'de Kirişcioğlu tarafından verilen Devlet Şûrası Kanununa ek 6716 sayılı Kanunun 1. maddesine bağlı cetvelde değişiklik yapılması hakkındaki kanun teklifinin aynı gün Baha Hun'un içerisinde yer aldığı komisyon tarafından görüşüldüğü görülmektedir¹¹⁴. Baha Hun'un özellikle askeri hâkimlerle ilgili bir kanun teklifi anlaşılmaktadır. Buna göre, Askeri Hâkimlere Hâkim Ödenegi Verilmesi Hakkında Milli Müdafaa Vekilliğine mazbata verilmiştir¹¹⁵.

Meclis'te yer aldığı dönem içerisinde sadece Basın-Yayın ve Turizm Encümenliğinde çalışan Baha Hun, yukarıda belirtildiği üzere bazı kanun teklifleri vermiş ve bunların dışında çok sayıda kanun görüşmesine katılarak Hükümetin lehinde oy vermiştir. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra tutuklanan Baha Hun, Anayasayı İhlal Davası kapsamında yargılanmıştır. Yapılan yargılanmalar neticesinde her ne kadar bu suçu işlediğine dair herhangi bir delil bulunmamış olsa da; Yüksek Adalet Komisyonu tarafından 4 Yıl 2 Ay ağır hapis cezasına mahkum edilmiştir¹¹⁶. Bu durum, bazı milletvekillerinin haksız yere yargılandığını ve sadece DP'li milletvekili olmasından dolayı hapse mahkum edildiğini gösteren bir delil olarak değerlendirilebilir.

2.8. Mehmet Rifat Kadızade

Mehmet Rifat Kadızade, 1899 (H. 1315) yılında İzmir'de doğmuştur. Babası Osman Tevfik Bey ve annesi de Fehime Hanım'dır. Hiç evlenmemiş ve lisesi mezunu olan Kadızade, dört yıl Deutsche Orient Bank isimli Alman Bankası'nda, beş yıl İzmir ve Ankara'da Merkez Bankası'nda ve 20 yıl da Ziraat Bankası İstanbul Şubesi'nde çalışmıştır. Bu arada Milletvekili olmadan önce bu bankanın İstanbul Şubesi Müdür Yardımcılığı görevini yürütmüştür¹¹⁷. Ziraat Bankası'nda çalıştığı dönemde DP'den milletvekili seçimlerine katılan Mehmet Rifat Kadızade, 1957 yılında Sakarya milletvekili olarak seçilmiştir¹¹⁸.

Mehmet Rifat Kadızade TBMM'de Sakarya Milletvekili olarak görev yapmaya başladığında 22 Kasım 1957 yılı itibarıyla Hariciye

¹¹⁴ TBMMTD, Dönem 11, c. VI, (1 Aralık 1958), s. 5.

¹¹⁵ TBMMTD, Dönem 11, c. IX, (18 Mayıs 1959), s. 185.

¹¹⁶ *Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası*, s.24; Milliyet, 15 Eylül 1961, Sayı:4060, s.1-5; Yüksek Adalet Divanı Kararları, Yer No: 1985-4520, s. 378.

¹¹⁷ Mehmet Rifat Kadızade'nin 2445 Nolu Hal Tercümesi.

¹¹⁸ Mehmet Rifat Kadızade'nin 27 Ekim 1957 tarihli Seçim Mazbatası

Encümenliğine seçilmiştir¹¹⁹. Diğer Sakarya milletvekilleri 25 Mayıs 1960 tarihine kadar devam eden Meclis çalışmalarında farklı komisyonlarda yer almışken; Mehmet Rifat Kadızade sadece Hariciye Encümenliğinde bulunmuştur. Ancak Meclis faaliyetleri içerisinde bahsi geçen vekili çok da aktif olmadığı ve diğer Sakarya milletvekilleri gibi herhangi bir kanun teklifi vermediği anlaşılmaktadır.

1 Kasım 1957'de çalışmalarına başlayan ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne kadar görev yapan TBMM'de Mehmet Rifat Kadızade çok sayıda kanun görüşmesine katılmış ve çok sayıda oylamada bulunmuştur. Esasında bir milletvekili olarak TBMM'nin çok sayıda oturumunda yer almış ve TBMM Yüksek Başkanlığına yapılan oylamalara iştirak etmiştir. Ancak diğer Sakarya milletvekilleri gibi kanun teklifi verme ve bir konu hakkında konuşma gibi faaliyetler içerisinde olmadığı açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu arada diğer DP'li milletvekilleri gibi Kadızade de askeri darbeden sonra tutuklanmış ve Anayasayı İhlal Davası kapsamında yargılanmıştır. Yapılan yargılamalar neticesinde Anayasayı İhlal Suçunu işlediğine dair somut bir delil bulunamayan Mehmet Rifat Kadızade, Yüksek Adalet Komisyonu tarafından DP'li milletvekili olmasından dolayı 5 Yıl ağır ceza hapsine çarptırılmıştır¹²⁰.

Sonuç

1954 yılına kadar Kocaeli'ne bağlı büyük ilçelerden birisi olan, Kocaeli siyasi tarihinde son derece önemli bir rol oynayan ve çok sayıda siyaset adamının yetiştiği Adapazarı'nın adı geçen tarihte Sakarya adında vilâyet yapılmasıyla beraber burada birçok alanda önemli değişimler yaşanmıştır. Bilhassa siyaset alanında büyük değişimlerin görüldüğü Sakarya'da 1957 yılında yapılan Milletvekili Genel Seçimleri ayrı bir rol oynamıştır. Bu seçimlere ilk defa bağımsız bir vilâyet olarak giren Sakarya'da hem seçim öncesi hem de seçim gününde büyük heyecan ve

¹¹⁹ TBMMTD, Dönem 11, c. I, (22 Kasım 1957), s. 29-33.

¹²⁰ TBMM Kütüphanesi, *Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası*, s.24; Milliyet, 15 Eylül 1961, Sayı:4060, s.1-5; Yüksek Adalet Divanı Kararları, Yer No: 1985-4520, s. 378.

katılımın yaşandığı devrin gazetelerinin verdiği bilgilerden çok açık bir biçimde görülebilmektedir.

Esasında 1957 Milletvekili Genel Seçimleri sadece Sakarya'da değil, ülke genelinde ilgiyle takip edilmiş ve seçimlere katılım ciddi oranda olmuştur. Ancak bu seçimlerin DP'nin istediği gibi sonuçlandığı söylenemez. Zira seçimler öncesinde iktidar tarafından yapılan bazı uygulamalar ve diğer gelişmeler DP'nin aleyhine sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, iktidar partisi olan DP, daha önce girmiş olduğu 1950 ve 1954 seçimlerinde son derece yüksek oranda oy almış iken; 1957 seçimlerinde yeniden tek başına iktidar olmayı hak etmiş olmasına rağmen istediği oy oranını alamamıştır. Bu seçimde CHP'nin başını çekmiş olduğu muhalif olan partilerin oy oranları, DP'nin aldığı oy toplamından fazla olmuştur.

Esasında seçimler için ciddi hazırlık yapan ve seçimlere iddialı bir biçimde giren DP, bütün illerde çok önemli seçim faaliyetleri yürümüştür. Bu illerin başında yeni vilâyet olan Sakarya gelmektedir. Sakarya'da yayınlanan yerel gazetelerden elde edilen bilgilere göre, iktidar partisi DP, ana muhalefet partisi CHP ile HP ve CMP il genelinde yoğun bir seçim çalışması yapmışlardır. İl merkezi ve bütün ilçe, bucak ve ocakları gezen partililer seçimleri kazanmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda başta DP olmak üzere bütün siyasi partiler açık hava toplantıları, mitingler ve kapalı salon toplantıları düzenleyerek seçimi kazanmaları durumunda Sakarya için neler yapacaklarını ve seçim vaatlerinin neler olduğunu maddeler halinde halka anlatmışlardır. Siyasi partiler, bu şekilde Sakaryalıların desteğini almaya çalışmışlardır.

Yukarıda ifade edildiği üzere 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde DP, her ne kadar tek başına iktidar olmayı garantilemiş olsa da istediği şekilde oy alamamış ve çoğu ilde oy sayısı bakımından muhalefet partilerinin gerisinde kalmıştır. Ancak bu durum, Sakarya'da son derece farklı olmuş ve DP Sakarya genelinde çok sayıda oy alarak birinci parti olmayı başarmıştır. Şöyle ki, bu seçimlere DP ile birlikte toplamda dört parti katılmış ve DP'nin Sakarya'da aldığı oylar, her üç muhalefet partisinin aldığı oylardan daha fazla olmuştur. Bu da, yeni vilâyet olan Sakarya'da halkın DP'den memnun olduğu ve destek verdiği şeklinde değerlendirilebilir.

Sakarya'da birinci parti olarak seçimleri kazanan DP, vilâyetin 8 milletvekilliğini elde etmiştir. Böylece 11. Dönem TBMM'sinde bağımsız bir vilâyet olarak yer alan Sakarya, 8 milletvekili tarafından temsil edilmiştir. TBMM Meclis Tutanaklarından elde edilen bilgilere göre, Sakarya milletvekilleri TBMM'de önemli komisyonlarda yani encümenliklerde yer alarak aktif görevler üstlenmişlerdir. İktidar partisinin milletvekilleri olan Sakaryalı vekillerden her ne kadar bu dönemde Bakanlık düzeyinde herhangi bir görev yapan olmasa da, adı geçen vekiller çok sayıda görüşme ve oylamaya katılarak iktidar partisinin lehinde oy kullanmışlardır. Birbirinden farklı yapıda olan encümenliklerde yer alan Sakaryalı milletvekilleri tarafından bazı önemli kanun önerileri de verilmiştir. Söz konusu durum, bahsi geçen milletvekillerinin TBMM'de aktif bir biçimde görev yaptıklarını ortaya çıkarmaktadır.

11. Dönem TBMM'sinde 1 Kasım 1957'den 25 Mayıs 1960'a kadar görev ifa eden Sakarya milletvekillerinin tamamı, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra tutuklanmış ve Yüksek Adalet Divanı tarafından Anayasayı İhlal Davası kapsamında yargılanmışlardır. Yüksek Adalet Divanı Mahkemesi tarafından Selami Dinçer ve Tacettin Güneş, Tahkikat Komisyonu'nda yer aldıkları gerekçesiyle ağır cezalara çarptırılmışlardır. Oysaki diğer 6 milletvekili her ne kadar Anayasayı İhlal Davası kapsamında yargılanmış olsalar da, bu suçları işledikleri kesin olarak ispat edilemediğinden Selami Dinçer ve Tacettin Güneş'e göre daha az hapis cezaları almışlardır.

Netice olarak, 1957 seçimlerine bağımsız bir vilâyet olarak katılan ve 8 milletvekili ile TBMM'de temsil edilen Sakarya, Türk siyasal hayatında bahsi geçen tarihten beri son derece önemli bir rol oynamaktadır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de seçimlerin çekişmeli geçtiği ve partiler arasında ciddi rekabetlerin yaşandığı Sakarya'da siyaset insanların yaşamında son derece önemli bir yer tutmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon Kodu: 30.10.1.0, Yer No: 52.311.1.

Fon Kodu: 030.10.0.0 Yer No: 78.515.6.

Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 308.35.14.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 64.34.8.

TBMM Zabıt Cerideleri (Tutanakları)

- TBMMTD, Dönem 11, c.I, (1 Kasım 1957), s. 5.
 TBMMTD, Dönem 11, c. I, (22 Kasım 1957), s. 29-33.
 TBMMTD, Dönem 11, c. II, (21 Aralık 1957), s. 252.
 TBMMTD, Dönem 11, c. I, (25 Aralık 1957), s. 1.
 TBMMTD, Dönem 11, c. I, (31 Ocak 1958), s. 594.
 TBMMTD, Dönem 11, c. I, (7 Şubat 1958), s. 1.
 TBMMTD, Dönem 11, c. I, (10 Şubat 1958), s. 1.
 TBMMTD, Dönem 11, c. II, (27 Şubat 1958), s. 895.
 TBMMTD, Dönem 11, c. II, (12 Kasım 1958), s. 71.
 TBMMTD, Dönem 11, c. V, (15 Kasım 1958), s. 40.
 TBMMTD, Dönem 11, c. VI, (15 Aralık 1958), s. 167.
 TBMMTD, Dönem 11, c. VI, (1 Aralık 1958), s. 1.
 TBMMTD, Dönem 11, c. X, (24 Şubat 1959), s. 734.
 TBMMTD, Dönem 11, c. IV, (5 Mayıs 1958), s. 25.
 TBMMTD, Dönem 11, c. IX, (18 Mayıs 1959), s. 185.
 TBMMTD, Dönem 11, c. IX, (25 Mayıs 1959), s. 251.
 TBMMTD, Dönem 11, c. III, (2 Nisan 1958), s. 1.
 TBMMTD, Dönem 11, c. V, (1 Kasım 1958), s. 18.
 TBMMTD, Dönem 11, c. V, (15 Kasım 1958), s. 42.
 TBMMTD, Dönem 11, c. V, (24 Kasım 1958), s. 2.
 TBMMTD, Dönem 11, c. VI, (1 Aralık 1958), s. 4.
 TBMMTD, Dönem 11, c. VIII, (2 Mart 1959), s. 7.
 TBMMTD, Dönem 11, c. IX, (15 Mayıs 1959), s. 203.
 TBMMTD, Dönem 11, c. IX, (1 Haziran 1959), s. 414.
 TBMMTD, Dönem 11, c. X, (16 Kasım 1959), s. 31.
 TBMMTD, Dönem 11, c. V, (15 Kasım 1958), s. 40.
 TBMMTD, Dönem 11, c. X, (16 Kasım 1959), s. 32.

TBMM Milletvekili Mazbata ve Tanıtma Formları

- Ahmet Hamdi Başak'ın 1763 Sayılı Hal Tercümesi.
 Ahmet Hamdi Başak'ın 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası.
 Baha Hun'un 2444 Nolu Hal Tercümesi.
 Baha Hun'un 27 Ekim 1957 tarihli Seçim Mazbatası.
 Hamza Osman Erkan'ın 1018 Sayılı Hal Tercümesi.
 Hamza Osman Erkan'ın 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası.
 Hüseyin Nüzhet Akın'ın 2087 Sayılı Hal Tercümesi.

Hüseyin Nüzhet Akın'ın 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası.
 Mehmet Nusret Kirişoğlu'nun 1929 Sayılı Hal Tercümesi.
 Mehmet Nusret Kirişoğlu'nun 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası.
 Mehmet Rifat Kadızade'nin 2445 Nolu Hal Tercümesi.
 Mehmet Rifat Kadızade'nin 27 Ekim 1957 tarihli Seçim Mazbatası
 Selami Dinçer'in 2088 Nolu Tercüme-i Hal Varakası.
 Selami Dinçer'in 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası.
 Tacettin Barış'ın 2443 Nolu Hal Tercümesi.
 Tacettin Barış'ın 27 Ekim 1957 Tarihli Seçim Mazbatası.

Sürelî Yayınlar

Yerel Gazeteler

Adapazarı Akşam Haberleri Gazetesi
 Anadolu Gazetesi
 Hakikat Gazetesi
 Sabah Gazetesi
 Sakarya Gazetesi
 Son Dakika Gazetesi
 Sakarya Postası Gazetesi

Ulusal Gazeteler

Milliyet Gazetesi
 Son Havadis
 Vatan

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Abdülhakimoğulları, Erdal, Tek Başına Seçim Kazanmak: Türk Siyasal Hayatında Bağımsız Milletvekili Adaylığı, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, (2008), ss. 269-304.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (4. Baskı), İstanbul: Hil Yayınları, 2010.

Akşin, Sina, *Türkiye'nin Yakın Tarihi I*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1997.

Albayrak, Mustafa, Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasî Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı:71, (Temmuz 2008), ss.341-379.

Arslan, Ali, 1950'den 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine, Genel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı, *İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, (2007), ss. 1-29.

Arslan, Zühtü, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-XI. Dönem (1957-1960)*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011.

Berzeg, Sefer E., *Kafkasya ve Çerkezler Bibliyografyası*, Samsun: Kafkasya Yayıncılık, 1996.

Bulut, Sedef, Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, (2009), ss. 125-145.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, (5. Baskı), Ankara: İmge Yayınevi, 2013.

Emiroğlu, Atiye, 27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi, *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, (2011), ss. 13-27.

Esen, Selin, 18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:34, Sayı: 267, (2010), ss. 167-192.

Gümüş, Şakir, Anket Şirketleri 30 Mart Testini Geçti mi?, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, (2015), ss. 35-53.

Karpaz, Kemal K., *Türk Demokrasi Tarihi, (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kurt, Sümeyra ve DUMAN, Emre, Sakarya İlinde Kentsel Gelişim Sürecinin Arazi Kullanımı ve Jeomorfolojik Birimler Üzerindeki Etkisinin Zamansal Değişimi, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 34, (2016), ss. 268-282.

Narin, Resul, *Sakarya Manav/Türkmen Tarihi (Yedi Asırlık Bir Tarih)*, Sakarya: Sakarya Yerel Kültür Derneği Yayınları, 2018.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-X. Dönem (1954-1957)*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2000.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem (1950-1954)*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1998.

Şahin, Enis ve Demirağ, Sinan, Cumhuriyet Dönemi Kocaeli Vilâyeti Mülkî Yapılanma Tarihi I (1924-1954), *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, ss.1555-1594.

Tunç, Bilal, Cumhuriyet Döneminde İzmit İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-1960), *Türk İdare Tarihi Dergisi*, Sayı: 484, (2017), ss. 351-378.

Tunç, Bilal, Demokrat Parti Kocaeli Milletvekili Cemal Tüzün (1954-1961), *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt:54, Sayı:14, (2017), ss. 171-187.

Tunç, Bilal, Demokrat Parti Kocaeli Milletvekili Nüzhet Unat'ın Siyasi Hayatı ve Yassıada Mahkemelerindeki Yargılanma Süreci (1954-1961), *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı:66 (2020), ss. 365-384.

Tunç, Bilal, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Uygulamalarından Vatan Cephesi'nin Sakarya'daki Yansımaları, *Current Research Social Sciences Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:3, (2017), ss. 154-168.

Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası, Ankara: TBMM Kütüphanesi, Yer No: 1985-4501, 1967.

Yüksek Adalet Divanı Kararları, Yer No: 1985-4520, Ankara: TBMM Kütüphanesi, 1967.

Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), (7. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

EKLER

Ek – 1: 27 Ekim 1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Sakarya'daki Sonuçları ve Milletvekillerinin aldıkları oy sayıları

Yerleşim Yeri	Yerleşim Adı	Yerleşim Türü	Yerleşim Alanı (km ²)	Yerleşim Nüfusu	Yerleşim Nüfusu (1950)	Yerleşim Nüfusu (1957)	Yerleşim Nüfusu (1960)	Yerleşim Nüfusu (1965)	Yerleşim Nüfusu (1970)	Yerleşim Nüfusu (1975)	Yerleşim Nüfusu (1980)	Yerleşim Nüfusu (1985)	Yerleşim Nüfusu (1990)	Yerleşim Nüfusu (1995)	Yerleşim Nüfusu (2000)	Yerleşim Nüfusu (2005)	Yerleşim Nüfusu (2010)	Yerleşim Nüfusu (2015)	Yerleşim Nüfusu (2020)
Sakarya	Sakarya	İl	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Adana	İl	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Adana	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Adana	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
Sakarya	Sakarya	İl	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Sakarya	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Sakarya	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Sakarya	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
Sakarya	Sakarya	İl	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Sakarya	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Sakarya	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Sakarya	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
Sakarya	Sakarya	İl	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Sakarya	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Sakarya	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
	Sakarya	İlçe	10.200	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000

Ek – 2: Anayasayı ihlal suçundan Yüksek Adalet Divanınca müebbet hapse mahkum edilen Selami Dinçer'in sürekli hastalıkları sebebiyle cezasının affı.

K A R A R N A M E

3005

1- Yüksek Adalet Divanında 15/9/1961 tarihinde ittifak olunan kesin kararla; Anayasayı ihlâl suçundan Türk Ceza Kanununun 146/1 ve 59 uncu maddeleri uyarınca ölümlü cezası yerine müebbet ağır hapse konulmasına ve hakkında aynı kanunun 31 ve 33 üncü maddelerinin uygulanmasına karar verilen hükümlü Eşref oğlu, 1331 doğumlu Selâmi Dinçer'in, tabiiyet tesbit olunan sürekli hastalıkları sebebiyle; Cezasının tamamen kaldırılması, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 97 inci maddesi 2 inci fıkrası hükmü gereğince uygun görülmüştür.

2- Bu kararı Adalet Bakanı yürütür.

do.

27 Ekim 1964

Cumhurbaşkanı

Başbakan

Adalet Bakanı

İsmet İnönü

030 99 1 708/95 04

Ek – 3: Türk-Yugoslav Afyon Merkez Bürosu delegelerinin Avrupa gezisine Hamza Osman Erkan'ın katılması ve kendine siyasi pasaport verilmesi.

T. C. BAŞVEKÂLET KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ Karar No: 1 4483	Karaname	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	
<p>MAYIS AYI İPTİDANINDAN İTİBAREN SATIŞ TEMASLARINDA BULUNMAK ÜZERE AVRUPA SEYAHATINA ÇIKMAK OLAN TÜRK-YUGOSLAV AFYON MERKEZ BÜROSU DELEGELERİNE UYUŞTURUCU MADDELER İNHİSARI MÜDÜRÜ HAMZA OSMAN ERKAN İN REFAKATİ ESMEKİ VE KENDİSİNE SARUF MASRAFLARINA KARŞILIK KLİRİNG-Lİ MENLEKETLERE İSABET EDENEK KİŞİ BU KANAL İLE VERİLMESİ KAYDIYLA 2500 LİRALIK DÖVİS MÜSADESE VE SEYAHATI İÇİN SİYASAL PASAPORT VERİLMESİ; İKTİSAD VEKİLLİĞİNİN 11/4/936 TARİH VE 14793/411 SAYILI TSKERESİ VE MALİYE VEKİLLİĞİNİN 29/4/936 TARİH VE 54844/5633 SAYILI MÜTAALEMANESİ ÜZERİNE İCRA VEKİLLERİ HEYETİNİN 29/4/936 TOPLAN-TIŞINDA ONANMIŞDIR.</p> <p style="text-align: right;">29/4/936</p> <p style="text-align: right;">REJİSTRE K. Atatürk</p>			
Ba. V. Y. İsmail	Ad. V. S. Sarıgül	M. M. V. K. Özalp	Da. V. S. Kaya
Ma. V. V. S. Sarıgül	Ma. V. K. Özalp	Me. V. S. Arkan	Na. V. A. Çetinkaya
B. V. C. Bayraktar	S. İ. M. V. P. P. Bayraktar	G. İ. V. K. Özalp	Z. V. M. İsmail
<p>500 52 03 02 64/34/8</p>			

Ek – 4: Adapazarı Akşam Haberleri gazetesinin 7 Ekim 1957 tarihli Sakarya'da siyasi partilerin seçim faaliyetleriyle ilgili yazısı.

Ek – 5: Yeni Ada Postasının 28 Ekim 1957 Tarihli Seçim Sonuçlarını gösteren yazısı

YENİ ADA POSTASI

19 Ekim 1957 Pazartesi

YENİ ADA POSTASI
Yeni Ada Postası'nın kuruluşu, Atatürk'ün vasiyetine bağlı olarak, Türkiye'nin kalkınması için yapılan çalışmaların bir parçasıdır. Bu gazetenin amacı, halkın bilgilendirilmesini sağlamak ve sosyal adaletin tesis edilmesini sağlamaktır.

YENİ ADA POSTASI
Yeni Ada Postası'nın kuruluşu, Atatürk'ün vasiyetine bağlı olarak, Türkiye'nin kalkınması için yapılan çalışmaların bir parçasıdır. Bu gazetenin amacı, halkın bilgilendirilmesini sağlamak ve sosyal adaletin tesis edilmesini sağlamaktır.

Dünkü Mebus Seçimlerinde

Vilâyetimizde alınan kat'i neticeler

S Ö Y L E D İ R

D.P. 70602, C.H.P. 34281, H.P. 8427
C.M.P. 6653 rey almıştır

D.P. üç partiye karşılık 10 nar bin reylerde ve 30.000 rey fazla kazanmıştır

D.P. Adaylarının Adapazarı merkez kazasının aldığı oy miktarı

Selâmi Dinçer	28035
Hamza Osman Erkan	27949
Nüzhet Akın	27982
Hamdi Başak	27899
Hüsret Kirişçioğlu	27946
Baha Hun	28395
Tacettin Barış	27972
Rifat Kadızade	27876
Yekün	224054

Özellikle parti adayları Vilâyetimizde yapılan seçimlerdeki başarıları ile ilgili olarak, D.P. 70602, C.H.P. 34281, H.P. 8427, C.M.P. 6653 rey kazanmıştır.

1957 yılına başlamaya başladık. Bu yılın ilk aylarında, Vilâyetimizde yapılan seçimlerde, D.P. 70602, C.H.P. 34281, H.P. 8427, C.M.P. 6653 rey kazanmıştır.

Kazalardaki Sandık Miktarı ve Partilerin aldığı Oy miktarı

Sandık Adedi	D.P.	C.H.P.	C.M.P.	H.P.	
Adapazarı	116	1204	1933	1291	1633
İstanbul	73	802	4978	1250	960
Aydın	83	930	3019	1090	1061
Gaziantep	25	1548	3036	73	806
Samsun	31	3403	1268	228	372
Karabük	48	3013	2374	1074	79

Ek – 6: Hakikat gazetesinin 6 Eylül 1957 tarihli seçimlerle ilgili yazısı

Hakikat

GÜNLÜK TARAFSIZ SİYASİ GAZETE

Seçim 27 Ekimde yapılacak D.P. Meclis gurubu seçimlerin bu tarihte yapılmasına karar verdi

Meclis gurubu seçimleri için 27 Ekim tarihinde yapılacak seçimlerin bu tarihte yapılmasına karar verilmiştir. Meclis gurubu seçimleri için 27 Ekim tarihinde yapılacak seçimlerin bu tarihte yapılmasına karar verilmiştir.

Meclis gurubu seçimleri için 27 Ekim tarihinde yapılacak seçimlerin bu tarihte yapılmasına karar verilmiştir.

Meclis gurubu seçimleri için 27 Ekim tarihinde yapılacak seçimlerin bu tarihte yapılmasına karar verilmiştir.

Meclis gurubu seçimleri için 27 Ekim tarihinde yapılacak seçimlerin bu tarihte yapılmasına karar verilmiştir.

Meclis gurubu seçimleri için 27 Ekim tarihinde yapılacak seçimlerin bu tarihte yapılmasına karar verilmiştir.

Prof. Enver Ziya Karal Amerika'ya GİTTİ

Amerika'ya giden Prof. Enver Ziya Karal, Amerika'da çalışmalarını sürdürmektedir. Prof. Enver Ziya Karal, Amerika'da çalışmalarını sürdürmektedir.

Suudi Arabistan Milletlerarası para fonuna üye oldu

Suudi Arabistan Milletlerarası para fonuna üye oldu. Suudi Arabistan Milletlerarası para fonuna üye oldu.

Amerikanın mühim bir kararı

Jüriye hadiseleri dolayısı ile Ürdüne hava yolu ile yardım yapacak Türkiye'ye yardım hızlandırılacak

Amerikanın mühim bir kararı. Jüriye hadiseleri dolayısı ile Ürdüne hava yolu ile yardım yapacak Türkiye'ye yardım hızlandırılacak.

Amerikanın mühim bir kararı. Jüriye hadiseleri dolayısı ile Ürdüne hava yolu ile yardım yapacak Türkiye'ye yardım hızlandırılacak.

Fransada pa- ramızın kıy- meti yükseldi

Fransada paramızın kıymeti yükseldi. Fransada paramızın kıymeti yükseldi.

Ek – 7: Anadolu gazetesinin 5 Ekim 1957 tarihli Sakarya'daki seçimlerle ilgili yazısı.

Ek – 8: Milliyet Gazetesinin 15 Eylül 1961 Tarihli sayısı. Yüksek Adalet Komisyonu Tarafından verilen karar.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın ile Anılar Ekseninde Analizi

Çağhan Uyar* Esen Ertuğrul**

(ORCID ID 0000-0002-7548-0438 - 0000-0002-3470-7042)

Gönderim Tarihi (Submitted)	Kabul Tarihi (Accepted)	Yayın Tarihi (Published)
24.05.2020	09.07.2020	10.11.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Uyar, Ç. – Ertuğrul, E., “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın ile Anılar Ekseninde Analizi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020): 220-256.

APA: Uyar, Ç. – Ertuğrul, E. (2020). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın ile Anılar Ekseninde Analizi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 220-256.

Öz

Türk basın tarihinde Serteller yönetimindeki Tan gazetesi, sol eğilimli yayın politikasıyla ön plana çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde Tan gazetesi, Türkiye'nin dış politikasıyla uyumlu, Almanya karşıtı Müttefik yanlısı bir yayın ilkesi benimsemiştir. Gazete, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne belirgin bir sempati duymuştur. Harbin bitimine müteakip Türk demokrasisi, çok partili

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, caghan_uyar07@hotmail.com.

PhD Candidate, Ankara University, Institute of the History of Turkish Revolutions, Main Discipline of the History of Atatürk's Principles and Revolutions, caghan_uyar07@hotmail.com.

** Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, eertugrut@anadolu.edu.tr.

PhD Candidate, Anadolu University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, eertugrut@anadolu.edu.tr.

siyasal hayata geçiş sürecine girmiştir. Bu noktada, tek partili rejimin tasfiyesi, demokrasi, hürriyet gibi savunularda bulunan Tan gazetesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nden kopan Dörtlü Takrir grubunun yeni parti hazırlıklarını açıktan desteklemiştir. Bu amaçla Görüşler adında dergi de kurulmuştur. Tan ve Görüşler'in politik duruşu, birtakım çevreleri rahatsız etmiştir. 4 Aralık 1945 tarihinde Tan ve Görüşler'in neşredildiği matbaa bazı nümayişler neticesinde tahrip edilmiştir. Tan Olayı olarak adlandırılan 4 Aralık 1945 tarihli hadiseler; Turgut Özal, Süleyman Demirel, İlhan Selçuk, Altemur Kılıç, Celadet Moraligil, Ali İhsan Göğüş ve Orhan Birgit gibi siyasi yelpazenin farklı kesimlerinden kişiler katılmıştır. Çalışmada, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Tan gazetesi ve ideolojik açıdan birbirlerinden tamamen bağımsız isimlerin, Tan Matbaası'nın tahribi olayına katılması tarihsel perspektiften incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tan, Tan Olayı, Görüşler, İkinci Dünya Savaşı, Mehmet Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel.

Sertels' Newspaper Tan During the World War Two and Analysis of the Tan Event on the Basis of Turkish National Press and Memories

Abstract

The newspaper Tan, led by Sertels, came to the forefront with its left-leaning publication policy in the Turkish press history. During the World War Two, the Tan newspaper adopted a pro-Allied anti-German principle consistent with Turkey's foreign policy. The newspaper, had a distinct sympathy towards the Union of Soviet Socialist Republics, Following the end of the war, Turkish democracy entered the transition to multi-party political life. At that point, the Tan newspaper, which advocated for single-party liquidation, democracy and freedom, had openly supported the new party preparations of the memorandum of the four group of Republican People's Party. For this purpose, a press was established under the name of Görüşler. The political stance of Tan and Görüşler had disturbed some circles. On December 4, 1945, the printing house where Tan and Görüşler were published, was destroyed as a result of some protests. The events of December 4, 1945, described as the Tan event, joined by the people from different parts of the political spectrum, like; Turgut Özal, Süleyman Demirel, İlhan Selçuk, Altemur Kılıç, Celadet Moraligil, Ali İhsan Göğüş and Orhan Birgit. In this study, the newspaper Tan During the World War Two and the participation of ideologically divergent names in the destruction of Tan Printing House was examined from a historical perspective.

Keywords: Tan, Tan Event, Görüşler, World War Two, Mehmet Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan 1919-1939 dönemi, “katastrof çağı” olarak nitelendirilmektedir.¹ Zira bu süreçte, küresel bazda, demokrasilerin irtifa kaybetmesi ve otoriter-totaliter eğilimli rejimlerin yükselmesi söz konusu olmuştur.² Gelinen noktada, ilk makro savaşın kazanan devletlerinin dahi buldukları durumdan memnuniyetsiz olması ikinci büyük harbe geçişe köprü kurmuştur.³

Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın imzaladığı Versailles Antlaşması, içeriği, uygulanışı ve etkileri açısından Alman toplumu üzerinde kronik bir problem halini almıştır. Almanya, Versailles'in yarattığı travmatik durumun tezahürüyle İkinci Dünya Savaşı'nı başlatan ana aktör olmuştur.⁴ Kıta Avrupa'sındaki edilgen konumunu dinamizme çevirmek isteyen Almanya'nın, 1939'da Polonya'ya saldırması neticesinde İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.⁵

Türkiye, 1939-1945 döneminde cereyan eden İkinci Dünya Savaşı'na katılmamıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün denge politikası uygulaması, Türkiye'nin savaşan devletler arasında yer almamasını sağlamıştır.⁶ Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarmasına rağmen harbin ekonomik, toplumsal, sosyal, siyasal etkilerinden kaçamamıştır.⁷ İzlenen denge stratejisinin bir gereği olarak, özellikle Almanya ve İtalya'nın birtakım propaganda faaliyetlerine nispi müsamaha gösterilmiştir. Tarafsızlık siyasasının en önemli sacayağını

¹ Zafer Toprak, “Cumhuriyet Toplumu Nasıl İnşa Etti?”, *Bilim ve Ütopya*, S. 254, Ağustos 2015, s. 43-49.

² Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 23-51.

³ İlkin Başar Özal, *Kısa II. Dünya Savaşı Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, s. 21-84.

⁴ Ali Erhan Ertan ve Tevfik Orçun Özgün, “I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 20, Issue 3, (2016), s. 569-570.

⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, “Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)”*, C. 4/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 131-135.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam, “1938-1950”*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 148-156.

⁷ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, “Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 35-42.

teşkil eden basın da iç ve dış politik gelişmeler ekseninde şekillendirilmiştir.⁸ Hükümetin basın üzerindeki sıkıdenetimi⁹ Türkiye'nin savaşta denge politikası uygulamasının ana unsurunu oluşturmuştur.¹⁰ Bu bağlamda; Tan, Tanin, Ulus, Cumhuriyet, Yeni Sabah, Vatan, Tasvir-i Efkâr, Son Posta, Son Telgraf, Akşam, Vakit, Yurt ve Dünya, Yeni Ses, Adımlar gibi dönemin popüler basını, devlet politikalarıyla senkronize bir tutum sergilemek durumunda kalmıştır.¹¹

İkinci Dünya Savaşı'nda faşist, ırkçı ve hegemonyacı ideolojiye sahip devletlerin yenilgiye uğraması, Türkiye'nin yönünü batılı demokrasilere çevirmesini sağlamıştır. Türkiye'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkilerinin kopma derecesine gelmesi, bu durumu tetiklemiştir. Türkiye, batılı demokrasileri model alırken SSCB ile münasebetleri de göz önünde bulundurarak, kendi çoğulcu demokrasisinde komünist ve sosyalist fikriyatlara yaşama imkânı tanımamıştır. Bu durumdan da başta basın olmak üzere toplumun tüm kesimleri etkilenmiştir.¹² Çalışmanın ana ekseninde bulunan Tan Matbaası'nın basılması hadisesi, Türkiye'nin kabuk değiştirdiği bu döneme tekabül etmektedir. Sol cenaha yakın bir çizgide konumlanan Tan gazetesi, Türkiye'nin komünist-sosyalist ideolojilere karşı takındığı refleksif tutumdan dolayı işlevsiz bırakılmak istenmiştir.

⁸ Hasan Dinçer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Bir Dergi: Yurt ve Dünya", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 11, S. 42, Kasım 2008, s. 195.

⁹ Mete Tunçay, "Tek-Parti Döneminde Basın", *Tarih ve Toplum*, C. 7, S. 37, Ocak 1987, s. 48; Cemil Koçak, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını", *Tarih ve Toplum*, C. 6, S. 35, Kasım 1986, s. 29; Ali Dikici, "Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 11, S. 42, Kasım 2008, s. 162.

¹⁰ Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990, s. 133-134.

¹¹ Hülya Öztekin, *Tan (1938-1945): Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazetenin Tarihi*, T. C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Gazetecilik Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri, 2013, s. 2-4; Nezihe Selcen Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2014, s. 154-259.

¹² Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 239-240; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çeviren: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 125-130.

Tan Matbaası'nın basılması olayı, araştırmacılar tarafından çokça ele alınmış bir konudur. Bu husustaki literatür incelendiğinde, genellikle hadisenin dönemin politik atmosferi tematiğinde işlendiği dikkat çekmektedir. Çalışmanın ana problematiği bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmanın amacı; Tan gazetesinin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki yayın çizgisini ve tarihsel bir vakıa olan Tan Olayı'nı hakkındaki –izleyen on yıllarda yayımlanmış- hatırat türü eserler ile ulusal basında çıkan haberler ışığında merceğe alarak literatüre katkı sağlamaktır. Böylece Tan Matbaası'nın basılması vukuatının geçtiği tarihsel kesite retrospektif bir ışık tutulacaktır. Genel tarama modeliyle hazırlanan bu araştırmayla; Türk demokrasi, düşünce ve basın tarihinin ilgili kesitine katkı sunulması hedeflenmektedir.

Tan Gazetesinin Tarihçesi

Tan kelimesi, sabahları güneşin doğumundan önceki alacakaranlık vakti anlamına gelmektedir.¹³ Gazeteye Tan isminin verilmesindeki öncelikli neden, diğer bütün matbuat gibi sabahları yayına sunulmasıdır. Ayrıca tan zamanının ortamı aydınlatmasından yola çıkılarak; haberleriyle karanlığa ışık tutan bir basın organı imajı yaratılması hedeflenmiştir.

Tan gazetesi, ilkin Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) muhalif grup şeklinde de bilinen İkinci Grup'un yayın organı olarak çıkmıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'dir. Aynı zamanda İkinci Grup'un liderliğini de yürüten Ali Şükrü Bey, Birinci Grup'a yönelik eleştirilerini basın kanalıyla yaymak ve Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Hâkimiyet-i Milliye gazetesine muhalefet etmek amacıyla Tan gazetesini kurmuştur. Ankara'da yerellikten öteye geçemeyen Tan gazetesi, 1923 yılında düzenlenen seçimlerde İkinci Grup'un parlamentoda temsil hakkı elde edememesi¹⁴ hasebiyle kapatılmıştır.¹⁵

¹³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî, "Latin Harfleriyle"*, Hazırlayanlar: Raşit Gündoğan, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 676.

¹⁴ Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s. 3-5.

¹⁵ Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 11-55.

11 Şubat 1926 tarihinde Milliyet adında bir gazete yayın hayatına başlamıştır. Türkiye İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanı ve Siirt Milletvekili Mahmut Nedim Soydan, Milliyet gazetesinin başyazarlık görevini yürütmüştür. Gazetenin kurulmasından takribi iki yıl kadar sonra Türkiye İş Bankası, Milliyet hisselerinin yaklaşık beşte birini satın almıştır. Bu ortaklıktan mütevellit Türkiye İş Bankası, müşterilerini Milliyet gazetesi aboneliğine kanalize etmiştir.¹⁶ Milliyet, arkasındaki Türkiye İş Bankası desteğine rağmen yüksek tiraj yakalayamamıştır. Bu nedenle 1935'te yönetim değişikliğine gidilerek, gazete Ali Naci Karacan idaresine geçmiştir.¹⁷ Milliyet gazetesi, aynı yıl isim değişikliği de yaparak Tan adını almıştır.¹⁸ İkinci Tan gazetesinin ilkiyle bir bağlantısı bulunmamakla birlikte, Birinci TBMM döneminden muhalif bir matbuat isminin hangi amaçla kullanıldığı yahut ilk Tan gazetesi denemesinden esinlenilip esinlenilmediği konusunda somut bir bilgi yoktur.

Milliyet gazetesinin Tan adını alması ve yönetim değişikliğine gitmesi, tirajda pek bir değişiklik yapmamıştır. Türkiye İş Bankası, Tan gazetesinin zarar ettiği gerekçesiyle, hisselerini satmaya karar vermiştir. Mehmet Zekeriya Sertel, Ahmet Emin Yalman ve Halil Lütfü Dördüncü, Tan gazetesini satın almıştır.¹⁹

1936 senesinde, Gazetecilik ve Neşriyat Türk Limited Şirketi kurulmuştur. Tan gazetesinin basın yayın işleriyle yükümlü Gazetecilik ve Neşriyat Türk Limited Şirketi; Mehmet Zekeriya Sertel, Ahmet Emin Yalman, Rifat Yalman ve Halil Lütfü Dördüncü ortaklığıyla teşkil edilmiştir.²⁰

¹⁶ Uygur Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 150.

¹⁷ Alpay Kabacalı, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasıyla Matbaa ve Basın Sanayii*, Cem Ofset Matbaacılık Sanayii A. Ş., İstanbul, 1998, s. 190.

¹⁸ Uğur Günay Yavuz, "II. Dünya Savaşı'nın Cumhuriyet ve Tan Gazetelerinde Temsili", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1, (2016), s. 9.

¹⁹ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, "1922-1971"*, C. 2, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiç, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 1977, s. 1061-1063.

²⁰ Hülya Öztekin, *Tan, "Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete"*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 129; Sadun Tanju, *Doludizgin, "Milliyet'in Kurucusu Ali Naci Karacan: Bir Gazetecinin Hayatı"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 32-44.

Tan gazetesi, Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlık durumuyla ilgili yaptığı bir haberden ötürü 1938 yılında üç ay müddetle kapatılmıştır.²¹ İdeolojileri birbirinden farklı olan Gazetecilik ve Neşriyat Türk Limited Şirketi ortakları Mehmet Zekeriya Sertel, Ahmet Emin Yalman, Rifat Yalman ve Halil Lütfü Dördüncü, gazetenin kapatılmasından ötürü ticari ortaklıklarını dağıtmışlardır. 1938'den itibaren Mehmet Zekeriya Sertel, Tan gazetesinin tek sahibi konumundadır.²²

Mehmet Zekeriya Sertel, eşi Sabiha Sertel ile birlikte idare ettiği Tan gazetesi sayesinde Türk basın tarihinin en önemli simalarından birisi haline gelmiştir. Gazeteciliği meslek olarak benimsemiş ilk Türk kadın gazeteci sanına malik Sabiha Sertel'in, New York Sosyal Bilimler Okulu'nda aldığı eğitimle; Mehmet Zekeriya Sertel'in, Columbia Üniversitesi'nde gazetecilik öğrenimi sırasında gördüğü modernist teknikler Tan gazetesinde uygulanmıştır.²³

Sabiha Sertel ve Mehmet Zekeriya Sertel çiftinin yönetimindeki Tan gazetesi; politika, sosyal yaşam, sosyoloji, kültür-sanat, edebiyat, eğitim, tarih, sağlık ve spor gibi çeşitli konularda yayınlar yapmıştır. İçinde buldukları dönem itibariyle matbuat ve mecmua çeşitliliğine rağmen²⁴ Tan gazetesi, oldukça nitelikli muhteviyata sahip bir görünüm sergilemektedir. Bunun en önemli nedeni; Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Pertev Naili Boratav, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Hulusi Dosdoğru, Behice Boran, Sabahattin Ali, Burhan Felek, Muvaffak Şeref, Abdülkadir Cami Baykut, Aziz Nesin, İbrahim Hakkı Konyalı, Ömer Rıza Doğrul ve Eşref Şefik gibi dönemin öne çıkan isimlerinin Tan gazetesinde yazılarının yayınlanmasıdır.²⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktür ve Türkiye'nin çift yönlü dinamiği, çok partili siyasi hayata geçişin önünü açmıştır.²⁶

²¹ T. C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), Dosya: 86-223, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 84-73-9.

²² Öztekin, *Tan*, s. 131-136.

²³ Öztekin, *Tan (1938-1945): Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazetenin Tarihi*, s. 4.

²⁴ Yalçın Küçük, "Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 141.

²⁵ Öztekin, *Tan*, s. 142-144.

²⁶ Necdet Ekinci, *İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 7-351; Hasan Bülent Kahraman, *Sağ Türkiye ve Partileri*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 233-239; Bernard

Türkiye'nin istikametini savaşın kazanan devletlerine çevirdiği kertede, Ruslarla ilişkilerin kopma noktasına gelmesi ve Tan'ın SSCB yanlısı tutum sergilemesi, gazetenin komünistlik suçlamalarıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Türkiye'de komünizm ve sosyalizm gibi ideolojilere müsamaha gösterilmediği bir süreçte, Tan gazetesi ve matbaasının basılması kaçınılmaz olmuştur. 4 Aralık 1945 tarihindeki birtakım nümayişler neticesinde Tan matbaası yağmalanmıştır. Bu olay Mehmet Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel çiftinin yönetimindeki sol eğilimli muhalif bir neşriyat olan Tan gazetesini sonlandırmıştır.²⁷

İkinci Dünya Savaşı ve Tan Gazetesi

Basın bilgilendirme, propaganda yapma ve kamuoyu oluşturma gibi işlevlere sahiptir. Geniş çerçevede; toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel değişim ve dönüşümlerde basına önemli roller düşmüştür. Türk siyasetinde de; tabanlarında kitle konsolidasyonu sağlamak, propaganda faaliyetleriyle insanları etkilemek ve görüşlerini paylaşmak amaçları doğrultusunda basından faydalanılmıştır. Buradan hareketle basın, siyasilerin toplumsal mühendislik projelerinin bir ürünü olarak öne çıkmaktadır.²⁸

Erken cumhuriyet döneminde, basının dönüştürücü gücünden yararlanılmıştır. Türk basını, Kemalist ideolojinin toplumsal modernizasyon hedefleri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Matbuatla ilgili mevzuatın da bu yönde tahkim edilmesiyle, basın Kemalist ideolojinin propaganda vasıtası hüviyetine bürünmüştür. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı makamında oturduğu İkinci Dünya Savaşı sürecinde de basın, kendisine biçilen rolü oynamıştır. İkinci Dünya

Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviri: Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2013, s. 394-410; H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 13-35; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, "Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu", "1808-1975", C. 2*, Çeviren: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2010, s. 467-474; İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 321-334; Taner Timur, *Türkiye Nasıl Küreselleşti?*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 185.

²⁷ Necdet Ekinci vd., *Amerikan Kültür Emperyalizminin ve Magazin Dergiciliğinin Öncüsü Zekeriya Sertel*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. 43-52.

²⁸ Belkis Ulusoy, "Milli Mücadele, Propaganda, Atatürk ve Basın", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 20, (2004), s. 55-63.

Savaşı'nda Türk basını, Türkiye'nin dış siyasette izlediği denge stratejisinin ana aktörü konumundadır.²⁹

Türkiye'nin basını sıkıdenetime tabi tutmasına rağmen denge politikasının bir unsuru olarak birtakım devletlerin propaganda faaliyetlerine göz yumulmuştur.³⁰ Buradan hareketle İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki Türk basını, harbin taraf devletlerine göre kendi içlerinde bloklanmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'nda Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, SSCB ve Çin Müttefik grubunu teşkil ederken; Almanya, Japonya ve İtalya Mihver bloğunu oluşturmuştur.³¹ Türk basını da Mihver ve Müttefik grubu taraftarları olarak ikiye ayrılmıştır. Bu bağlamda; Tan, Vatan, Tanin ve Akşam gibi gazeteler Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, SSCB ve Çin'i içinde barındıran Müttefik temayüllü bir yayın politikası güderken; Tasvir-i Efkâr ve Cumhuriyet gibi bazı matbuat da Japonya, Almanya ve İtalya'nın oluşturduğu Mihver grubu eğilimli neşriyatlar yapmışlardır.³² İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türk basının yanlı tutumuna karşın hiçbir gazete Türkiye'nin dış politikadaki hassas durumunu muhatara altına alabilecek yayınlarda bulunmamıştır. Tan gazetesi de dâhil bütün basın, Türkiye'nin sınırlarını belirlediği şematik çerçeveden çıkmamıştır.³³

İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türk basınının -dış politika eksenindeki- yayın profili üç dönemde incelenmektedir. Savaşın başladığı 1939 senesinden 1941'e kadar Müttefik bloka yakın bir tutum seyredilmiştir.³⁴ İsmet İnönü'nün denge stratejisinin tecessümü neticesinde 1941-1944 devresinde, her iki kutba eşit mesafede

²⁹ Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 197; Server İskit, *Türkiyede Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınlarından: 2, (basım yeri belirtilmemiş), 1943, s. 359-373.

³⁰ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, "Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği"*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 247-258.

³¹ Selma Göktürk Çetinkaya, "İkinci Dünya Savaşı'nda Malta'da Müttefik-Mihver Mücadeleleri ve Halk Üzerindeki Etkileri", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 4, No. 1, (Spring 2019), s. 167-187.

³² Emin Karaca, *Türk Basınında Kalem Kavgaaları*, Gendaş A. Ş., İstanbul, 1998, s. 143-169.

³³ Koçak, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını", s. 30.

³⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, "1938-1945"*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 229-597.

yaklaşmıştır. Almanya'nın tepetaklak gideceğinin ortaya çıkmasıyla, 1944'ten itibaren tekrar Müttefik grubun safına yaklaşmıştır.³⁵ Bu tasnifin yapılmasındaki temel ölçüt, harbin gidişatı ve dış politikadaki gelişmelerdir.³⁶

Tan gazetesi, İkinci Dünya Savaşı sürecinde Mihver blok karşıtı bir yayın politikası gütmüştür.³⁷ Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve SSCB gibi demokratik çoğulculuğu esas almış devletlerle Türkiye'nin aynı safta bulunmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Tan gazetesi, içeride siyasal sistemin muhafaza ve ıslahına yönelik yapıcı eleştirilerini dile getirmekle birlikte iktidara yahut rejime tabandan muhalefet etmemiştir. Binaenaleyh, Tan gazetesi Türkiye'nin dış siyasadaki tutumuyla barışık ve uyumlu hareket etmiştir.³⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Tan gazetesi, harbin mevcut problemlere çözüm üretemeyeceğini öngörmüştür. Sabiha Sertel, *"Bugünkü harp gayelerinde (...) hakkın değil kuvvetin, ahlâkın değil iktisadi, siyasi nüfuzun hakim olduğu bu kuvvete ve nüfuza sahip devletlerin büyüme hakları bulunduğu iddia edilse bile, bu kuvvete ve ceberuta dayanan, dünya kıtalarındaki memleketleri müstemleke (...) şeklinde istismar eden kuvvetler ve nüfuzlar muzaffer olmayacaktır (...) Haksız tecavüzlere, (...) tahammülümüz kalmadı. Esaret değil, bütün insanlara ve milletlere hayat hakkı ve müsavi hürriyet istiyoruz"* cümleleriyle Tan gazetesinin savaşla ilgili tutumunu net bir şekilde ortaya koymuştur.³⁹ Dönemin Başbakan'ı Refik Saydam'ın Türkiye'nin

³⁵ İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Almanya'nın yenileceğinin kesinleşmiştir. Bu durum Türkiye'nin iç siyasasında önemli değişikliklerin önünü açmıştır. Yeni sürecin en önemli sacayağını da basın teşkil etmiştir. bkz: Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 61.

³⁶ Osman Murat Güvenir, *2. Dünya Savaşında Türk Basını, "Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi"*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991, s. 147-207.

³⁷ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi, "Çağdaş Türkiye 1908-1980"*, C. 4, Cem Yayınevi, İzmir, 2018, s. 173.

³⁸ Murat Sadullah Çebi, *Siyasal Bir Muhalefet Aracı Olarak Tan Gazetesi (1935-1945)*, T. C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988, s. 23-51.

³⁹ Sabiha Zekeriyâ Sertel, *"Bütün Milletlere Müsavi Hayat Hakkı İstiyoruz"*, *Tan*, 30 İlkteşrin 1940, s. 1-2.

savaşa girmeme yönündeki kararlı duruşuyla ilgili yaptığı açıklamalar ve demokrasi vurgusu Tan gazetesinde memnuniyetle karşılanmıştır.⁴⁰

Tan gazetesi, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesini “*büyük bir facia*” olarak yorumlamıştır.⁴¹ Almanya'nın tarihsel geçmişi ve mevcut diplomatik ilişkileri çok yönlü değerlendirilerek, savaştan mağlup ayrılacağı öngörüsü paylaşılmıştır.⁴²

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki konumu, dönemin en tartışmalı meselelerindedir. Mehmet Zekeriya Sertel de Tan gazetesindeki köşesinde, bu sorunsala değinerek “*Dünya yeni bir cihan harbine girmiş bulunuyor. Biz de birtakım taahhütlerle bazı devletlere bağlı bulunuyoruz. Müttefiklerimiz olan devletler de düşmanları ile harp halindedirler. Bu şartlar içinde bizim vaziyetimiz ne olacak? Türkiye müttefiklerinin arkasından harbe girecek midir? (...) Türkiye ancak iki şartın tahakkuku halinde harbe girmeye mecbur olabilir (...) Hudutlarımıza, hak ve menfaatlerimize doğrudan doğruya bir tecavüz vuku bulunduğu takdirde; (...) Müttefiklerimizle yaptığımız anlaşmalar icabı olarak taahhütlerimizi ifa etmek mecburiyetinde kaldığımız takdirde (...) Bizce bu iki ihtimalden biri tahakkuk etmedikçe Türkiyenin harbe girmesine sebep ve lüzum yoktur (...) Türkiye henüz harp sahasından çok uzaktadır*”⁴³ ifadelerini kullanmıştır.

Savaşın Türk basınının yayın profili açısından ikinci evresine girildiğinde Tan gazetesinin mevcut çizgisinin devam ettiği görülmüştür. Bu dönemde 1943 yılının Ocak ayında toplanan Kazablanka Konferansı'ndan itibaren Müttefik blok Türkiye'nin savaşa katılmasına yönelik baskılarını artırmıştır. 30-31 Ocak 1943'te İnönü ve Churchill, Adana'da bir araya gelmişlerdir. Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde ısrarcı tutum sergilemesine mukabil İnönü “*işi yokuşa sürmek*” için elinden geleni yapmıştır.⁴⁴ Daha sonra Tahran, Moskova ve Kahire'de de toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde Müttefikler, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda fiilen yer alması

⁴⁰ “Başvekilimiz B. Millet Meclisindeki Nutkunda”, *Tan*, 13 Mayıs 1919, s. 1-10.

⁴¹ M. Zekeriya Sertel, “Şimdi Silahlar Konuşuyor”, *Tan*, 2 Eylül 1939, s. 5.

⁴² M. Zekeriya Sertel, “Tek Başına Kalan Almanya”, *Tan*, 3 Eylül 1939, s. 5.

⁴³ M. Zekeriya Sertel, “Türkiyenin Vaziyeti Ne Olacak?”, *Tan*, 6 Eylül 1939, s. 5.

⁴⁴ Ahmet Şükrü Esmel ve Oral Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası, “1919-1995”*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 176-181.

taleplerini, dayatmaya dönüştürmüştür. Zekeriya Sertel, Türkiye'ye diplomatik olmayan bir üslupla İkinci Dünya Savaşı'na katılmaya mecbur bırakılmak istenmesiyle alakalı⁴⁵ *"Tahran'da üç büyüklerin toplantısı tahmin edildiğinden kısa sürmüş, fakat bütün ümitlerin üstünde büyük bir muvaffakiyetle kapanmıştır"*⁴⁶ ifadelerini kullanmıştır. Tan gazetesi ise bu durumu *"Konferans Türk-İngiliz İttifakının, Türkiye İle Amerika ve Rusya Arasındaki Dostluğun Bariz Bir Tezahürü Oldu"*⁴⁷ manşetiyle paylaşmıştır. Tan gazetesi, İkinci Dünya Savaşı boyunca Rus eğilimli yayın politikasını sürdürmeye devam etmiştir.⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası doğrultusunda gelişen basın yayın profilinin üçüncü ve son evresine İngiltere ve doğru orantılı olarak Müttefik devletlerle bunalım içinde başlamıştır.⁴⁹ Mehmet Zekeriya Sertel, Müttefik blok ile problemlerin bir an önce aşılması ve diplomatik ilişkilerin normal seyrine dönmesinin gerekliliğinin altını ısrarla çizmiştir.⁵⁰ 14 Nisan 1944 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ortak bir nota ile Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını durdurmasını istemiştir. Türkiye'nin krom sevkiyatına devam etmesi halinde, bir dizi yaptırım ve ambargonun Müttefik blok tarafından uygulanacağı da bildirilmiştir.⁵¹ Türkiye açısından tehdit anlamına gelen durum üzerine, Almanya ve diğer Mihver üyesi devletlerle ticaret kesilmiştir.⁵² Türkiye'nin Müttefik blokla arasının

⁴⁵ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih, "1789-2012"*, Der Yayınları, İstanbul, 2013, s. 899-918.

⁴⁶ M. Zekeriya Sertel, "Tahran Konferansında Verilen Kararlar Hakkında", *Tan*, 8 İllkânun 1943, s. 1.

⁴⁷ "Roosvelt-İnönü-Churcill Mülâkatı Sona Erdi", *Tan*, 8 İllkânun 1943, s. 1.

⁴⁸ Tan gazetesinin Rus yanlısı politikaları, İkinci Dünya Savaşı'nın farklı evrelerinde de görülmüştür. Bu durumu kanıtlayan başka örneklerde mevcuttur. bkz: M. Zekeriya Sertel, "Muahedenin Aydınlatığı Hakikatler", *Tan*, 20 Haziran 1943, s. 1-4; "Moskovada Bir Anlaşmaya Varılıyor", *Tan*, 25 İlkteşrin 1943, s. 1.

⁴⁹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, "1938-1945"*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 231-236.

⁵⁰ M. Zekeriya Sertel, "Türkiye ile İngiltere Arasındaki Münasebetlere Dair", *Tan*, 14 Şubat 1944, s. 1; M. Zekeriya Sertel, "Türkiye-İngiltere Arasında İtimad Buhranı", *Tan*, 16 Şubat 1944, s. 1.

⁵¹ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Çeviren: M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 523-524.

⁵² Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Savaş Stratejisi, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Uyguladığı Dış Politika"*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2016, s. 149-150.

düzelmesine doğru giden bu hadise, Tan gazetesi cenahında müspet karşılanmıştır.⁵³

Roosevelt, Churchill ve Stalin, 4-11 Şubat 1945'te SSCB'de Yalta Konferansı adı altında bir toplantı yapmışlardır. Yalta Konferansı, İkinci Dünya Savaşı'nın kazanan tarafının Müttefik blok olduğunun kesinleştiği aşamada, yeni dünya dengesinin teşkil edilmesi amacıyla İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB'nin katılımıyla düzenlenmiştir. Yalta Kararları'na göre Birleşmiş Milletler adı altında bir örgüt meydana getirilecek ancak Mihver gruba savaş ilan etmek organizasyona katılım için ön şart koşulmuştur.⁵⁴ Türkiye de savaşa defacto iştirak göstermemiş fakat yeni dünya düzeninde konum almak amacıyla simgesel savaş ilanında bulunmuştur.⁵⁵

TBMM'nin 23 Şubat 1945 tarihinde aldığı sembolik savaş kararı,⁵⁶ Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na katılmasını sağlamıştır.⁵⁷ 25 Şubat 1945 tarihli San Francisco Konferansı'nda Türkiye'nin de yer alması, Tan gazetesinde olumlanarak paylaşılmıştır.⁵⁸

Tan gazetesi, İkinci Dünya Savaşı süreci ve sonrasında faşist, saldırgan, işgalci ve despot bir Almanya şablonu sunmuştur. Almanya'yla ilgili ekonomiden siyasete, kültürden itikata kadar menfi gösterebildiği her konuyu yayınlamıştır.⁵⁹

SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, Türkiye Moskova Büyükelçisi Selim Rauf Sarper ile 19 Mart 1945 tarihinde bir toplantı yapmıştır. Molotov görüşmede, 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı tek yönlü feshedildiğini Sarper'e bildirmiştir.⁶⁰ Türkiye cevaben yeni bir antlaşmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Mehmet

⁵³ Öztekin, *Tan*, s. 204.

⁵⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 882-884; Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)*, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye", Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 156-162.

⁵⁵ Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 29, 2010, s. 265-267.

⁵⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, "Olağanüstü İnikat", C. 15, 23 Şubat 1945, s. 125-135.

⁵⁷ Cemil Koçak, *Demokrat Parti Karşısında CHP*, "Bir Muhalefetin Analizi", Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 13-18.

⁵⁸ "S. Fransisko Konferansı Dün Açıldı", *Tan*, 26 Nisan 1945, s. 1.

⁵⁹ Öztekin, *Tan*, s. 213-243.

⁶⁰ Sabit Dokuyan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 18, (Güz 2013), s. 133.

Zekeriya Sertel, SSCB ile Türkiye'nin ebedi dostluğuna işaret ederek, İkinci Dünya Savaşıyla girilen yeni dönemde bu tür değişikliklerin normal olduğu görüşünü paylaşmıştır. SSCB bir müddet sonra sözlü notayla, akdedilecek antlaşmanın şartlarını açıklamıştır.⁶¹ Buna göre; Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye bağlanması ile İstanbul ve Çanakkale boğazlarında üs verilmesi koşuluyla, 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması tadil edilecektir. Tan gazetesi, SSCB'nin böyle bir tavır içine girme ihtimalinin olmadığını savunmuştur.⁶²

İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminde Tan Gazetesi

Türkiye'de Milli Mücadele döneminde muvakkat hükümet kabiliyle işlevsellik üstlenen kongre örgütlenmeleri, tek partili siyasi rejime geçişte köprü kurmuştur. Erken cumhuriyet döneminin tek partili idaresi, asker ve sivillerden oluşan bürokrasinin yanı sıra rejim değişikliği öncesindeki cemiyet ve örgütlenmelerin halitasından meydana gelmesi, devlet yönetiminde katastrofik bir atmosfer doğurmasında istinat duvarı vazifesi görmüştür.⁶³

Cumhuriyet düşüncesinin temelinde var olan liberal tınılar,⁶⁴ zamanla parlamentoda teşkilatlı bir kontrol ve denetim mekanizmasının gerekliliğini zorunlu kılmıştır.⁶⁵ Bu bağlamda siyasi parti teşebbüsleri olduysa da dönemin şartları dolayısıyla akamete uğramıştır.⁶⁶ Tek partili rejim de murakabe ve kontrolü kendi içerisinde yürütmek amacıyla

⁶¹ Selim Deringil, *Denge Oyunu, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası"*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 252; Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, C. 1*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980, s. 148.

⁶² Turan, *İsmet İnönü*, s. 265-268; Öztekin, *Tan*, s. 210-212; Yalçın Küçük, *Sırlar*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Öz, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 271-274.

⁶³ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 23; Ayşe Güneş Ayata, *CHP, "Örgüt ve İdeoloji"*, Çevirenler: Belkıs Tarhan ve Nüvit Tarhan, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 63-75; İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı, "1920-1923"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 457-465; Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları, "1918-1920"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 370-400.

⁶⁴ Fahri Yetim, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 63-78.

⁶⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasisi Tarihi, "Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller"*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 225-229.

⁶⁶ Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe, İleri Kitabevi Yayınları, İzmir, 1994, s. 56-62.

Müstakil Grup ve parti müfettişliğini oluşturmuştur.⁶⁷ Ancak bu girişimlerin güdümlülüğü ve İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye açısından yarattığı ortam, edilgen bir yapı sunmuştur.⁶⁸

İkinci Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesi olarak da nitelendirilen Müttefik bloğunun kazanması, Türkiye'de çok partili siyasi hayata intikalin önünü açmıştır.⁶⁹ İç ve dış dinamiklerin kombine bir dayatması sonucu girilen geçiş döneminde; siyasi, kültürel, ekonomik, toplumsal önemli değişimler meydana gelmiştir.⁷⁰

SSCB'nin Türkiye'ye yönelik mütecevaz tutumu,⁷¹ Türk hükümetinin demokrasi cephesine yakınlaşmasında itici güç teşkil etmiştir. Türkiye'nin tarafını belirlemesi, siyaset ve ekonomi başta olmak üzere her yönden liberalleşmesini zaruri kılmıştır. Liberal ve demokrat bir manzara irtisamı sunmak isteyen Türkiye,⁷² savaş koşulları münasebetiyle basına yönelik yaptırımlarında kısmi serbestiye gitmiştir.⁷³ İsmet İnönü'nün, 19 Mayıs 1945 tarihli *"Memleketimizin siyasi idaresi cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin*

⁶⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. 4/1, s. 32-35.

⁶⁸ Hikmet Bilâ, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, Milliyet Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 1987, s. 123-142.

⁶⁹ Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP, "1950-1960"*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 11-12.

⁷⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, "1950'den Günümüze"*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 10-29; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Yeni Türkiye, "1945-1980"*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2015 s. 19-33; Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 103-123.

⁷¹ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 355.

⁷² Reşat Kasaba, *Türkiye Tarihi 1839-2010, "Modern Dünyada Türkiye"*, Çeviri: Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 234-297.

⁷³ Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın, "1945-1950"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 167-168.

*siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir*⁷⁴ ifadeleri, durumu pekiştirmiştir.⁷⁵

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı akabinde oluşturulan görece özgürlükçü atmosfer, diğer basın gibi Tan’ı da harekete geçirmiştir. Tan gazetesi; çok partili siyasi sistem, demokratikleşme ve hürriyet konularında muhalif yayınlara başlamıştır.⁷⁶ Sabiha Sertel’in köşesinde paylaştığı *“Harp yılları içinde memleketin geçirdiği mahrumiyetler (...) idaredeki bozukluğun canlı delilleridir... Dünya hadiseleri büyük bir süratle akıyor. Bu yeni dünyaya, kifayetsiz bir idare mekanizmasıyla ayak uydurmak mümkün değildir”*⁷⁷ cümleleri, Tan gazetesinin çizgisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Mehmet Zekeriya Sertel, birtakım hükümet politikalarını eleştirdiği bir yazısında *“hükûmet (‘in) (...) Böyle bir izaha lüzum görmemesi, sadece halka ehemmiyet vermediğinin bir delili olarak telakki edilebilir. Hükûmetin kendisini her türlü mesuliyetten ve hesap verme mecburiyetinden azad görmesi, onu işte böyle hatâli yollara sürüklüyebilir. Halka hadim olmak mecburiyetinde olan hükûmet herşeyden evvel halkı düşünmeğe mecburdur”*⁷⁸ ifadelerini kullanmıştır.

Sabiha Sertel, köşesinde yayınladığı *“bugüne kadar memlekette yapılan Faşist propagandasının yazılı vesikaları, ırkçılık tezini, Faşist ideolojisini müdafaa eden yazılar ve kitaplar yakılmamıştır. Seri seri mecmualar, kitaplar, broşürler canlı birer vesika gibi hayattadırlar. Bu ideolojiye dayanan kanunlar, daha henüz değişmemiştir (...) mevcut olan nizamnameler aynı zihniyetle yürütülmektedir. Daha geniş bir demokrasiye geçmek temayülü, totaliter esaslara dayanan kanunların değişmesi temayülüdür. Fakat bir memlekette hakiki demokrasi yalnız kanunların değişmesiyle de temin edilemez. Herşeyden evvel*

⁷⁴ Metin Heper, *İsmet İnönü, “Yeni Bir Yorum Denemesi”*, Çeviren: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 171.

⁷⁵ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, “1945-1971”*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 13; Hakan Uzun, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1946 Olağanüstü Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/26, (Bahar 2013), s. 142.

⁷⁶ Öztekin, *Tan*, s. 244-246.

⁷⁷ Sabiha Zekeriya Sertel, “Karar Zamanı Gelmiştir”, *Tan*, 23 Mayıs 1945, s. 1.

⁷⁸ Mehmet Zekeriya Sertel, “Halkı Heyecana Düşürmenin Mânâsı Var mı?”, *Tan*, 13 Ekim 1945, s. 2.

zihniyetlerin değişmesi, bu değişikliği yapanların samimi olması şarttır. Bu samimiyeti görmek için, bu kanunların totaliter, anti-demokrat mahiyetini kabul etmek (...) değişmesini yolunu tutmak lazımdır (...) bu değişikliği yapmak mevkiinde olanlar, memlekette Faşizm olmadığını iddia eder, bu zihniyeti taşıyanları (...) himaye ederse bunların samimiyetine nasıl inanabiliriz (...) Faşizm şimdi demokrasi maskesini takmıştır”⁷⁹ şeklindeki yazısıyla, hükümetin faşizme göz yumduğu eleştirisini öne sürmüştür.

Ahmet Hamdi Başar’ın Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye adlı eserini⁸⁰ ana hareket noktası belirlediği bir köşe yazısında Mehmet Zekeriya Sertel, Mustafa Kemal Atatürk’ün devlet yönetiminde bulunduğu süreçle, İsmet İnönü dönemini karşılaştırmıştır. Sertel, iki idarenin mukayesesinden çıkardığı sonucu *“Serbest fırka tecrübesinden sonra, halka inileceğine, mesuliyetli ve demokratik bir idare kurulacağına, halktan uzaklaşmış, devlet otoritesine, fırka istibdatına, mesuliyetsiz ve keyfi bir idare sistemine doğru gidilmiştir (...) ortada değişmiş bir şey yoktur (...) sakatlığı ve yanlışlığı anlaşılan yolda daha sıkı bir taassupla devam edilmiştir”* cümleleriyle açıklamıştır.⁸¹ Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının antidemokratik uygulamalarının bulunduğunu düşünen Sertel, Türkiye’ye gerçek demokrasinin ancak tek parti rejiminin tasfiyesiyle yerleşebileceğini savunmuştur.⁸²

Tan gazetesinin tek partili rejime yönelik muhalefet dozajını artırdığı aşamada CHP içerisinde parti içi muhalefet şiddetlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarının siyasi ve ekonomik sıkıntılarının bir yansıması şeklide ortaya çıkan Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Ürünleri Vergisi⁸³ gibi birtakım uygulamalar esasen CHP içerisindeki gruplarda rahatsızlık uyandırmakla birlikte, harp koşulları nedeniyle temelden bir muhalefetle karşılaşmamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle birlikte

⁷⁹ Sabiha Sertel, “Türkiyede Faşist Yoktur”, *Tan*, 20 Ekim 1945, s. 1.

⁸⁰ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1981.

⁸¹ Mehmet Zekeriya Sertel, “Dün ve Bugün”, *Tan*, 23 Ekim 1945, s. 1-2.

⁸² Mehmet Zekeriya Sertel, “İstikrar Başka Durgunluk Başka Şeydir”, *Tan*, 15 Eylül 1945, s. 1-2.

⁸³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, “1808-2009”*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015, s. 83-103.

evvelki birikmişliklerin de etkisiyle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu müzakerelerinin katalizör rolüyle, CHP'den kopuşlar baş göstermiştir.⁸⁴

Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün CHP'den koptuğu⁸⁵ süreçte, basın bu olayların üzerine oldukça eğilmiştir. Tan gazetesi, CHP ile ilişkisini kesen isimleri açıktan destekleyen bir yayın politikası gütmüştür. Buna mukabil kamuoyunda yeni parti kurulacağı yönünde yaygın bir kanaat hâkim olmuştur. Tan gazetesi de çoğulcu demokratik temsiliyetin yerleşmesinin gerekliliğini defaatle vurgulamıştır.⁸⁶

Nuri Demirağ, 18 Temmuz 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi'ni kurmuştur. Milli Kalkınma Partisi, liberal ve muhafazakâr eğilimi ile Türk politik camiasında boy göstermiştir.⁸⁷ Mehmet Zekeriya Sertel, Milli Kalkınma Partisi'ne atfen *"ikinci bir partinin teşekkülü için icabeden mânevi olgunluk ve hazırlık tamamdır. Şimdiye kadar ortaya çıkan teşebbüsler ümit verici değildir. Parti kurmak üzere hükûmete müracaat edenlerden biri (...) garip ve gülünç bir parti kurmağa teşebbüs etmiştir (...) Memlekette ciddi ve hakiki parti kuracak yok mudur? Varsa bunlar şimdiye kadar neden böyle bir teşebbüse girişmemişlerdir?"*⁸⁸ görüşünü paylaşmıştır. Tan gazetesi, demokratikleşme ve tek parti rejiminin tasfiyesine yönelik yayınlar yapmasına rağmen Milli Kalkınma Partisi'ne

⁸⁴ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, "1923-1950"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 307-323; Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 77-85; Hikmet Bilâ, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 90-111; Hikmet Bilâ, *CHP Tarihi, "1919-1979"*, Doruk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1979, s. 151-207; Cahit Kayra, *'38 Kuşağı, "Cumhuriyet'le Yetişenler"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 102-123; Cem Eroğul, *Demokrat Parti, "Tarihi ve İdeolojisi"*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990, s. 9-12.

⁸⁵ Cemil Koçak, *İktidar ve Demokratlar, "Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)"*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15.

⁸⁶ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 59; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s. 559; Yusuf Özkır, *Hürriyet Gazetesi 1948-2012, "Kurumsal Kimlik, Mülkiyet Sahipliği ve Genel Yayın Politikası"*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017, s. 50.

⁸⁷ Mete Kaan Kaynar, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 55-56.

⁸⁸ M. Zekeriya Sertel, "Parti İşini De Soysuzlaştırmayalım", *Tan*, 15 Temmuz 1945, s. 1.

karşı cephe almıştır. Bu durum Tan gazetesinin CHP'nin içinden sıyrılanları desteklediğinin açık bir göstergesidir.

Serteller ile CHP'den kopan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü irtibata geçerek, siyaseten işbirliğine gitmişlerdir.⁸⁹ Bu anlaşmaya göre, Görüşler adı altında muhalif bir basın organı kurulmuştur. Sabiha Sertel idaresindeki Görüşler dergisinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Tefvik Rüştü Aras, Niyazi Berkes, Behice Boran, Abdülkadir Cami Baykut, Pertev Naili Boratav, Sabahattin Ali gibi isimlerin yazılarının paylaşılması öngörülmüştür. Görüşler'in yayınlanma amacı CHP ve tek parti idaresine temelden, güçlü bir muhalefet etmek ve çok partili siyasi hayata geçişi sağlamaktır. 1 Aralık 1945 tarihinde Görüşler'in ilk sayısı yayınlanmıştır. Kamuoyunda büyük etki yapan Görüşler, SSCB ile diplomatik gerilim yaşandığı kertede, komünizm propagandasıyla suçlanmıştır.⁹⁰

Görüşler Dergisi

Tan gazetesinin 29 Kasım 1945 tarihli sayısı, Görüşler adlı derginin 1 Aralık 1945 günü ilk sayısının yayınlanacağını duyurmuştur. İläna göre; Mehmet Ali Aybar, Celal Bayar, Tefvik Rüştü Aras, Sabahattin Ali, Niyazi Berkes, Fuat Köprülü, Abdülkadir Cami Baykut, Behice Boran, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Sabiha Sertel ve Adnan Cemgil, Görüşler'in yazar kadrosudur.⁹¹ Görüşler'in adı, Sabiha Sertel'in Tan gazetesindeki köşesinden esinlenilmiştir.

Görüşler dergisinin ilk sayısı 1 Aralık 1945 tarihinde yayınlanmıştır. İmtiyaz sahibi olarak Mehmet Zekeriya Sertel'in adı yer almaktadır. Siyasi amaçla yayın politikası güdeceği ilk sayısında belirtilen derginin yazarları, daha önce Tan gazetesinde tebarüz edildiği şekliyle açıklanmıştır. Görüşler'in ilk sayısı oldukça rağbet görmüştür. İlk

⁸⁹ Mehmet Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Tefvik Rüştü Aras, Adnan Adıvar gibi isimlerin siyaseten ittifak kurma girişimleri bilinmektedir. bkz: *T. C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)*, Dosya: 79, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 79-524-18.

⁹⁰ Öztekin, *Tan*, s. 105; Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, s. 223-237, Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 261-272; Gökhan Atılğan, *Behice Boran Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, s. 73; Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 354.

⁹¹ Öztekin, *Tan*, s. 389.

baskısının hemen bitmesi üzerine Görüşler, aynı gün içerisinde ikinci kez baskıya gitmek durumunda kalmıştır.⁹²

Yayın politikası ve içeriğinden mütevellit Görüşler, bazı kesimlerde rahatsızlık uyandırmıştır.⁹³ Sabiha Sertel, bu süreci “Görüşler’in ilk sayısı bomba gibi patlamış, dergi kapışılmış, bir günde satış yerlerinde tek nüsha kalmamıştı (...) Halk Partisi özel bir toplantı yapmış, gazetelere yeniden hücumla geçmeleri için emirler verilmişti. Bayilere Tan, Yeni Dünya gazetelerinin ve Görüşler dergisinin sattırılmaması, devlet memurlarına, öğrencilere bu gazetelerin okutturulmaması hakkında emirler verildi (...) CHP demokrasi eylemini, ona bağlı bütün basın güçlerini baskı altına alarak kundaklamaya çalışıyordu (...) dergiye karşı bir provokasyona da girişilmişti (...) CHP yurtta bir korku havası estirmeyi başarmıştı”⁹⁴ şeklinde aktarmaktadır.

Türkiye Komünist Partisi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, tek partili rejimin tasfiyesi, demokrasi vurgusu, antidemokrat ve faşizan gruplara karşı birlikte hareket edilmesi ve benzeri konular üzerinde durmuştur.⁹⁵ Görüşler dergisinin savunduğu ilke ve fikirler, Türkiye Komünist Partisi ile ilişkilendirilmiştir. Bu yolla kamuoyunda, Görüşler’in komünizme meyilli bir yayın politikası güttüğü kanaati yaratılmıştır. Tan gazetesi ile Görüşler’in münasebeti ve Tan’ın Alman karşıtı, Rus yanlısı çizgisi de intibahı kuvvetlendirmiştir.⁹⁶

Görüşler dergisinin komünizm propagandası yaptığı algısının yaygın bir kanaate dönüşmesi üzerine, CHP’den kopanlar konuyla ilgili bir açıklamada bulunma ihtiyacı hissetmişlerdir. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Tevfik Rüştü Aras, SSCB ile Türkiye arasındaki diplomatik tansiyonun yükseldiği bir süreçte,

⁹² Öztekin, *Tan*, s. 390-395.

⁹³ Savaş Uğur, *Tek Parti Döneminde Muhalefet Basını ve Tan Gazetesi (1938-1945)*, T. C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 225-228.

⁹⁴ Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2018, s. 255-256.

⁹⁵ Özgür Gökmen, “Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi”, *Toplum ve Bilim*, S. 78, (Güz 19989, s. 161-172.

⁹⁶ İlhan E. Darendelioğlu, *Türkiyede Komünist Hareketleri*, C. 1, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1961, s. 84-94; Öztekin, *Tan*, s. 387-388.

komünist olarak algılanmamak amacıyla, kamuoyuna Görüşler dergisiyle herhangi bir iltisaklarının olmadığını beyan etmişlerdir.⁹⁷

Ulusal basının önemli bir kısmı, CHP İstanbul İl Başkanı Alaattin Tiritioğlu'nun direktifiyle, Görüşler'in basın hayatına girmesinden itibaren dergiyi hedef göstermeye başlamıştır.⁹⁸ Görüşler'in yayınlanmaya başladığı ilk gün Tanin gazetesi, Moskova radyosunun Mehmet Zekeriya Sertel'in tek partili rejimin tasfiyesine ilişkin fikirlerini haber yaptığını yazmıştır.⁹⁹ Aynı gün Vatan gazetesi; Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Tevfik Rüştü Aras gibi Türk siyasetinin önemli simalarının Görüşler dergisiyle iltisakı varmış gibi gösterilip, bu yolla prim sağlama düşüncesi güdüldüğünü öne sürmüştür.¹⁰⁰ Tasvir gazetesi de benzer bir sav paylaşmıştır.¹⁰¹ Ertesi gün Akşam gazetesi, Tan ve Görüşler'in komünizm propagandası ve devlet düşmanlığı ifasına değinmiştir.¹⁰² 2 Aralık 1945'te Cumhuriyet ve Vakıf gazeteleri de Görüşler'i hedef tahtasına oturtmuştur.¹⁰³ 3 Aralık 1945 günü basının Görüşler'i nişangâhına alması yoğunlaşmıştır.¹⁰⁴ Özellikle Tanin'de Namık Kemal'den iktibasla imzasız yayınlanan bir makale epey etkili olmuştur.¹⁰⁵ 4 Aralık 1945 tarihinde Tanin gazetesi, Görüşler'in Mustafa Kemal Atatürk üzerinden istismar faaliyetinde bulunduğunu ve komünist propaganda yaptığını savunmuştur.¹⁰⁶ Aynı gün, Vakıf ve Cumhuriyet gazeteleri de mümasil yönde yayınla çıkmıştır.¹⁰⁷

⁹⁷ "Celâl Bayar Parti kuruyor", *Ulus*, 2 Aralık 1945, s. 1.

⁹⁸ "Partili gazeteciler partide toplandılar", *Vatan*, 1 Aralık 1945, s. 1.

⁹⁹ "Moskova radyosu Zekeriya Sertelin fikirlerini yayıyor", *Tanin*, 1 Aralık 1945, s. 1.

¹⁰⁰ Ahmet Emin Yalman, "Sertellerin İkinci Bir Gafi", *Vatan*, 1 Aralık 1945, s. 3.

¹⁰¹ "Görüşler isimli Komünist Mecmuanın Münasebetsizliği", *Tasvir*, 1 Aralık 1945, s. 1; "Kızıl Renkli Mecmuanın Programı Anlaşılmış Oldu", *Tasvir*, 2 Aralık 1945, s. 1; Cihad Baban, "Biz de Bunu Beklerdik", *Tasvir*, 2 Aralık 1945, s. 1.

¹⁰² "Arada Bir Kızıl yapraklar açarken", *Akşam*, 2 Aralık 1945, s. 1-2.

¹⁰³ Nadir Nadi, "Önce fikir sonra adam", *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1945, s. 1-3; Asım Us, "Muhalefet Ticareti", *Vakıf*, 2 Aralık 1945, s. 1.

¹⁰⁴ "Sol-Sağ ve İleri-Geri", *Tanin*, 3 Aralık 1945, s. 1; "Sol mecmua hâdisenin iç yüzü ve elemli akisleri", *Vatan*, 3 Aralık 1945, s. 1.

¹⁰⁵ "Kalkın Ey Ehli Vatan!", *Tanin*, 3 Aralık 1945, s. 1-3.

¹⁰⁶ "Beşincikol Propagandası Atatürk'ü nasıl istismar ediyorlar?", *Tanin*, 4 Aralık 1945, s. 1.

¹⁰⁷ "Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945, s. 1-3; Asım Us, "Maskeler Düştü", *Vakıf*, 4 Aralık 1945, s. 1.

Tan Matbaası'nın Basılması Hadisesi

Ulusal basının çoğunluğunun Görüşler'i -sistemize bir şekilde-hedef tahtasına oturtması, bazı çevreler üzerinde kışkırtıcı etki yapmıştır. Basının Görüşler'e yönelik provokasyonu, 4 Aralık 1945 tarihinde, bazı üniversiteli öğrencilerin Tan Matbaası önünde gösteri tertip etmesine neden olmuştur. Mehmet Zekeriya Sertel, organizasyondan haberdar olarak ifrata mahal vermemek amacıyla İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ile irtibat kurarak gerekli önlemlerin alınmasını talep etmiştir. Görüşmede Kırdar, Sertel'e ihtiyaten tedbirlerin alındığını ifade etmiştir.¹⁰⁸

4 Aralık 1945 günü sabah erken saatlerde, İstanbul Beyazıt Meydanı'nda kalabalık bir grup toplanmıştır. Komünizme ve Sertellere atfen menfi ifadeler içeren tezahüratlar atan kabile, Tan gazetesiyle Görüşler dergisinin neşredildiği Tan Matbaası'na doğru harekete geçmiştir. Büyük çoğunluğu üniversite öğrencisi olan topluluğun ellerinde, Türk bayrağı ile Atatürk ve İnönü fotoğrafları yer almıştır. Güruh, önce komünist ideolojiye mensup neşriyatlar sattığı iddia edilen ABC Kitabevi'ni talan etmiştir. ABC Kitabevi dağıtıldıktan sonra Tan Matbaası'na geçilmiştir. Göstericiler, Tan Matbaası'nı yağmalamıştır. Tan Matbaası'nın tahribinin akabinde Yeni Dünya ile La Turquie'nin yayınlandığı matbaalar da basılmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 237-239.

¹⁰⁹ 4 Aralık 1945 tarihinde İstanbul Beyazıt Meydanı'nda başlayan gösteriler neticesinde Tan Matbaası başta olmak üzere bazı basın yayın organlarına ait kuruluşların basılması hadisesini, döneme ilişkin anılar ve hatırat türü eserler tasvir etmektedir. Anı ve hatıratların tespit edilebilen muhtevası incelendiğinde, olayların benzer şekilde aktarıldığı görülmektedir. Bkz: Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018, s. 493-499; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyâsal Anılar*, Baskıya Hazırlayan: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976, s. 101; M. Şehmus Güzel, *Türk Usulü Demokrasi*, Doruk Yayımcılık, Ankara, 1997, s. 91-94; Tanju, *Doludizgin*, s. 188; Mina Urgan, *Bir Dinozorun Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 201-202; Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s. 1329-1330; Tekin Erer, *Basında Kavgalar*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965, s. 172-175; Orhan Birgit, *Evvel Zaman İçinde*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 46; Emin Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazetecinin Gözüyle İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 99-101; Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973*, "Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950", C. 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 81-82; Nebil Özgentürk, *Cumhuriyetten Günümüze Basının Kısa Tarihi*, Editörler: Melda Davran ve Ali Sekmeç, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2008, s. 16-18; Faik Ahmet

İstanbul'da 4 Aralık 1945 tarihinde gerçekleşen hadiselere; Turgut Özal, Süleyman Demirel, İlhan Selçuk, Altemur Kılıç, Celadet Moraligil, Ali İhsan Göğüş ve Orhan Birgit gibi Türkiye'nin izleyen on yıllarına damga vuracak isimler katılmıştır.¹¹⁰ Süleyman Demirel, Tan Matbaası baskınına ilişkin basına verdiği bir demeçte “*Elebaşı değildik ama bu baskına katıldığımız doğrudur. Bir öğrenci hareketiydi (...) Biz, İTÜ’de talebeydik. 21-22 yaşlarında gençlerdik.. Bizden büyükler de vardı. O zaman üniversite gençliğinin bir kişilik gösterme hevesi vardı. O zamanki havadan etkilenmemek mümkün değildi. Anti-komünizm çok revaçtaydı. Bizim de hissiyatımız öyleydi (...) Tan gazetesinin idare binasına girdiler. Ben aşağıda sokaktakilerin arasındaydım (...) kırma dökme işine karışmamıştım*” ifadelerini kullanmıştır. Aynı dönem Necmettin Erbakan'ın, Tan Matbaası'nı tahrip eden göstericilerin arasında yer aldığı iddiaları gündeme gelmiştir. Beyanatı sırasında, Süleyman Demirel'e, Necmettin Erbakan ile ilgili ortaya atılan savların gerçeklik payı sorulmuştur. Süleyman Demirel de “*Yanımda sınıf arkadaşlarım vardı (...) Erbakan'ı hatırlamıyorum*” yanıtını vermiştir.¹¹¹ 4 Aralık 1945 nümayişlerine katılanlardan Orhan Birgit, hatıratında olaylara müdahil olduğu yönünde herhangi bir bilgi vermezken, baskınla ilgili “*yüz kızartıcı bir protesto*” değerlendirmesini paylaşmaktadır.¹¹² Cemal Fedayi, Tan Matbaası baskınında, birbirlerine zıt görüşlü kimselerin bulunmasını “*üzerinde durulması gereken ibretlik bir olay*” şeklinde yorumlamaktadır.¹¹³

Barutçu, *Siyasi Hatıralar, “Milli Mücadeleden Demokrasiye”,* C. 2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001, s. 692-793; Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar, “Milli Mücadeleden Demokrasiye”,* C. 3, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001, s. 1345-1345; Refik Erduran, *Sabiha*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 139-140; Hıfzı Topuz, “Sertellerin gazetesi neden yıkılmış, yurt dışına neden çıkmışlardı?”, *Milliyet*, 26 Şubat 1977, s. 6; Oktay Akbal, “Kalkın Ey Ehli Vatan”, *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1990, s. 2; Oktay Akbal, “Tan Matbaası baskını”, *Milliyet*, 9 Nisan 1992, s. 15; Can Dündar, “Bir baskın, iki isim”, *Milliyet*, 6 Aralık 2003, s. 15.

¹¹⁰ Can Dündar, “Tan baskınının 60. yıldönümü”, *Milliyet*, 5 Aralık 2005, s. 17; Can Dündar, “Türk sağı Tan baskınında doğdu”, *Milliyet*, 5 Mayıs 2010, s. 16.

¹¹¹ Fikret Bila, “Demirel: Evet, Tan gazetesini bastık”, *Milliyet*, 11 Eylül 2005, s. 20.

¹¹² Birgit, *Evvel Zaman İçinde*, s. 46.

¹¹³ Cemal Fedayi, *Osmanlı’dan Günümüze Sol Siyaset*, Kadim Yayınları, Ankara, 2016, s. 15.

CHP Meclis Grubu, İstanbul'daki olayların hemen akabinde toplanmıştır. İçişleri Bakanı Mustafa Hilmi Uran, İstanbul'daki nümayişlerle ilgili milletvekillerine izahat vermiştir. Müzakereler neticesinde, hadiselerin vuku bulmasında basının tahrik edici rol oynadığı kanaatine varılmıştır.¹¹⁴ Dönemin basını, hadisatı komünizm aleyhtarı gösteriler olarak lanse etmiştir.¹¹⁵

Tan Matbaası ile diğer bazı matbaa ve yayınevlerinin tahrip edilmesine sebebiyet veren 4 Aralık 1945 tarihli olayların, CHP tarafından düzenlendiğine dair yaygın bir görüş hâkimdir.¹¹⁶ Konuya ilişkin Cemil Koçak, *“İstanbul Vâliliği'nin hemen gözü önünde, yıllardan beri sıkıyönetim altında bulunan İstanbul'da saatlerce süren ve tahribatla sonuçlanan ve ardından tahribâtı yapanların Taksim Meydanı'na kadar yürüyebildikleri ve burada da yeni tahribatlara neden oldukları bir gösterinin, resmî destek olmadan gerçekleştirilebileceği düşünülemezdi. Bu eylemde, hiç kuşkusuz, CHP İstanbul örgütünün olduğu kadar, çünkü İstanbul Üniversitesi öğrencileri esas itibârî ile CHP sempatanıydılar, hükümetin de payı vardı. Güvenlik güçlerinin eyleme müdahale etmemesi (...) olayın önceden plânlanmış (...) olduğunu açıkça ortaya koyuyor (...) spontane gelişmiş bir eylem de değildi (...) Özel bir örgütlenme söz konusuydu”*¹¹⁷ düşüncesini aktarmaktadır. Burhan Felek, nümayişlerin CHP İstanbul İl Başkanlığı tarafından organize edildiğini ancak bu durumun partinin tamamına mâl edilemeyeceğini savunmaktadır.¹¹⁸ Can Dünder, Tan Matbaası'nın basılması olayını

¹¹⁴ Öztekin, *Tan*, s. 408.

¹¹⁵ Mithat Kadri Vural, “II. Dünya Savaşı Türkiye'sinde Bir Muhalefet Örneği Olarak Tan Gazetesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 16, (2008), s. 393.

¹¹⁶ Fatih Yaşlı, *Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkes*, “Türkiye ve Soğuk Savaş”, Yordam Kitap, İstanbul, 2019, s.46-49; Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 186-197; Berkes, *Unutulan Yıllar*, s. 354-356; Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 429; Aclan Sayılıgan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Yayına Hazırlayan: Erol Cihangir, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009, s. 618; Hıfız Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 180-184; Zekeriya Sertel, *Mavi Gözlü Dev*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 13; Çetin Altan, “Ya saydamlaşma, ya gitgide silikleşme”, *Milliyet*, 16 Eylül 2005, s. 4; “Menderes'in İnönüye cevabı”, *Milliyet*, 16 Mayıs 1952, s. 1-7; Hasan Pulur, “Tan Olayının 50. yılı”, *Milliyet*, 4 Aralık 1995, s. 3.

¹¹⁷ Cemil Koçak, *İkinci Parti, “Türkiye’de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)”*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 796.

¹¹⁸ Burhan Felek, “Zekeriya Sertel”, *Milliyet*, 22 Mart 1980, s. 2.

gerici¹¹⁹ ve çok partili siyasi hayatın “*sol kolu kırık*” başlamasına yol açan elim bir hadise olduğu değerlendirilmesinde bulunmaktadır.¹²⁰

4 Aralık 1945 olayları, Tan gazetesini ve Sertellerin matbuat yaşamını sonlandırmıştır. Tan Matbaası baskını, İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla uygulanan sıkıyönetimin altı ay uzatılmasına sebebiyet vermiştir.¹²¹ Sabiha Sertel ve Mehmet Zekeriya Sertel çifti, Tan gazetesindeki birtakım yayınları gerekçe gösterilerek hapis cezasına çarptırılmışlardır.¹²² Basının “*Milliyetçi eğilimi ağır basan duyarlı Türk gençliğinin komünizme karşı doğal bir reaksiyonu*” şablonuyla sunduğu hadiselere¹²³ katılanlar, herhangi bir ceza almamışlardır.¹²⁴ Tan gazetesi ile ilişkisi bulunan yazarların neredeyse tamamına adli tahkikat uygulanmıştır. Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Pertev Naili Boratav ve Behice Boran görevlerinden el çektirilmiştir.¹²⁵

Yıldız Sertel, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi’ndeki gelişmeleri “*Maalesef bunlar bizim aydınımızın kaderi (...) bu aydın ve fikir düşmanlığı daha Namık Kemal’lere kadar uzanıyor*”¹²⁶ şeklinde yorumlamıştır. Sabiha Sertel ise “*Eğitim Bakanlığı, üniversitelerde, sanat enstitülerinde, tiyatrodaki bütün ilericilere karşı savaş açmıştı. Bunların hepsi vekalet emrine alınıyor. Anadolu’nun ücra köşelerinde okullara gönderiliyor ya da işlerine tamamıyla son veriliyordu*”¹²⁷ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Nitekim, İstanbul Beyazıt’ta 4 Aralık 1945 günü tertip edilen gösteriler, Türkiye’nin dış politikada yönünü demokratik çoğulcu

¹¹⁹ Can Dündar, “Mahalle baskısı”, *Milliyet*, 28 Mayıs 2007, s. 15.

¹²⁰ Can Dündar, “Bay Provokatör”, *Milliyet*, 10 Eylül 2005, s. 17.

¹²¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, “Dönem: VII, Dokuzuncu Birleşim”, C. 20, 7 Aralık 1945, s. 58; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, “Dönem: VII, Onuncu Birleşim”, C. 20, 10 Aralık 1945, s. 62.

¹²² Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel, *Davamız ve Müdafamız*, Can Sanat Yayınları, 2015, s. 11-127.

¹²³ Öztekin, *Tan*, s. 415-422.

¹²⁴ Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, s. 498; Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, s. 429.

¹²⁵ Öztekin, *Tan*, s. 105-107.

¹²⁶ “Nazım çok benzemiş film de güzel”, *Milliyet*, 2 Nisan 2007, s. 15.

¹²⁷ Yıldız Sertel, “Sabiha Zekeriya Sertel’in anılarında Nazım Hikmet ve Sabahaddin Ali”, *Milliyet*, 21 Mayıs 1992, s. 11.

sistemleri benimsemiş bloka çevirdiği kertede, sistematik olarak, Ruslara ve komünizme karşıymış irtisamı yaratmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bütün müfrit sol cenaha karşı yürütülen atomizasyon kampanyası, Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçişinde önemli bir manevra olmuştur. Tan Matbaası baskını akabinde girilen yeni dönemde, tüm çevreler stratejilerini Türkiye'nin dış politikada attığı adımlara göre belirlemeye başlamışlardır.¹²⁸ Yani başka bir ifade ile Tan Matbaası'nın tahribatı hadisesi, rejimin emniyet sübabı vazifesi görmüştür.

Sonuç

Türk basın tarihinde Tan gazetesi, ilkin Milliyet adıyla yayın hayatına başlamıştır. Bir müddet Türkiye İş Bankası ortaklığıyla yönetildikten sonra Mehmet Zekeriya Sertel'in idaresine geçmiştir. Mehmet Zekeriya Sertel kumandasındaki Tan gazetesi, sol muhalif kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Tan gazetesi, Sabiha Sertel ve Mehmet Zekeriya Sertel çiftinin gayriresmi ortaklığıyla tedvir edildiği için söz konusu matbuatın imtiyazı "*Serteller*" olarak da bilinmektedir.

Serteller'in Tan gazetesi, Türkiye'nin tabir-i caizse ateş çemberinden geçtiği bir devrede yayınlanmıştır. Tan gazetesinin neşredildiği dönem, İkinci Dünya Savaşı'na tekabül etmektedir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiilen girmemesine rağmen harbin siyasi, ekonomik, sosyal ve toplumsal etkilerinden kendisini yalıtamamıştır. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı makamında oturduğu Türkiye, hem savaşa katılmamak, hem de harbin tesirlerini asgari düzeye indirgeyebilmek amacıyla birtakım politikalar gütmüştür. Hülasa başka bir ifadeyle denge siyaseti olarak da nitelendirilen Türkiye'nin savaşta yer almamak misyonuyla izlediği stratejiler bütününün en önemli ayağını basın teşkil etmiştir. Türkiye'ye yönelik potansiyel tehditlerin bertaraf edilebilmesi amacıyla basının dış politikada atılan adımlarla senkronize hareket etmesi uygun görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı vetiresinde işbaşına gelen hükümetler, Türkiye'nin milli menfaatlerinin tehlikeye atılmasını önlemek gayesiyle basının üzerinde Demokles'in kılıcı misali, tavır

¹²⁸ Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, s. 497-499; Öztekin, *Tan (1938-1945): Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazetenin Tarihi*, s. 387-389; Ali Ulvi Özdemir, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 13, S. 49, Bahar 2012, s. 211.

sergilemiştir. Esasen basın da dış siyasaya intibak içinde olmuştur. Bu periyotta, Tan gazetesi de –diğer basın gibi- koşullara uyum sağlayarak temelden muhalefet etmemiştir.

Tan gazetesi, İkinci Dünya Savaşı sürecinde, Almanya karşıtı Rus yanlısı bir manzara çizmiştir. Harp boyunca Almanya'nın yenik çıkacağını aşılama çalışmıştır. Adolf Hitler yönetimindeki Almanya'nın antidemokratik taraflarını yayınlamıştır. Buna karşın Türkiye'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile yakın temasta olmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Tan gazetesi, Türkiye'nin demokratik çoğulculuğu esas almasını savunmuştur. Bunu yaparken de Türkiye'nin milli çıkarlarını muhatara altında bırakmamaya özen göstermiştir.

Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin teşkil ettiği Müttefik blok İkinci Dünya Savaşı'nın kazanan tarafıdır. Türkiye, savaş sonrasında meydana getirilecek yeni dünya düzeninde demokratik ülkelerin safında yer almak amacıyla istikametini, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi galip ve demokratik çoğulculuğu esas alan yöne çevirmiştir. Eş zamanlı olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği de Türkiye'ye mütevaciz bir tavır sergilemesi, itici güç olmuştur. Türkiye'nin harp akabinde aldığı pozisyon liberalleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu nedenle hemen her alanda serbestiye gidilmiştir. Konjonktürel vaziyetten içeride en çok basın faydalanmıştır. Türk basını, idealist tutum sergileyerek görüşlerini açık bir şekilde ifade etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Tan gazetesi de kendisini konumlandırmıştır.

Post-truth görüntünün dinamo fonksiyonuyla Tan gazetesi, tek partili rejimin tasfiyesi ve erken cumhuriyet dönemine ilişkin sert eleştirel yayınlar yapmıştır. Muhalefet dozajı da kademeleri olarak irtifa kazanmıştır. Aynı vetirede, iç ve dış dinamiklerin entegre rolüyle Türkiye'nin çok partili demokratik yaşama geçmesi mümkün kılınmıştır. Tan gazetesi de açıktan Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında yer almıştır.

Gelinen noktada Tan gazetesinin pozisyonu, halita ve girift bir duruma evrilmiştir. Tan gazetesi, dış politikada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin tacizkâr tutumuna rağmen Rus temayüllü yayınlarını sürdürmüştür. Tan gazetesinin çizgisi, Türkiye'nin izlediği dış siyasanın yüz seksen derece tersine tahavvül etmiştir. Bu durumda Tan

gazetesinde mütemadiyen gündemde tutulan demokratikleşme eleştirileriyle dış politikadaki karşıtlık paradoks halini almıştır. Çelişki ihtiva eden Tan'ın meşruiyeti, kamuoyunda oldukça tartışılmıştır. Binaenaleyh, doğru orantılı bir şekilde Tan gazetesinin Türkiye'nin milli menfaatlerine ters düştüğü algısı yerleşmiştir.

Tan gazetesinin paradoksal vaziyeti, sol/sosyalist kesim üzerinde nevrotik bir sosyal travma etkisi yaratmıştır. Buna mukabil; hem Türk Devrimi'nin felsefesini müktesebatınca kavramış Kemalist cenahı, hem de Milliyetçi/Muhafazakâr fraksiyonu rahatsız etmiştir. Siyasi yelpazenin muhtelif yerlerinde konumlanmış topluluklardaki nevrotik sosyal travma durumu, Görüşler dergisinin motor rolüyle sosyal felce dönüşmüştür. Tan ve Görüşler'in muhtevassından peyda olan şablon, dönemin dış siyasa endekli politizasyonu ile birleşince, 4 Aralık 1945 hadısası mübrem bir hâl almıştır. Tan Matbaası baskınında; Süleyman Demirel, Turgut Özal, Orhan Birgit, İlhan Selçuk, Altemur Kılıç, Celadet Moralıgil ve Ali İhsan Göğüş gibi spektrumun farklı noktalarından gelen isimlerin ortak ülkü etrafında birleşerek hareket etmelerinin en temel sebebi, Tan ve Görüşler'in dış siyasa ile tenakuz vaziyetinde bulunan yayın politikasıdır.

Birtakım siyasi çevreler, Tan ve Görüşler'in tecessüm ettirdiği sosyolojik atmosferi görmüşlerdir. Buradan hareketle statükocu bir tutumla, tek partili rejimin elit-bürokrat tipolojisini muhafaza etmek amacıyla, mevcut ortamdan faydalanmak istenilmiştir. Türk demokrasisinin durağanlıktan yarı statik hâle geçiş evresinde, aşırı sol ve muhalif grupların marjinalize edilmesi gayesiyle, -self-pragmatik ve örtülü bir şekilde- Tan ve Görüşler'in hazırladığı zemin tetiklenmiştir.

Sonuç olarak Tan gazetesi ve Görüşler dergisinin iç ve dış politika ekseninde paradoksal tutum takınması, halkın milliyetçi refleksif yapısıyla karşı karşıya getirilerek bir tür toplumsal mühendislik icra edilmiştir. Böylece Türk demokrasisinin sert bir geçişle şekil değiştirdiği periyotta, bazı sol ideolojiler tecrit edilerek güdümlü siyasal yapılanma hedeflenmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), Dosya: 79, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 79-524-18.

T. C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), Dosya: 86-223, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 84-73-9.

Resmi Yayınlar

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, “Olağanüstü İnikat”, C. 15, 23 Şubat 1945.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, “Dönem: VII, Dokuzuncu Birleşim”, C. 20, 7 Aralık 1945.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, “Dönem: VII, Onuncu Birleşim”, C. 20, 10 Aralık 1945.

Sürelî Yayınlar

Köşe Yazıları

Akbal, Oktay, “Kalkın Ey Ehli Vatan”, *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1990, s. 2.

Akbal, Oktay, “Tan Matbaası baskını”, *Milliyet*, 9 Nisan 1992, s. 15.

Altan, Çetin, “Ya saydamlaşma, ya gitgide silikleşme”, *Milliyet*, 16 Eylül 2005, s. 4.

Baban, Cihad, “Biz de Bunu Beklerdik”, *Tasvir*, 2 Aralık 1945, s. 1.

Bila, Fikret, “Demirel: Evet, Tan gazetesini bastık”, *Milliyet*, 11 Eylül 2005, s. 20.

Dündar, Can, “Bay Provokatör”, *Milliyet*, 10 Eylül 2005, s. 17.

Dündar, Can, “Bir baskın, iki isim”, *Milliyet*, 6 Aralık 2003, s. 15.

Dündar, Can, “Mahalle baskısı”, *Milliyet*, 28 Mayıs 2007, s. 15.

Dündar, Can, “Tan baskınının 60. yıldönümü”, *Milliyet*, 5 Aralık 2005, s. 17.

Dündar, Can, “Türk sağı Tan baskınında doğdu”, *Milliyet*, 5 Mayıs 2010, 16.

Felek, Burhan, “Zekeriya Sertel”, *Milliyet*, 22 Mart 1980, s. 2.

Nadi, Nadir, “Önce fikir sonra adam”, *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1945, s. 1-3.

Pulur, Hasan, “Tan Olayının 50. yılı”, *Milliyet*, 4 Aralık 1995, s. 3.

Sertel, Mehmet Zekeriya, “Dün ve Bugün”, *Tan*, 23 Ekim 1945, s. 1-2.

Sertel, Mehmet Zekeriya, “Halkı Heyecana Düşürmenin Mânâsı Var mı?”, *Tan*, 13 Ekim 1945, s. 2.

Sertel, Mehmet Zekeriya, “İstikrar Başka Durgunluk Başka Şeydir”, *Tan*, 15 Eylül 1945, s. 1-2.

Sertel, M. Zekeriya, “Muahedenin Aydınlatığı Hakikatler”, *Tan*, 20 Haziran 1943, s. 1-4.

Sertel, Mehmet Zekeriya, "Parti İşini De Soysuzlaştırmayalım", *Tan*, 15 Temmuz 1945, s. 1.

Sertel, Mehmet Zekeriya, "Şimdi Silahlar Konuşuyor", *Tan*, 2 Eylül 1939, s. 5.

Sertel, Mehmet Zekeriya, "Tahran Konferansında Verilen Kararlar Hakkında", *Tan*, 8 İllkânun 1943, s. 1.

Sertel, Mehmet Zekeriya, "Tek Başına Kalan Almanya", *Tan*, 3 Eylül 1939, s. 5.

Sertel, Mehmet Zekeriya, "Türkiye ile İngiltere Arasındaki Münasebetlere Dair", *Tan*, 14 Şubat 1944, s. 1.

Sertel, Mehmet Zekeriya, "Türkiye-İngiltere Arasında İtimad Buhranı", *Tan*, 16 Şubat 1944, s. 1.

Sertel, Mehmet Zekeriya, "Türkiyenin Vaziyeti Ne Olacak?", *Tan*, 6 Eylül 1939, s. 5.

Sertel, Sabiha, "Türkiyede Faşist Yoktur", *Tan*, 20 Ekim 1945, s. 1.

Sertel, Yıldız, "Sabiha Zekeriya Sertel'in anılarında Nazım Hikmet ve Sabahaddin Ali", *Milliyet*, 21 Mayıs 1992, s. 11.

Sertel, Sabiha Zekeriya, "Bütün Milletlere Müsavi Hayat Hakkı İstiyoruz", *Tan*, 30 İlkteşrin 1940, s. 1-2.

Sertel, Sabiha Zekeriya, "Karar Zamanı Gelmiştir", *Tan*, 23 Mayıs 1945, s. 1.

Topuz, Hıfzı, "Sertellerin gazetesi neden yıkılmış, yurt dışına neden çıkmışlardı?", *Milliyet*, 26 Şubat 1977, s. 6.

Us, Asım, "Maskeler Düştü", *Vakit*, 4 Aralık 1945, s. 1.

Us, Asım, "Muhalefet Ticareti", *Vakit*, 2 Aralık 1945, s. 1.

Yalman, Ahmet Emin, "Sertellerin İkinci Bir Gafi", *Vatan*, 1 Aralık 1945, s. 3.

Gazete Haberleri

"Arada Bir Kızıl yapraklar açarken", *Akşam*, 2 Aralık 1945, s. 1-2.

"Başvekilimiz B. Millet Meclisindeki Nutkunda", *Tan*, 13 Mayıs 1919, s. 1-10.

"Beşincikol Propagandası Atatürk'ü nasıl istismar ediyorlar?", *Tanin*, 4 Aralık 1945, s. 1.

"Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945, s. 1-3.

"Celâl Bayar Parti kuruyor", *Ulus*, 2 Aralık 1945, s. 1.

"Görüşler İsimli Komünist Mecmuanın Münasebetsizliği", *Tasvir*, 1 Aralık 1945, s. 1.

"Kalkın Ey Ehli Vatan!", *Tanin*, 3 Aralık 1945, s. 1-3.

"Kızıl Renkli Mecmuanın Programı Anlaşılmış Oldu", *Tasvir*, 2 Aralık 1945, s. 1.

"Menderes'in İnönüye cevabı", *Milliyet*, 16 Mayıs 1952, s. 1-7.

"Moskovada Bir Anlaşmaya Varılıyor", *Tan*, 25 İlkteşrin 1943, s. 1.

“Moskova radyosu Zekeriya Sertelin fikirlerini yayıyor”, *Tanin*, 1 Aralık 1945, s. 1.

“Nazım çok benzemiş film de güzel”, *Milliyet*, 2 Nisan 2007, s. 15.

“Partili gazeteciler partide toplandılar”, *Vatan*, 1 Aralık 1945, s. 1.

“Roosevelt-İnönü-Churcill Mülakatı Sona Erdi”, *Tan*, 8 İlkânun 1943, s. 1.

“S. Fransisko Konferansı Dün Açıldı”, *Tan*, 26 Nisan 1945, s. 1.

“Sol mecmua hâdisenin iç yüzü ve elemli akisleri”, *Vatan*, 3 Aralık 1945, s.

1.

“Sol-Sağ ve İleri-Geri”, *Tanin*, 3 Aralık 1945, s. 1.

Kitap, Makale ve Tezler

Ahmad, Feroz ve Turgay Ahmad, Bedia, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, “1945-1971”*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Yeni Türkiye, “1945-1980”*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2015.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çeviren: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi, “Çağdaş Türkiye 1908-1980”*, C. 4, Cem Yayınevi, İzmir, 2018.

Atılğan, Gökhan, *Behice Boran Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.

Aybars, Ergün, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, Yayıncı: Erkan Serçe, İleri Kitabevi Yayınları, İzmir, 1994.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam, “1938-1950”*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar, “Milli Mücadeleden Demokrasiye”*, C. 2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.

Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar, “Milli Mücadeleden Demokrasiye”*, C. 3, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.

Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1981.

Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Bilâ, Hikmet, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Bilâ, Hikmet, *CHP Tarihi, “1919-1979”*, Doruk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1979.

Bilâ, Hikmet, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, Milliyet Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 1987.

- Birgit, Orhan, *Evvel Zaman İçinde*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi, "1808-2009"*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015.
- Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, "1950'den Günümüze"*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.
- Çebi, Murat Sadullah, *Siyasal Bir Muhalefet Aracı Olarak Tan Gazetesi (1935-1945)*, T. C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988.
- Darendelioğlu, İlhan E., *Türkiyede Komünist Hareketleri*, C. 1, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1961.
- Demirel, Ahmet, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Deringil, Selim, *Denge Oyunu, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası"*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- Dikici, Ali, "Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 11, S. 42, (Kasım 2008), s. 161-192.
- Dinçer, Hasan, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Bir Dergi: Yurt ve Dünya", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 11, S. 42, (Kasım 2008), s. 193-230.
- Doğan, Zekeriya, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Savaş Stratejisi, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Uyguladığı Dış Politika"*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2016.
- Dokuyan, Sabit, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 18, (Güz 2013), s. 131-148.
- Ekinci, Necdet vd., *Amerikan Kültür Emperyalizminin ve Magazin Dergiciliğinin Öncüsü Zekeriya Sertel*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.
- Ekinci, Necdet, *İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- Erduran, Refik, *Sabiha*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Erer, Tekin, *Basında Kavgalar*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965.
- Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980.
- Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti, "Tarihi ve İdeolojisi"*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990.
- Ertan, Ali Erhan ve Özgün, Tevfik Orçun, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 20, Issue 3, (2016), s. 551-572.

Esmer, Ahmet Şükrü ve Sander, Oral, *Olaylarla Türk Dış Politikası, "1919-1995"*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

Fedayi, Cemal, *Osmanlı'dan Günümüze Sol Siyaset*, Kadim Yayınları, Ankara, 2016.

Gökmen, Özgür, "Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim*, S. 78, (Güz 1998), s. 161-186.

Göktürk Çetinkaya, Selma, "İkinci Dünya Savaşı'nda Malta'da Müttefik-Mihver Mücadeleleri ve Halk Üzerindeki Etkileri", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 4, No. 1, (Spring 2019), s. 166-188.

Güneş Ayata, Ayşe, *CHP, "Örgüt ve İdeoloji"*, Çevirenler: Belkis Tarhan ve Nüvit Tarhan, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı, "1920-1923"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Gürkan, Nilgün, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın, "1945-1950"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Güvenir, Osman Murat, 2. *Dünya Savaşında Türk Basını, "Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi"*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991.

Güzel, M. Şehmus, *Türk Usulü Demokrasi*, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1997.

Heper, Metin, *İsmet İnönü, "Yeni Bir Yorum Denemesi"*, Çeviren: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

İnan, Süleyman ve Haytoğlu, Ercan, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011.

İskit, Server, *Türkiyede Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınlarından: 2, (basım yeri belirtilmemiş), 1943.

Kabacalı, Alpay, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 197.

Kabacalı, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990.

Kabacalı, Alpay, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasıyla Matbaa ve Basın Sanayii*, Cem Ofset Matbaacılık Sanayii A. Ş., İstanbul, 1998.

Kabacalı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Kahraman, Hasan Bülent, *Sağ Türkiye ve Partileri*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

Karaca, Emin, *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, Gendaş A. Ş., İstanbul, 1998.

Karakuş, Emin, *40 Yıllık Bir Gazetecinin Gözüyle İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi, "Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller"*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Kasaba, Reşat, *Türkiye Tarihi 1839-2010, "Modern Dünyada Türkiye"*, Çeviri: Zuhal Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Kaynar, Mete Kaan, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

Kayra, Cahit, *'38 Kuşağı, "Cumhuriyet'le Yetişenler"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Koçak Cemil, *Demokrat Parti Karşısında CHP, "Bir Muhalefetin Analizi"*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Koçak Cemil, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Koçak Cemil, *İkinci Parti, "Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)"*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Koçak Cemil, *İktidar ve Demokratlar, "Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)"*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Koçak Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, "1938-1945"*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Koçak Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, "1938-1945"*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Koçak, Cemil, *"İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını"*, *Tarih ve Toplum*, C. 6, S. 35, (Kasım 1986), s. 29-35.

Korkmazcan, Nezihe Selcen, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2014.

Küçük, Yalçın, *"Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri"*, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, (1983).

Küçük, Yalçın, *Sırlar*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Öz, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviri: Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2013.

Metinsoy, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, "Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Mumcu, Uğur, *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

Öymen, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018.

Özal, İlkin Başar, *Kısa II. Dünya Savaşı Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.

Özçelik, Mücahit, *"İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası"*, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 29, (2010), s. 253-269.

Özdemir, Ali Ulvi, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 13, S. 49, (Bahar 2012), s. 179-216.

Özgentürk, Nebil, *Cumhuriyetten Günümüze Basının Kısa Tarihi*, Editörler: Melda Davran ve Ali Sekmeç, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2008.

Özkır, Yusuf, *Hürriyet Gazetesi 1948-2012, “Kurumsal Kimlik, Mülkiyet Sahipliği ve Genel Yayın Politikası”*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017.

Öztekin, Hülya, *Tan (1938-1945): Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazetenin Tarihi*, T. C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Gazetecilik Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri, 2013.

Öztekin, Hülya, *Tan, “Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete”*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Sayılın, Aclan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, Yayına Hazırlayan: Erol Cihangir, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009.

Sertel, Sabiha ve Sertel, Zekeriya, *Davamız ve Müdafamız*, Can Sanat Yayınları, 2015.

Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

Sertel, Yıldız, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2018.

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2019.

Sertel, Zekeriya, *Mavi Gözlü Dev*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.

Shaw, Stanford J. ve Kural Shaw, Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, “Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu”*, “1808-1975”, C. 2, Çeviren: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2010.

Şahin, Şadan, *Halide Edip Adivar’ın Yedigün Dergisi ve Tan Gazetesi’nde Çıkan Yazıları (1936-1944) İnceleme-Metin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Edebiyatı Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî, “Latin Harfleriyle”*, Hazırlayanlar: Raşit Gündoğan, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Tanju, Sadun, *Doludizgin, “Milliyet’in Kurucusu Ali Naci Karacan: Bir Gazetecinin Hayatı”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Tanör, Bülent, *Türkiye’de Kongre İktidarları, “1918-1920”*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, “1923-1950”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Timur, Taner, *Türkiye Nasıl Küreselleşti?*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

Timur, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, "Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950"*, C. 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

Toprak, Zafer, "Cumhuriyet Toplumu Nasıl İnşa Etti?", *Bilim ve Ütopya*, S. 254, (Ağustos 2015), s. 43-49.

Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Tuncer, Hüner, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950), "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye"*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Tunçay, Mete, "Tek-Parti Döneminde Basın", *Tarih ve Toplum*, C. 7, S. 37, (Ocak 1987), s. 48-49.

Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü, "Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği"*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, "Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)"*, C. 4/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih, "1789-2012"*, Der Yayınları, İstanbul, 2013.

Uğur, Savaş, *Tek Parti Döneminde Muhalefet Basını ve Tan Gazetesi (1938-1945)*, T. C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Ulusoy, Belkis, "Milli Mücadele, Propaganda, Atatürk ve Basın", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 20, (2004), s. 55-64.

Urgan, Mina, *Bir Dinozorun Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

Uyar, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP, "1950-1960"*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Uzun, Hakan, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/26, (Bahar 2013), s. 139-161.

Uzun, Hakan, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 16, S. 61, (Güz 2017), s. 393-435.

Uzun, Hakan, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

Vural, Mithat Kadri, "II. Dünya Savaşı Türkiye'sinde Bir Muhalefet Örneği Olarak Tan Gazetesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 16, (2008), s. 381-395

Weisband, Edward, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Çeviren: M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyâsal Anılar*, Baskıya Hazırlayan: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976.

Yalman, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, "1922-1971"*, C. 2, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdingç, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 1977.

Yaşlı, Fatih, *Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkes*, “Türkiye ve Soğuk Savaş”, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Yavuz, Uğur Günay, “II. Dünya Savaşı’nın Cumhuriyet ve Tan Gazetelerinde Temsili”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1, (2016), s. 2-31.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Yetim, Fahri, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Düşüncesinde Arayışlar*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Yurtoğlu, Nadir, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tan Gazetesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.